

BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNE KARŞI TOPLUMSAL BİLİŞSEL DİRENÇLİLİK

Derleyenler: Emre Erdoğan, Pınar Uyan-Semerci,
Gökçe Uysal-Gündoğdu

CREATING SOCIETAL
COGNITIVE RESILIENCE
AGAINST INFORMATION
DISORDERS

resaid JEAN MONNET
CENTRE OF EXCELLENCE

Bilgi Düzensizliklerine Karşı Toplumsal Bilişsel Dirençlilik

ISBN: 978-605-399-663-7

İSTANBUL, KASIM 2025

resaid.bilgi.org.tr

E-posta: resaid@bilgi.edu.tr

Kapak İllüstrasyon: Lale Duruiz

Bu derleme, Avrupa Komisyonu Jean Monnet Mükemmeliyet Merkezleri Programı tarafından desteklenen ve İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yürütülen "Bilgi Düzensizliklerine Karşı Toplumsal Bilişsel Dirençlilik Yaratmak Projesi-RESAID" kapsamında hazırlanmıştır. Yazılarda ifade edilen düşünce ve görüşlerden yazarlar sorumludur.

Proje Ekibi

Emre Erdoğan

Pınar Uyan-Semerci

Mehmet Ali Tuğtan

Utku Başar

Tuğçe Erçetin Sabuncu

Gökçe Uysal Gündoğdu

Şaban Çaytaş

Gizem Külekçioğlu

Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir. Ancak ifade edilen görüş ve düşünceler sadece yazar(lar)ı aittir ve Avrupa Birliği veya Avrupa Eğitim ve Kültür Yürütme Ajansı'nın (EACEA) görüşlerini yansıtmak zorunda değildir. Avrupa Birliği ve EACEA bunlardan sorumlu tutulamaz.

Avrupa Birliği tarafından
ortak finanse edilmektedir

İstanbul
Bilgi Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

[Önsöz](#)

[Enformasyon Krizinde Kavramlar, Parazitler ve Bağışıklık Pratikleri, **Can Zeren**](#)

[Bilgi Düzensizliklerinin Sorunsallaştırılması: Küresel Politika Söylemleri ve Yayılım Dinamikleri, **Engin Onuk**](#)

[Bilgi Düzensizliği, Yanlış Bilgi ve Hakikatin Önemsizleşmesi: Bibliyometrik Bir Karşılaştırma, **İrem Oran**](#)

[Bilişsel Güvenlik ve Dezenformasyon Saldırı Zinciri, **Salih Bıçakçı & Ayhan Gücüyener Evren**](#)

[Güçsüzlük Hakikatin Aldatmak İktidarın Özünde mi Var? Arendt'le Hakikat-Sonrası Çağa Bakış, **Aylin Kılıç Cepdibi**](#)

[Post-Truth Çağında Demokrasi: Yükselen Hakikat Hegemonyaları Işığında Popülizm ve Kutuplaşma, **Yakup Furkan Yılmaz**](#)

[Gözetim Kapitalizminin Demokratik Katılım Üzerindeki Etkisi: İleri Demokrasi Ülkelerinde Mikro Hedefli Siyasi Reklamların Seçmen Katılımına Etkilerini Keşfetmek, **Ara Ege Altınman**](#)

[Türkiye'de Komplote Teorilerinin Siyasetteki Rolü: Siyasal Söylem, Kamuoyu ve Demokratik Algılar Üzerine Bir İnceleme, **Dilale Öz Dönmez**](#)

[Güvenlik Söylemiyle Kurgulanan bir İnfodemi: 2023 Seçim Sürecinde CHP'nin Medya ve Sosyal Medyada "Terörle İş Birliği" Çerçevesinde Sunumu, **Güventürk Görgülü**](#)

[Siyasi Haber Üretiminde Yapay Zekâ Değerlendirmesi: Yapay Zekâ Destekli Haberler Üzerine Bir Vaka Çalışması, **Kevser Salih**](#)

[Twitter/ X Etiketlerinde Göçmen Karşıtı Söylemin Yayılımı: Yakılarak Öldürülen Maden İşçisi Vezir Mohammad Nourtani Olayı Üzerine Sosyal Ağ ve Medya Söylem Analizi, **Âdem Kotan**](#)

[Dezenformasyon Kaynağı Olarak Instagram Influencer Ekonomisi: Wellness Tüketim Kültürü Merceğinde Eleştirel Bir Yaklaşım, **Öykü Mutlu Çimitay**](#)

Önsöz

İçinde yaşadığımız çağ sadece bilginin üretim, dağıtım ve tüketim kanallarının dijital teknolojilerle değiştiği bir dönemden ibaret değildir. Bu dönem aynı zamanda, bilgi ve hakikatle kurduğumuz ilişkiyi temelinden sarsan ve düşünme biçimlerimizi yeniden şekillendiren bir kırılma anına işaret eder. Bu kırılma, yalnızca teknolojik gelişmelerin değil ekonomik eşitsizlikler, salgınlar, iklim krizi, savaşlar, afetler gibi üst üste gelen birbiriyle iç içe geçmiş krizlerin yarattığı belirsizlik ortamının da bir sonucudur. Tüm bu karmaşık koşullar bilgiyi nasıl edindiğimiz sorusunun ötesine geçerek bizi temel başka sorularla karşı karşıya bırakır: Neye “doğru” diyoruz ve neyi “gerçek” kabul ediyoruz?

Bilginin sınır tanımadığı ve akışının her zamankinden daha hızlı, kolay ve yoğun biçimde gerçekleştiği bir dönemde yaşıyoruz. Ancak bu bilgi yoğunluğuna rağmen güvenilir bilgiye erişmekte yaşadığımız güçlük, günümüzün büyük paradokslarından biri olarak karşımızda durmaktadır. Elimizin altındaki sınırsız veri akışı içinde doğru ve güvenilir bilgiye erişmek belki de hiç olmadığı kadar zor. Dünya Ekonomik Forumu da (2025) Küresel Riskler Raporu’nda bu gerçeği ortaya koymuştur. Rapora göre bilgi düzensizlikleri önümüzdeki iki yıl içinde karşılaşılabilecek en önemli küresel risk olarak görülmektedir. Yanlış bilgi, toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren, kamu sağlığını tehdit eden, demokratik süreçleri ve toplumsal uyumu sarsan sistemik bir kriz haline gelmiştir.

Bu yeni bilgi ekosisteminde haber ile eğlence, hakikat ile söylenti, gerçek ile kurgu arasındaki çizgiler giderek bulanıklaşmaktadır (Mihailidis, 2014). 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen “hakikat sonrası” (post-truth), nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olduğu durumu, hakikatin önemsizleştiği bir çağı ifade eder. Bu düzende, doğruyu yanlıştan, olguyu kurgudan ayırma yetimiz giderek aşınırken, bireyler kendi önyargılarını doğrulayan bilgilere yönelmekte, böylece inanç ve duygulara dayalı hakikat, veriye dayalı bilgiden daha öncelikli hale gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda dijital platformların algoritmik yapısı tarafından yaratılan yankı odaları ve filtre balonları aracılığıyla da pekişirken, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirir ve hakikatle kurulan bağı daha da zayıflatır.

Sorunun karmaşıklığı, çok boyutluluğu ve sorumlu aktörlerin çeşitliliği dikkate alındığında bilgi düzensizlikleri ile mücadelede sadece teknik çözümler yeterli değildir. Aynı zamanda kapsamlı ve bütüncül müdahale stratejilerinin tasarlanması bir zorunluluktur. Avrupa Komisyonu Jean Monnet Mükemmeliyet Merkezleri Programı tarafından desteklenen ve İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yürütülen “**Bilgi Düzensizliklerine Karşı Toplumsal Bilişsel Dirençlilik Yaratmak-RESAID**” başlıklı projede (2023-2026), günümüz bilgi ekosisteminde yanlış bilgileri tanımlamak için kullanılan geniş bir çatı kavram olan “bilgi düzensizlikleri”nin çok boyutlu doğasına dikkat çekiyoruz. Bu kapsamda bir müdahale çerçevesi oluşturmayı, bireylere ve toplumlara yönelik bilgi düzensizliği tehditlerine karşı direnci artırmaya katkı sunmayı hedefliyoruz.

Proje kapsamında, bilgi düzensizliklerine karşı geliştirilecek müdahale stratejilerini Bronfenbrenner’in Biyoekolojik Modeli (Bronfenbrenner, 2005; Bronfenbrenner & Morris, 2006) çerçevesinde ele alıyoruz. Bu model doğrultusunda, dirençliliği hem bireysel (mikrosistem) düzeyde hem de kurumsal ve toplumsal (mezo ve makrosistem) düzeylerde güçlendirmeyi ve desteklemeyi hedefliyoruz. Bu bütüncül yaklaşım, bilgi düzensizliklerine karşı toplumsal bilişsel dirençliliği artırma çabamızın merkezinde yer alıyor. Böylece proje, yalnızca bireylerin bilgiyle daha bilinçli ve eleştirel bir ilişki kurmalarını sağlamanın ötesinde aynı zamanda kurumlar ve toplum genelinde bu dirençliliğin sürekliliğini ve yaygınlaşmasını da amaçlıyor.

RESAID çerçevesinde bilgi düzensizliklerini basit bir bilgi kirliliği sorunu olarak değil, üç temel çerçeveden ele alıyoruz. Bilgi düzensizliklerini, bireylerin ve toplumların refahını, güvenliğini ve özgürlüğünü etkilediği için bir dizi "insan hakkını ihlal eden toplumsal bir sorun" olarak kavramsallaştırıyoruz (RESAID Bilgi Notu, 2024). Bilgiye erişim hakkının engellenmesi, bireylerin özgür ve bilinçli seçim yapma kapasitesini zedeler. Bu durum, seçme ve seçilme hakkının ihlalinin ve bilgiye dayalı demokratik katılımın ön koşulu olan katılım hakkının ihlal edilmesine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra hastalıklara ve tedavi yöntemlerine dair yayılan yanlış bilgiler, sağlık hakkını doğrudan tehdit etmektedir. Benzer biçimde, onur ve itibarın korunması hakkı ile ayrımcılıktan korunma hakkı da hedefli yanlış bilgilendirme kampanyalarıyla zedelenmektedir. Bu bağlamda, bilgi düzensizlikleri demokratik katılımın, eşitliğin ve insan onurunun korunmasıyla doğrudan ilişkili çok boyutlu bir hak ihlali alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu nedenle, bilgi düzensizlikleriyle mücadelenin hak temelli olması, mevcut ihlallere odaklanması ve çözüm önerileri üretilirken başka hak ihlallerine yol açmaması büyük önem taşır.

İkinci olarak RESAID çerçevesinde bilgi düzensizliklerini bir "insani güvenlik sorunu" olarak ele alıyoruz. Bilgi düzensizlikleri, insani güvenliğin tüm boyutları üzerinde olumsuz etkiler yaratarak bu sorunun tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin, sağlık güvenliği bağlamında, COVID-19 pandemisi sırasında aşılara ilgili yayılan yanlış bilgiler, aşı tereddüdünü artırarak halk sağlığını tehlikeye atmış ve sağlık hakkını doğrudan ihlal etmiştir. Ekonomik güvenlik açısından, yanlış veya manipülatif finansal haberler piyasalarda panik yaratarak bireylerin mali kararlarını olumsuz etkilemektedir. Toplumsal güvenlik boyutunda, bilgi düzensizlikleri toplumdaki gruplar arasında güvensizlik ve düşmanlık yaratarak toplumsal uyumu bozmakta ve bireylerin güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Ayrıca, siyasal güvenlik bağlamında, seçim süreçlerinde yayılan yanlış bilgiler demokratik süreçlerin meşruiyetini tehlikeye atarak seçmenlerin bilinçli kararlar almasını engellemektedir. Çevresel konularla ilgili yanlış bilgilerin yayılması, çevresel tehditlerin doğru bir şekilde anlaşılmasını ve bunlara karşı önlem alınmasını engelleyerek uzun vadede çevresel güvenliği tehdit edebilmektedir. Sonuç olarak, bilgi düzensizlikleri bireylerin güvenliklerinin riske girmesine, toplumsal açıdan kutuplaşmış bir ortam oluşmasına ve demokrasinin zayıflamasına yol açan çok boyutlu bir güvenlik sorunu yaratmaktadır.

Üçüncü olarak bilgi düzensizliklerini "yapabilirliklerin kısıtlanması" bağlamında ele alıyoruz. Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un (1979; 1993) geliştirdiği yapabilirlik yaklaşımını temel alarak, insanların refahının sadece maddi kaynaklarla değil, aynı zamanda gerçekleştirebilecekleri eylemleri belirleme özgürlüğü olan yapabilirlikler kümelerinin genişliği ile ölçülmesinin anlamlı olduğunu düşünüyoruz. İçinde yer aldığımız bilgi toplumunda, bilgiye erişim hakkı diğer tüm haklara erişim ve tüm hakların gerçek yapabilirliklere dönüşmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır (RESAID Bilgi Notu, 2024). Bu anlamda, bilgi düzensizlikleri, bireylerin refahları için hayati öneme sahip olan bilgiye erişme ve bilgiyi kullanabilme özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Yanlış bir bilgiye inanmak, bireylerin aileleri ve kendileri için yanlış kararlar almalarına ve toplumun çıkarına olmayan kararların alınmasına neden olabilmektedir. Yapabildiklerimiz, yalnızca haklarımızın var olmasıyla değil, aynı zamanda bu hakların erişilebilir olmasıyla ilgilidir. Bu nedenle bilgi düzensizliklerinin bu kısıtlamaları yaratarak mevcut eşitsizlikleri derinleştirmesi, bu sorunun bir yapabilirlik sorunu olarak ele alınmasının ve kapsayıcı müdahale modelleri geliştirilmesinin önemini göstermektedir.

RESAID'in temel faaliyetlerinden biri olan *Çoklu Krizler Çağında Bilgi Düzensizliklerine Karşı Dirençlilik Konferansı*, bu kritik alanda teorik derinliği, ampirik bulguları ve disiplinlerarası çözümleri bir araya getiren bir zemin imkânı sunmuştur. 24-25 Mayıs 2025 tarihlerinde düzenlenen bu konferans, Avrupa Dijital Medya Gözlemevi (EDMO) Yönetim Kurulu Başkanı Paolo Cesarini'nin açılış konuşmasıyla

başlamıştır. Konferansta toplam 21 bildiri sunulmuş ve sunulan bildirilerin 12'si bu derlemede makale olarak yer almıştır.

Derlemede ilk olarak **Can Zeren**, “**Enformasyon Krizinde Kavramlar, Parazitler ve Bağışıklık Pratikleri**” başlıklı makalesinde çağımızın ironik paradoksunu sorgulamakta, çok hayati bir sorunu ele almaktadır: Enformasyon bolluğuna rağmen nasıl bilgi yoksunu olduğumuzu ve nasıl bir bilgi düzensizliğinden bahsedebildiğimizi tartışmaya açmaktadır. Claude Shannon'ın İletişimin Matematiksel Kuramını tartışmaya dahil ederek, teknik enformasyon modelinin bugün algoritmaların egemen olduğu dijital dünyada anlamı nasıl geride bıraktığını tartışmaktadır. Yazar, belirsizliğin metalaştırıldığı ve silahlaştırıldığı bir ortamda manipülasyonlara karşı bağışıklığımızı ve eleştireliliğimizi nasıl güçlendirebileceğimiz üzerine yoğunlaşmakta, Paulo Freire'nin diyalog temelli, anlamı kurtarmaya odaklanan eğitim modelini önermektedir.

“**Bilgi Düzensizliklerinin Sorunsallaştırılması: Küresel Politika Söylemleri ve Yayılım Dinamikleri**” başlıklı makalesinde **Engin Onuk**, bilgi düzensizliklerinin küresel düzeyde nasıl bir politika sorunu olarak inşa edildiğini incelerken bu süreci Politika Yayılımı (Policy Diffusion) ve Bacchi'nin “**Sorun Ne Olarak Temsil Ediliyor?**” (WPR) yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmektedir. Çalışma, Avrupa Birliği'nin (AB) bilgi düzensizlikleriyle mücadele için geliştirdiği, hak temelli dijital politika modelini incelerken modelin küresel norm olarak yayılmasına karşın, gittikçe otoriterleşen rejimler tarafından nasıl farklılaştırıldığı ve araçsallaştırıldığı tartışılmaktadır.

“**Bilgi Düzensizliği, Yanlış Bilgi ve Hakikatin Önemsizleşmesi: Bibliyometrik Bir Karşılaştırma**” makalesinde **İrem Oran**, bilgi düzensizliği, yanlış bilgi ve post-truth kavramlarının Türkiye literatüründeki ve uluslararası akademik literatürdeki tematik ve yöntemsel yapılarını karşılaştırmaktadır. Analiz, her iki literatürde de temel kavramların benzer olduğunu, ancak uluslararası literatürün siyasal iletişimden yapay zekâya, bilişsel süreçlerden sağlık iletişimine kadar daha yüksek disiplinlerarası çeşitliliğe sahip olduğunu, Türkiye literatürünün ise siyasal manipülasyon ve pandemi süreçleri gibi daha sınırlı eksenlerde kümelenildiğini göstermektedir.

Salih Bıçakçı ve **Ayhan Gücüyener Evren'in** “**Bilişsel Güvenlik ve Dezenformasyon Saldırı Zinciri**” başlıklı kıymetli çalışması, dezenformasyonu modern güvenlik ortamının temel bir tehdidi olarak, sistematik ve stratejik bir saldırı modeli çerçevesinde incelemektedir. Makale, klasik güvenlik anlayışının ötesine geçerek bilişsel güvenliği (CogSec), yani bireylerin bilişsel zaaflarının ve karar verme süreçlerinin manipülasyona karşı korunmasını merkeze almaktadır. Yazarlar, dezenformasyonu anlık bir vaka yerine sistematik ve stratejik bir saldırı modeli olarak görmekte ve bu saldırının yedi temel adımdan oluşan bir dezenformasyon saldırı zinciri (disinformation kill chain) üzerinden işlediğini analiz etmektedir.

“**Güçsüzlük Hakikatin Aldatmak İktidarın Özünde mi Var? Arendt'le Hakikat-Sonrası Çağın Bakış**” başlıklı ufuk açıcı makalesinde **Aylin Kılıç Cepdibi**, hakikat sonrası çağda (post-truth) nesnel gerçeklerin duygular karşısında gücünü kaybettiği tarihsel durumu, Hannah Arendt'in felsefi analizleri ışığında ele almaktadır. Yazar, Arendt'in olgusal hakikatler, yalan ve politika arasındaki gerilimli ilişkiye dair derinlikli görüşleri üzerine odaklanmakta ve ortak dünyanın korunması için yargı yetisinin ve medya, üniversiteler gibi kurumların önemini tartışmaya açmaktadır.

Yakup Furkan Yılmaz, “**Post-Truth Çağında Demokrasi: Yükselen Hakikat Hegemonyaları Işığında Popülizm ve Kutuplaşma**” başlıklı makalesinde “post-truth” çağındaki demokrasi krizini ele

almaktadır. Yılmaz, bu krizin temelinde, uzun yıllardır iktidar ilişkileri çerçevesinde egemen seçkinler tarafından inşa edilen ve meşruiyetini yitiren "hakikat rejiminin" çözülmesinin yattığını savunmaktadır. Günümüz siyasetine ışık tutan makalede yazar, kurumsal bilgi otoritelerinin hegemonik anlatılar kurma yetisinin zayıflamasıyla birlikte, bu durumun alternatif "hakikat hegemonyalarının" yükselişine yol açarak, popülizm ile toplumsal kutuplaşmayı derinleştirdiğini belirtmektedir.

"Gözetim Kapitalizminin Demokratik Katılım Üzerindeki Etkisi: İleri Demokrasi Ülkelerinde Mikro Hedefli Siyasi Reklamların Seçmen Katılımına Etkilerini Keşfetmek" makalesinde **Ara Ege Altınman**, gözetim kapitalizminin temel iş modeli olan mikro hedefli siyasi reklamların, ileri demokrasilerdeki demokratik süreçler üzerindeki aşındırıcı etkisine odaklanmaktadır. Altınman, özellikle yanıltıcı içerik taşıyan bu reklamların, bağımsız seçmenler ve düzenli oy vermeyen bireyler üzerindeki baskılayıcı etkilerini araştırarak, alan yazınına çok kıymetli bir katkı sunmaktadır. Makale, bu durumun seçmen katılımını azaltma yoluyla demokratik gerilemeye yol açabileceği hipotezini sunmaktadır.

Dilale Öz Dönmez, **"Türkiye'de Komplote Teorilerinin Siyasetteki Rolü: Siyasal Söylem, Kamuoyu ve Demokratik Algılar Üzerine Bir İnceleme"** başlıklı makalesinde 2003–2022 yılları arasında meclis grup konuşmalarını analiz ederek Türkiye siyasetinde komplocu söylemin siyasi elitler tarafından kullanımını incelemektedir. Bu kapsamlı çalışmada Öz Dönmez, komplocu retorik, siyasi aktörler tarafından meşruiyeti pekiştirmek, muhalifleri hedef almak ve kriminalize etmek, kriz anlarında sorumluluktan kaçınmak ve destekçileri seferber etmek gibi stratejik amaçlarla kullanıldığını, böylece marjinal bir söylem olmaktan çıkıp demokratik gerilemeye eşlik eden kurumsallaşmış ve rutin bir siyasi iletişim aracı haline geldiğini tespit etmektedir.

Güventürk Görgülü, **"Güvenlik Söylemiyle Kurgulanan bir İnfodemi: 2023 Seçim Sürecinde CHP'nin Medya ve Sosyal Medyada 'Terörle İş Birliği'"** başlıklı makalesinde Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımına uygun olarak, bir kriz anında güvenilir bilgiye erişimi zorlaştıran, yanlış ve doğru bilginin aşırı dolaşımı olan infodemiye siyasi bağlamda ele almaktadır. Görgülü, kıymetli çalışmasında 2023 Türkiye genel seçimleri sürecindeki dezenformasyon stratejisini kurumsal düzeyde üretilmiş çarpıcı bir siyasi infodemi örneği olarak analiz etmektedir.

"Siyasi Haber Üretiminde Yapay Zekâ Değerlendirmesi: Yapay Zekâ Destekli Haberler Üzerine Bir Vaka Çalışması" başlıklı makalesinde **Kevser Salih**, insan müdahalesi olmadan tamamen otomatik siyasi haberler ürettiğini iddia eden NewsGPT platformunu incelemiştir. Salih ufuk açıcı çalışmasında NewsGPT'nin mevcut modelinin, çok kaynaklı doğrulama, analiz ve eleştirel sorgulama gibi gazeteciliğin ayırt edici niteliği olan pratikleri bağımsız bir şekilde yerine getirme kapasitesinden yoksun olduğunu ortaya koymuştur.

Âdem Kotan, **"Twitter/X Etiketlerinde Göçmen Karşıtı Söylemin Yayılımı: Yakılarak Öldürülen Maden İşçisi Vezir Mohammad Nourtani Olayı Üzerine Sosyal Ağ ve Medya Söylem Analizi"** başlıklı makalesinde Türkiye'de işçi olarak çalışan Vezir Mohammad Nourtani cinayeti sonrasında X platformunda yayılan göçmen karşıtı söylemleri ve dezenformasyon pratiklerini incelemektedir. Bulgular, tartışmanın insan hakları temelli ve göçmen karşıtı söylemlerde bulunan iki ayrı yankı odasında (echo chamber) yürüdüğünü göstermiştir. Çalışma, göçmen karşıtı grupların olayı "sessiz istila" gibi yaygın anlatı kalıplarıyla ilişkilendirdiğini ve dezenformasyonun bu ortamda politik amaçlarla nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu önemli bulgular kadar, yazmanın oldukça zor

olduğu bir konuya ilişkin bir çalışmanın bu derlemede yer alarak vakaya dair tarihe not düşülmesi, bizim açımızdan çok kıymetlidir.

Son olarak “**Dezenformasyon Kaynağı Olarak Instagram Influencer Ekonomisi: Wellness Tüketim Kültürü Merceğinde Eleştirel Bir Yaklaşım**” başlıklı makalesinde **Öykü Mutlu Çimitay**, Instagram'da “wellness” içerikleri üreten influencerların yarattığı dezenformasyon risklerini netnografik bir pilot çalışmayla araştırmaktadır. Analizlere göre üretilen içerikler beden memnuniyetsizliğine, yetersiz veya dengesiz beslenme modellerine sebep olabilecek dezenformasyon risklerini beraberinde getirmektedir. Günümüz dünyasını anlamaya katkı veren bu önemli çalışma, Instagram influencer ekonomisinin, özellikle “wellness” akımı özelinde yarattığı dezenformasyon riskleri ile mücadelede platform sahibi şirketlerin ve reklam verenlerin sorumluluğuna dikkat çekmektedir.

Konferansta sunulan bildiriler ve bu bildirilerin bir kısmının yer aldığı bu derleme, bilgi düzensizliklerinin çok boyutlu yapısını ele almış ve konu farklı uzmanların katkısıyla disiplinlerarası ve çok boyutlu bir biçimde tartışılmıştır. Bu Önsözde konferansın ve kitabın gerçekleşmesini mümkün kılan herkese teşekkür etmek isteriz. Öncelikle RESAID Projesi'ne ev sahipliği yapan İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne ve çalışma arkadaşlarımıza çok teşekkür ederiz. Konferansımıza gönderilen tüm çalışmaların titizlikle değerlendirilmesine katkı sunan değerli Bilim Kurulu üyelerimiz **Bilge Şenyüz, Cengiz Erişen, Emre Erdoğan, Emre Toros, Erkan Saka, Fatih Çömlekçi, Halil Nalçaoğlu, Koray Kaplıca, Lale Şıvgın Dünder, Mehmet Ali Tuğtan, Pınar Uyan-Semerci, Salih Bıçakçı, Sinan Alper, Suncem Koçer, Tuğçe Erçetin Sabuncu, Turgut Tarhanlı, Yasemin İnceoğlu ve Zeynep Şimşek'e** çok teşekkür ederiz. Ayrıca, konferansa çalışmalarını göndererek ve bildirilerini sunarak katkıda bulunan tüm katılımcılarımıza da teşekkürlerimizi sunarız. Konferansın açılış konuşmasını gerçekleştiren **Paolo Cesarini**'ye, kitap kapağındaki görsel tasarımı için **Lale Duruiz**'e ve oturumlara katılarak soruları ve katkılarıyla tartışma zeminini güçlendiren tüm dinleyicilere teşekkür ederiz.

Derlemedeki tüm makaleler, alanyazınına önemli katkılar sunmaktadır. Oldukça sıkışık bir takvimde özveri ve özenle emek veren tüm yazarlarımıza çok teşekkür ederiz. Bu katkılar sayesinde, teorik tartışmadan örnek vakalara kadar geniş bir çerçeveyi yansıtan, bir konferans bildiri kitabının çok ötesinde kapsamlı bir derleme ortaya çıktı. Bu derlemenin, akademisyenler, politika yapıcılar, sivil toplum kuruluşları ve diğer tüm paydaşlar için bilgi düzensizlikleriyle mücadelede hakikatle ilişkimizi etik ve eleştirel sınırlar içinde yeniden düşünmeye katkı sunmasını diliyoruz.

RESAID Proje Ekibi

2025

Kaynakça

- Bilgi düzensizliklerine karşı toplumsal bilişsel dirençlilik yaratmak—RESAID bilgi notu (2024). İstanbul Bilgi Üniversitesi. Erişim adresi <https://resaid.bilgi.org.tr/wp-content/uploads/2024/10/BILGI-NOTU-RESAID-2024.pdf>
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Sage.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The Bioecological Model of human development. R. M. Lerner & W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* içinde (793-828. ss.). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0114>
- Dünya Ekonomik Forumu (2025). *Küresel riskler raporu*. Erişim adresi https://reports.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2025.pdf
- Mihailidis, P. (2014). *Media literacy and the emerging citizen: Youth, engagement and participation in digital culture*. Peter Lang Inc., International Academic Publishers.
- Sen, A. (1979). *Equality of what?* The Tanner Lecture on Human Values. Stanford University.
- Sen, A. (1993). Capability of well-being. A. Sen & M. Nussbaum (Ed.), *The quality of life* içinde (30-53. ss.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>

Can Zeren*

Enformasyon Krizinde Kavramlar, Parazitler ve Bağışıklık Pratikleri

Bu çalışma, aşırı enformasyon içinde bilgi yoksunluğu yaşadığımız günlerde, bilgi düzensizliği ifadesini sorgulamak üzere yola çıkar. Aşına olduğumuz kavramların karmaşasında, çalışma enformasyonun düzensizlikle ve belirsizlikle ilişkisine odaklanır. İçinde bulunduğumuz durumu bir enformasyon krizi olarak değerlendirir. İçerik düzeyinde tartışılan enformasyon düzensizliği anlayışını bir kenara bırakarak enformasyonun sistem düzeyindeki işleyişini sorgulamaya davet eder. Bu bakışla, tek tek yanlış içeriklere müdahale etmenin yanında, sistematik yanlışlığın içinde harcadığımız enerjiyi ve kullandığımız yöntemleri sorgulamak gerekmektedir. Bu amaçla çalışma enformasyon kavramına yönelik kuramsal yaklaşımların kısa bir serimini yapar. Claude Shannon'ın anlamı dışarıda bırakan iletişimin matematiksel kuramından hareketle enformasyonun belirsizlik ve kesinlik, düzensizlik ve düzen ile olan temel ilişkisini ele alır. Enformasyon düzenini besleyen araçsal belirsizlik kavramını önererek güncel örneklere değinir ve kuramlar üzerinden irdeler. Bunun ardından, parazit kavramını enformasyonun işleyişini anlamaya yarayan kritik bir unsur olarak değerlendirir. Parazit hem gürültü hem de mikroorganizma anlamlarıyla, enformasyonun aşırılığı, hızı ve yoğunluğu içinde içerikler ve sistem yoluyla insanın kendi kendini parazitlenme sürecini anlatmak için kullanılır. Nöroparazitoloji örneklerinden hareketle, parazit hem enformasyona içkin bir unsur olarak hem de düzensizlik üreterek işleyen bir enformasyon düzeni biçimde kavramsallaştırılır. Parazitleri takiben çalışma, enformasyon ve bağışıklık arasındaki ilişkiyi immünoloji alanından yaklaşımlar ve eleştirel kuram üzerinden tartışır. Savunmacı bağışıklık anlayışından ekolojik diyalog temelli yaklaşımlara uzanan bir çerçevede, hem yanlış içerikler ve sistematik yanlışlık ile gelişen enfeksiyon durumlarına hem de enformasyonun hızının, viralliğinin ve aşırılığının yarattığı sinirsel-bilişsel çöküşe vurgu yapar. Enformasyon krizinin bu nöroimmünolojik dönemecinde eleştirel bağışıklık kavramını geliştirir. Bağışıklık, enformasyon krizinin ürettiği sistematik bunalım ve yanlışlığa karşı geliştirilen eleştirel bir pratiktir. Çalışma son olarak, enformasyon krizinde teyit ve doğruluk kontrolü mekanizmalarının sınırlılığını vurgulayarak, aktif ve eleştirel bir diyaloga olan ihtiyaca işaret eder. Doğruluğun ve yanlışlığın ölçülmesinin ötesinde, insana dair unutulmuş değerlerin yeniden hatırlanmasını vurgular. Eleştirel bağışıklığımızı etkin biçimde güçlendirmeye yönelik bir yöntem olarak Paulo Freire'nin problem tanımlayıcı modeli ve özgürleştirici diyalog anlayışını öne sürer. Enformasyon krizinde eleştirel bağışıklık pratiği, dünyaya açık, ilişkisel ve ortak iyiye katkı sağlayan bir diyalog alanı kurma ve genişletme çabası olarak tanımlanır.

Anahtar kelimeler

Enformasyon, iletişim, belirsizlik, parazit, bağışıklık, kriz

* İstanbul Bilgi Üniversitesi

Giriş

Dünyada bu kadar çok *enformasyon* varken, hele de enformasyon çağı dediğimiz bu dönemdeyken nasıl oluyor da *bilgi* yokunu oluyoruz? Nasıl oluyor da “bilgi düzensizliği”nden bahsediyoruz? Yoksa bilginin mutlak düzenli olduğu bir altın çağ mı vardı? Burada “bilgi” sözcüğüyle ne kastediyoruz? Enformasyondan ne anlıyoruz? Tüm bu kavramlar ne anlama geliyor? Kavramlar düşünme ve eyleme aletleridir. Ancak kavramlara ve adlandırmalara olan aşinalığımız onları büyüleyici şeylere dönüştürebilir.

Türkçede veri, enformasyon ve bilgiye, bunların üçüne de gündelik hayatta zaman zaman “bilgi” diyebiliyoruz. Bu sözcüklere o kadar aşınayız ki hepsini birbirinin yerine kullanabiliyoruz. Birçok şeye rahatlıkla “bilgi” deyip geçebiliyoruz. Öyleyse ironik bir deyişle ifade edersek *bilgiye* pek aşınayız. Hegel çokça *bilinen* cümlesinde şöyle der: “aşına olunan, aşına bulunduğu için bilinen değildir”¹ (Hegel, 1910/2003, s.17, *çeviri yazara ait*). Bu cümlenin hemen ardından Hegel şöyle devam eder: “bilme sürecinde bir şeyi aşına olarak varsaymak ve tam da bu nedenle onu kabul etmek kendini ve başkalarını aldatmanın en yaygın biçimidir”² (Hegel, 1910/2003, ss.17-18, *çeviri yazara ait*). Henri Lefebvre de *Gündelik Hayatın Eleştirisi*’ne epigraf olabileceğini söylediği Hegel’in bu sözüne atıf yapar: “Aşına olan şey, aşına diye biliniyor demek değildir” ve aşına olmak bildiğimizi varsaydığımızı sabitlememiz, maskeleyememiz ve onu gerçek kılmamızdır (Lefebvre, 2012, s.20). Böylece aşinalık, aşına olunanı fark etmekten ve bilmekten alıkoyar (Lefebvre, 2012, s.20). Hakikate ve eleştireliliğe karşı kazanılan yanlış bağışıklık aşinalıktan beslenir. Yüksek hızlı ve aşırı enformasyon akışında aşına görünümlerin dolayımıyla yaşarız. Giderek bu hıza ve aşırılığa da aşına oluruz. Bu bir aşinalık toplumu mudur, yoksa toplum zaten aşinalık mıdır? Her şeye aşına olduğunda, bir şey bilinmiyordur.

Bir dönemi ve durumu adlandırmak onu diğerlerinden anlamlı bir biçimde ayırmak içindir. Peki, enformasyonun düzensiz olmadığı bir dönem ve durum var mıdır? Enformasyonun düzen ve düzensizlik ile ilişkisi nedir? Düzensizlik olmadan enformasyon olabilir mi? Enformasyon açısından bahsettiğimiz düzensizlik [*disorder*] ve bozukluğu [*disorder*] acaba doğru yerde mi arıyoruz? İçinde bulunduğumuz durum “enformasyon düzeni” midir, “enformasyon düzensizliği” midir, yoksa enformasyon krizi midir? Bu krizi ve krizin bileşenlerini nasıl anlayabilir, bu kriz karşısında eylemlerimizi nasıl biçimlendirebiliriz?

Bu sorulardan hareketle bu çalışmada ilk olarak *enformasyon* kavramına çeşitli teorik yaklaşımlar ve tanımlarla kısa bir giriş yapılacaktır. Ardından Claude Shannon’ın *İletişimin Matematiksel Kuramı* tartışmaya dahil edilecektir. Buna bağlı olarak teknik ve anlam arasında enformasyon *düzen*, *düzensizlik*, *belirsizlik*, *sinyal*, *gürültü*, *parazit* gibi kavramlarla bir arada ele alınacaktır. Bu kısmın temel

¹ Bu alıntı için yapılan çeviride J. B. Baillie’nin çevirisine başvurulmuş ve aşağıdaki diğer çeviriler de göz önünde bulundurulmuş “aşına” sözcüğü tercih edilmiştir. J.B. Baillie çevirisi: “What is ‘familiarly known’ is not properly known, just for the reason that it is ‘familiar’” (Hegel, 1910/2003, s.17). Göz önünde bulundurulmuş diğer İngilizce çeviriler Michael Inwood çevirisi (Hegel, 2018, s.16) ve A.V. Miller çevirisi (Hegel, 1977/2004, s.18). Almanca orijinali: “Das Bekannte überhaupt ist darum, weil es bekannt ist, nicht erkannt” (Hegel, 1807/1964, s.28). Aziz Yardımlı Türkçe çevirisi: “Genel olarak, tanınan *tanınan* olduğu için *bilinen* değildir” (Hegel, 1986, s.37, *vurgular orijinal*).

² J.B. Baillie çevirisi: “When engaged in the process of knowing, it is the commonest form of self-deception, and a deception of other people as well, to assume something to be familiar, and give assent to it on that very account” (Hegel, 1910/2003, s.17-18). Göz önünde bulundurulmuş diğer İngilizce çeviriler Michael Inwood çevirisi (Hegel, 2018, s.16) ve A.V. Miller çevirisi (Hegel, 1977/2004, s.18). Almanca orijinali: “Es ist die gewöhnlichste Selbsttäuschung wie Täuschung Anderer, beim Erkennen etwas als bekannt vorauszusetzen, und es sich ebenso gefallen zu lassen” (Hegel, 1807/1964, s. 28). Aziz Yardımlı Türkçe çevirisi: “Bilgilenmede birşeyi tanıdık olarak varsaymak ve bu yüzden onu kabul etmek kendini ve başkalarını aldatmanın en genel yoludur” (Hegel, 1986, s.37).

savı Shannon'ın anlam ile ilgilenmeyen teknik enformasyon modelinin bugün algoritmaların egemen olduğu dijital dünyanın da dolayısıyla insan iletişiminin ve toplumsal iletişiminin içine işlediğidir. Bunun ardından enformasyon söz konusu kriz bağlamında, kuramsal tartışmalar ile sırasıyla parazit ve bağıklık (*immünite*) kavramları eksenlerinden ele alınacaktır. Parazit bir yandan enformasyon iletimini sekteye uğratan güdültüye bir yandan da çeşitli mikroorganizmalara karşılık gelir. Peki parazit kavramı "düzensizlik" olarak ifade edilen yanlış enformasyon türleri ve dezenformasyon ile propaganda, bilişsel savaş, enformasyon krizi, aşırılık, hız ve bilişsel-ruhsal çöküntü gibi konuları incelerken bir metafordan öte nasıl bir işlev sunabilir? Parazit enformasyon mudur? Düzen ve düzensizlik açısından parazit nedir? İçerikler ve sistem açısından parazit nedir? Bu kısımda parazit ile enformasyon ilişkisi, enformasyon krizi çerçevesinde kısaca ele alınacaktır. Burada nöro parazitoloji alanında incelenen zihin kontrol parazitleri örnek olarak verilerek kriz durumuna varan enformasyon düzeninde hem (dez)enformasyon yoluyla hem de enformasyonun aşırılığı ve hızıyla insanın kendi kendini parazitleme süreci vurgulanacaktır.

Parazit kısmını takiben, enformasyon ve bağıklık arasındaki ilişki immünoloji alanındaki kuramsal yaklaşımlar ışığında ele alınacaktır. Bu bağlamda, bağıklığın farklı biçimlerde kavranışına dair kısa bir çerçeve sunulacak; immün sisteme yönelik savunmacı bakıştan ekolojik diyalog temelli yeni yaklaşımlara uzanan kuramsal dönüşüme yer verilecektir. Buradan hareketle bu kısımda da enformasyon krizinde bağıklık kavramının sağlayacağı olanaklara değinilecektir. İçeriklerin yanlışlığı ve virallliği insanı yalnızca enfekte etmez. Bugün enformasyonun hızı ve aşırılığı sinir sistemimizin ve bilişsel melekelerimizin hasar görmesine ve çökmesine neden olmaktadır. Bu çerçeveye enformasyon krizine sistem düzeyinden yaklaştığımızda ifade edebileceğimiz bu nöroimmünolojik dönemeçte eleştirel kurama referanslarla *eleştirel bağıklık* kavramı ileri sürülecektir. Enformasyon krizinde teyit ve doğrulama yöntemlerinin beyhudeliği ve bunların tekrar tekrar benzer şeyleri söyleyen mekanik yaklaşımları yerine aktif ve eleştirel bir diyalog önerisi ortaya konulacaktır. Bu çerçevede, eleştirel bağıklığımızı etkin biçimde güçlendirmeye yönelik bir yöntem olarak Paulo Freire'nin problem tanımlayıcı eğitim modeli ile özgürleştirici diyalog anlayışına dayanan kuramsal bir hat sunulacaktır.

Sonuç olarak enformasyon krizine yalnız içerikler değil, sistem düzeyinde yaklaşıması önerilecektir. Bu doğrultuda, mevcut durum düzen ya da düzensizlikten ziyade bir enformasyon krizi olarak kavranmaya çalışılacaktır.

Enformasyon mu? Bir Şekillenme Öyküsü

Bu çalışmanın içinde gezinen ana fikir içerikler üzerinden ele alınan bir enformasyon düzensizliği yaklaşımını bir kenara bırakmaktır. İçeriklerin doğruluğu ya da yanlışlıklarıyla ilgilenmenin yanında sistem düzeyinde bir sorgulama yapmamız gerekmektedir.

Doğal olarak dezenformasyon gibi meseleler genellikle siyaset, uluslararası ilişkiler, savaş ve benzeri alanlar içinde ele alınmaktadır. Ancak, nasıl ki Ingeborg Bachmann'ın (1983, s.144) dediği gibi faşizm atılan bombalarla değil, insanlar arası ilişkilerde, ikili ilişkilerde başlıyorsa, dezenformasyon ve "bilgi düzensizliği" olarak anılan her çeşit örnek insanlar arası ilişkilerde hatta kendimizle olan ilişkimizde başlar. Örneğin bugün sıklıkla kullanılan *gaslighting*³ terimi gerek ikili ilişkilerdeki psikolojik

³ "Gaslighting" terimi, mağdur bireyin gerçeklik algısını sistematik biçimde çökerten ve akıl sağlığından şüphe duymasına yol açan "gerçek üstü" bir ortamı inşa etmeyi amaçlayan bir psikolojik manipülasyon ve istismar türü olarak tanımlanır (Sweet, 2019). Terim 1944 yapımı *Gaslight* adlı filmde türemiştir. Ayrıca bkz. American Psychological Association (t.y.).

manipülasyonlarda gerekse Doğu Alman gizli polis ve istihbarat teşkilatı Stasi'nin psikolojik harp tekniği olan ve parçalara ayırmak, çözmek, çürütmek anlamına gelen *Zersetzung*⁴ uygulamalarında karşılığını bulur. Bunun dışında örneğin reklamlar da en büyük dezenformasyon örnekleridir. Franco Berardi'nin (2019) belirttiği gibi reklamcılık beklentileri, hayal gücünü ve bilinçdışı yaşamı düzenli, yöntemli ve formüle dayalı biçimde, sürekli olarak şekillendiren; sahte enformasyonun her an her yere sirayet eden akışıdır [*"ubiquitous flow of fake information"*] (s.90). Ancak, reklamlara o kadar aşınayız ki onları dezenformasyon olarak düşünmeyiz.

Eğer tek tek yalanlara, yanlışlıklara, sahteliklere odaklanırsak yahut doğru mu yanlış mı tartışmasında kalırsak içerik düzeyinde bir tartışma sürdürürüz. Bütünlüklü bir kavrayış için "bilgi düzensizliği" kapsamına girebilecek tüm bu durumlar içerik düzeyinden çok sistem düzeyinde ele alınmalıdır. Çünkü tüm bu düzensizlikler birer içerik olmaktan öte bir düzenin uzantılarıdır. Bu öneriden ne anlamalıyız? "Bilgi düzensizliklerine" sistematik seviyeden bakmak ne demektir? Aslında burada Guy Debord'un (1996) Hegel'den hareketle "*gerçek anlamda altüst edilmiş dünyada doğru, bir yanlışlık ânıdır*" dediği gibi (s.15, tez 9, *vurgular orijinal*) sistematik yanlışlığın içinde harcadığımız enerjiyi ve yöntemlerimizi sorgulamamız gerektiği vurgulanmaktadır.

Sahiden bu yanlışlık dediğimiz şey nedir? Doğruyu ve yanlış içerikler düzeyinde tartışmak gündelik aşinalığımızın sürdürülmesidir. Aşına olduğumuz, bildiğimizi sandığımız, verili, sabit ve değiştirilemez kabul ettiğimiz bir düzende, doğru ve yanlış dediklerimizle aşinalığımızın sürdürülmesini sağlıyor olabiliriz. Bildiğimizi zannettiğimiz ve aşına olduğumuz bir düzende doğrulama pratikleri ve teyit mekanizmaları bile bizi kısır bir doğru-yanlış ikiliğine hapsedebilir. Bunun yanında "bilgi düzensizliği" demek bilginin düzenli olduğu bir anın varlığını ve o ana dönüşün mümkün olduğunu varsaymayı gerektirir. Oysa enformasyonun bir süreç olarak düzensizlikle ve belirsizlikle birlikte işlediğini görebiliriz. "Bilgi düzensizliği" ifadesini kullandığımızda enformasyon sözcüğünün taşıdığı anlamları göz ardı etme eğiliminde oluruz. Bilgi kelimesine olan bu aşinalığımızı kırmak adına çalışma konumuz bağlamında "enformasyon" sözcüğü tercih edilmiştir.

Veri [*data*], enformasyon [*information*], bilgi [*knowledge*] şeklinde ilerleyen genel bir hiyerarşi vardır. Veri, basitçe işlem ve muhakeme amacıyla kullanılmak üzere yapılandırılmamış, düzenlenmemiş, toplanabilir, saklanabilir temel unsurlardır, olayların dinamik izleridir. Enformasyon da genellikle işlenmiş veri olarak ifade edilir. İşlenmiş veri olarak enformasyon bize bilgi mahsulünü ürettirecek araçlardır. Bu genel bilgi piramidine göre böyle bir hiyerarşi söz konusudur.

Peki enformasyondan ne anlamalıyız? Doğada ve kültürde enformasyon vardır. Öte yandan ilişki ve iletişim olmadan da enformasyon olmaz. İnsan açısından enformasyon toplumsaldır (Fuchs, 2022, s.272). Enformasyon toplumsal olarak üretilir ve soyut gibi görünse de maddi bir süreçtir (Fuchs, 2020a, ss.90, 99). Enformasyon maddi bir süreç olarak sistemleri şekillendirir ve insanların toplumsal

⁴ *Zersetzung*, Doğu Almanya'da Stasi tarafından devlete tehdit oluşturan muhalifleri etkisizleştirmek amacıyla uygulanan, kişiye özel biçimde kurgulanan psikolojik bir yıpratma yöntemidir. Siyasal açıdan sakıncalı görülen kişi ve örgütleri bastırmak için geliştirilen bu teknik; sakıncalı kişinin zaaflarını, ailesini ve toplumsal çevresini hedef alarak dedikodu ve dezenformasyon yoluyla itibarını zedelemeyi ve çeşitli psikolojik manipülasyonlarla kişinin gerçeklik algısını aşındırmayı amaçlar. Sinsi müdahalelerle özel hayat kuşatılır. Kişinin ve ailesinin çevresinde sistematik tacizlerle bir korku atmosferi yaratılır. Bu süreçte kişiler itibarsızlaştırılır, yalnızlaştırılır, ilişkileri ve kariyerleri sabote edilir (Grashoff, 2018, ss.452-455). Kısaca, kelimenin anlamını yansıtır şekilde hedefteki kişiler psikolojik ve sosyal düzeyde parçalanır.

etkileşim sürecidir (Fuchs, 2020a, s.99; Fuchs, 2016, s.6-7). Enformasyon; fikirlerin, anlamların ve bilgi⁵ ürünlerinin [*knowledge products*] yaratıldığı dinamik bir çalışma ve toplumsal üretim sürecidir (Fuchs, 2020a, s.100). Enformasyon; iç içe geçen biliş [*cognition*], iletişim [*communication*] ve iş birliği [*cooperation*] süreçlerinde ortaya çıkar (Fuchs, 2016, s.7; Fuchs, 2020a, ss.99-100; Fuchs, 2011, s.89). Bu süreçlerin diyalektik ilişkisinde enformasyon “insan çalışmasının diyalektik bir sürecidir” (Fuchs, 2016, s.95). Enformasyon sabit bir şey değil, dinamik bir şekillenmedir. Enformasyon, Latince etimolojik kökeni olan *in-formare* sözcüğüne atıfla bir biçimlendirmedir, şekillenme sürecidir (Fuchs, 2011, s.89). İnsan toplumları bağlamında enformasyon, toplumsal iletişim, üretim ve iş birliği içinde maddenin şekillendirilmesidir (Fuchs, 2020a, s.99). Bu bağlamda, Fuchs’un belirttiği gibi enformasyon, biliş, iletişim ve iş birliğinin iç içe geçtiği maddi bir süreç olarak beyinde depolanır, iletişim yoluyla insanlar arasında çeşitli ortamlar aracılığıyla kaydedilip paylaşılır ve böylelikle sinirsel, bilişsel, düşünsel ve toplumsal düzeylerde dönüşümler yaratarak yeni anlamların ve sistemlerin ortaya çıkmasına yol açar (Fuchs, 2016, ss. 6–7). Geçmişten gelen toplumsal bilgi birikimine dayanarak enformasyonu kullanırız ve tüm bu süreç belirli tarihsel toplumsal koşullar altında gerçekleşir. (Fuchs, 2011, s.89). Kısacası enformasyon toplumsal ilişkilerde bir süreç olarak şekillenir ve onları şekillendirir. Etimolojik şekillenme anlamının yankılandığı bir başka tanım Gregory Bateson’dan gelir: Enformasyon, fark yaratan bir farktır [*“a difference which makes a difference”*] (Bateson, 2000, ss.315, 459). İnsan, bir fark olan enformasyonu kullanır ve maddede, dünyada, yaşamda ve kendinde yeni farklar oluşur. Bağlam içinde, ilişkisel bir süreç olarak fark söz konusudur. Yani başlangıçta bir boşluktan ya da ideal bir andan ziyade fark vardır. İlişki içindeki taraflar, farklarının karşılaşmasıyla yeni farklar açığa çıkarır (Bateson, 2000, ss.317-318).

Enformasyon birine ulaştığında onda bir fark yaratır. Ancak bu fark, alıcının enformasyonla karşılaşmasındaki mevcut durumuna da bağlıdır. Fred Dretske’ye (1981) göre “enformasyon, doğru alıcısını bulduğunda bilgi üretebilen bir metadır.” (s.47). Burada ‘doğru alıcı’ ile kastedilen, insanların mevcut bilgileriyle karşılaştıkları enformasyondan yeni bilgi [*knowledge*] çıkarıp çıkaramamalarıdır (Dretske, 1981, pp. 44, 47, 86). Kısaca Dretske’ye (1981) göre bilgi [*knowledge*] enformasyon tarafından neden olunan [*“information-caused”*] (s. x) ya da üretilen, sürdürülen bir inanç olarak tanımlanabilir [*“information-produced (or sustained) belief”*] (s.86). Kelime kökenindeki ‘biçimlendirme’ anlamının yankılandığı bir başka tanım da Luciano Floridi’nin semantik enformasyon tanımıdır: enformasyon iyi biçimlenmiş, anlamlı, doğru verilerdir [*“well-formed, meaningful and truthful data”*] (Floridi, 2005, ss.366-367).

Peki burada “anlam” nerede durmaktadır? Her enformasyon anlam içerir mi? Enformasyonun anlam ile ilişkisi nedir? Biz bugün enformasyon krizinde bir anlam kaybı mı yaşamaktayız? Enformasyonda yüzerken bilgiyi unutuyor muyuz? Aslında bu bir anlam krizi mi? Anlam kaybı mı? Bu durum enformasyonu işleme kapasitemizin bozukluğu ve çöküşüyle mi ilgilidir? Enformasyonu enformasyon yapan anlamı mıdır? Enformasyonu enformasyon yapan doğrulukla ilişkisi midir? Dezenformasyonsuz enformasyon var mıdır? Parazitsiz enformasyon var mıdır? Enformasyon bir düzen midir? Düzensizlik midir? İkisinin ilişkisi midir? Parazit bir enformasyon mudur? Burada, enformasyonu hangi perspektiften ele aldığımız önem taşıyor.

⁵ Burada Fuchs enformasyon ve bilgiyi [*knowledge*] bir gelişim süreci içinde kullanmıştır. Öte yandan bir başka yerde enformasyonu toplumsal enformasyon olarak ele alarak “toplumsal enformasyonun” sıklıkla “bilgi” [*knowledge*] olarak da ifade edildiğini belirtmiştir (Fuchs, 2022, s.272).

İşte Enformasyon!: Belirsizliğin Müphemliği

Öncelikle Claude Shannon'ın *İletişimin Matematiksel Kuramı*'yla başlayalım. Bu kuram enformasyona teknik ve sentaktik bir bakış sunar. Meselesi enformasyonun verimli bir şekilde kodlanması, iletilmesi ve çözümlenmesidir. Bu kuramda anlam dışarıda bırakılır. Shannon'ın (1949/1964) ifadeleriyle "iletişimin semantik veçhesi mühendislik problemi açısından konu dışıdır" (s.31). Semantik, anlam ile ilgilenirken, sentaks biçimseldir. Shannon'ın kuramında enformasyonu taşıyan sinyalin verimli ve kayıpsız bir şekilde kaynaktan hedefe bir kanal aracılığıyla iletilmesi asıl meseledir. Bir makine iletişimi kuramıdır. Mühendislik sorunudur. Enformasyonun, insan iletişimi düzeyinde anlamlı olup olmaması bu sürecin dışında bırakılır.

Bu perspektiften enformasyonun düzen ve düzensizlikle, kesinlik ve belirsizlikle ilişkisi nedir? Burada olasılık, entropi, belirsizlik, sürpriz ve öngörülemezlik gibi kavramlar devreye girer. Tüm bu kavramların işaret ettiği durumlar ve süreçler iç içe işler. Shannon'ın kuramına göre enformasyon nicel olarak ölçülebilir ve olasılığa dayanır. Enformasyon, olası mesajlar kümesinden yapılan seçimle ve bu seçimin özgürlüğüyle [*freedom of choice*] ilişkilidir. Enformasyon, "ne söylediğinizden çok ne söyleyebileceğinizle" ilgilidir (Weaver, 1949/1964, s.8). Yani "enformasyon, kişinin bir mesajı seçerken sahip olduğu seçim özgürlüğünün bir ölçüsüdür" (Weaver, 1949/1964, s.9). Burada enformasyon öngörülebilirlik ve düzenin değil, "düzensizliğin veya sürprizin bir fonksiyonu" olarak ifade edilmektedir (Clarke, 2002, ss.27-28). Aslında burada enformasyon belirsizlik ile kesinliğin ilişkisinden tezahür eden bir süreçtir (Malaspina, 2018, s.41). Enformasyon seçim özgürlüğüyle, belirsizlik ise bu özgürlük çerçevesinde olasılıklar kümesinden yapılan seçimle ilgilidir (Singh, 2013, s.43). Bu seçimi yapan ise mesajın çıktığı kaynaktır. Gönderici olası mesajlar kümesinden bir seçim yapar. Seçenekler ne kadar fazlaysa gönderenin seçim özgürlüğü o denli artar; böylece enformasyon miktarı da yükselir ve aynı zamanda belirsizlik de artar, çünkü çok sayıda olasılık arasından tek bir iletinin seçilmesi öngörülemezliği artırır (Weaver, 1949/1964, ss.18-19). Başlangıçta bir mesajın seçiminden veya olası bir sonucun gerçekleşmesinden önce alıcı tarafında bir öngörülemezlik ve belirsizlik söz konusudur. Örneğin adil bir yazı tura veya zar atışını düşünelim. Bunların sonucunu önceden bilemeyiz, yani başlangıçta belirsizlik mevcuttur. Atışların sonuçlarını öğrenmek yani mesajın alınması enformasyon sağlar ve başlangıçtaki belirsizlik miktarını azaltır. Enformasyon, bir alıcının mesajdan önce karşı karşıya olduğu ve mesaj kendisine ulaştığında giderilen belirsizlik derecesi ya da bir başka deyişle mesajın alıcı tarafında ne ölçüde beklenmediğine bağlı olarak ortaya çıkan sürpriz düzeyidir (Mobus ve Kalton, 2015, ss.267-268). Yazı tura ve zar atışları birer rastgele deneydir [*random experiments*]. Bu rastgele deneylerin de olası tüm sonuçlarını kapsayan bir küme olan örnek uzay [*sample space*] söz konusudur (Härdle, Klinke ve Rönz, 2015, s.69). Örneğin hilesiz bir yazı tura atışının iki olası sonucu; hilesiz bir zarın bir kez atışının ise altı olası sonucu vardır. İşte bu deneylerin olası sonuçlarının her birine sayısal bir değer (reel sayı) atayan fonksiyona rastgele değişken [*random variable*] denir (Härdle vd., 2015, s.107). Bir rastgele deneyin her bir olası sonucu, yani ilgili rastgele değişkenin değeri, belirli bir olasılıkla gerçekleşir (Härdle vd., 2015, s.107). Rastgele değişkenin değeri öğrenilmeden önce ya da olası sonuç gerçekleşmeden veya mesaj alıcıya ulaşmadan önce alıcıda başlangıçta belirsizlik mevcuttur. İşte entropi de mesaj alınmadan önce (alıcı rastgele değişkenin değerini öğrenmeden önce) mevcut olan belirsizlik miktarının ölçüsüdür ya da mesaj alındıktan sonra (alıcı rastgele değişkenin değerini öğrendikten sonra) elde edilen enformasyon miktarının ölçüsüdür (Nielsen ve Chuang, 2010, s.500). Shannon'ın entropisi bir rastgele değişkenin olası sonuçlarına içkin olan belirsizliğin, sürprizin ve enformasyon içeriğinin ortalama düzeyini ölçer (Slutskiy, 2024; s.20); bir sinyal veya mesajdaki belirsizliğin veya rastgeleliğin ölçüsüdür (Danesi, 2013, s.608).

Öngörülemeyen ve beklenmeyen bir sonuç yüksek sürpriz değerine sahiptir ve bu iletinin enformasyon miktarı yüksektir (Mobus & Kalton, 2015, s.267). Ancak gönderilen ileti alıcı tarafından beklenen bir iletiyse bu alıcı açısından yeni bir enformasyon sunmaz. Örneğin bir çölde "yarın hava sıcak olacak" demek, olasılığı çok yüksek bir durumu yeniden iletildiği için alıcıya yeni bir şey söylemez. Alıcıdaki belirsizlik düzeyi düşüktür. Beklenen bir olayın veya mesajın enformasyon içeriği düşüktür. Buna karşın "Kuzey Kutbunda hava 40 derece olacak" ya da "çölde kar yağacak" demek, olasılığı çok düşük bir durumu iletildiğinden sürpriz düzeyi ve enformasyon miktarı yüksektir. Dolayısıyla Shannon'ın kuramında entropinin olumlu bir kavranışı vardır.

Bu durumda başlangıçta belirsizlik vardır. Michel Serres (1982) de "başlangıçta gürültü vardı" der⁶ (s.13). Bu teknik süreçte bir yandan da başka bir belirsizlik biçimi olan gürültünün [*noise*] varlığı söz konusudur. Yukarıda değinilen göndericinin seçim özgürlüğü gibi, gürültü de belirsizliği artırır. Öyleyse 'gürültü de enformasyonu arttırmaz mı?' sorusu sorulabilir. Weaver'a (1949/1964) göre hatalardan ya da gürültünün etkisinden kaynaklanan belirsizlik "istenmeyen belirsizlik"tir (s.19). Bu durumda enformasyon ve gürültü belirsizliğin farklı biçimleri mi oluyor sorusu da sorulabilir (bkz. Malaspina, 2018, s.26). Öyleyse gürültü ve belirsizliğin olmadığı bir enformasyon ve iletişim süreci mevcut değildir diyebiliriz. Gürültüsüz enformasyon yoktur. Ancak mesele gürültünün ve belirsizliğin azaltılmasıdır.

Shannon'ın enformasyon kuramında Zygmunt Bauman'ın eleştirdiği modernite mantığının da yankılandığını görebiliriz. Zaten Bauman bu tartışmalarında Shannon'a ve kuramına açıkça referans verir (Bauman, 2003, ss.287, 290-291; Bauman, 1999, s.52). Enformasyonun hesaplanabilirliği ve niceliğe indirgenmesi, anlamın dışarıda bırakılması, belirsizliğin azaltılması, gürültünün/parazitin yok edilmesi modern anlamda düzen inşa etme, dışlama, denetim, tasarım mantığının yansımalarıdır (Bauman, 2003, ss.287, 290-291). Bu düzen sağlama çabasının amacı müphemliğin ve parazit olarak tanımlanan ötekinin bertaraf edilmesidir (Bauman, 2003, s.287). Aslında Bauman'ın belirttiği parazit, modern bahçecilik mantığına göre tanımlanan bahçedeki ayırık otudur (Bauman, 2003, ss.27, 34, 94, 133). Modernite tartışmasında Bauman'ın Shannon'a referansları bu teknik enformasyon mantığının topluma entegre edildiğini vurgulaması bakımından anlamlıdır.

Bauman, tartışmalarında "entropi" kavramına da başvurur (Bauman, 1999, s.52; Bauman, 2011, s.19; 2010, s.63). Bauman'a göre toplumsal yaşam, termodinamiğin ikinci yasasını erteleyen, geçersiz kılmaya çalışan bir tertibat, yani "entropinin lanetinden" sakınmak için yapılan bir korunaktır (Bauman, 2011, s.19; Bauman, 2010, s.63). Bu durumda, Bauman'ın modernitenin mantığını anlatırken atıf yapmasa da aslında sibernetiğin kurucusu Norbert Wiener'in enformasyon tanımını ve negatif entropisini tarif ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü Shannon'da enformasyon, olumlu anlamda seçeneklerin artışı olarak kavranan entropiyle özdeşleştirilirken, Wiener'de enformasyon negatif entropi [*negentropy*], yani bir sistemin kaos, düzensizlik ve bozulma karşısında kendini sürdürme gücüdür (Possati, 2021, s.82). Wiener'in (1961/2019, s.17) ifadesiyle, bir sistemdeki enformasyon miktarı, onun örgütlenme [*organization*] düzeyinin, yani düzenin bir ölçüsü iken; bir sistemin entropisi ise, düzensizlik [*disorganization*] düzeyinin bir ölçüsüdür. Özellikle Bauman'ın toplumsal yaşamı entropi karşısında korunaklı bir alan, bir düzenleme olarak tanımlaması Wiener'in enformasyon kavrayışıyla

⁶ Serres'in bu ifadesinde Yuhanna İncili'nin "Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı." (*Kutsal Kitap*, 2020, Yuhanna 1:1) şeklindeki girişine bir gönderme yapıldığı söylenebilir. Yuhanna 1:1'de geçen "söz" yani "*logos*" çeşitli yorumlamalarda ilahi prensip ve İsa'nın kendisiyle özdeşleştirilir. Bu anlamda *logos* kavramının ilahi düzene, Serres'in ifadesinde geçen gürültünün [*noise*, *bruit*] ise kaos ve düzensizliğe işaret ettiği öne sürülebilir.

örtüşür. Wiener (1961/2019, s.223)'e göre herhangi bir organizmanın bir bütün olarak varlığını sürdürebilmesi, enformasyon edinme, kullanma, saklama ve iletme araçlarına sahip olmasına bağlıdır. Üyelerinin doğrudan temas kuramayacağı kadar büyük olan bir toplumda ise bu araçlar; kitap ve gazeteleri kapsayan basından radyoya telefon ve telgraf ağlarına, posta sistemine, ayrıca tiyatro, sinema, okullar ve kilise gibi kurumlara kadar uzanır (Wiener, 1961/2019, s.223). Wiener'in kavrayışında enformasyon, doğada ve toplumda, düzensizlik, bozulma ve gürültü karşısında düzen anlamına gelir. Wiener'in enformasyon ve entropi tanımını yorumlayan Possati (2021), bu çerçevede entropi ve kaosla özdeşleştirilen gürültünün de enformasyonu bozan, deforme eden bir parazit olduğunu ifade eder (s.82). Bauman'ın eleştirdiği modernite mantığı da gürültüyü, paraziti, düzensizliği, belirsizliği, tanımsızlığı, müphemliği yani öteki olarak ilan ettiği her şeyi bertaraf edecek, düzen kurucu bir mantıktır (Bauman, 2003, ss.17, 39). Öte yandan modern düzen kurucu mantık kendisini düzensizliğin, kaosun olumsuzluğu üzerinden tanımlar ve ona ihtiyaç duyar (Bauman, 2003, s.17). Kaos aynı zamanda düzen kurma sürecinin ürettiği atıklara yani öteki olarak ilan edilen her şeye karşılık gelir (Bauman, 2003, s.133). Şu hâlde modern toplumun bir enformasyon küresi olarak düzensizliğe, gürültüye, ötekine karşı kendini sürdürme çabası olduğu söylenebilir. Öte yandan, Wiener'in tersine Shannon'da ise hem enformasyon hem gürültü entropinin biçimleridir, bir sürekliliğin iki ucu gibidir ve istatistiki olgulardır (Possati, 2021, s.82). Enformasyon ve gürültü birlikte bir oluş halindedir.

Şu hâlde, bir yandan Wiener'in düzensizlik karşısında düzeni sürdüren enformasyonu, diğer yandan Shannon'ın anlamı dışarıda bırakan, belirsizliğe bağlı, olasılığa dayalı enformasyonu toplumsal yaşama entegredir. Enformasyon düzen ve düzensizlik arasında, kesinlik ve belirsizlik arasında bir şekillenme sürecidir. Bir yandan düzensizliği denetleyen bir enformasyon düzeni, diğer yandan belirsizliğin içkin olduğu olasılığa dayalı enformasyon akışı anlam yakalamaya çalıştığımız dünyaya nüfuz eder.

Sinyalin Egemenliği ve Araçsal Belirsizlik

Bugün giderek etkileşim değerinin egemen olduğu algoritmik ve hibrid medya düzeninin, Shannon modelinin mantığıyla çalıştığını görebiliriz. Bugün sinyal, anlama üstün gelmektedir. Beklenmeyenlik, matematiksel açıdan enformasyon içeriğini artırır. Dijital platformlarda beklenmedik olan viralleşir. Çünkü belirsiz olan sürprizlidir. Sonsuz sayıda hesap sonsuz sayıda içerik paylaşır. Her bir hesap kendi olasılık kümesinden seçimler yaparak akışımıza düşer. Sosyal medya hesaplarımızın akışı belirsizlikten açığa çıkar. Akış sürprizlidir. Hangi paylaşımın ardından hangi başka paylaşımın geleceğini bilemeyiz. Takip ettiğimiz hesap sayısı kadar her bir hesabın olası sonuç kümelerinden gelecek öngörülemez paylaşımlara maruz kalırız. Bunun sonucunda sürekli ekran kaydırmaya başlarız. Burada toplumun düzen kurucu etkinliği olarak Wiener'ci anlamda enformasyonun düzensizliğe karşı mücadelesinin yanında Shannon'cu belirsizliğin araçsallaştırılması, metalaştırılması ve silahlaştırılması söz konusudur. Bunun için Zygmunt Bauman'a yeniden kulak verelim:

Dün yeterince göz alıcı olan şey, şok edici gücünü yeni zirvelere taşımadığı sürece bugün çekiciliğini yitirir. Sürekli bombardımana tutulan kamuoyunun alımlama kapasitesi, birbiriyle yarışan cazibelerden hiçbirine geçici bir andan daha uzun süre tutunamaz. Dikkat çekmek için, gösteriler her zamankinden daha tuhaf, yoğun ve (evet!) rahatsız edici olmalı; belki de her zamankinden daha vahşi, kanlı ve tehditkâr. (Bauman, 1992, s. xx, *çeviri yazara ait*)

Bu ortamda politik ve toplumsal açıdan anlamın kaybedildiği, enformasyon mantığının egemen olduğu iddia edilebilir. Donald Trump'ın gönderilerini ve yapay zekaya ürettirdiği görsellerini bu

mantıkla piyasaya sürdüğünü söyleyebiliriz. İletilerine saçma bile dense ki bu bir yorumdur, Shannon'ın teknik modelindeki gibi sürprizli ve beklenmeyen içerikleriyle iletleri yüksek etkileşim alır. Papa Trump, Jedi Trump gibi yapay zekâ üretimi görsellerin yanı sıra, Gazze'yi ele geçirecek bir gayrimenkul alanı olarak gösteren, sakallı dansözlerin dans ettiği, Elon Musk'ın humus yediği ve Netanyahu ile Trump'ın güneşlendiği yapay zekâ üretimi bir videonun her sahnesi hayrete düşürür (Guardian News, 2025). Etkileşim değeri yüksektir. Enformasyon düzeni belirsizlikle çalışır. Entropi ve belirsizlik araçsallaştırılır, metalaştırılır, silahlaştırılır. Enformasyon savaşı ve internet memlerinin savaşı kendi mantığı ve hızıyla anlam, doğruluk ve demokrasi gibi yavaşlık gerektiren süreçleri yutarak bunların yerini alır (Han, 2022, ss.23-24). Enformasyoncu dünyada demokrasinin yerini "enfokrazi" alır ve Byung-Chul Han'ın (2022) ifade ettiği gibi "enfokraside enformasyon silahtır" (s.22).

İran-İsrail savaşında Trump'ın verdiği belirsiz demeçler, örneğin olası bir Amerikan saldırısına dair "yapabilirim de yapmayabilirim de" ve "kimse ne yapacağını bilmiyor" ifadeleri (WATCH: 'Nobody knows, 2025), özellikle günümüzün enformasyon savaşında (enformatik) belirsizliğin ⁷ araçsallaştırıldığını ve silahlaştırıldığını açıkça gösterir. Bu açıklamanın yarattığı stratejik belirsizlik medya ilgisi için son derece uygundur. Belirsizliğin tehdidi sürekli diri tutulur. Canlı yayınlarda savaş tartışılırken ekrandaki kutucuklarda Tel Aviv ve Tahran silüetlerinin sabit görüntülerinin sürekli yer alması şu an bir şey olmasa bile 'her an bir şey olabilir' hissini emen ve bir yandan da bu tekrar eden görsellerle aşinalık yaratan bir teknik olarak kullanılmaktadır. Shannon'cı anlamda entropinin ve belirsizliğin pozitif getirisinin bugünkü hibrid medya sistemine ve toplumsal ilişkilere entegre olduğu durumda, Trump'ın sosyal medya gönderilerine ek olarak, bu iki örnekte de (enformatik) belirsizliğin araçsallaştırılması, silahlaştırılması, metalaştırılması anlarını yakalamak mümkündür.

Sinyalin egemen olduğu böyle bir ortamda aşırı enformasyonun hızıyla sensörleşen ve sersemleşen insan elbette bir anlam kaybı yaşar. Byung-Chul Han'a yeniden kulak verirsek duyular ve anlamın yavaşlığı "hiper-enformasyon" ve "hiper-iletişimin" hızına asla yetişemez (Han, 2015a, ss.8, 13). İletişim sadece hesaplanabilirliğe ve hıza indirildiğinde anlamın yavaş zamanı ortadan kalkar (Han, 2015a, ss.7-8, 13). Anlam ve bilgi [knowledge] süreye ihtiyaç duyarken, durmaksızın, hızlı ve aşırı iletişim anlamdan yoksun hale gelir (Han, 2021, ss.76-77). Veri, enformasyon, bilgi dediğimiz klasik hiyerarşi düzlenir. Han'ın (2021, s.42) tabiriyle "dataizm" yani datacilik ve aşırı enformasyon insana bilgi ve anlam sağlamaz. Enformasyon düzeni geçmiş ve geleceği dışlar ve yaşamı deneyim, bilgi ve anlamdan yoksun bir şimdinin içinde veri alışverişine indirger (Han, 2021, ss.137-138).

Enformasyon anlamı gerçekten dışlar mı? Anlamsız enformasyon olabilir mi? Bu sorulara farklı bakış açıları farklı yanıtlar verecektir. Enformasyonun matematiksel ve anlam meselesini dışlayan kuramından *semantik* yani anlamla ilişkili kuramına geçerse, burada veri ile gerçeklik birbirine tekabül etmelidir ve bu bağlamda Floridi'ye göre yanlış enformasyon sahte, sözde enformasyondur [pseudo-information] (Slutskiy, 2024, s.33). Yeniden belirtmek gerekirse, Floridi'nin tanımına göre

⁷ Bu tartışmayı yaparken Clausewitz'in belirsizlik durumunu vurgulayan "savaşın sisi" kavramını da göz önünde bulundurmalıyız. Clausewitz ve Gerasimov'dan hareketle "hibrid savaşın sisi" kavramını inceleyen Tuğtan (2022, ss.280-281), bu yeni tip sisin esas kaynağı olarak politik harp kapsamındaki "bilgi alanı operasyonları"ni işaret ederken, eski tip savaşların sisinin bilginin yanlışlığı ya da kıtlığından kaynaklandığını, hibrid savaşın sisinin ise "bilginin fazlalığı" ve manipülasyonu yoluyla ortaya çıktığını söyler (Tuğtan, 2022, ss.281, 285). Tuğtan'ın (2022, s.270) belirttiği üzere hibrid savaşın sisi, Clausewitz'teki eski tip savaşın sisi gibi belirsizliğe neden olmanın ötesinde gerçeklikle kurulan bağa zarar verir. Buradan hareketle, Shannon ve Clausewitz'in sentezlenebileceği başka bir araştırmaya kapı aralamak üzere diyebiliriz ki yüksek hızlı aşırı enformasyon düzeniyle ve Shannon modelindeki belirsizliğin araçsallaştırılması, metalaştırılması ve silahlaştırılması yoluyla yaratılan enformasyon sisi yalnız savaş koşullarını değil gündelik hayatı da kaplar. Debord'un (1996, s.28, tez 44) "sürekli akyon savaşı" olarak tanımladığı gösteri toplumunda soluduğumuz enformasyon savaşının sisi narkotik bir etki yapar. Hibrid medya sisteminde (Chadwick, 2017) enformasyon sisi gerek savaşta gerek gündelik hayatta kullanışlı bir araç, meta ve silah haline gelir.

enformasyon; iyi biçimlendirilmiş [*well-formed*], anlamlı [*meaningful*] ve doğru verilerdir [*truthful data*] ve bu doğrultuda, Floridî'nin semantik yaklaşımında bir ifadenin enformasyon sayılabilmesi için doğruluk koşulunu sağlaması gerekir; başka bir deyişle, bir ifade ancak doğruysa enformasyon iletebilir, yanlış olanlar ise enformasyon iletmez (Slutskiy, 2024, s.33). Buna karşın Slutskiy'e (2024, s.38) göre insan iletişimi, yalnızca mesaj aktarımı ya da doğruluk-yanlışlık üzerinden tanımlanamaz. Aksine, insanlar, iletişim sürecinde, toplumsal bağlam içindeki niyetleri doğrultusunda ve belirli hedeflere yönelik olarak anlam iletirler; böylece diğer zihinleri etkilemeye çalışırlar ve bu anlam iletiminin de mutlaka doğruluk koşulunu sağlaması gerekmez; bireyler zaman zaman yanıltmak, manipüle etmek, şaşırtmak, kafa karıştırmak gibi amaçlarla da iletişim kurabilirler (Slutskiy, 2024, s.38). Bu bağlamda Slutskiy (2024, s.40), enformasyonu, göndericinin belirli bir etki yaratma niyetiyle herhangi bir veriyi mesaj haline getirerek alıcıya iletmeye çalıştığı bir süreç olarak tanımlar. Bu çerçevede, anlamı, biçimi, doğruluğu ne olursa olsun herhangi bir verinin mesaj olarak kullanılma niyeti, onu enformasyon haline getirir (Slutskiy, 2024, s.40). Burada eylemi, niyetleri, araçları ve amaçları merkeze alan bir iletişim ve enformasyon kavrayışı söz konusudur. Anlamdan, doğrudan ve yanlıştan ziyade niyet⁸ ve amaçlı eylem enformasyonu şekillendirir.

Eğer matematiksel modelin mantığının toplumsal iletişime entegre olmasıyla sinyalin anlama üstün geldiğini söylüyorsak ve eğer doğruluktan ve anlamdan ziyade enformasyonu enformasyon yapanın niyetler ve amaçlı eylem olduğunu vurguluyorsak, o hâlde enformasyonun düzensizliği, bozukluğu, yanlışlığı, belirsizliği kaçınılmazdır. Peki tüm bunların ötesinde enformasyon açısından bahsettiğimiz düzensizlik ve bozukluğu acaba doğru yerde mi arıyoruz?

Enformasyon ve Parazit: Zihin Kontrol Paraziti Olarak Enformasyon Düzeni

Paul Virilio (1995) otuz yıl önce "hiçbir enformasyon dezenformasyonsuz var olmaz" ifadesiyle enformasyonun duyuları boğan, muhakeme yetisini kaybettiren niteliğine işaret ediyordu. Virilio'ya (2007, s.48) göre totaliter rejimlerde görülen sansür ve enformasyon kıtlığına dayalı yöntemlerin yerini bugün, yüksek hızla pompalanan aşırı enformasyon almıştır. Bu ortamda dezenformasyon, çelişkili veriler içeren bir enformasyon seliyle üretilmekte, enformasyonun bu aşırılığı da olguların hakikatini sansürlemektedir (Virilio, 2007, s.48). Aynı doğrultuda Guy Debord *Gösteri Toplumu Üzerine Yorumlar*'ının 16. Tez'inde Paul Virilio'nun ifadesine çok benzer bir şey söyler: "Aslında dezenformasyon bütün mevcut enformasyonlarda yer alır ve onun temel özelliğidir." (Debord, 1996, s.155). Keza Byung-Chul Han'ın belirttiğini Virilio da söylemiştir: Hız demokrasinin zamanını elimine eder, derin düşünmeye zaman bırakmaz, demokrasinin yerini hız rejimi, hız egemenliği alır (Virilio ve Lotringer, 2008, s.71). Virilio'nun belirttiği hız rejiminde enformasyon bombası patlar. Enformasyon bombası bizi gerçek zamanlı [*real-time*] etkileşimin içine fırlatır (Virilio ve Kittler, 2001, s.98) ve Virilio'ya göre enformasyon bombasının açığa çıkarttığı *interaktivite* [etkileşim], atom bombasının ya da nükleer santralin patlamasıyla ortaya çıkan *radyoaktivite* gibi yaşama, duylara, toplumsal ilişkilere, geçmişini hatırlama melekemize felaket düzeyinde hasar veren bir durum oluşturur (Virilio ve Kittler, 2001, ss.99, 105; ayrıca bkz. Virilio ve Armitage, 2001, s.168). Aşırı hızlanmada renkler kaybolur, grileşir (Virilio, 1997, s.59). Renkler uçar, nesnelere bütünlüğünü yitirir, anlam grileşir. Hiç durmadan yıkama ve sıkma yapan bir çamaşır makinasının camlı kapağından içeri baktığınızı düşünün. Duyu ve anlamdan ziyade söz konusu grilikte sensörleşmek gerekir. İnsan iletişimi anlamından boşaltılıp sinyale indirgenir. Bilişsel kapasitemiz enformasyonun bu hızına ve yoğunluğuna yetişemez. Dolayısıyla enformasyon düzeninde, sinyalin egemenliğinde, hızın hükmünde *bilgi düzensizliği* olarak

⁸ Burada şunu sormak da yerinde olur: Niyetsiz enformasyon olamaz mı? Herhangi bir niyet olmadan enformasyon oluşamaz mı?

adlandırılan dezenformasyon ve yanlış bilgi gibi *düzensizliklerin* her türlü bu enformasyon *düzeninin* uzantısıdır. *Düzensizlik* dediklerimiz enformasyon *düzeninin* unsurlarıdır. Mesele yalnızca yanlışlık değil, hız ve aşırılıktır. Enformasyon *düzeni*, *düzensizlik* görünüşleriyle, unutulmuş insani ilişkileri mutasyona uğratar, onların yerini alır.

Franco "Bifo" Berardi'ye (2019) göre de enformasyonun aşırılığı ve hızı eleştirel becerilerimizi yitirmemize neden olmaktadır. İngilizce *disorder* sözcüğü yalnızca enformasyonel açıdan düzensizlik değil, mental açıdan *bozukluk* anlamına da gelmektedir. Bu durumda enformasyonun yanında asıl *bozukluk* insanların dikkatlerinin ve zihinlerinin çöküşüdür. İletişim ve enformasyon teknolojileriyle genişleyen enformasyon küresinde aşırı uyarılma sonucu eleştirel bilincimiz felç olur (Berardi, 2019, s.19). Derin düşüncenin ve duyguların ihtiyaç duyduğu zaman ve yavaşlık parçalanır ve yok olur. (Berardi, 2019, s.56) Bugün iktidar, "gürültü" üzerinde hakimiyet kurarak işler; "simülasyon" ve "sinirsel hiper-stimülasyon" aracılığıyla uygulanır (Berardi, 2019, s.91). Berardi'ye göre sahte haberler yeni bir olgu değildir; yeni olan mesele "info-stimülasyon"un, yani enformasyon uyarımının hızlanması ve yoğunlaşmasıyla birlikte ister gerçek ister sahte olsun, enformasyonun yuttuğu devasa dikkat miktarıdır (Berardi, 2019, s.94).

Dikkatin ve zihnin çöktüğü bu ortamda ister "dezenformasyon düzeni" ister "enformasyon düzensizliği" diyelim, burada vurgulamamız gereken enformasyonun aşırılığı ve parazit niteliği karşısında başışıklığımızı, sinir sistemimizi ve eleştireliliğimizi nasıl güçlendireceğimizdir. Dolayısıyla, tüm bu tartışmalara dayanarak içinde bulunduğumuz durumu düzenlilik ya da düzensizlikten ziyade bir kriz hali olarak tanımlayabiliriz. Kriz, enformasyonun aşırı hızlandığı, yoğunlaştığı ve patladığı bir ortama işaret eder. Bu kriz ortamında, enformasyonun teknik boyutunun anlamı bastırarak egemen hale gelmesiyle insanı sensörleştiren, istatistiğe indirgeyen, kayıtsızlaştıran bir düzen inşa edilir. Enformasyon çağı ve toplumu, kendi kendini enfekte eden bir parazit-konak durumunu ortaya çıkarmıştır.

Neden parazit? Çünkü aslında gürültü [*noise*], Türkçede Fransızcadan alıntı bir kelime olan *parazit* ile de karşılaşılır. İletişim araçlarında, telefonda, radyoda, televizyonda ya da herhangi bir gündelik sohbette gerçekleşen enformasyon iletimine dahil olarak onu bozukluğa uğratan cızırtıya, karıncalanmaya, seslere "parazit yapmak" deriz. Böyle bir durumda enformasyon tam olarak iletilmez. Parazit, kelime kökeni olarak, başkasının sofrasında yemek yiyen anlamına gelir [Antik Yunanca *para-* (yanında) + *sitos* (yemek)]. Parazit, enformasyonun sofrasında yemek yiyen bir başka enformasyondur. Aşırı enformasyon ise kendi kendisini parazitler.

Doğada çok farklı çeşitte parazitik ilişki örneği vardır. Ancak bu çalışmada ele alınan konularla daha yakından ilişkili olduğundan nöroparazitlere yer verilmektedir. Nöroparazitler kendi enformasyonunu yaymaya çalışan bir dezenformasyon makinesidir diyebiliriz. Hatta bundan daha uygun bir biçimde "zihin kontrol" makinesi olarak tanımlanırlar (Libersat, Kaiser & Emanuel, 2018). Bu canlılar konaklarını manipüle eder, beyinlerini ele geçirir, denetler ve bu konaklar aracılığıyla aslında kendilerini enformasyon olarak aktarıp çoğalırlar.

Örneğin *Toxoplasma gondii* paraziti kemirgenlerin zihinlerini kontrol ederek kedilere korkusuzca yaklaşmalarını sağlar ve bu sayede kedilere bulaşır (Libersat vd., 2018). *Dicrocoelium dendriticum* adında bir başka parazitin ise son derece ilginç bir yaşam döngüsü vardır (Libersat vd., 2018): Öncelikle otçul bir hayvanın safra kanallarında olgunlaşan bu parazitlerin ürettiği yumurtalar dışkıyla dışarı atılır. Salyangozlar bu dışkılarla beslenirken yumurtaları da yemiş olur. Ardından salyangozun

vücudunda yumurtalar açılır ve larvalar gelişir. Salyangozun salgısıyla kaplanan larvalar sümüksü toplar halinde dışarı atılır. Bu sümüksü toplar karıncalar tarafından yenir ve parazit karıncayı istila etmeye başlar. Parazit karıncanın merkezi sinir sistemini ele geçirerek onu bir çimenin ucuna tırmanmaya ve orada beklemeye zorlar. Parazitin güdümünde intihar davranışı sergileyen karınca bu bekleyişin sonunda otlayan bir hayvan tarafından yenir ve böylelikle parazit son konağına ulaşmış olur (Libersat vd., 2018). Bir başka parazit ise cırcır böceğini ele geçirir ve böceğin kendisini suya atmasını sağlayarak çoğalmak için uygun ortam olan sulak alana erişir (Libersat vd., 2018). Bu örneklerden yola çıkarak, parazit açısından konakların birer araç, ortam ya da taşıyıcı enformasyon olarak işlev gördüğünü söyleyebiliriz. Bu süreç, parazitin kendi boyutunda kendi türüne ait enformasyonun aktarımıdır. Bu çok katmanlı süreçte nöroparazitler konaklarının bedenlerinin sağladıklarıyla ve onları manipüle ederek kendi enformasyon düzenlerini hâkim kılmaya çalışır. Parazitik enformasyon düzeni, parazitin çıkarları doğrultusunda, kendi enformasyon aktarımını mümkün kılacak biçimde düzensizlik üreterek yeni bir düzen kuran çok boyutlu bir süreçtir. Michel Serres (1982, s.12), parazitsiz bir sistem olmadığını söyler. Bu bağlamda esas soru, enformasyon düzeninin ya da düzensizliğinin *kimin hesabına çalıştığı* olmalıdır.

İnsanın dünyasından bir örnek olarak NATO'nun "bilişsel savaş" kavramı nöroparazitlerin işleyişini anlatır niteliktedir:

Bilişsel savaşta savaş alanı insan beynidir. Burada amaç sadece insanların ne düşündüğünü değil, aynı zamanda nasıl düşündüklerini ve davrandıklarını da değiştirmektir. Başarıyla uygulandığı zaman, bilişsel savaş, bireylerin ve grupların inançlarını ve davranışlarını saldırganın taktik ve stratejik hedeflerine yarayacak şekilde etkiler ve şekillendirir. En aşırı şekliyle uygulandığında, bir toplumun tamamında çatlaklar oluşmasına ve parçalanmasına neden olacak potansiyele sahiptir; böylece toplumda artık düşmana karşı koyacak toplu direnme iradesi kaybolur. Dolayısıyla, bir düşmanın herhangi bir baskı veya kuvvet kullanmadan bir toplumu sindirmesi mümkün olabilir. (Cao vd., 2021)

Dijital ortamların ekolojisinden konuşurken viral olmak, salgın, bulaş gibi kavramlar kullanırız. Bilişsel savaş sadece savaş döneminde değil gösteri toplumundaki gündelik hayatımızda ve medya kullanımlarımızda da kendini gösterir. Guy Debord'un (1996) belirttiği gibi gösteri "sürekli bir afyon savaşıdır." (s.28). Medyatize olan gündelik hayatta internet memleri ve yapay zekâ ile üretilmiş videolar viral yayılımlarının yanında nöroparazitik bir nitelik gösterirler. Trump'ın yapay zekâ ile ürettiği Gazze videosu bir basın toplantısından farklı olarak nasıl çalışır? Elbette, bu videonun viral olarak yayılım göstermesi onu bu konunun alelade ve akışı belirlenmiş bir basın toplantısında ifade edilmesinden farklı kılar. Bu video ne doğrudur ne yanlıştır. Aksine, doğru-yanlış ayrımının ötesinde, beklenmeyen, rahatsız edici, müstehcen, tuhaf, fantezi ürünü parazitik imgeleri dolaşıma sokar. Enerji kaynakları ve jeopolitik meselelerin dışında Gazze'nin bir gayrimenkul alanı ve Akdeniz rivierası olarak görselleşmesiyle bu konu hakkında kanaatlerimize yapışan imajlar kendilerinden bahsettirmeyi sürdürür. İmajlar yoluyla zihnin işgalinin hızı, viralleşme kapasitesinden yoksun hakikat ve eleştirel düşünce karşısında üstün gelir ve siyasal süreçlerin viral enformasyonla şekillendirilmesi ve yönlendirilmesi söz konusu olur (Han, 2022, ss.19, 24).

İçeriklerden öte, insan dijital medya ve altyapıların kendisiyle nöroparazitik bir ilişki içerisinde midir? Sosyal medya platformlarındaki beklenmeyenlik niteliğinin ve belirsizliğin varlığı enformasyonun aşırılığıyla beraber bizi sürekli ekran kaydırmaya mı bağlar? Bazen hiçbir anlam aramadan anlamsızca ekran kaydırırken kendimizi bulmuyor muyuz? İşin daha da ötesi, niyetlerimizle hareket ederken algoritmik sistemlere sağladığımız veriler çerçevesinde içine düşebildiğimiz filtre baloncukları bizi

kendi kanaatlerimizin paraziti mi yapar? Eli Pariser'in (2011, s.15) deyiimiyle "filtre baloncukları" ile "gizli otopropaganda" yani kendi kendimize propaganda yaptığımız bir döngüye girmiyor muyuz? Bu durumda, kendi arzumuzla sağladığımız veriler aracılığıyla emilen arzularımız algoritmik sistem yoluyla bize geri döndürülerek bunlara sürekli olarak maruz kalırız. Öyleyse, kendi kendimizi enfekte ettiğimiz, kendimizi her seferinde yeniden kendi balonumuza çektiğimiz bir *self-parazitizm* vakası yaratmıyor muyuz?

Eğer enformasyonu enformasyon yapan doğru ya da yanlışlığından öte niyet edilen etki ise niyetlerimiz ve kararlarımız kaydedilip, hesaplanabilir hale getirilip manipüle edilebildiğinde ne olmaktadır? Aralık 2024'te yayımlanan bir makalede dikkat ekonomisinden "niyet ekonomisi" dönemine geçtiğimiz vurgulanmış ve önceden sağladığımız verilerle karar verme süreçlerimizi daha gerçekleştirmeden bize önerilerle ve yönlendirmelerle müdahale edecek bir yapay zekâ düzeninin ve algoritmik kültürün kapılarını açtığımız belirtilmiştir (*Coming ai-driven*, 2024). Dikkatin metalaşmasından sonra niyetlerimiz de metalaşma sürecine girmiştir. Burada arzunun, niyetlerin ve henüz alınmamış kararların manipüle edilmesi ve satılması söz konusudur. Niyetin fiyatından bahsediyoruz. Şu hâlde, doğrunun ve yanlışın ötesinde, niyetlerle ve eylemlerle şekillenen enformasyon ile birlikte *niyetimizin verisi* ve *meta olarak niyet enformasyonu* hakkında da konuşmaya başlayabiliriz. Bu durumda bir vatandaşın politik kararlarındaki niyeti ya da bir tüketicinin satın alma niyeti kadar bir gazetecinin bir haberi yapma ya da yapmama niyeti de manipüle edilebilir, bir politikacının kararları da şekillendirilebilir. Çöpçatan uygulamaları da bu kapsamda ele alınabilir.

Bu bağlamda yeniden soralım: Algoritmalarla çalışan sistemler ve yapay zekâ dolayısıyla bir öz-parazitizm (yani kendi kendimizi parazitleme) sürecinin içine mi giriyoruz? Niyetler enformasyona dönüşüyor ve henüz alınmayan kararlarımız satılıyorsa, bu durum "bilgi düzensizliği" tartışmalarını hangi boyuta taşıyacaktır?

İçinde bulunduğumuz durumu şöyle tarif edelim: Aşırı hızlanmış ve aşırılaştırmış, bitimsiz bir enformasyon akışı; çökmüş bir dikkat, zihin ve ruh durumu; zihnimize yapışan nöroparazitik imaj parçacıkları, medya ve algoritmik teknolojiler ile parazitik ilişkimiz ve iletişim kurduran niyetlerimizin dahi metalaşması. Bu kriz halinde, enformasyon toplumu kendi kendini enfekte eden bir parazit-konak haline gelmiştir. Enformasyon krizi, gündelik hayatta süren bilişsel savaşa birlikte yaşanmaktadır.

Enformasyon ve Bağışıklık: Sınır Savunmasından Ekolojik Diyaloğa

Bu kriz hali karşısında *immünite* yani bağışıklık ne anlama gelir? İçinde bulunduğumuz enformasyon krizi karşısında bağışıklığımızı nasıl güçlendirebiliriz?

Bağışıklık güçlendirmek bir yandan da *zararlı öteki*yi tanımlamak anlamına gelir. Bağışıklık, zararlı ötekinin tehdidi karşısında organizmanın sağlığını sürdürmek için işleyen yaşamsal bir savunma sistemidir (Mutsaers, 2016, ss.43-45). Ancak bu immünoloji açısından erken dönem bir tanımdır: Bu tanım kapsamında bağışıklığın genellikle askerî metaforlar kullanılarak organizmanın patojenik işgale karşı kendini bir kale gibi savunması, tahkimat yapması ile ilgili olduğu ifade edilmiş, "*self*" [ben, kendi] ve "öteki" açık şekilde ayrılmıştır (Mutsaers, 2016, ss.43-45). İmmün sistem, vücudun polisi, jandarması, silahlı kuvvetleri gibi askerî ve savaşa ilişkin ifadelerle bir savunma özelliği olarak tanımlanmıştır (Tauber, 2017, ss.28; 31; Esposito, 2023, s.181). İmmünite, felsefe ve siyaset teorisi alanında karşımıza çıkabilen bir metafordur. Örneğin bahsettiğimiz bu savunmacı yaklaşıma paralel şekilde Peter Sloterdijk de immünite kavramını korumacı ve askerî metaforlar üzerinden kullanır.

Sloterdijk'e göre risklerle dolu bir dünyada korumacılık [*protection*] katılıma [*participation*] üstün gelir (Mutsaers, 2016, s.85). Bu bağlamda, *self* ve *zararlı öteki* ikiliğini içeren savunmacı jargonu sürdüren Sloterdijk, "vücut polisi", "sınır güvenlik kuvveti" gibi ifadelere başvurur (Mutsaers, 2016, ss.91, 124).

İmmünoloji alanında çalışanlar daha sonra silahlı kuvvetlerle vücudun korunması gibi salt korumacı kavrayışların sınırlılıklarını belirleyerek, ben ve öteki ayrımının sorunlarını tespit etmişlerdir. Savunmacı çerçeveden çıkıp bağışıklığa yönelik ekolojik bir yaklaşım benimsenerek organizma ve çevre arasındaki karmaşık etkileşim bütüncül olarak ele alınmaya başlanmıştır (Mutsaers, 2016, ss.50-52; 55). Alfred I. Tauber'e (2017) göre immünite vücudu yalnızca zararlı ötekine karşı korumakla kalmaz, aynı zamanda vücudun refahına katkı sunabilecek bir ötekiler topluluğuna katılımını da mümkün kılar (ss.107-108). Bu kavrayış savunmayla sınırlı kalmayan, çevresiyle "diyalog" halinde olan bir organizma ve immün sistem kavrayışına geçiştir (Tauber, 2017, s.xvi, 219). Bu anlayışla ben ve öteki arasındaki keskin sınır da ortadan kalkar ve organizma olarak "birey nedir" sorusuna yanıt aranır. Örneğin bağırsak bakterileri gibi simbiyotlarıyla (yani yararlı ittifaklarıyla) birlikte içsel ve dışsal çevresiyle ilişki içindeki birey (organizma) bir çokluk olarak kavranır (Gilbert, Sapp & Tauber, 2012; Tauber, 2017, s.18).

Tauber'e (2017) göre sinir sistemine benzer şekilde çevresel enformasyonu algılayan ve ona aracılık eden *immünite* aslen bir çeşit enformasyon işleme yetisidir (s.xii-xiii). Bu kavrayışla ekolojik immünite perspektifi organizmanın çevresiyle alışverişini, enformasyon işlemlerini ve düzenlemelerini vurgular (Tauber, 2017, s.20-21). Hatta Tauber (2017) bu perspektifle çevreden ayırık bir "*self*" [ben, kendi] yerine "en-formasyon"a dayalı bir ekolojik niteliğin geçmesi gerektiğini ifade eder (s.144). Tauber (2017) immünite açısından enformasyonu *form* vermek, şekil vermek açısından sözcüğün etimolojik kökeninin anlamıyla kavrar (s.143). İmmün sistem çevreyle etkileşim içinde kendi kendini şekillendiren, "*self*" kimliğini biçimlendiren, enformasyon üreten ["*information-generating*"], enformasyon organize eden ["*information-organizing*"], enformasyona form veren ["*information-forming*"], ve enformasyon işleyen ["*information-processing*"] "bilişsel" bir sistemdir (Tauber, 2017, ss.144-145). Tauber, bu noktada Shannon ve Weaver'a atıf yaparak onların vurguladığının tersine enformasyonun enformasyon olabilmesi için anlamlı olması gerektiğini söyler. Shannon'ın anlamı dışarda bırakan yaklaşımdan farklı olarak enformasyonu "anlamın mesajı" olarak ifade eden Tauber anlamlı enformasyonun kendi çalışmalarının çerçevesiyle ilişkili olduğunu vurgular (Tauber, 2017, s.145). Buradan hareketle bağışıklık sistemi bir süreç olarak enformasyonla karşılaşması neticesinde şekillenen ve şekil veren bir sistemdir. Bizim konumuz açısından bağışıklık kavramının ve ekolojik diyalogun önemi, enformasyon krizine yaklaşırken sistem düzeyinde eleştirel bir bakış açısı sunabilmesidir.

Enformasyon Krizine Sistem Açısından Yaklaşmak: Nöroimmünolojik Dönemeç ve Eleştirel Bağışıklık

Enformasyon krizinin farklı boyutlarına atıfla günümüzde sürekli bir enformasyon savaşı içinde olduğumuzu söyleyebiliriz. Ayrıca, yalnızca immün sistemi etkileyen enfeksiyon durumlarından ziyade nörolojik bozukluklarla çöktüğümüz bir immünoloji sonrası dönemde olduğumuz da öne sürülebilir (Han, 2015b, ss.1-2). Belki de bu noktada, nöro-immünolojik bir dönemeçten bahsedebiliriz. Hele ki 'beyin çürümesi' yaşadığımızın söylendiği şu günlerde böyle bir teşhisin anlamı daha da belirginleşmektedir. Bugün kronik yorgunluk, beyin sisi, dikkat eksikliği son derece yaygınlaşmış durumdadır. Nöroparazit örneğimizi hatırlayacak olursak, *Toxoplasma gondii* kemirgenlerde kedilere duyulan korkuyu azaltarak asıl hedefi olan kedilere bulaşmaya çalışıyordu. Parazit bu davranış değişimini konağının beynini enfekte edip hem sinir sistemini hem de immün sistemini ve bağışıklık

yanıtını manipüle etmek suretiyle yapıyordu (Yoon, Ham, Gil ve Yang, 2024; Nava vd., 2023; Servick, 2020). Benzer biçimde, insanın gündelik hayatına sirayet eden bilişsel savaşta da nöroimmünolojik manipülasyon ve çöküş ile karşı karşıyayız. Bu tartışmada, *nöroimmünolojik* ifadesi sinir sistemi ile bağışıklık sistemi arasındaki etkileşimlere dair bu kavramın genişletilerek bilişsel ve eleştirel melekelerimizi de kapsayacak şekilde kullanıldığı bir bağlama işaret etmektedir. Bu anlamda, sinirsel kapasiteyle birlikte bilişsel yetilerimiz, eyleme kudretimiz ve eleştirel düşünme kabiliyetimiz enformasyon krizinin ortasında her türlü manipülasyona karşı bağışıklık sistemimizi tesis eder.

Eleştirel düşüncenin zamanını parçalayan, aşırı enformasyonun hızı ve belirsizlikten beslenen enformasyon rejiminin mühendislik mantığı insanı hem tepkisel hem de tepkisizleşen bir organizmaya dönüştürür. Bu bize Herbert Marcuse'nin (1968) *Tek Boyutlu İnsan*'ını hatırlatır:

Kitlese ulaşım ve iletişim araçları, barınma, gıda ve giyim metaları, eğlence ve enformasyon endüstrisinin karşı konulmaz ürünleri, tüketicilere önceden biçimlenmiş tutumları, alışkanlıkları ve belirli düşünsel-duygusal tepkileri beraberinde taşıyarak, onları az ya da çok hoşnutluk içinde üreticilere ve dolayısıyla bütün sisteme bağlar. Bu ürünler, doktrin aşılar, manipüle eder; kendi yanlışlığına *bağışıklığı olan* yanlış bir bilinci teşvik eder.⁹ (Marcuse, 1968, s.12, çeviri ve vurgular yazara ait)

Marcuse'nin ifadeleri tersine dönmüş bir bağışıklığın hakikate direnç kazanmasına işaret eder. Bu bağışıklık, hakikatten ve doğrudan sözde bir muafiyettir. Bir yanılsamadır. Yanlış karşısında bağışıklık yanıtı verilemeyen bir durum söz konusudur. Dahası bilinç, salt yanlış olmaktan öte, hızlı ve aşırı enformasyon ile çöküntüye uğramaktadır. Enformasyon krizinde bu yanlış bağışıklık ile birlikte bilişsel ve eleştirel melekelerin hasara uğraması ve çökmesi söz konusudur.

Steven Lukes (2005, s.149), "yanlış bilinç" kavramını, hakikatlere yalnızca ayrıcalıklı kişilerin ulaşabilmesi ve diğerlerinin bundan mahrum kalması olarak değil, insanları "yanıltma gücü" [*power to mislead*] olarak kavrar. Lukes'a göre bu yanıltma gücü "sansür" ve "dezenformasyon" ile bilgi akışının denetimi ve yanılsamaların sürdürülmesi, eleştirel düşüncenin köreltilmesi, mevcut düzenin sabit ve doğal gibi gösterilmesi, arzuların ve inançların nereden kaynaklandığının fark edilememesi gibi farklı biçimlerde kendini gösterir (Lukes, 2005, s.149). *Yanıltma gücü* yalnızca içerik manipülasyonlarıyla değil, enformasyonun aşırılılaşması ve dolaşım hızının artmasıyla da gerçekleşmektedir. Marx'ın "yanlış bilinç" [*false consciousness*], "meta fetişizmi", "yabancılaşma", Lukács'ın "şeyleşme", Adorno ve Horkheimer'in "kültür endüstrisi" ve Debord'un "gösteri" kavramları da sistematik düzeyde "enformasyon düzensizliği" olarak ifade edilebilecek dinamiklere işaret etmektedir. Meta fetişizmi ve ideoloji basitçe toplumsal ilişkileri doğallaştıran, sabit ve asla değişmeyecekmiş gibi gösteren süreçlerdir (Fuchs, 2020b, s.187). Bunlar "yanlış görünümle" sömürü ve tahakküm ilişkilerini gizlerken bunları doğalmış gibi gösteren ve "dünyanın tek boyutlu bir temsilini" üreten iletişim süreçleridir (Fuchs, 2020a, ss.225-226). Bu doğrultuda Fuchs'a (2020c, s.250) göre sahte haberler de [*fake news*], Marksist kuramdaki "yanlış bilinç" kavramını yansıtır şekilde "yanlış haberler" [*false news*] olarak ele alındığında daha doğru kavranabilir. Çünkü yanlış bilinç, toplumdaki gerçek koşulları ve dinamikleri gizlemek amacıyla çarpıtılmış ve manipüle edilmiş enformasyon biçimlerini alarak işlerken, bu işlevini aynı zamanda *yanlış* haberler aracılığıyla da

⁹ "The products indoctrinate and manipulate; they promote a false consciousness which is immune against its falsehood." (Marcuse, 1968, s.12).

sürdürür (Fuchs, 2020c, s.250). Bilgi düzensizliği çerçevesinde ifade edilen kategorilerin her türü Fuchs'un deyimiyle yanlış bilgiyi ["*false knowledge*"] üretip dolaşıma sokan ve dolayısıyla "yanlış bilinci" yeniden üreten mekanizmalardır (Fuchs, 2023, s.218). Nihayetinde burada bahsi geçen tüm örnekler insani olmayan, yabancılaşmış ve yabancılaştıran iletişim süreçlerine işaret eder. Yanıltma gücüne dair tüm bu örnekler mühendislik mantığının hâkim olduğu enformasyon rejiminde belirsizliğin araçsallaşması, metalaşması ve silahlaşmasıyla da uygulanır.

Bu bağlamda, Guy Debord'un gösteri kavramına değinmek de son derece yerinde olur. Debord, bilgi düzensizlikleri düzenini gösteri kavramıyla sistematik olarak kavrar. Debord'un (1996) gösteri olarak ifade ettiği "imajların dolayımından geçen bir toplumsal ilişkidir" (s.14, tez 4). Gösteri, "sürekli bir afyon savaşı" (Debord,1996, s.28, tez 44), toplumsal yaşamın meta tarafından topyekûn işgal edildiği aşamadır (s.27, tez 42). "Gösteri ... doğru ile yanlış arasındaki sınırları da ortadan kaldırır." (Debord, 1996, s.115, tez 219). Diyaloğun karşıtı olarak gösteri (s.18, tez 18) "mevcut düzenin kendisi hakkında verdiği kesintisiz söylev, onun övgü dolu monoloğudur." (Debord, 1996, s.19, tez 24). Debord'un bahsettiği *mevcut düzen* modern tüketim toplumu, totaliter rejimler veya bunların birleşimi de olabilir. Bu doğrultuda Guy Debord, 1988 yılında yayımlanan *Gösteri Toplumu Üzerine Yorumlar*'da özellikle gösteri ve dezenformasyon ilişkisini ele almış, dezenformasyonun enformasyonun doğasında olduğunu belirtmiştir (Debord, 1996, s.155). Bu tespitle ilişkili olarak Debord (1996, s.127-128), gösterinin modern tüketim toplumu ve Amerikanlaştırma düzenindeki hali için "yaygın gösteri" [*diffused spectacle*]; diktatoryal ve totaliter rejimlerdeki hali içinse "yoğunlaşmış gösteri" [*concentrated spectacle*] kavramlarını kullanmıştır. Bunların birleşimi ve daha güçlü bir aşaması olan üçüncü ve son türe ise "bütünleşmiş gösteri" [*integrated spectacle*] demiştir (Debord, 1996, ss.127-128). Debord'a (1996, s. 128) göre, yoğunlaşmış gösteri koşullarında toplumun büyük bir kesimi bu yapının etki alanının dışında kalabiliyordu; yaygın gösteride ise bu durum yalnızca küçük bir kısım için geçerliydi. Bugün ise bütünleşik gösterinin ortaya çıkmasıyla birlikte gösterinin dışında konumlanmak tamamen imkânsız hale gelmiş, gösteri toplumsal gerçekliğin bütün katmanlarına sızarak her şeyi kaplamıştır (Debord, 1996, ss.128-129). Debord, bütünleşik gösteri aşamasına erişmiş toplumu beş ana nitelikle tanımlamıştır: sürekli teknolojik yenilenme, devlet ile ekonominin kaynaşması, genelleştirilmiş gizlilik, itiraz edilemez yalanlar ve ebedi bir şimdi (Debord, 1996, s.130).

Nihayetinde aşinalıktan, yanlış bilince, meta fetişizminden, yabancılaşmaya, şeyleşmeden, tek boyutluluğa ve gösteriye uzanan kavramsal hatta bağışıklık kavramını *olumsuz* bir anlamla hakikat ve doğruluk karşısında kayıtsızlık, tepkisizlik, yetmezlik olarak ifade edebiliriz. Buna karşılık, eleştirel kuram ve eylem açısından ise bağışıklık, enformasyon krizinde her türlü yanlışlığın fetişleştirici, yabancılaştırıcı ve doğallaştırıcı etkisi karşısında *eleştirel bağışıklık* olarak tanımlanabilir. Bunun yanında *eleştirel bağışıklık* yalnızca enformasyon enfeksiyonlarına karşı değil, aşırı enformasyon akışının hızlanmasıyla ortaya çıkan bilişsel ve sinirsel çöküşe karşı da bir mücadeleyi ifade eder. Bu bağlamda eleştirelilik yalnızca savunma değil, aynı zamanda ekolojik bir diyaloga açıklık anlamına gelmelidir.

Sonuç: Enformasyon Krizinde Eleştirel Bağışıklık Önerisi Olarak Paulo Freire ve Özgürleştirici Diyalog

"Bilmeye cesaret et" [*sapere aude*] mottosuyla Aydınlanma ve akıl, Adorno ve Horkheimer'e referansla bir çeşit *otoimmüniteye* sürüklenmiş; bağışıklık sisteminin vücudun sağlıklı hücrelerine saldırarak kendi kendini yıkıma uğratmasına benzer bir biçimde araçsal aklın egemen olduğu bir aşamaya ulaşmıştır. Enformasyon krizi bu durumun aşırılığasıdır. Bilmek bir kenara bırakılarak, enformasyon rejimine devredilmiş bir araçsal akıl söz konusudur. Bu otoimmünite durumu Boétie'nin

gönüllü kulluğa ilişkin soruşturmasıyla birlikte, Wilhelm Reich'in da ileri sürdüğü ve Deleuze ve Guattari'nin yeniden ele aldığı 'insanlar kendi bastırılmışlıklarını neden arzular', başka bir deyişle 'kitleler faşizmi neden arzular' sorularında yankılanır. Otoimmünite Bauman'ın yorumlarında da belirir: Bahçeci ve planlamacı mantığının saplantılı ihtiraslarıyla modernliğin kendi kendini yıkımlara, felakete ve krizlere sürüklediğini söyler (Bauman, 2003, s.358). Enformasyon rejimi totaliter bir rejimdir. Geç kapitalizm ve enformasyon çağı, hızlanma ve aşırılıkla enformasyonun kendini parazitlediği ve anlamın kaybedildiği bir kriz anına varmıştır. Bir meta olarak enformasyon, aşırılığı, hızı ve kesintisiz akışıyla adeta bir parazit gibi işlemektedir. Bu koşullar altında, söz konusu krize müdahale edebilmek için bize anlamın gürültüsü ve diyalogun yavaşlığı gerekiyor. Yukarıdaki kuramsal tartışmalardan hareketle enformasyon krizine ekolojik ve eleştirel bir bağıklık perspektifiyle yaklaşarak çevremizle diyalogu, anlamı koruyan iletişim süreçlerini ve yaşanabilir ritimleri yeniden kurmak üzerine düşünmeli ve eyleme geçmeliyiz.

Küçük dozda kötü niyetli teknik ve çarpıtma örneklerine maruz bırakarak kişileri *aşılama* [*inoculation, pre-bunking*] ve teyit mekanizmaları kullanmak yanlış içerikler karşısında bir süreliğine bağıklık sağlayan nispeten pasif ve mekanik yöntemlerdir. Sonunda bu görevi tamamen yapay zekaya devredebilir, sonsuza kadar bir şeyleri teyit etmesini ve bizi bildirimlerle uyarmasını sağlayabiliriz. Ancak aşılama ve teyit mekanizmaları, sömürülen belirsizliğe ve aşırı enformasyonun hızına yetişemez. İçerik düzeyinde kalırlar ve enformasyon kriziyle baş edemezler. Bu kriz ortamında, *bağıklığımızı* aktif olarak ve dayanışma içinde güçlendirecek yöntemlere ihtiyaç vardır. Bunun için Paulo Freire'nin (2005) problem tanımlayıcı eğitim modeli ve özgürleştirici diyalog anlayışından hareketle eleştirel pratiklerin imkânları tartışılmalıdır.

Freire'nin (2005) eleştirdiği bankacı eğitim modeli, göndericiden alıcıya sinyal iletilen, mühendislik mantığının hâkim olduğu ve anlamın dışarıda bırakıldığı iletişim kuramıyla yakından örtüşür. Freire'ye göre (2005, ss.72-73) bankacı eğitim modelinde önceden belirlenmiş ve yaşamdan koparılmış bir takım enformasyon paketlerinin bilginin tek sahibi olarak görülen öğretmenden pasif öğrencilerin boş kasalarına aktarılması söz konusudur. Bir benzetme kullanacak olursak bu modelde dersler portföy yönetimi mantığıyla bir yatırım aracına dönüşür. Öğretmenden öğrenciye aktarılan enformasyon paketleri, tek tipleşen sınavlar yoluyla öğrenciden öğretmene geri aktarılır. Bu da öğrenciye bir çeşit getiri oranına indirgenmiş olan not ve kredi kazandırır. Freire'ye göre (2005, ss.73, 75-76) bu hiyerarşik ve baskıcı enformasyon aktarım düzeni öğrencilerin eleştirel bilinç kazanmasına engel olur, onları pasif alıcılara dönüştürür. Bu bir çeşit monologdur (Freire, 2005, ss.65-66). Bir gösteridir. Burada iletişim denetim olarak işler. Bu anlamda Freire propaganda, yönetim ve manipülasyonu, tahakkümü üreten ve sürdüren bankacı modelin araçları olarak değerlendirir ve bu yöntemlerin özgürleşme için kullanılmayacağını söyler (Freire, 2005, ss.68, 79).

Bankacı modeli, yalnızca dersliklerle sınırlı kalmaz; kurumların işleyişini, toplumun tüm alanlarının nasıl tanımladığını da belirler. İyi niyetli uygulamalar olan doğruluk kontrolü ve teyit pratikleri bile bu mantığın izlerini taşıyabilir. Teyit sistemleriyle kredi notuna benzeyen doğruluk endeksleri oluşturabilir ve doğruluk payını hesaplayabiliriz. Ancak içeriğin doğrulanması ya da yanlışlanması enformasyonun hızı ve aşırılığı karşısında beyhude bir çaba olarak kalacaktır. Kaldı ki yanlışlandığını bilsek bile yanlışın etkisi dolaşmaya devam eder. Teyit mekanizmaları yanlış enformasyona karşı gerekli ve faydalı bir yanıt olabilir, ancak dünyayı kavramak, birbirimize güvenmek ve birbirimizi anlamakla ilgili içine düştüğümüz bu derin krizi elbette tek başına çözemez. Hatta eleştirdiğimiz düzeni beslediğini bile söyleyebiliriz. Aşırı enformasyonun hızında, sonsuz bir teyit döngüsünün içinde kaybolabiliriz.

Asıl mesele mevcut krizi eleştirel düşünme ve diyalog yoluyla dönüştürmek ve anlamı kurtaracak yeni yöntemler geliştirmektir. Bu noktada doğruluğun ölçülmesi dışında temel olan insana dair unutulmuş değerlerin yeniden hatırlanmasıdır. Bunun için Paulo Freire'nin (2005) problem tanımlayıcı modeline ve diyalog tanımına kulak verebiliriz: Banka modeli diyalog karşıtı olup problem tanımlayıcı eğitim modeli ise diyaloga ve eleştirel düşünceye dayanır (s.83). Banka modeli dünyayı sabit gösterir, mevcut düzeni doğallaştırır, onu gizemli hale getirir (Freire, 2005, s.83). Banka modeli, paketlenmiş enformasyon aktarımına dayanarak dünyaya yabancılaştırır, eleştiriyi, özgür düşünceyi bastırır (Freire, 2005, ss.72-73). Problem tanımlayıcı model ise dünyayı ve insanı oluş halinde kavrar (Freire, 2005, s.84). Doğal görünen yanlış kalıplardan arındıran eleştirel düşünceyi, birlikte öğrenmeyi ve diyalogu temel alır (Freire, 2005, s.83). Eleştirel düşünce için diyalogu vazgeçilmez olarak gören Freire'nin (2005), "diyalogsuz iletişim, iletişimsiz gerçek eğitim olmaz" (ss.92-93) derken kastettiği iletişim, denetim ve enformasyon aktarımına dayalı teknik mantıktan arındırılmış insani iletişimdir. Freire'ye göre diyalog bir süreç olarak insani değerlerle beslenir. Diyalogun olmazsa olmaz boyutları olarak sevgiyi, alçakgönüllülüğü, insana inancı, karşılıklı güveni, umudu ve eleştirel düşünceyi sayar (Freire, 2005, ss.89-92).

İster bilgi düzensizliği ister yanlış bilginin düzeni ister enformasyon düzeni ya da rejimi diyelim, enformasyon krizinde sistemi beslemeye devam eden mekanik çözümler yerine hatırlamamız gereken insani değerlerimiz, diyalog ve eleştirel düşüncedir. Enformasyon rejiminin monoloğu içinde yalıtılmış bireyler sinirsel ve duygusal çöküş yaşar; aşırı enformasyon, hız ve yanlışlık karşısında bağışıklık yetmezliği gelişir. Bu krizden çıkışın yolu dayanışmanın ve diyalogun zamanını, mekanını ve ritmini yeniden kurmaktır. Enformasyon krizinde eleştirel bağışıklık pratiği yalnızca bir savunma hattı kurmaktan ibaret değildir. Bu pratik, eleştirel ve ilişkisel bir perspektifle dünyaya açılmayı; içimizdeki ve dışımızdaki çoklukla ortak refaha katkı sağlayacak bir diyalog alanını tesis etmeyi ve bu alanı zamanla genişletmeyi amaçlayan bir çabadır. Bu çabanın programını ve yöntemlerini sunmak bir başka çalışmanın konusudur.

Kaynakça

- American Psychological Association. (t.y.). Gaslight. *APA dictionary of psychology* içinde. Erişim adresi <https://dictionary.apa.org/gaslight>
- Bachmann, I. (1983). *Wir müssen wahre Sätze finden: Gespräche und Interviews* (C. Koschel & I. von Weidenbaum, Ed.). R. Piper & Co. Verlag.
- Bateson, G. (2000). *Steps to an ecology of mind: Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. University of Chicago Press.
- Bauman, Z. (1999). *Culture as praxis*. SAGE.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (Çev. İ. Türkmen). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1992). *Intimations of postmodernity*. Routledge.
- Bauman, Z. (2011). *Culture in a liquid modern world*. (Çev. L. Bauman). Polity.
- Bauman, Z. (2010). *44 Letters from the liquid modern world*. Polity.
- Berardi, F. (2019). *The second coming*. Polity.
- Cao, K., Glaister, S., Pena, A., Rhee, D., Rong, W., Rovalino, A., Bishop, S., Khanna, R., & Saini, J. S. (2021, 20 Mayıs). Bilişsel savaşla mücadele: Farkındalık ve dirençlilik [Countering cognitive warfare: Awareness and resilience]. *NATO Dergisi [NATO Review]*. Erişim adresi <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2021/05/20/bilissel-savasla-muecadele-farkindalik-ve-direnclilik/index.html>
- Chadwick, A. (2017). *The hybrid media system: Politics and power* (2. basım). Oxford University Press.

- Clarke, B. (2002). From thermodynamics to virtuality. B. Clarke & L. D. Henderson (Ed.), *From energy to information: Representation in science and technology, art, and literature* içinde (17-33. ss.). Stanford University Press.
- Coming AI-driven economy will sell your decisions before you take them, researchers warn* | University of Cambridge. (2024, 30 Aralık). Erişim adresi <https://www.cam.ac.uk/research/news/coming-ai-driven-economy-will-sell-your-decisions-before-you-take-them-researchers-warn>
- Danesi, M. (2013). Shannon, Claude E. M. Danesi (Ed.), *Encyclopedia of media and communication* içinde (608-609. ss.). University of Toronto Press.
- Debord, G. (1996). *Gösteri toplumu ve yorumlar* (Çev. A. Ekmekçi & O. Taşkent). Ayrıntı Yayınları.
- Dretske, F. I. (1981). *Knowledge and the flow of information*. MIT Press.
- Esposito, R. (2023). *Common immunity: Biopolitics in the age of the pandemic*. Polity Press.
- Floridi, L. (2005). Is semantic information meaningful data? *Philosophy and Phenomenological Research*, 70(2), 351–370. <https://www.jstor.org/stable/40040796>
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed*. (Çev. M. B. Ramos). Continuum.
- Fuchs, C. (2011). *Foundations of critical media and information studies*. Routledge.
- Fuchs, C. (2016). *Reading Marx in the information age: A media and communication studies perspective on Capital Cilt 1*. Routledge.
- Fuchs, C. (2020a). *Communication and capitalism: A critical theory*. University of Westminster Press.
- Fuchs, C. (2020b). *Marxism: Karl Marx's fifteen key concepts for cultural and communication studies*. Routledge.
- Fuchs, C. (2020c). *Nationalism on the internet: Critical theory and ideology in the age of social media and fake news*. Routledge.
- Fuchs, C. (2022). *Digital capitalism: Media, communication and society, Cilt 3*. Routledge.
- Fuchs, C. (2023). *Digital democracy and the digital public sphere: Media, communication and society, Cilt 6*. Routledge.
- Gilbert, S. F., Sapp, J., & Tauber, A. I. (2012). A symbiotic view of life: We have never been individuals. *The Quarterly Review of Biology*, 87(4), 325-341. <https://doi.org/10.1086/668166>
- Grashoff, U. (2018). Zersetzung (GDR). A. Ledeneva (Ed.), *The global encyclopaedia of informality: Understanding social and cultural complexity* içinde (Cilt 2, 452-455. ss.). UCL Press.
- Guardian News. (2025, 26 Şubat). *Donald Trump shares bizarre AI-generated video of "Trump Gaza"*. [Video]. YouTube. Erişim adresi <https://youtu.be/Ps1Op883rfl>
- Han, B.-C. (2015a). *The transparency society* (Çev. E. Butler). Stanford University Press.
- Han, B.-C. (2015b). *The burnout society* (Çev. E. Butler). Stanford University Press.
- Han, B.-C. (2021). *Capitalism and the death drive* (Çev. D. Steuer). Polity.
- Han, B.-C. (2022). *Infocracy: Digitization and the crisis of democracy* (Çev. D. Steuer). Polity.
- Härdle, W. K., Klinke, S., & Rönz, B. (2015). *Introduction to statistics: Using interactive MM*stat elements*. Springer.
- Hegel, G. W. F. (1910/2003). *The phenomenology of mind* (Çev. S. J. B. Baillie). Dover.
- Hegel, G. W. F. (1977/2004). *Phenomenology of spirit* (Çev. A. V. Miller). Oxford University Press.
- Hegel, G. W. F. (2018). *Hegel: The phenomenology of spirit* (Çev. M. Inwood). Oxford University Press.
- Hegel, G. W. F. (1807/1964). *Phänomenologie des geistes* (J. Hoffmeister, Ed.). De Gruyter.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Tinin Görüngübilimi* (Çev. A. Yardımlı). İdea Yayınları.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur, İncil*. (2020). Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik hayatın eleştirisi 1* (Çev. I. Ergüden). Sel Yayıncılık.
- Libersat F., Kaiser M., & Emanuel S. (2018). Mind control: How parasites manipulate cognitive functions in their insect hosts. *Frontiers in Psychology*, 9, 572. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00572>

- Lukes, S. (2005). *Power: A radical view*. Palgrave Macmillan.
- Malaspina, C. (2018). *An epistemology of noise*. Bloomsbury.
- Marcuse, H. (1968). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Beacon Press.
- Mobus, G. E. & Kalton, M. C. (2015). *Principles of systems science*. Springer.
- Mutsaers, I. (2016). *Immunological discourse in political philosophy: Immunisation and its discontents* (1. basım). Routledge.
- Nava, M., Corlatti, L., Formenti, N., Trogu, T., Pedrotti, L., Gugiatti, A., Lanfranchi, P., Luzzago, C. & Ferrari, N. (2023). Parasite-mediated manipulation? *Toxoplasma gondii* infection increases risk behaviour towards culling in red deer. *Biology Letters*, 19(10), 20230292. <https://doi.org/10.1098/rsbl.2023.0292>
- Nielsen, M. A. & Chuang, I. L. (2010). *Quantum computation and quantum information: 10th anniversary edition*. Cambridge University Press.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: How the new personalized web is changing what we read and how we think*. Penguin Books.
- Possati, L. (2021). *The algorithmic unconscious: How psychoanalysis helps in understanding AI*. Routledge.
- Serres, M. (1982). *The parasite*. (Çev. L. R. Schehr). Johns Hopkins University Press.
- Servick, K. (2020, 14 Ocak). *Brain parasite may strip away rodents' fear of predators—not just of cats*. Science. Erişim adresi <https://www.science.org/content/article/brain-parasite-may-strip-away-rodents-fear-predators-not-just-cats>
- Shannon, C. E. (1949/1964). The mathematical theory of communication. C. E. Shannon & W. Weaver (Ed.), *The Mathematical Theory of Communication* içinde (29-125. ss.). The University of Illinois Press.
- Singh, V. P. (2013). *Entropy theory and its application in environmental and water engineering*. Wiley-Blackwell.
- Slutskiy, P. (2024). *Philosophical foundations of communication studies: A praxeological approach*. Springer.
- Sweet, P. L. (2019). The sociology of gaslighting. *American Sociological Review*, 84(5), 851–875. <https://doi.org/10.1177/0003122419874843>
- Tauber, A. I. (2017). *Immunity: The evolution of an idea*. Oxford University Press.
- Tuğtan, M. A. (2022). Hibrid savaşın sisi. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 269–286. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2022.70>
- Virilio, P. (1997). *Open sky*. (Çev. J. Rose). Verso Books.
- Virilio, P. (2007). *Strategy of deception*. (Çev. C. Turner). Verso Books.
- Virilio, P. & Lotringer, S. (2008). *Pure war: Twenty five years later*. (Çev. M. Polizzotti). Semiotext(e).
- Virilio, P. (1995). Speed and information: Cyberspace alarm! (Çev. P. Riemens). *Ctheory*. Erişim adresi <https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/article/view/14657/5523>
- Virilio, P. & Kittler, F. (2001). The information bomb: A conversation. J. Armitage (Ed.), *Virilio Live: Selected Interviews* içinde (97-109. ss.). London: Sage.
- Virilio, P. & Armitage, J. (2001). The Kosovo w@r did take place. J. Armitage (Ed.), *Virilio Live: Selected Interviews* içinde (167-197. ss.). London: Sage.
- WATCH: 'Nobody knows what I'm going to do,' Trump says on Iran. (2025, June 18). PBS News. Erişim adresi <https://www.pbs.org/newshour/politics/watch-nobody-knows-what-im-going-to-do-trump-says-on-iran>

- Weaver, W. (1949/1964). Recent contributions to the mathematical theory of communication. C. E. Shannon & W. Weaver (Ed.), *The Mathematical Theory of Communication* içinde (1-28. ss.). The University of Illinois Press.
- Wiener, N. (2019). *Cybernetics or control and communication in the animal and the machine, Reissue of the 1961*. (2.basım). MIT Press.
- Yoon, C., Ham, Y. S., Gil, W. J. & Yang, C.-S. (2024). Exploring the potential of *Toxoplasma gondii* in drug development and as a delivery system. *Experimental & Molecular Medicine*, 56(2), 289–300. <https://doi.org/10.1038/s12276-024-01165-7>

Engin Onuk*

Yanlış Bilginin Sorunsallaştırılması: Küresel Politika Söylemleri ve Yayılım Dinamikleri**

Özet

Bu çalışma, bilgi düzensizliklerinin nasıl dijital politikanın bir konusu olarak sorunsallaştırıldığını incelemekte ve bu süreci öncelikle politika yayılımı literatürü, ikinci olarak da postyapısalcı söylem analizi çerçevesinde değerlendirmektedir. Bilgi düzensizliklerinin dijital teknolojilerle birlikte artan etkisi, bu olguyu sadece teknik ya da etik bir sorun olmaktan çıkararak küresel ölçekte siyasal, ideolojik ve düzenleyici dinamiklerin meselesi haline getirmiştir. Çalışmada Avrupa Birliği'nin dezenformasyonla mücadele politikaları, yayılım dinamikleri ve normatif etkileri çerçevesinde ele alınmış; bu politikaların otoriterleşen rejimler bağlamında Türkiye örneği üzerinden tartışılmıştır. Politika yayılımı alanındaki yazın, normların başka bağlamlara aktarılmasında öğrenme, taklit, stratejik uyum ya da zorlama gibi süreçleri vurgular. Özellikle otoriter rejimlerde bu süreçler, rejim çıkarlarına göre şekillenerek otoriter öğrenmeye dönüşebilir. Söylem analizi ise bu yayılımın yerel bağlamlarda inşa ve meşrulaştırma süreçlerini anlamaya katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dezenformasyon, dijital politika, politika yayılımı, postyapısalcı politika analizi

* Sabancı Üniversitesi

** Bu çalışma, yazarın İstanbul Bilgi Üniversitesi Siyaset Bilimi doktora programında devam etmekte olduğu tez çalışmasına dayanmaktadır.

Giriş

Bilgi düzensizlikleri, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olarak, iktidar mücadelelerinin ve toplumsal çatışmaların ayrılmaz bir parçası olagelmıştır. Antik çağlardan modern zamanlara, siyasi aktörler kamusal alanı şekillendirmek, rakiplerini itibarsızlaştırmak ve kendi meşruiyetlerini pekiştirmek için bilgiyi stratejik bir araç olarak kullanmışlardır. M.Ö. 13. yüzyılda II. Ramses'in Kadeş Muharebesi'ni, askeri bir çıkmazla sonuçlanmış olmasına ve büyük kayıplar verilmesine rağmen, tapınak duvarlarına mutlak bir zafer olarak resmettirmesi; Roma İmparatorluğu'nda Octavianus'un (sonradan Augustus) en büyük rakibi Marcus Antonius'a karşı yürüttüğü ve onu ahlaki olarak zayıf, yabancı etkilere açık bir lider olarak tasvir ettiği sistematik karalama kampanyaları; 14. yüzyıl Avrupa'sında yayılan Kara Veba salgınının sorumluluğunun Yahudi topluluklarına atfedilerek kitlesel şiddete zemin hazırlanması; ya da 19. yüzyılın sansasyonel gazeteciliğinin bir örneği olarak New York Sun gazetesinin "Ay'da yaşam olduğuna" dair tamamen kurgusal haberler yayımlaması, bilginin manipülatif gücünün tarihsel derinliğini ortaya koyan sayısız örnekten yalnızca birkaçıdır (Posetti & Matthews, 2018). Bu tarihsel vakalar yanlış veya yanıltıcı bilginin belirli siyasi, sosyal ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda nasıl üretildiğini ve dolaşıma sokulduğunu gösteren çarpıcı örneklerdir.

Ancak günümüzü bu tarihsel örneklerden ayıran en temel fark, dijital teknolojilerin ve özellikle Web 2.0 ile birlikte yükselen sosyal medya platformlarının bilgi ekosisteminde yarattığı yapısal dönüşümdür. İnternetin ilk dönemlerinde, özellikle Web 1.0 evresinde, teknolojiye dair iyimser ve neredeyse ütopyik bir bakış açısı hâkimdi. John Perry Barlow'un (1996) kaleme aldığı "Siber Alanın Bağımsızlık Bildirgesi" gibi metinler, interneti devletlerin müdahalesinden arınmış, coğrafi sınırlamalara tabi olmayan, özgür ve kendi kendini düzenleyen bir alan olarak kutsuyordu. Bu teknoloji-iyimser paradigma, bilginin doğası gereği özgürleştirici ve demokratikleştirici olduğu varsayımına dayanıyordu (Bell, 1976; Castells, 2004). Bu dönemde dijital dünya, büyük ölçüde siyasetten arındırılmış bir ekonomik kalkınma ve bireysel özgürleşme alanı olarak görülmüş (Benkler, 2008), devletler tarafından "kendi haline bırakma" (hands-off) politikası benimsenmiştir.

Ne var ki, 2010'lu yıllardan itibaren bu iyimser anlatı, yerini giderek daha karamsar ve çatışmacı bir paradigmaya bırakmıştır. Sosyal medyanın yükselişi, kullanıcı tarafından üretilen içerikte patlama yaşanması ve bilginin dolaşım hızındaki üssel artış, bilgi ekosistemini kökten değiştirmiştir. Başlangıçta Arap İsyancıları gibi toplumsal hareketlerde demokratikleştirici bir potansiyel taşıdığı düşünülen bu yeni medya düzeni (Howard & Hussain, 2013), çok geçmeden Edward Snowden'ın 2013'te ifşa ettiği küresel gözetim programları, 2016 ABD başkanlık seçimleri ve Brexit referandumu sırasında "sahte haber" (fake news) olgusunun küresel bir krize dönüşmesine yol açmıştır. 2018'de patlak veren Cambridge Analytica skandalı başta olmak üzere birçok örnekte yeni medya düzeninin karanlık yüzü ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, dijital teknolojilerin yalnızca masum bir iletişim aracı olmadığını; aynı zamanda kitlesel gözetim, psikografik manipülasyon, toplumsal kutuplaşma ve siyasi istikrarsızlık için de kullanılabileceğini kanıtlamıştır (Lyon, 2014; Briant, 2020). Oxford Sözlüğü'nün 2016 yılında "hakikat-sonrası" (post-truth) kavramını yılın kelimesi seçmesi, yaşanan bu derin epistemik kırılmanın kültürel bir yansımasıdır.

İşte bu noktada bilgi düzensizlikleri, teknik ve/ya etik bir sorun olmaktan çıkarak küresel ölçekte bir kamu politikası meselesi haline gelmiştir. Başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere pek çok uluslararası örgüt ve ulus-devlet, dezenformasyonu demokrasiye, kamu sağlığına, ulusal güvenliğe ve toplumsal istikrara yönelik ciddi bir tehdit olarak tanımlayarak bu alanda kapsamlı düzenleyici politika ve stratejiler geliştirmeye başlamıştır. AB'nin Dijital Hizmetler Yasası (DSA) gibi adımları, dijital alandaki bilgi dolaşımını düzenlemeye yönelik hak temelli bir modelin küresel norm olarak yayılmasına öncülük

etmektedir (Bradford, 2023). Ancak bu politikaların sadece üretilme biçimleri değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde yayılımı ve farklı siyasi rejimlerde nasıl yeniden işlevselleştirildiği de kritik bir analiz konusudur.

Bu çalışmanın temel amacı, bilgi düzensizliklerinin bir politika sorunu olarak nasıl söylemsel düzeyde inşa edildiğini ve bu soruna yönelik geliştirilen küresel politika normlarının farklı yerel bağlamlarda, özellikle de otoriterleşen rejimlerde nasıl dönüştüğünü ve araçsallaştırıldığını incelemektir. Bu analizi gerçekleştirmek için iki temel teorik çerçeveden yararlanılacaktır. Politika yayılımı (policy diffusion) literatürü, dezenformasyonla mücadele normlarının uluslararası alanda nasıl yayıldığını (öğrenme, taklit, rekabet veya zorlama yoluyla) anlamak için iyi bir zemin sunduğundan analizde kullanılan ilk çerçevedir. Bu çerçeveye, otoriter rejimlerin demokratik normları kendi siyasi çıkarları doğrultusunda nasıl adapte ettiğini açıklayan otoriter öğrenme (authoritarian learning) kavramı da dahil edilecektir (Hall & Ambrosio, 2017). İkinci olarak, Carol Bacchi'nin (2016) geliştirdiği post-yapısalcı "Sorun Ne Olarak Temsil Ediliyor?" (What's the problem represented to be? - WPR) yaklaşımı, politika metinlerinin ve söylemlerinin yalnızca mevcut sorunlara çözüm sunmakla kalmayıp, aynı zamanda o sorunları belirli bir ideolojik çerçevede nasıl tanımladığını, hangi varsayımlara dayandığını ve hangi alternatif çözüm yollarını dışarıda bıraktığını analiz etmek için kullanılacaktır. Bu yaklaşım, bilgi düzensizlikleriyle mücadelenin ardındaki iktidar ilişkilerini ve meşrulaştırma stratejilerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Türkiye, bu noktada gittikçe otoriterleşen (Esen & Gümüüşçü, 2016; Çalışkan, 2018; Akçay, 2020) bir rejim olarak, dijital politika alanında dikkat çekici ve karmaşık bir vaka örneği sunmaktadır. Son yıllarda dezenformasyonla mücadele söylemi, Türkiye'de iktidar tarafından dijital alanı düzenlemek, muhalif sesleri denetim altına almak ve alternatif bilgi kaynaklarını sınırlandırmak için giderek daha sık kullanılan bir meşrulaştırma aracı haline gelmektedir. Özellikle 2022 yılında yürürlüğe giren Dezenformasyon Yasası, AB normlarından ilham aldığı iddiasıyla sunulmuş olsa da ifade özgürlüğü ve medya çoğulculuğu konusunda birtakım soru işaretleri yaratmış, uygulamada bu alanlarda daralmaya yol açtığına dair eleştirilere konu olmuştur. Bu durum, hak temelli küresel normların otoriter rejimlerde nasıl farklı anlamlar yüklenebileceğine dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır.

Erken İnternet Politikaları: Dijital Alanın Siyasetleştirilmesi ve Tekno-İyimserlik Çağı

Dijital alanı düzenlemeye yönelik günümüzde küresel ölçekte var olan yoğun politik ve hukuki mücadeleleri anlamak için, bu alanın ilk dönemlerinde hâkim olan ve neredeyse taban tabana zıt bir yaklaşımı merkeze alan yönetim paradigmasını da incelemek elzemdir. 1990'lar ve 2000'lerin başını kapsayan bu dönem, internetin büyük ölçüde siyasetin dışında, teknik ve ekonomik bir mesele olarak ele alındığı, devlet müdahalesinin kasıtlı olarak asgari düzeyde tutulduğu ve teknolojiye dair derin bir iyimserliğin damga vurduğu bir zaman dilimidir. Bu "siyasetleştirme" (depoliticization) süreci (Kuo & Marwick, 2021), internetin küresel bir fenomene dönüşmesinin temelini atmış, ancak aynı zamanda günümüzün karmaşık sorunlarının da zeminini hazırlamıştır.

Bu dönemin entelektüel kökenleri, Daniel Bell'in (1976) "Sanayi-Ötesi Toplum" ve Manuel Castells'in (2004) "Ağ Toplumu" gibi sosyolojik teorilerinde bulunabilir. Bu yaklaşımlar, bilginin üretimi ve dolaşımının, sanayi toplumunun maddi üretiminin yerini alarak yeni bir toplumsal yapının merkezine oturduğunu öne sürüyordu. Bu anlatıya göre bilgi, doğası gereği özgürleştirici, hiyerarşileri yıkan ve demokratik katılımı teşvik eden bir güçtü. Teknoloji, bu yeni toplumun motoru olarak görülüyor ve siyasi çatışmalardan ziyade ekonomik verimlilik ve bireysel özerklik vadeliyordu. Bu tekno-iyimser

bakış açısı, politika yapımcıların zihin dünyasında da geniş bir yankı buldu ve internet yönetişimine dair temel varsayımları şekillendirdi.

Bu yaklaşımın en somut ve etkili yansıması, ABD'de ortaya çıkan ve kısa sürede küresel bir norma dönüşen "kendi haline bırakma" (laissez-faire) yaklaşımıdır. 1990'larda ABD hükümeti, internetin gelişimini teşvik etmek için kasıtlı olarak düzenlemelerden kaçınan bir politika benimsedi. Clinton yönetiminin 1998'de yayımladığı "Küresel Elektronik Ticaret Çerçeve Belgesi" (Framework for Global Electronic Commerce), bu yaklaşımın manifestosu niteliğindedir. Belge, "hükümetlerin düzenleyici, aşırı müdahaleci bir rol üstlenmekten kaçınması gerektiğini" açıkça belirtip pazar güçlerinin dijital ekonomiyi şekillendirmesi gerektiğini savunuyordu. Bu yaklaşımın ardında, internetin yenilikçiliği ve ekonomik potansiyelini bürokratik engellerle boğmama arzusu yatıyordu. Küresel internet yönetişiminde patika belirleyici bir belge niteliğinde olan bu çerçeve belge, aynı zamanda internetten önceki iletişim ve medya teknolojilerinin yönetiminde uzun süre hâkim olan ulusal tekel yönetiminden çok farklı bir yönetim modeli ortaya koyuyordu.

İnternete yönelik bu 'dokunmama' yaklaşımı, aslında 1980'lerden itibaren küresel ölçekte yaygınlaşan daha geniş bir politik-ekonomik dönüşümün parçasıdır. Geleneksel telekomünikasyon sektörleri, uzun yıllar boyunca Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) idareleri olarak bilinen devlet tekelleri tarafından sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Ancak, neoliberal politikaların yükselişiyle birlikte, özellikle ABD ve Birleşik Krallık'ta başlayan özelleştirme ve serbestleştirme dalgası, bu köklü yapıyı temelden sarstı (Crandall, 2000). Devlet tekellerinin parçalanması, pazarların rekabete açılması ve düzenleyici kurumların rolünün yeniden tanımlanması, telekomünikasyon altyapısının ve hizmetlerinin piyasa dinamiklerine bırakılmasını sağladı. İnternetin tam da bu liberalleşme rüzgarlarının en güçlü estiği bir dönemde ticarileşmesi ve yaygınlaşması, onun neden önceki iletişim teknolojilerinden farklı bir yönetim modeline tabi tutulduğunu açıklamaktadır (Mueller, 2010). Politika yapımcılar, telekomünikasyon alanında elde edildiğine inanılan verimlilik ve yenilikçilik kazanımlarını, yeni gelişen internet sahasında da tekrarlamak istiyordu. Bu nedenle internet, eski dünyanın katı düzenlemelerinden arındırılmış, piyasa odaklı yeni bir paradigmanın uygulama alanı olarak görüldü.

Bu düzenlemeden kaçınma politikasının hukuki temelini ise 1996 tarihli İletişim Uygunluğu Yasası'nın (Communications Decency Act) 230. maddesi (Section 230) oluşturdu. Bu madde, internet platformlarını ve servis sağlayıcılarını, kullanıcıları tarafından oluşturulan içeriklerden sorumlu olmaktan muaf tutuyordu. Bu yasayla beraber dijital platformlar, gazete ve televizyon gibi geleneksel medya araçlarının sahip oldukları yayıncı sorumluluklarından azade tutuldu. Bu "güvenli liman" (safe harbor) hükmü (Gillespie 2018), YouTube, Facebook ve Twitter gibi platformların, üzerlerinde yayınlanan milyarlarca içerik nedeniyle sürekli dava edilme korkusu olmadan büyüyebilmeleri için hayati bir koruma sağladı. Section 230, ifade özgürlüğünü teşvik etme ve yenilikçiliğin önünü açma amacıyla tasarlanmıştı ve erken dönem internet ekosisteminin gelişiminde kilit bir rol oynadı.

Politik ve hukuki çerçevenin yanı sıra, dönemin kültürel ruhunu en iyi yansıtan metinlerden biri de şüphesiz John Perry Barlow'un 1996'da kaleme aldığı "Siber Alanın Bağımsızlık Bildirgesi"dir. Barlow, bu metinde interneti "etten ve çelikten dünyaların yorgun hükümetlerinin" yetki alanının dışında, coğrafi sınırlara ve ulusal yasalara tabi olmayan, kendi kurallarını koyan yeni bir medeniyet olarak ilan ediyordu. Bu libertaryen ve ütöpik vizyon, internetin devlet kontrolünden tamamen arınmış, merkeziyetsiz ve özgür bir alan olduğu fikrini popülerleştirdi. Bu anlatı, erken dönem internet kültürünün temel taşı oldu ve devletlerin dijital alana müdahalesini gayrimeşru bir eylem olarak çerçeveledi.

2000'li yıllara gelindiğinde, bu tekno-iyimser ve piyasa odaklı yaklaşım, "internet özgürlüğü" (internet freedom) adı altında ABD dış politikasının bir parçası haline geldi. ABD Dışişleri Bakanlığı, otoriter rejimlerdeki sivil toplumu ve muhalif sesleri desteklemek amacıyla internet erişimini ve dijital araçların kullanımını teşvik eden programlar başlattı. Bu dönemde sosyal medyanın Ukrayna'daki Turuncu Devrim (2004-05) ve özellikle de Arap İsyancıları (2010) gibi hareketlerdeki rolü, "özgürleştirici teknoloji" (liberation technology) anlatısını güçlendirdi (Rheingold, 2002; Diamond & Plattner, 2012; Howard & Hussain, 2013). İnternet, baskıcı rejimleri devirebilecek, kaçınılmaz bir demokratikleşme aracı olarak görülüyordu.

Ancak bu iyimserlik çağı, çok geçmeden yerini derin bir şüpheciliğe ve hayal kırıklığına bırakacaktı. Bu kırılmanın en önemli tetikleyicisi, 2013 yılında Edward Snowden tarafından ifşa edilen ABD Ulusal Güvenlik Ajansı'nın (NSA) PRISM isimli küresel gözetim programları oldu. Snowden'ın sızdırdığı belgeler, Microsoft, Facebook, Google ve Apple gibi büyük teknoloji şirketlerinin kullanıcı verilerini toplayarak gizlice ve kitlesel olarak devlet istihbarat kurumlarıyla paylaştığını ortaya koydu (Lyon, 2014). "Özgürlük" ve "özerklik" vaadiyle büyüyen dijital teknolojilerin, aslında tarihin en kapsamlı gözetim mekanizmalarından birine dönüştüğü gerçeği, özel hayatın gizliliği ve veri mahremiyetine istinaden toplumsal bir norm değişiminin öncüsü oldu. Morozov (2012), *The Net Delusion* kitabında internet serbestisinin umulanın aksine gözetim, baskı ve manipülasyon gibi otoriter eğilimler için önemli bir fırsat alanı oluşturduğunu ortaya koydu. Böylece, internetin siyasetten arındırıldığı ve devlet müdahalesinden uzak olduğu yönündeki genel kabul gören mit çökmüş oldu (Goldsmith & Wu, 2006). Bu olay, dijital politikalarda yeni ve çok daha çatışmalı bir dönemin başlangıcını işaret ediyor ve dijital teknoloji politikalarında bir paradigma değişiminin kapısını aralıyordu.

Dijital Politikada Kırılma: Düzenleme ve Kontrol Savaşlarının Başlangıcı

Tekno-iyimserliğin ve siyasetleştirilmiş internet yönetişiminin hâkim olduğu yaklaşık yirmi yıllık dönemin sonu, ani ve tek bir olaydan ziyade, bir dizi sarsıcı krizin birikimli etkisiyle geldi. Edward Snowden'ın 2013'teki ifşaatları, bu siber-ütopyacı vizyonun kırılmasını ortaya koyan ilk önemli hadiseydi. Bu ifşaatlar, dijital alanın özgür ve özerk olduğu anlatısını temelden sarsarak, en büyük teknoloji devlerinin bile devletlerin kitlesel gözetim aygıtlarının bir parçası olabileceğini gözler önüne serdi. Ancak dijital politikadaki asıl paradigma değişimini tetikleyen, yanlış bilginin bir "kriz" olarak sorunsallaştırılması oldu. Bu süreç, 2016 yılında yaşanan iki büyük siyasi gelişmeyle, yani Birleşik Krallık'taki Brexit referandumu ve ABD'deki başkanlık seçimleriyle küresel gündemin merkezine oturdu.

Bu iki olay sırasında, "sahte haber" (fake news) olarak adlandırılan olgu, marjinal bir internet probleminden ziyade demokratik süreçleri doğrudan etkileyen sistemik bir tehdit olarak algılanmaya başlandı. Sosyal medya platformlarında viral olarak yayılan, profesyonel haber kaynaklarını taklit eden ancak tamamen uydurma veya çarpıtılmış içerikler, kamuoyunu manipüle etme potansiyellerini net bir şekilde ortaya koydu. Bu durum, siyasi sonuçlarının yanı sıra yarattığı derin epistemik krizle de bir dönüm noktası oldu. Gerçeğin ve yalanın, olgunun ve kurgunun dijital ortamda giderek daha fazla iç içe geçtiği bir döneme girildiği endişesi yaygınlaştı. Bu ruh halinin en belirgin göstergesi, Ralph Keyes'in (2004) "hakikat sonrası çağı" adını verdiği, daha sonra Oxford Sözlüğü'nün 2016 yılında "hakikat-sonrası" (post-truth) kelimesini yılın kelimesi seçmesiydi. Bu anlatıya göre, dijital teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni bilgi ekosistemi ve ortamı nesnel gerçekliklerin kamuoyunu belirlemede önemini yitirerek duyguların öne çıktığı, bilginin düzensizleştiği ve bilgi ortamının kendisinin bir sorun, kriz veya tehdit olarak tanımlandığı bir döneme tekabül ediyordu.

Bu yeni tehdit algısı, kısa sürede uluslararası kurumların ve politika yapıcıların da gündemine girdi. Daha önce dijitalleşmeyi büyük ölçüde bir ekonomik fırsat olarak gören Dünya Ekonomik Forumu gibi kuruluşlar, Küresel Risk Raporlarında "kitleselel dijital yanlış bilginin yayılmasını" toplumsal istikrarı ve demokratik kurumları tehdit eden en önemli küresel riskler arasında saymaya başladı (WEF, 2012; 2017). Bu dönemde, sorunu anlamlandırmak ve ona karşı stratejiler geliştirmek üzere politika yapımında etkili olacak yeni bir uzmanlar ve araştırmacılar topluluğu, bir başka deyişle yeni bir "epistemik cemaat" (Haas, 1992; Dunlop, 2013) ortaya çıktı. Claire Wardle ve Hossein Derakhshan'ın (2017) Avrupa Konseyi için hazırladığı öncü rapor, bu alandaki kavramsal çerçeveyi oluşturdu. Rapor, "sahte haber" gibi muğlak bir terim yerine, zarara yol açma potansiyeline ve kastına göre ayrıştırılmış daha analitik bir tipoloji sundu: kasıtsız olarak paylaşılan yanlış bilgi (misinformation), kasıtlı olarak zarar vermek amacıyla üretilip yayılan bilgi (disinformation) ve doğru bilginin bağlamından koparılarak zarar vermek için kullanılması (malinformation). Bu kavramsal ayırım, bilgi düzensizlikleri sorununu daha sistematik bir şekilde ele alma ve politika geliştirme çabalarının temelini attı.

Paradigma değişimini hızlandıran bir diğer kritik olay ise 2018'de patlak veren Cambridge Analytica skandalıydı. Bu skandal, sorunun sadece viral olarak yayılan yalanlardan ibaret olmadığını, çok daha sofistike ve organize bir boyutu olduğunu kanıtladı. Milyonlarca Facebook kullanıcısının kişisel verilerinin, kendilerinden habersiz bir şekilde siyasi danışmanlık şirketi Cambridge Analytica tarafından toplandığı ve bu verilerin, seçmenleri psikografik profillerine göre mikro-hedefleyerek onların siyasi tercihlerini manipüle etmek için kullanıldığı ortaya çıktı (Briant, 2020). Bu olay, sosyal medya platformlarının iş modelinin (veri toplama ve hedefli reklamcılık) ve algoritmik sistemlerinin, yankı odaları ve filtre balonları (Jamieson & Cappella, 2008; Pariser, 2011) yaratarak kutuplaşmayı artırmanın ötesinde, doğrudan siyasi manipülasyon için nasıl bir silaha dönüştürülebileceğini somut bir şekilde gösterdi. Philip Howard ve Samantha Bradshaw (2019) gibi araştırmacıların "hesaplamalı/bilişimsel propaganda" (computational propaganda) üzerine yaptıkları çalışmalar, bu tür organize manipülasyon faaliyetlerinin tekil olaylar olmadığını, dünya genelinde onlarca ülkede hükümetler ve siyasi partiler tarafından sistematik olarak kullanıldığını ortaya koydu.

2016-2018 yılları arasında vuku bulan bu birbiriyle ilintili krizler silsilesi, erken internet dönemine özgü "laissez-faire" yaklaşımını ve tekno-iyimserliği kesin olarak sona erdirmiştir. Dijital alanın artık siyasetten arındırılmış, nötr bir teknoloji sahası olarak kabul edilemeyeceği; bilakis, ulusal ve uluslararası ölçekte iktidar mücadelelerinin, güvenlik kaygılarının ve ideolojik çatışmaların olduğu merkezi bir arenaya evrildiği kabul görmüştür. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, devletler ve uluslararası örgütler, dijital alana yönelik müdahaleci ve düzenleyici politikalar benimseme konusunda önceki döneme kıyasla çok daha kararlı bir tutum sergilemeye başlamıştır. Böylelikle, serbestiyet ile kontrol arasındaki diyalektik gerilimlerin şekillendireceği, dijital politika alanında yeni ve daha çatışmalı bir evreye girilmiştir.

Bu çatışma ve kontrol odaklı değişen dijital teknoloji politikalarının bir sonucu olarak bilginin kendisi sorunsallaştırılmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle bu kırılma, sadece dijital alana yönelik genel bir müdahalecilik eğilimi başlatmakla kalmamış; aynı zamanda politik tartışmaların odağını da temelden değiştirmiştir. Artık mesele, yalnızca platformların ekonomik gücünü veya altyapısını düzenlemek değil; bu platformlar üzerinden akan bilginin kendisini, yani içeriği yönetmek haline gelmiştir. Sosyal medya platformlarının karmaşıktığı bu çevrimiçi bilgi ekosistemi ve yanlış bilginin yayılımı (Vosoughi vd., 2018), kutuplaşmanın artması, kurumlara güvenin azalması, seçimlere müdahale, demokrasiye ve kamu sağlığına tehdit ile birlikte anılır hale gelmiştir (Sunstein, 2017; 2021; Bartlett,

2018; Benkler vd., 2018; Aral, 2020; Bail, 2021; Lehdonvirta, 2022; Wheeler, 2023). Böylece "bilgi düzensizlikleri" ve "yanlış bilgi," devletlerin ve uluslararası örgütlerin müdahale etmesi gereken yeni ve merkezi bir politika sorunu olarak inşa edilmiştir (Fagan & Sugarman, 2021). Bu yeni sorun alanı, küresel ölçekte hızla yayılan yeni politika ve normların da başlangıç noktasını oluşturmuştur.

Politika Yayılımı ve Otoriter Öğrenme: Normların Küresel Yolculuğu ve Yerel Dönüşümü

Dijital politikalarda yaşanan paradigma değişimi ve düzenleyici müdahalelere yönelik artan eğilim, yeni bir soruyu beraberinde getirmektedir: Bu yeni politika ve normlar, ulusal sınırları aşarak küresel ölçekte nasıl dolaşıma girmekte ve farklı siyasi rejimler tarafından nasıl benimsenmektedir? Bu karmaşık süreci anlamak için politika yayılımı yazını, temel bir teorik çerçeve sunmaktadır. Politika yayılımı, en genel tanımıyla, bir yönetim biriminde alınan politika kararlarının, daha sonra diğer birimler tarafından benimsenmesini etkilediği bir süreçtir. Bu süreç, sadece teknik veya hukuki bir transfer işlemi olmanın ötesinde, aynı zamanda derin siyasi dinamikler barındırır (Gilardi & Wasserfallen, 2019). Shipan ve Volden (2008) gibi akademisyenler bu yayılımı; rasyonel öğrenme (başarılı modellerin incelenmesi), ekonomik veya siyasi rekabet (diğer aktörlere karşı avantaj sağlama), zorlama (güçlü aktörlerin baskısı) ve taklit (meşruiyet veya modernlik arayışıyla popüler politikaların benimsenmesi) gibi çeşitli mekanizmalar üzerinden açıklar. Blatter vd., (2022), bu mekanizmaları daha sistematik bir tipolojiye dönüştürerek politika yayılımını bir paradigma olarak ele alır. Marsh ve Sharman (2009), politika transferinde öznelerin etkin rolünü vurgulayarak yapı-özne tartışmasında ibreyi özne yönüne çevirir ve politika transferinin çoğu zaman stratejik gerekçelerle gerçekleştiğini ileri sürer.

Dijital yönetim söz konusu olduğunda, bu mekanizmaların en belirgin örneklerinden biri Anu Bradford'un (2020) "Brüksel Etkisi" (Brussels Effect) olarak kavramsallaştırdığı olgudur. Bu kavram kabaca yasa yapımında ve norm belirlemede Avrupa Birliği'nin küresel gücünü vurgular. AB'nin geliştirdiği bir kanun, sadece AB'de kalmaz ve küresel ölçekte dünyanın farklı ülkelerinde çıkacak yasaları da önemli ölçüde etkiler. AB'nin sahip olduğu devasa pazar gücünü kullanarak, Veri Koruma Düzenlemesi (GDPR), Dijital Pazarlar Yasası (DMA) ve Dijital Hizmetler Yasası (DSA) gibi kapsamlı düzenlemelerle kendi iç pazar standartlarını belirler. Küresel teknoloji şirketleri, AB pazarına erişimlerini sürdürebilmek için bu kurallara uymak zorunda kalır ve bu durum, AB standartlarının fiili olarak küresel normlara dönüşmesine yol açar. Bunu net bir şekilde dünyanın farklı yerlerine hızla yayılan veri koruma kanunlarında görebiliyoruz (Hu, 2019). Bu sayede AB, hak temelli dijital yönetim modelini dünyaya ihraç etmektedir. Bradford'a (2023) göre, dünyada dijital alanı düzenleme süreci ABD'nin piyasa temelli, Çin'in devlet temelli ve AB'nin hak temelli modelleri arasında bir rekabete sahne olmaktadır.

Ancak politika yayılımı, özellikle demokratik ve otoriter rejimler arasında gerçekleştiğinde, basit bir kopyala-yapıştır sürecinden çok daha karmaşık bir hal alır. İşte bu noktada otoriter öğrenme ve otoriter yayılım (authoritarian diffusion) kavramları devreye girer (Ambrosio, 2010; Hall & Ambrosio, 2017). Otoriter öğrenme alanındaki çalışmalar daha çok Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden dönemde ortaya çıkan otoriter rejimlerin birbirlerinden nasıl öğrendikleri, bu sayede rejimlerini nasıl sürekli kılabilirdikleri ve uluslararası otoriter bir rejim grubu ortaya çıkardığına odaklanmaktadır (Hall, 2023). Fakat otoriter rejimler yalnızca birbirlerinden öğrenerek rejimlerini ayakta tutmazlar. Aynı zamanda demokratik ülkelerde geliştirilen norm ve politikaları da kendi amaçları doğrultusunda kullanma yoluna gidebilirler. Bu noktada, AB gibi aktörler tarafından üretilen demokratik ve hak temelli normları doğrudan reddetmek yerine, onları stratejik olarak benimseyip kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürme eğilimindedir. Bu süreçte, "dezenformasyonla mücadele", "çocukları

koruma" veya "ulusal güvenliği sağlama" gibi uluslararası alanda meşruiyeti olan söylemler kullanılır. Ancak bu söylemlerin ardında yatan politika uygulamaları, genellikle ifade özgürlüğünü kısıtlamak, muhalifleri susturmak, sivil toplumu baskılamak ve kitlesel gözetimi artırmak gibi otoriter amaçlara hizmet eder. Küresel normların bu şekilde yerel bağlamlarda yeniden işlevselleştirilmesi (Mazower, 2012), politika yayılımının sadece teknik değil, aynı zamanda ideolojik ve siyasi bir dönüşüm süreci olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bir politikanın küresel yolculuğu, onun özünü ve işlevini temelden değiştirebilmektedir.

Bu bağlamda, bilgi düzensizlikleriyle mücadele, politika yayılımı literatürü için hem yeni hem de son derece dinamik bir alan haline gelmiştir. Yayılım gösteren sadece yanlış bilginin kendisi değil, aynı zamanda yanlış bilgiye karşı geliştirilen politikalar, yasal düzenlemeler, kurumsal yapılar ve teknolojik çözümlerdir. İçerik moderasyonu, platformların yasal sorumluluğu, medya okuryazarlığı kampanyaları ve doğrulama mekanizmalarının kurulması gibi politikalar, farklı ülkeler tarafından giderek daha fazla benimsenmekte ve farklı ülkelerin yerel bağlamlarına göre uyarlanmaktadır. Dolayısıyla, bilgi düzensizlikleri, küresel normların ve politikaların hızla yayıldığı, dönüştüğü ve rekabet ettiği bir politika alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söylem Olarak Politika

Politika yayılımı ve otoriter öğrenme süreçlerini mekanik ya da sadece hukuki birer transfer işlemi olarak görmekten kaçınmak, bu süreçlerin ardındaki iktidar ilişkilerini ve meşruiyet mücadelelerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Politikaların nasıl yayıldığı kadar, bu politikaların hangi sorunları, nasıl tanımladığı ve bu tanımlar aracılığıyla hangi gerçeklikleri inşa ettiği de incelenmelidir. Bu noktada, post-yapısalcı politika analizi ve özellikle Carol Bacchi'nin (2000; 2009; 2016) geliştirdiği "Sorun Ne Olarak Temsil Ediliyor?" (What's the Problem Represented to be? - WPR) yaklaşımı, güçlü bir analitik çerçeve sunar. Bu yaklaşıma göre kamu politika yapım süreci, yalnızca var olan sorunlara pratik çözümler sunan tarafsız bir süreç değildir. Aksine, politikalar bizatihi "sorunları" söylemsel olarak üreten, belirli bir perspektiften tanımlayan ve bu yolla belirli müdahale biçimlerini meşru, diğerlerini ise gayrimeşru veya görünmez kılan metinlerdir.

WPR yaklaşımı, politika metinlerini analiz ederken şu temel soruyu sorar: "Bu politikada 'sorun' ne olarak temsil edilmektedir?" Bu soru, analizi bir adım öteye taşıyarak, bu sorun temsiline altında yatan varsayımları, ideolojik öncülleri, sessizlikleri ve etkileri sorgular. Örneğin, bilgi düzensizlikleri sorunu, bir "medya okuryazarlığı eksikliği" olarak temsil edildiğinde, çözüm bireylerin eğitimine odaklanır ve dijital platformların veya devletlerin yapısal sorumluluğu geri plana itilir. Eğer sorun, NATO çerçevesinde olduğu gibi "yabancı devletlerin hibrit tehdidi" (Gugulashvili, 2023) olarak temsil edilirse, bu durum güvenlikçi politikaları, gözetimi ve sansürü meşrulaştırır. Sorun, "platformların sorumsuzluğu" olarak çerçevelendiğinde ise çözüm, teknoloji şirketlerine yönelik katı düzenlemeler ve şeffaflık yükümlülükleri olur. Her bir sorun temsili, farklı aktörleri sorumlu veya mağdur konumuna yerleştirir, farklı çözüm yollarını gündeme getirir ve kaçınılmaz olarak belirli iktidar ilişkilerini pekiştirir veya yeniden üretir.

Bu analitik merceğe, özellikle otoriter öğrenme süreçlerini deşifre etmek için oldukça işlevseldir. Otoriter rejimler, "dezenformasyonla mücadele" gibi küresel ölçekte kabul görmüş sorun temsillerini ödünç alarak, bu söylemin meşruiyetinden faydalanırlar. Bu sorunların temsillerini kendi amaçları doğrultusunda yeniden işlevselleştirip kendi siyasi bağlamlarında ifade özgürlüğünü kısıtlayan ve muhalefeti bastıran uygulamaları haklı çıkarmak için bir araç olarak kullanırlar. Dolayısıyla, WPR yaklaşımı, politika transferinin sadece yasa metinlerinin değil, aynı zamanda bu metinlere gömülü

olan sorun temsillerinin ve bu temsillerin yarattığı siyasi etkilerin de transferi olduğunu görmemizi sağlar. Bu, politika yayılımını yüzeysel bir taklit sürecinden ziyade, küresel ve yerel güç mücadelelerinin iç içe geçtiği karmaşık bir söylemsel inşa süreci olarak anlamamıza olanak tanır.

Avrupa Birliği Politikalarında Dezenformasyonla Mücadele

Bilgi düzensizliklerinin küresel bir krize dönüşmesiyle birlikte, bu soruna yönelik en kapsamlı ve sistematik politika geliştirme çabalarından biri AB tarafından ortaya konulmuştur. AB'nin yaklaşımını diğer küresel aktörlerden ayıran temel özellik, dezenformasyonla mücadeleyi, Bradford'un (2023) da belirttiği gibi, piyasa veya devlet merkezli modellerden ziyade, hak temelli bir dijital politika modeli çerçevesinde ele almasıdır. Bu modelin özünde, sorunu sadece kaldırılması gereken zararlı içerikler bütünü olarak görmekten ziyade, ifade özgürlüğü, medya çoğulculuğu, bilgiye erişim hakkı ve demokratik katılım gibi temel hak ve özgürlükleri koruyan ve güçlendiren bir dijital ekosistem yaratma hedefi yatar. Dolayısıyla AB için amaç, sansür uygulamak değil, dijital ortamın şeffaf, hesap verebilir ve kullanıcılar için daha güvenli hale gelmesini sağlamaktır.

Bu yaklaşım, bir dizi politika belgesi ve kurumsal yapılanma ile somutlaşmıştır. İlk olarak Cambridge Analytica skandalı ile ilgili haberlerin yayınlanması üzerine, Avrupa Komisyonu hızlı bir şekilde Dezenformasyona Karşı Aksiyon Planı'nı (2018) ortaya koymuştur. Ardından yine Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı 2018'de gönüllülük esasına dayalı olarak yayımlanan ve 2022'de daha bağlayıcı hale getirilen Dezenformasyonla Mücadele Uygulama İlkeleri (Code of Practice on Disinformation), büyük dijital platformları (very large online platforms), reklam verenleri ve sivil toplumu bir araya getirerek şeffaflığı artırma ve kötü niyetli aktörlerin finansal ve siyasi kazanç elde etmesini engelleme amacı gütmüştür. Bunu takiben, Avrupa Demokrasi Eylem Planı (2020) ve dönüm noktası niteliğindeki Dijital Hizmetler Yasası (DSA, 2022), dezenformasyonla mücadeleyi daha geniş bir yasal çerçeveye kavuşmasına olanak tanımıştır.

2025'te yürürlüğe giren Dezenformasyonla Mücadele Davranış İlkeleri, Dijital Hizmetler Yasası'nın bir parçası olarak, dezenformasyonu mücadele edilmesi gereken sistemik risklerden biri olarak tanımlamıştır. Dijital Hizmet Yasası, çok büyük çevrimiçi platformlara, dezenformasyonun yayılması gibi sistemik riskleri saptama, değerlendirme, bu riskleri azaltmak için önlemler alma ve algoritmik sistemlerinin işleyişi hakkında şeffaf olma gibi önemli yükümlülükler getirmiştir. Bu yasal adımların yanı sıra, Avrupa Dijital Medya Gözlemevi (EDMO) ve Avrupa Medya ve Bilgi Fonu (EMIF) gibi yapılar aracılığıyla bağımsız araştırmacıları, doğrulama kuruluşlarını ve sivil inisiyatifleri destekleyerek sorunun analizi ve somut çözüm adımları için kurumsal bir altyapı inşa etmiştir.

AB'nin bu çok katmanlı ve kapsamlı politika çerçevesi, sadece Birlik sınırları içinde geçerli olmakla kalmaz, aynı zamanda güçlü bir yayımsal etki yaratır. "Brüksel Etkisi" (Bradford, 2020) olarak ifade edilen bu durum, küresel teknoloji şirketlerinin AB'nin devasa pazarına erişebilmek için bu kurallara uymak zorunda kalmasıyla, AB normlarının fiili olarak küresel standartlara dönüşmesini sağlar. Böylece AB, dezenformasyonla mücadele politikalarını ve bu politikaların temelindeki hak temelli değerleri bir anlamda dünyaya ihraç eder. Ancak bu yayılım süreci, dezenformasyonu düzenlemenin doğasında var olan zorluklar nedeniyle son derece tartışmalı bir nitelik taşır.

Epstein'in (2020) de işaret ettiği gibi, zararlı olan ile meşru ifade arasındaki çizginin muğlaklığı, dezenformasyonla mücadeleyi ifade özgürlüğünü kısıtlama riskiyle karşı karşıya bıraktığı için sistematik bir çözüm geliştirmesi zor bir alan haline getirir. İşte tam da bu gerilim, AB normlarının yayılırken dönüşüme uğraması için bir zemin yaratır. Demokratik kaygılarla geliştirilen

"dezenformasyonla mücadele" söylemi ve araçları, otoriter rejimler tarafından kendi siyasi meşruiyetlerini artırmak, muhalif sesleri "yalan haber yayanlar" olarak damgalamak ve sivil alanı daraltmak için kolaylıkla araçsallaştırılabilir. Dolayısıyla, hak temelli bir niyetle başlayan politika, farklı bir siyasi bağlama transfer olduğunda, özünden kopartılarak baskıcı bir kontrol mekanizmasına dönüşme potansiyeli taşır. Üstelik bir baskı aracı haline gelmesinin üzeri, demokratik ve hak temelli gerekçelendirmelerle örtülmüş olur.

Türkiye Örneği: Yayılım ve Otoriterleşme

Avrupa Birliği'nin hak temelli dijital yönetim modelinin ve dezenformasyonla mücadele normlarının küresel yayılımı, Türkiye gibi otoriterleşen bir siyasi bağlama (Esen & Gümüştü, 2016; Çalışkan, 2018) ulaştığında, basit bir politika transferinden çok daha karmaşık bir yeniden işlevselleştirme ve dönüşüm sürecine evrilmektedir. Türkiye, küresel dijital politika tartışmalarını yakından takip etmekte, söylem düzeyinde bu tartışmalarla belirli paralellikler kurmakta, ancak uygulamada bu normları kendi siyasi öncelikleri ve iktidar konsolidasyonu hedefleri doğrultusunda araçsallaştırmaktadır. Bu süreç, Hall ve Ambrosio'nun (2017) "otoriter öğrenme" olarak kavramsallaştırdığı dinamiğin canlı bir örneğini sunmaktadır: Demokratik kaygılarla üretilmiş politika söylemleri, otoriter amaçlar için ödünç alınır, özünden arındırılır ve dönüştürülür.

Bu sürecin merkezinde, 2020 yılında kurulan TBMM Dijital Mecralar Komisyonu, 2022'de çıkan dezenformasyon kanunu ve 2022'de faaliyete geçen Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'na bağlı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi (DMM) gibi yeni kurumsal ve kanuni yapılar bulunmaktadır. Dijital Mecralar Komisyonu'nun kuruluş amacı, AB normlarıyla paralel, hak temelli bir çerçevede tanımlanmıştır. Komisyon'un resmi görev tanımı, "kanunlara, bireylerin kişilik haklarına, özel hayatın gizliliğine ve diğer temel hak ve özgürlüklere aykırı" internet kullanımını önlemeyi hedeflediği şekilde belirtilir (tbmm.gov.tr, 2020). Bu resmi söylem, politika yapım sürecine uluslararası standartlara, özellikle de AB standartlarına uygun bir meşruiyet kazandırma çabasını yansıtır.

Ancak, Carol Bacchi'nin (2009) "Sorun Ne Olarak Temsil Ediliyor?" (WPR) yaklaşımıyla Komisyon'un söylemi daha derinden analiz edildiğinde, bu hak temelli vitrinin arkasında çok daha farklı ve güvenlikçi bir sorun temsiline inşa edildiği görülmektedir. Komisyon tutanaklarında "yanlış bilgi", basit bir olgusal hatadan ziyade, çok katmanlı ve acil müdahale gerektiren bir tehdit olarak kurgulanır. Bu baskın sorunsallaştırma birkaç ana tema etrafında şekillenir:

- **Küresel Bir Mesele Olarak:** Yanlış bilginin sadece Türkiye'nin değil, küresel düzeyde tüm ülkelerin mücadele ettiği bir mesele olduğu dile getirilmiştir. Nitekim bir Komisyon üyesi, "Dünya ne kadar iklim değişikliğini konuşuyorsa dezenformasyonu da konuşuyor" diyerek dezenformasyonun günümüzde iklim krizi kadar önemli ve evrensel bir sorun olarak görüldüğünü belirtmiştir. Özellikle iktidar temsilcileri, Türkiye'nin dezenformasyonla mücadelede Avrupa ülkeleri ve dünya trendleriyle uyum içinde hareket ettiğini öne sürmüşlerdir. Örneğin Yayman, yasa hazırlanırken "temel referansımız Avrupa Birliği müktesebatı, evrensel hukuk normları oldu" diyerek düzenlemenin evrensel ölçütlere dayandığını belirtmiştir. Komisyon toplantılarında sıklıkla Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Batılı demokrasilerin dezenformasyonla mücadele için benzer adımlar attığına yapılan atıflar, Türkiye'nin attığı adımları küresel bir trendin parçası olarak konumlandırma stratejisinin bir parçasıdır. Meselenin küreselliğine olan bu ısrarlı vurgu, dezenformasyon üzerine politika geliştirmeyi ve dijital alana müdahaleyi meşrulaştırıcı bir işlev görür.

- **Ulusal Güvenliğe ve Kamu Düzenine Yönelik Tehdit:** Komisyon söyleminde dezenformasyon, "ülkenin iç ve dış güvenliği, kamu düzeni ve genel sağlığı" için varoluşsal bir tehlike olarak çerçevelenir. İktidar partisi milletvekilleri tarafından yapılan konuşmalarda, yanlış bilginin "devletin egemenliğine ve demokratik işleyişe" yönelik bir saldırı aracı olduğu, "birey ve toplum iradesini ipotek altına aldığı" ve "toplumsal kargaşa" yaratma potansiyeli taşıdığı sıklıkla vurgulanır. Bu güvenlikleştirme dili, sorunu sivil ve demokratik tartışma alanından çıkararak, devletin en sert cezai ve düzenleyici araçlarıyla müdahale etmesini meşru ve hatta zorunlu kılar.
- **Ahlaki Panik ve Toplumsal Değerlerin Korunması:** Sorun, sadece siyasi veya güvenlikçi bir çerçeveye sınırlı kalmaz, aynı zamanda bir ahlaki panik söylemiyle de desteklenir. Komisyon Başkanı Hüseyin Yayman'ın ifadelerinde "ailenin korunması, çocuğun korunması, kadın istismarının önüne geçilmesi" gibi konuların yanı sıra "dine hakaret, dijital faşizm, nefret suçları" gibi "kırmızı çizgiler" de dezenformasyonla mücadele kapsamında zikredilir. Bu, "sorunun" tanımını, üzerinde toplumsal uzlaşa olan somut zararlardan, siyasi olarak tartışmalı ve muğlak ahlaki alanlara doğru tehlikeli bir şekilde genişletir.
- **Kasıtlı Kötülük ve Vatandaşın Kırılganlığı:** Baskın anlatıya göre dezenformasyon, "sırf halk arasında endişe, korku veya panik yaratmak saikiyle" hareket eden kötü niyetli aktörler (troller, botlar, dış güçler vb.) tarafından kasıtlı olarak yayılır. Bu temsilin diğer yüzünde ise, bu tür manipülasyonlara karşı savunmasız, kolayca kandırılabilen ve devletin korumasına muhtaç bir vatandaş profili varsayılır. Bu paternalist yaklaşım, bireylerin eleştirel düşünme kapasitesini ve medya okuryazarlığını göz ardı ederken, devleti "gerçeğin" nihai belirleyicisi ve koruyucusu olarak konumlandırır.

Bu sorun temsillerinin somut bir politikaya dönüştüğü nihai nokta, kamuoyunda "Dezenformasyon Yasası" olarak bilinen ve TCK'ya 217/A maddesini ekleyen düzenlemedir. Bu yasa, "halk arasında endişe, korku veya panik yaratmak saikiyle" "gerçeğe aykırı bir bilgiyi alenen yayma" fiilini hapis cezasıyla yaptırıma bağlar. Venedik Komisyonu ve Uluslararası Af Örgütü (2022) gibi uluslararası kuruluşların da eleştirdiği üzere, yasadaki "gerçeğe aykırı bilgi", "kamu barışını bozmaya elverişli olma" ve "panik yaratma saiki" gibi anahtar kavramların muğlaklığı, keyfi uygulamalar için geniş bir alan bırakmaktadır. Bu hukuki belirsizlik, yasanın asıl etkisinin mahkumiyetlerden ziyade, gazeteciler, aktivistler, akademisyenler ve sıradan vatandaşlar üzerinde yarattığı caydırıcı etki ve otosansür iklimi olması riskini doğurur.

Bu çalışmanın kapsamı dahilinde 2020'de kurulmuş olan TBMM Dijital Mecralar Komisyonu Tutanaklarında geçen dezenformasyon söylemlerine bakılmıştır. Kapsamlı bir kurumsal analiz yapılmamış olsa da Türkiye örneği dezenformasyonla mücadele söyleminin nasıl inşa edildiği ve bu söylemin hangi toplumsal, siyasal ve ideolojik varsayımlara dayandığı konusunda dikkate değer ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, dezenformasyonun hangi aktörler tarafından nasıl tanımlandığı, bu tanımın hangi değer yargıları ve güvenlik kaygıları etrafında şekillendiği ve alternatif temsillerin nasıl dışarıda bırakıldığı gibi sorular, ileri düzey analizler için temel oluşturabilir. Bu sorular, ileride yürütülecek daha kapsamlı çalışmalarda derinleştirilerek ele alınabilir ve farklı birimler arası (ülkeler ve/ya kurumlar arası) politika transfer, yayılım ve öğrenme süreçlerine ışık tutabilir.

Sonuç

Devam etmekte olan bu çalışma, dijital çağda "bilgi düzensizlikleri" olarak adlandırılan olgunun, nasıl küresel bir politika sorunu olarak inşa edildiğini ve bu soruna yönelik geliştirilen politika normlarının,

özellikle AB'nin hak temelli modelinin, küresel ölçekte farklı yerel bağlamlara nasıl yayıldığını incelemektedir. İnternetin erken dönemlerindeki siyasetleştirilmiş "kendi haline bırakma" yaklaşımından, günümüzün yoğun düzenleme ve kontrol mücadelelerine uzanan tarihsel süreç izlenmiş; bu süreçte yaşanan paradigma değişiminin temel dinamikleri ortaya konulmuştur. Türkiye vakası, küresel dijital yönetim normlarının yerel bir siyasi bağlamda nasıl farklı anlamlar kazandığını ve belirli siyasi öncelikler çerçevesinde nasıl yeniden şekillendirildiğini incelemek için verimli bir zemin sunmaktadır. Bu çerçevede, normların "otoriter öğrenme" mekanizmaları aracılığıyla nasıl benimsendiği ve güvenlikçi söylemlerle nasıl yeniden çerçevelendiği gibi sorular, daha kapsamlı ve derinlemesine analizler için bir başlangıç noktası sunabilir.

Çalışma birkaç önemli teorik ve pratik tartışmaya zemin hazırlamaktadır. İlk olarak, Türkiye örneği, "dezenformasyon" kavramının nasıl güçlü bir "boş gösterene" dönüşebileceğine dair iyi bir örnektir. Küresel düzeyde meşruiyet kazanmış ve aciliyet hissi uyandıran bu kavram, farklı siyasi aktörler tarafından kendi ideolojik ve politik amaçları doğrultusunda farklı anlamlarla doldurulabilmektedir. Politika, bu noktada sadece sorun çözücü bir mekanizma değil, aynı zamanda Bacchi'nin (2009) vurguladığı gibi, gerçekliği inşa eden, neyin "sorun", neyin "çözüm" olduğunu tanımlayan bir söylemsel mücadele alanıdır. Dezenformasyonun bir "ulusal güvenlik tehdidi" olarak inşa edilmesi, onu teknik bir mesele olmaktan çıkarıp, devletin olağanüstü yetkiler kullanmasını meşrulaştıran bir araca dönüştürmektedir.

İkinci olarak, bu vaka analizi, politika yayılımının yalnızca benzer özellikler taşıyan denk birimler arasında gerçekleştiği ön kabulünü yıkan bir örnek sunar. Bu yönüyle politika yayılımı yazınına demokratik birimden otoriter birime yayılımı göstererek önemli bir katkıda bulunmaktadır. "Brüksel Etkisi" gibi modeller, demokratik normların ve hak temelli düzenlemelerin küresel ölçekte yayılabileceğine dair iyimser bir tablo sunarken, Türkiye örneği yayılımın karanlık yüzünü veya en azından karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Normlar ve politikalar, bir bağlamdan diğerine göç ederken oldukları gibi kalmazlar; yerel iktidar ilişkileri, siyasi kültür ve kurumsal yapılar tarafından dönüştürülür, yeniden yorumlanır ve araçsallaştırılırlar. Bu durum, politika transferini basit bir taklit veya öğrenme süreci olarak gören yaklaşımların yetersizliğini göstermekte, sürecin siyasi ve çekişmeli doğasını vurgulamaktadır.

Son olarak, bu çalışma, politika analizi için iki farklı teorik geleneğin birleşimini ortaya koymaktadır. Politika yayılımı literatürü, "neden" ve "nasıl" sorularına (normlar neden ve hangi mekanizmalarla yayılır?) odaklanırken, post-yapısalcı söylem analizi, sürecin "anlam" ve "etki" boyutlarını (yayılan politikalar ne anlama geliyor, hangi sorunları nasıl inşa ediyor ve ne tür siyasi etkiler yaratıyor?) anlamamızı sağlamaktadır. Bu iki merceğin bir arada kullanılması, otoriter rejimlerin küresel normlarla kurdukları ilişkileri daha bütüncül biçimde analiz etme imkânı sunar. Bu çerçevede, otoriter rejimlerin küresel normları ve bunlara eşlik eden sorun temsillerini nasıl benimsediği, yerel bağlamlarında nasıl yeniden çerçevelendiği ve bu süreçte ne tür stratejik uyarlamalar gerçekleştirdiği gibi sorular ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

Action Plan against disinformation. (2018). European Commission. Erişim adresi https://www.eeas.europa.eu/node/54866_en

- Amnesty International. (2022, 24 Ekim). Türkiye's disinformation law tightens government control and curtails freedom of expression. Erişim adresi <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/6143/2022/en/>
- Akçay, Ü. (2021). Authoritarian consolidation dynamics in Turkey. *Contemporary Politics*, 27(1), 79–104. <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1845920>
- Ambrosio, T. (2010). Constructing a framework of authoritarian diffusion: Concepts, dynamics, and future research: Framework of authoritarian diffusion. *International Studies Perspectives*, 11(4), 375–392. <https://doi.org/10.1111/j.1528-3585.2010.00411.x>
- Aral, S. (2020). *The Hype Machine: How social media disrupts our elections, our economy, and our health—and how we must adapt*. Crown.
- Bacchi, C. (2000). Policy as discourse: What does it mean? Where does it get us? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 21(1), 45–57. <https://doi.org/10.1080/01596300050005493>
- Bacchi, C., & Goodwin, S. (2016). *Poststructural policy analysis*. Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-52546-8>
- Bail, C. (2021). *Breaking the social media prism: How to make our platforms less polarizing*. Princeton University Press.
- Bangemann, M. (1994). *Europe and the global information society: Recommendations to the European Council*. European Union. Erişim adresi <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/44dad16a-937d-4cb3-be07-0022197d9459>
- Barlow, J. P. (1996). *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Erişim adresi <https://www.eff.org/cyberspace-independence>
- Bartlett, J. (2018). *The people vs. tech: How the internet is killing democracy*. Penguin Publishing Group.
- Bell, D. (1976). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. Basic Books.
- Benkler, Y. (2008). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300127232>
- Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford University Press.
- Blatter, J., Portmann, L., & Rausis, F. (2022). Theorizing policy diffusion: From a patchy set of mechanisms to a paradigmatic typology. *Journal of European Public Policy*, 29(6), 805–825. <https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1892801>
- Bradford, A. (2020). *The Brussels Effect: How the European Union rules the world* (1. basım). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190088583.003.0003>
- Bradford, A. (2023). *Digital empires: The global battle to regulate technology*. Oxford University Press.
- Brannon, V. C., & Holmes, E. N. (t.y.). *Section 230: An overview* [Yasal belge]. US Congress. Erişim adresi <https://www.congress.gov/crs-product/R46751>
- Castells, M. (2004). *The network society: A cross-cultural perspective*. E. Elgar.
- Council of Europe & Venice Commission. (2022). *Türkiye—Urgent joint opinion of the Venice Commission and the Directorate-General of Human Rights and Rule of Law (DGI) of the Council of Europe on the draft amendments to the Penal Code regarding the provision on "false or misleading information"—Issued pursuant to Article 14a of the Venice Commission's Rules of Procedure*. Erişim adresi [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2022\)032-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2022)032-e)
- Crandall, R. W. (2000). Telecommunications liberalization: The U.S. model. T. Ito & A. O. Krueger (Ed.), *Deregulation and interdependence in the Asia-Pacific region* içinde (415–436. ss.). University of Chicago Press. Erişim adresi <https://www.nber.org/books-and-chapters/deregulation-and-interdependence-asia-pacific-region/telecommunications-liberalization-us-model>
- Çalışkan, K. (2018). Toward a new political regime in Turkey: From competitive toward full authoritarianism. *New Perspectives on Turkey*, 58, 5–33. <https://doi.org/10.1017/npt.2018.10>

- Diamond, L., & Plattner, M. F. (Ed.). (2012). *Liberation technology: Social media and the struggle for democracy*. Johns Hopkins University Press.
- Dijital Mecralar Komisyonu. (2020). Dijital Mecralar Komisyonu hakkında. Erişim adresi <https://www.tbmm.gov.tr/ihtisas-komisyonlari/Icerik/ihtisas-komisyonlari-dijital-mecralar-komisyonu-hakkinda/dijital-mecralar-komisyonu/f72877d1-b4c7-037b-e050-007f01005610>
- Dijital Mecralar Komisyonu. (2020). Dijital Mecralar Komisyonu – Komisyon tutanakları. Erişim adresi <https://www.tbmm.gov.tr/ihtisas-komisyonlari/KomisyonTutanaklari/dijital-mecralar-komisyonu/f72877d1-b4c7-037b-e050-007f01005610>
- Dunlop, C. A. (2013). Epistemic communities. E. Araral, S. Fritzen, M. Howlett, M. Ramesh, & W. Xun (Ed.), *Routledge handbook of public policy* içinde. Routledge.
- Epstein, B. (2020). Why it is so difficult to regulate disinformation online. W. L. Bennett & S. Livingston (Ed.), *The disinformation age* içinde (1. basım, 190–210. ss.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108914628.008>
- Esen, B., & Gümüşçü, S. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732>
- European Commission. (2000). eEurope 2002: An information society for all, action plan. Erişim adresi <https://cordis.europa.eu/programme/id/IS-EEUROPE-2002>
- European Commission. (2020). European democracy action plan: Making EU democracies stronger. [Metin]. Erişim adresi https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ga/ip_20_2250
- European Commission. (2022). *The 2022 code of practice on disinformation*. Erişim adresi <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>
- European Commission. (2022, 27 Ekim). The EU's Digital Services Act. Erişim adresi https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/digital-services-act_en
- European Commission. (2025). *The code of conduct on disinformation*. Erişim adresi <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/code-conduct-disinformation>
- Fagan, C., & Sugarman, A. (2021). *Disrupting disinformation: A global snapshot of government initiatives*. The Global Disinformation Index.
- Gilardi, F., & Wasserfallen, F. (2019). The politics of policy diffusion. *European Journal of Political Research*, 58(4), 1245–1256. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12326>
- Gillespie, T. (2018). *Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.
- Goldsmith, J. L., & Wu, T. (2006). *Who controls the internet? illusions of a borderless world*. Oxford University Press.
- Haas, P. M. (1992). Introduction: Epistemic communities and international policy coordination. *International Organization*, 46(1), 1–35.
- Hall, S. G. F. (2023). *The authoritarian international: Tracing how authoritarian regimes learn in the Post-Soviet space* (1. basım). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009089630>
- Howard, P. N., & Bradshaw, S. (2019). *The global disinformation order: 2019 Global inventory of organised social media manipulation* (Computational Propaganda Research Project). Oxford Internet Institute.
- Howard, P. N., & Hussain, M. M. (2013). *Democracy's fourth wave? Digital media and the Arab Spring*. Oxford University Press.
- Hu, I. Y. (2019). *The global diffusion of the 'general data protection regulation' (GDPR)* [Master of Science, Erasmus University]. Erişim adresi <hdl.handle.net/2105/50756>
- Jamieson, K. H., & Cappella, J. N. (Ed.). (2008). *Echo chamber: Rush Limbaugh and the conservative media establishment*. Oxford University Press.

- Kerr, J. A. (2018). Information, security, and authoritarian stability: Internet policy diffusion and coordination in the former Soviet region. *International Journal of Communication*, 12(0), Makale 0.
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era: Dishonesty and deception in contemporary Life* (1. basım). St. Martin's Press.
- Kuo, R., & Marwick, A. (2021). Critical disinformation studies: History, power, and politics. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-76>
- Lehdonvirta, V. (2022). *Cloud empires: How digital platforms are overtaking the state and how we can regain control*. The MIT Press.
- Magaziner, I. C., Cutter, A. G., & Costa, L. A. (1998). The framework for global electronic commerce: A policy perspective. *Journal of International Affairs*, 51(2), 527–538.
- Marsh, D., & Sharman, J. C. (2009). Policy diffusion and policy transfer. *Policy Studies*, 30(3), 269–288. <https://doi.org/10.1080/01442870902863851>
- Mazower, M. (2012). *Governing the world: The history of an idea, 1815 to the Present*. Penguin Group, USA.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom*. PublicAffairs.
- Mueller, M. L. (2010). *Networks and states: The global politics of internet governance*. MIT Press.
- OECD. (1996). Global information infrastructure and global information society (GII-GIS): Statement of policy recommendations made by the ICCP Committee (OECD Digital Economy Papers No. 18). <https://doi.org/10.1787/237382063227>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from You*. Penguin Books.
- Posetti, J., & Matthews, A. (2018). *A Short guide to the history of 'fake news' and disinformation: A learning module for journalists and journalism educators*. International Center for Journalists. Erişim adresi https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation_ICFJ%20Final.pdf
- Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and Amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA Relevance), 277 OJ L (2022). Erişim adresi <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng>
- Rheingold, H. (2002). *Smart mobs: The next social revolution; [Transforming cultures and communities in the age of instant access]* (Nachdr.). Basic Books.
- Shipan, C. R., & Volden, C. (2008). The mechanisms of policy diffusion. *American Journal of Political Science*, 52(4), 840–857.
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Sunstein, C. R. (2021). *Liars: Falsehoods and free speech in an age of deception*. Oxford University Press.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. Erişim adresi <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>
- Wheeler, T. (2023). *Teclash: Who makes the rules in the digital gilded age?* Brookings Institution Press.
- World Economic Forum. (2012). *The global risks report 2012*.
- World Economic Forum. (2017). *The global risks report 2017*.

Word of the Year 2016 is... | Oxford dictionaries. (2016, 16 Kasım). Erişim adresi

<https://web.archive.org/web/20161116101017/https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

İrem Oran*

Türkiye ve Uluslararası Literatürde Bilgi Düzensizliği, Yanlış Bilgi ve Hakikatin Önemsizleşmesi: Bibliyometrik Bir Karşılaştırma

Özet

Dijital çağda bilgiye erişimin kolaylaşması, beraberinde bilgi düzensizliği, yanlış bilgi (misinformation), dezenformasyon (disinformation) ve post-truth gibi kavramların daha karmaşık ve etkili biçimlerde tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, söz konusu kavramların Türkiye ve uluslararası akademik literatürde nasıl ele alındığını karşılaştırmalı bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemiyle yapılandırılan araştırmada, Scopus veri tabanından elde edilen yayınlar VOSviewer yazılımı ile analiz edilmiştir. Analizler; anahtar kelime eş-oluşumu, tematik kümelenme, zaman içi değişim ve kavramsal yoğunluk gibi göstergelere odaklanmaktadır. Elde edilen bulgular, her iki literatürde ortak kavramsal çekirdekler bulunmasına karşın; tematik çeşitlilik, yöntemsel yaklaşım ve teknolojik odak açısından belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Çalışma, bilgi düzensizliği literatürünü görsel ve karşılaştırmalı biçimde haritalayarak, gelecekteki araştırmalara yön verebilecek tematik ve metodolojik katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

Bilgi düzensizliği, yanlış bilgi, dezenformasyon, post-truth, bibliyometrik analiz

* İstanbul Kültür Üniversitesi

1. Giriş

Bilginin üretimi, dolaşımı ve tüketimi üzerine yürütülen akademik tartışmalar, dijitalleşme ile birlikte niteliksel bir dönüşüm geçirmiştir. Doğru, yanlış ve kasıtlı olarak yanıltıcı bilgilerin iç içe geçtiği bu ortamda, bilgi düzensizliği kavramı hem teorik hem de pratik düzeyde kritik bir inceleme alanına dönüşmüştür. Dijital ortamda bilgiye ulaşmak kolaylaşsa da insanların neye inandığı çoğu zaman gerçeklerden daha etkili hale gelmiştir. Duygular, kişisel inançlar ve ait olunan gruplar, bilgiyi nasıl değerlendirdiğimizi doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, misinformation (yanlış bilgi), disinformation (kasıtlı yanlış bilgi / dezenformasyon) ve post-truth (hakikat sonrası) gibi kavramlar son yıllarda disiplinlerarası akademik ilginin merkezinde yer almakta; farklı bağlamlarda çeşitli araştırma sorularına zemin oluşturmaktadır. Bu çalışma da bu artan akademik ilginin tematik ve yöntemsel düzeyde nasıl yapılandığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bilgi düzensizliği kavramı, First Draft tarafından Avrupa Konseyi için hazırlanan 2017 tarihli "Enformasyon Düzensizliği: Disiplinler Arası Bir Çerçeve" başlıklı rapora dayanmaktadır. Bu çerçevede bilgi düzensizliği; yanlış bilginin üç temel türünü -mezenformasyon (bilmeden yanlış bilgi yayma), dezenformasyon (kasıtlı yanlış bilgi) ve malenformasyon (zarar verme amacıyla doğru bilgiyi bağlamından kopararak paylaşma)- kapsayan genel bir üst kavram olarak tanımlanmıştır. Dezenformasyon, bilginin yanlış olduğunun bilinmesine rağmen kasıtlı olarak paylaşılmasını ifade ederken; mezenformasyon, kişinin bilginin yanlış olduğunun farkında olmadan onu yayması durumudur. Malenformasyon ise doğru bir bilginin, zarar verme amacıyla çarpıtılarak veya bağlamından koparılarak sunulmasıdır (RDM EDU, 2021).

Dijital çağın idealist söylemleri, bireylerin bilgiye hızlı, sınırsız ve özgürce ulaşabildiği bir ortam vaat etse de günümüzde bu beklenti yerini bilgi ekosisteminin kirlenmesine ve toplumsal bölünmelere bırakmıştır. Bu bağlamda, bilgi düzensizliği yalnızca "sahte haber" olarak tanımlanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Nitekim Wardle ve Derakhshan (2017, s. 16), bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Sahte haber" terimi bu durumu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu içeriklerin çoğu aslında sahte değildir; sıklıkla gerçek bilgilerin bağlamından koparılmasıyla oluşturulur ve insanlar, içinde gerçeklik payı olan yalanlara daha kolay inanıp onları paylaşma eğilimindedir." Wardle'a göre, "sahte haber" teriminin en büyük sorunlarından biri, özellikle siyasetçiler tarafından profesyonel gazetecilere yönelik bir saldırı aracı olarak kullanılmasıdır. Bu nedenle, bilgi düzensizliğini daha geniş bir çerçevede ele almak gerekmektedir. Raporda dezenformasyon (kasıtlı yanlış bilgi), mezenformasyon (yanlış olduğunun farkında olunmadan yayılan bilgi) ve malenformasyon (doğru bilginin zarar verme amacıyla bağlamından koparılarak sunulması) kavramları, bilgi düzensizliğinin temel türleri olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, algoritma, yapay zekâ, botnet, deepfake, teyitçilik, trol ve VPN gibi dijital medya bağlamında bilgi üretimi ve dolaşımını etkileyen kavramlara da dikkat çekilmiştir (Özgür, 2023).

Bu çerçevede, bilgi düzensizliğinin yalnızca içerik türleri ya da dijital araçlarla değil, aynı zamanda siyasal söylem biçimleri ve medya karşıtı tutumlarla da derinleştiği görülmektedir. Doğruluk Payı'nın "Yanlış Bilgi ve Siyaset: 26 Ülkenin Verileri Ne Söylüyor?" başlıklı karşılaştırmalı çalışması, yanlış bilgi sorununun yalnızca popülist siyasi akımlarla sınırlı olmadığı; tam tersine, partilerin genel siyasi yönelimlerine bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma, sağ popülist partilerin medya karşıtı tutumlarını yanlış bilginin dolaşımındaki önemli bir etken olarak belirlemiş; ayrıca yanlış bilgilerin büyük kısmının tamamen uydurma değil, doğru bilgi içeren ama çarpıtılmış ya da bağlamından koparılmış biçimlerde olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bulgular, bilgi düzensizliğinin "sahte haber" tanımının ötesine geçen, daha karmaşık ve yapısal bir sorun olduğunu göstermektedir (Kunt, 2025).

Bu yapısal boyuta ek olarak, yanlış bilginin dijital ortamlarda nasıl ve ne hızda yayıldığı da meselenin dinamiklerini anlamak açısından kritik bir önem taşımaktadır. Sosyal medya ortamında yanlış bilginin, doğru bilgiye kıyasla çok daha hızlı yayıldığı araştırmalarla ortaya konmuştur. MIT'nin Twitter verileriyle yürüttüğü bir çalışmaya göre, yanlış içerikler %70 daha fazla paylaşılmakta ve aynı sayıda kullanıcıya altı kat daha kısa sürede ulaşmaktadır. Bu durum, özellikle duygusal ve şaşırtıcı içeriklerin daha fazla ilgi görmesiyle ilişkilendirilmekte; bireylerin kriz anlarında doğruluk denetimi yapmaksızın bilgi paylaşma eğiliminde oldukları vurgulanmaktadır. Böylece yanlış bilginin yayılımı yalnızca içerik temelli değil, aynı zamanda psikososyal etkenlerle de şekillenmektedir (Çetiner, 2022).

Bu hızın ardında yalnızca bireysel davranışlar değil, aynı zamanda dijital platformların yapısal tercihlerinin de etkili olduğu görülmektedir. Integrity Institute tarafından geliştirilen "Misinformation Amplification Tracking Dashboard" çalışması, sosyal medya platformlarının yanlış bilgiye nasıl öncelik verdiğini ampirik olarak ortaya koymaktadır. Araştırma, yanlış içeriklerin özellikle Twitter ve TikTok gibi platformlarda, doğru içeriklere kıyasla çok daha fazla etkileşim aldığını ve algoritmik sistemlerin bu tür içerikleri öne çıkardığını göstermektedir. Bu durum, sosyal medya tasarımlarının yalnızca kullanıcı tercihleriyle değil, platformun yapısal dinamikleriyle de yanlış bilgi yayılımını teşvik ettiğini ortaya koymaktadır (Allen, 2022). Bu tür algoritmik tercihlerin somut etkileri, geçmişte yaşanan bazı olaylar üzerinden de izlenebilmektedir. Yanlış bilginin dijital medyada nasıl hızlı ve geniş çapta yayıldığını gösteren önemli örneklerden biri, 2016 ABD seçimleri sürecinde yaşanmıştır. Sade bir kullanıcının gözlemlerine dayanan ve teyit edilmemiş bir sosyal medya paylaşımı, kısa sürede binlerce kişi tarafından paylaşılmış; Reddit, Facebook ve blog siteleri aracılığıyla ulusal ölçekte yankı bulmuştur. Bu süreçte, geleneksel doğrulama mekanizmalarının gecikmesi, yanlış bilginin hızla komplo teorilerine dönüşmesine ve siyasi söylemleri etkilemesine neden olmuştur. Tucker vakası, bireysel içerik üretiminin kitleleşme potansiyelini ortaya koymaktadır (Teyit.org, 2016). Bu örnek, yanlış bilginin yalnızca dijital ortamlardaki hız ve yayılım kapasitesiyle değil, aynı zamanda bireylerin bilgiye yaklaşım biçimleri ve toplumsal bağlamla da şekillendiğini göstermektedir.

Yanlış bilgi meselesi yalnızca dijital platformların teknik yapıları üzerinden değil, toplumsal, kültürel ve ilişkisel bağlamlar dikkate alınarak ele alınmalıdır. Suncem Koçer'in (2022) vurguladığı gibi, bilgi düzensizliği küresel bir sorun olmakla birlikte, yerel semantik ve medya kullanıcılarının gündelik pratikleri göz ardı edilerek geliştirilen önleyici stratejiler çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Türkiye özelinde yürütülen nitel araştırmalarda, kullanıcıların bilgiyi değerlendirme biçimlerinin yalnızca içerik özelliklerine değil; kaynağın sosyal yakınlığı, politik ipuçları ve platform göstergeleri gibi etkenlere de dayandığı görülmektedir. Bu bulgular, yanlış bilgiyle mücadelede bireylerin medya ekosistemi içindeki yerini anlamının önemini ortaya koymakta ve kullanıcı temelli stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bilgi düzensizliğini besleyen bir diğer önemli unsur da bireylerin yalnızca kendi görüşlerini pekiştiren içeriklere maruz kalmasını sağlayan algoritmik filtreler ve yankı odalarıdır. Pariser'in (2011) ortaya koyduğu "filter bubble" (filtre balonu) kavramı, dijital platformların kişiselleştirilmiş içerik sunma biçimlerinin, bireyleri farklı bilgi kaynaklarından izole ettiğini savunmaktadır. Bu yapı, bireylerin yalnızca kendi dünya görüşlerini destekleyen içeriklerle karşılaşmasına neden olarak, yanlış bilginin dolaşımını ve kabulünü kolaylaştırmaktadır.

Bilgi düzensizliği yalnızca sosyal medyanın bilgi akışını yönlendirme biçimleriyle sınırlı değildir; özellikle sağlık krizleri gibi olağanüstü dönemlerde bireylerin güven duygusu, bilgiye erişim pratikleri ve otoriteyle kurduğu ilişki de bu süreci şekillendirmektedir. Arıcan ve Badur'a (2022) göre,

pandemiler gibi kolektif belirsizlik anlarında insanlar yalnızca bilgiye değil, aynı zamanda güvenilirlik hissine de ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada dijital platformlar, bilimsel bilgiyle çelişen içeriklerin hızla yayılmasına olanak tanırken, sağlık alanındaki bilgi düzensizliği bireylerin risk algısını ve davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Yazarlar, özellikle medikal otoritelerin söylemlerindeki tutarsızlıkların dezenformasyonun yayılmasını kolaylaştırdığını ve bireysel bilgi filtresi ile algoritmik filtre balonlarının birlikte çalışarak yanlış bilginin dolaşımını artırdığını vurgulamaktadır.

Filtre balonu ve yankı odası kavramları, dijital platformların bireyleri yalnızca kendi görüşlerini destekleyen içeriklerle sınırladığına işaret etmektedir. Ancak bazı çalışmalar, bu kavramların etkisinin abartılmış olabileceğini göstermektedir. Sosyal medya kullanıcılarının, ilgilenmeseler bile çeşitli bilgi kaynaklarına maruz kaldığı; arama motorlarının ise politik çeşitliliği artırabileceği belirtilmektedir. Ayrıca bireylerin karşıt görüşlere maruz kaldığında fikirlerini daha da sertleştirdiği, yani kutuplaşmanın sadece izolasyonla değil, yoğun çatışmayla da pekiştiği ifade edilmektedir. Bu durum, sosyal medyanın kutuplaşmayı yalnızca benzer görüşlü grupları bir araya getirerek değil, aynı zamanda karşıt fikirlerin çatışması yoluyla da beslediğini ortaya koymaktadır (Foundation Descartes, 2024).

Marwick ve Lewis (2017), bilgi düzensizliği olgusunun yalnızca teknik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal kimlikler ve duygusal bağlarla şekillenen bir fenomen olduğunu vurgulamaktadır. Bireylerin yanlış bilgiyi paylaşma motivasyonu, çoğu zaman doğruluk arayışından ziyade, aidiyet hissi, politik görüşlerin onaylanması ya da grup içi bağlılık gibi faktörlere dayanmaktadır.

Bu gelişmeler, aynı zamanda "post-truth" kavramıyla da ilişkilidir. Post-truth, gerçeğin nesnel ve ortak doğrular yerine, bireylerin kişisel inançları ve duygularına dayalı biçimde algılandığı bir dönemi tanımlamaktadır. Kavram 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından "yılın kelimesi" olarak seçilmesiyle birlikte yaygınlık kazanmıştır (Parlar Dal & Erdoğan, Dezenformasyonla Mücadele El Kitabı). Kavram, özellikle Brexit referandumu ve ABD başkanlık seçimleri gibi kırılma anlarında yoğunlaşarak teknik bir terim olmaktan çıkıp ana akım söyleme yerleşmiştir. "Post-truth politics" (post-olgusal siyaset) ifadesiyle siyasette olguların geri plana atıldığı, duyguların ve kanaatlerin belirleyici hale geldiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu bağlamda, "post" ön eki, olay sonrası değil, hakikatin artık önemsenmediği bir durumu anlatır. Kavram ilk kez 1992'de Steve Tesich tarafından kullanılmış; Ralph Keyes'in The Post-Truth Era adlı kitabıyla da geniş kabul görmüştür (Journo, 2016).

Post-truth'un yalnızca siyasal söylemlerde değil, medya gündeminde de olağan bir kullanım biçimi kazanması, kavramın teknik bir terim olmaktan çıkıp toplumsal gerçeklik algısını dönüştüren bir çerçeveye evrilmesine neden olmuştur. Özellikle Brexit ve ABD seçimleri gibi olaylarla birlikte, medya organları tarafından açıklama gerektirmeksizin kullanılmasıyla, post-truth kamusal söylemin parçası haline gelmiştir.

Post-truth yalnızca bir bilgi krizine değil, aynı zamanda hakikatin toplum içindeki bağlayıcılığının zayıflamasına işaret eden felsefi ve politik bir kavramdır. Türkçeye genellikle "hakikat sonrası" ya da "hakikat ötesi" şeklinde çevrilse de bu karşılıklar kavramın içerdiği anlam katmanlarını tam olarak yansıtmakta yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda, Yalın Alpay'ın (2020) önerdiği "hakikatin önemsizleşmesi" çevirisi, post-truth olgusunun özünü daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Söz konusu kavram, bireylerin dünyayı nesnel gerçeklerden ziyade kişisel inançları ve duygusal yaklaşımları doğrultusunda değerlendirdiği bir döneme işaret eder. Bilginin yerini kanaatin, doğruluğun yerini ise inancın aldığı bu süreçte; algoritmaların yönlendirdiği dijital platformlar, bireyleri yalnızca kendi görüşlerini pekiştiren içeriklerle karşılaştırarak bu eğilimi daha da derinleştirmektedir.

Bu çalışma, bilgi düzensizliği, yanlış bilgi, dezenformasyon ve post-truth kavramlarına yönelik akademik yayınların Türkiye ve uluslararası literatürde nasıl yapılandığını karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: *"Bilgi düzensizliğiyle ilişkili kavramlar Türkiye ve uluslararası akademik literatürde tematik, kavramsal ve yöntemsel olarak nasıl benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir?"*

Bu karşılaştırmalı analiz tercihinin temelinde, bilgi düzensizliği çalışmalarının küresel düzeyde hızla gelişen, ancak yerel dinamiklerle şekillenen doğası yatmaktadır. Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve dijital medya ekosistemi, uluslararası literatürdeki genellemelere uymayan özgün örüntüler sergilemektedir. Bu nedenle hem ortak tematik odakları hem de ayrışan yapısal farklılıkları belirlemek, literatürdeki boşlukların daha görünür hale gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca alanın sürekli değişim içinde olması -özellikle yapay zekâ, algoritmalar ve platform politikalarının dönüşümüyle- mevcut durumu belgeleyen, eğilimleri tanımlayan ve eksik yönleri saptayan analizleri daha da önemli hâle getirmektedir. Türkiye ve uluslararası literatürün bibliyometrik yöntemle birlikte ele alınması, hem ulusal bağlamın küresel eğilimlerle ilişkisini kurmakta hem de özgün katkı alanlarını ortaya koymaktadır.

Araştırma sorusuna yanıt verebilmek adına çalışma, Scopus veri tabanından elde edilen yayınları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemekte; anahtar kelime eş-oluşumu, zaman içi değişim, tematik kümelenme ve yoğunluk haritaları aracılığıyla literatürdeki eğilimleri görsel ve karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bilgi düzensizliği yalnızca içeriklerin doğruluğuyla ilgili bir sorun değil; aynı zamanda insanların neye, neden inandığıyla da ilgilidir. Bireyler, bilgileri çoğu zaman doğruluğuna göre değil; duygularına, değerlerine ve ait hissettikleri topluluklara göre değerlendirir. Bu nedenle, yanlış bilgiyle mücadelede sadece teknik çözümler değil, toplumsal ve kültürel yaklaşımlar da gereklidir.

Bilgi düzensizliği kavramı, son yıllarda özellikle dijital medya, siyasal iletişim ve sağlık iletişimi bağlamında hızla artan akademik ilgiye konu olmaktadır. Literatürde misinformation, disinformation ve post-truth gibi alt kavramlara odaklanan çeşitli bibliyometrik çalışmalar bulunsa da bu kavramları bir arada ele alan, Türkiye ve uluslararası literatürü karşılaştırmalı biçimde inceleyen sistematik analiz sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca, mevcut çalışmalar çoğunlukla ya belirli bir kavrama (örneğin yalnızca misinformation) ya da tekil bir bağlama (örneğin yalnızca COVID-19 dönemi) odaklanmaktadır. Bu bağlamda hem Türkiye hem uluslararası düzeyde literatürü aynı yöntemle analiz eden, tematik kümelenme, zaman içi değişim ve kavramsal yoğunluk gibi çok katmanlı bibliyometrik görselleştirmeleri karşılaştırmalı olarak sunan bu çalışma, bilgi düzensizliği alanına özgün bir katkı sunmaktadır.

Devam eden bölümlerde, çalışmanın yöntemsel çerçevesi ayrıntılı biçimde sunulmakta; bibliyometrik analiz sonuçları tematik kümelenme, zaman içi değişim ve kavramsal yoğunluk düzeyinde değerlendirilmiştir. Son bölümde ise, elde edilen bulgular doğrultusunda Türkiye ve uluslararası literatür karşılaştırmalı olarak analiz edilerek, her iki literatürün ortak yönleri ile ayrışan tematik yapıları tartışılmış; bilgi düzensizliği çalışmalarında geleceğe dönük araştırma boşlukları ve öneriler ortaya konmuştur.

2. Yöntem

2.1. Yöntemsel Yaklaşım: Bibliyometrik Analiz

Bu çalışmada kullanılan temel yöntem, bilimsel yayınları nicel veriler aracılığıyla analiz eden bir tür bilimsel haritalama tekniği olan bibliyometrik analizdir. Bibliyometrik analiz, literatürdeki kavramlar, temalar, yazarlar ve yayın eğilimleri arasındaki ilişkileri görselleştirmeyi ve bu yolla bilgi üretimindeki

yapısal örüntüleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Geleneksel literatür taramalarının aksine, bibliyometrik yöntem büyük veri kümeleriyle çalışmaya olanak tanır ve akademik üretimin tematik, kavramsal ve metodolojik boyutlarını haritalandırmak için kullanılmaktadır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey, & Lim, 2021). Bu yöntemin tercih edilmesinin temel nedeni, bilgi düzensizliği gibi çok katmanlı ve hızla büyüyen bir alandaki literatürü nesnel, sistematik ve karşılaştırmalı bir biçimde analiz edebilme kapasitesidir. Ayrıca, kavramlar arası ilişkilerin görsel olarak sunulması, literatürdeki kümelenmeleri ve yoğunlukları daha anlaşılır kılmakta; tematik eğilimlerin zaman içinde nasıl evrildiğini değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

2.2. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmanın veri seti, sosyal bilimler ağırlıklı disiplinlerarası akademik yayınları içeren Scopus veri tabanı üzerinden elde edilmiştir. Tarama sürecinde, bilgi düzensizliği tartışmalarının çekirdek kavramları olan "misinformation" (yanlış bilgi), "disinformation" (kasıtlı yanlış bilgi / dezenformasyon), "fake news" (sahte haber), "post-truth" (hakikat sonrası) ve "information disorder" (bilgi düzensizliği) anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Arama sorgusu, başlık, özet ve anahtar kelime alanlarıyla sınırlandırılmış; yalnızca makale, derleme ve bildiri metni türündeki yayınlar dahil edilmiştir. Başlangıçta Scopus'ta yapılan taramada, bilgi düzensizliğiyle ilişkili bu kavramlara yönelik yaklaşık 14.000'in üzerinde kayıt elde edilmiştir. Ancak bu veri kümesi, hacimsel olarak yönetilebilir ve tematik olarak odaklı bir analiz yapılabilmesi amacıyla daraltılmış; yalnızca yukarıda belirtilen anahtar kelimeleri içeren yayınlar örnekleme dahil edilmiştir. Böylece, kavramsal yoğunluğu yüksek ve karşılaştırmalı analiz için uygun nitelikte bir veri seti oluşturulmuştur.

Yayın türü açısından değerlendirildiğinde, analiz kapsamındaki belgelerin büyük kısmını hakemli dergi makaleleri (12.190) oluşturmaktadır. Bunu konferans bildirileri (1.946) ve sınırlı sayıdaki kitap dizileri (136) takip etmektedir. Türkiye veri setinde yer alan 57 yayının 55'i İngilizce, yalnızca 2'si Türkçedir. Sayısal olarak sınırlı olan Türkçe yayınlar dışlanmamış; bütüncül veri temsiliyeti gözetilerek analizde tutulmuştur. Dil filtresi olarak İngilizce tercih edilmiştir. Konu alanları ise sosyal bilimler, iletişim, psikoloji, siyaset bilimi, işletme, karar bilimleri ve multidisipliner çalışmalar gibi bilgi düzensizliği ile ilişkili disiplinleri içerecek şekilde sınırlandırılmıştır. Yayın yılı aralığı 2010–2024 olarak belirlenmiştir. Türkiye merkezli yayınları ayırmak için filtre olarak "Country/Territory: Turkey" seçeneği işaretlenmiş; Türkiye dışındaki yayınlar ayrı bir dosya olarak yapılandırılmıştır. Türkiye veri setinde hem Türkçe hem İngilizce makaleler yer almaktadır. Bu yolla iki ayrı bibliyometrik analiz veri seti oluşturulmuştur: (1) Türkiye literatürü, (2) Uluslararası literatür. Toplamda 6.176 uluslararası, 57 Türkiye merkezli yayın belirlenmiştir. Veriler CSV formatında dışa aktarılmış; başlık, özet, anahtar kelime ve yazar bilgileri açısından kontrol edilip temizlenerek analiz için hazır hâle getirilmiştir.

2.3. Analiz Süreci ve Araçlar

Toplanan veriler, VOSviewer yazılımı (version 1.6.20) kullanılarak analiz edilmiştir. VOSviewer, yayınlar arasındaki ortak anahtar kelime kullanımlarını görselleştirmek, kavramsal kümelenmeleri belirlemek ve bilimsel literatürün yapısal haritasını oluşturmak için yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Yazılım, kullanıcıya hem kavramlar arası bağlantı ağı (co-occurrence network) oluşturma hem de bu ağlar üzerinden yoğunluk (density) ve zaman temelli değişim (overlay) gibi analizler yapma imkânı sunmaktadır (van Eck & Waltman, 2009). Bu çalışmada, elde edilen CSV dosyaları VOSviewer'a yüklenmeden önce başlık, özet, anahtar kelime gibi alanlar gözden geçirilmiş; yinelenen veya eksik bilgiler ayıklanarak veri seti analiz için hazırlanmıştır. Analiz sürecinde yalnızca "author keywords" alanı kullanılmış ve en az 2 kez tekrarlanan terimler dikkate alınmıştır. Bu filtreleme sayesinde literatürde anlamlı bir temsiliyete sahip kavramların ortaya çıkması sağlanmıştır. Yapılan analizler

kapsamında, anahtar kelime eş-oluşum haritaları oluşturulmuş; tematik kümelenme (clustering) yöntemiyle kavramsal gruplar tanımlanmıştır. Ayrıca, zaman temelli görselleştirme (overlay visualization) tekniği kullanılarak araştırma eğilimlerinin dönemsel gelişimi incelenmiş, yoğunluk haritaları (density visualization) aracılığıyla ise literatürde öne çıkan kavramlar görsel olarak belirlenmiştir.

2.4. Türkiye ve Uluslararası Verilerin Ayrıştırılması

Bu çalışmanın temel analiz stratejisi, bilgi düzensizliği kavramlarına ilişkin literatürün ulusal ve uluslararası düzeyde karşılaştırmalı olarak incelenmesine dayanmaktadır. Bu nedenle, veri toplama sürecinde iki ayrı veri seti yapılandırılmıştır. İlk veri seti, Scopus'ta "Country/Territory: Turkey" filtresi kullanılarak yalnızca Türkiye merkezli yayınları içerecek biçimde oluşturulmuştur. Bu kümede hem Türkçe hem İngilizce yayınlar yer almaktadır. İkinci veri seti ise Türkiye dışındaki tüm ülkelerden gelen, uluslararası yayınları kapsamaktadır. Her iki veri seti de aynı yöntemsel süreçten geçirilmiştir: aynı anahtar kelimeler, aynı filtreleme kriterleri, aynı analiz araçları (VOSviewer) ve benzer eşik değerleri kullanılarak analiz edilmiştir. Böylece hem yöntemsel bütünlük korunmuş hem de elde edilen çıktılar karşılaştırmaya elverişli hâle getirilmiştir.

Ayrı analiz yapılmasının temel amacı, Türkiye merkezli akademik üretimin kavramsal ve tematik yönelimlerinin, uluslararası literatürdeki eğilimlerle ne ölçüde örtüştüğünü veya farklılaştığını ortaya koymaktır. Bu strateji, yalnızca yoğunluk veya sıklık farklarını değil, aynı zamanda tematik kümelenmeleri, kavramsal yakınlıkları ve bilgi üretimindeki yapısal ayrışmaları da karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır.

3. Bulgular

3.1. Türkiye Literatürü Analizi

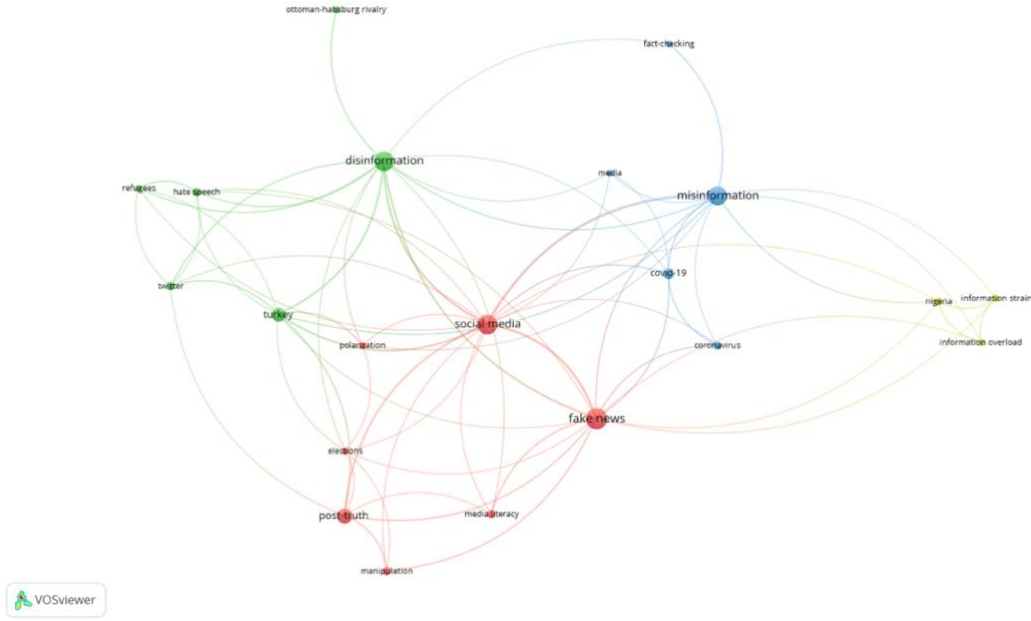
Bu bölümde, Türkiye merkezli bilgi düzensizliği literatürüne yönelik oluşturulan veri seti üzerinden gerçekleştirilen bibliyometrik analiz sonuçları sunulmaktadır. Analiz kapsamında dört temel çıktı üretilmiştir:

- (1) anahtar kelime eş-oluşum haritası,
- (2) tematik kümelerin zaman içindeki evrimi (overlay),
- (3) yoğunluk haritası,
- (4) tematik kümelerin tablo halinde temsili.

Her bir görsel, Türkiye'deki akademik üretimin kavramsal yapısını, tematik odaklarını ve zamansal gelişimini ortaya koymak amacıyla ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

3.1.1. Anahtar Kelime Ağı Haritası (Şekil 1)

Aşağıda yer alan Şekil 1, Türkiye merkezli akademik yayınlarda en az iki farklı çalışmada ortak olarak kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. VOSviewer aracılığıyla oluşturulan bu eş-oluşum (co-occurrence) haritasında, anahtar kelimeler tematik kümelere ayrılmış; bu kümeler ise farklı renklerle temsil edilmiştir. Her renk, belirli bir kavramsal yoğunlaşmayı ve literatürde öne çıkan tematik bir odağı göstermektedir.

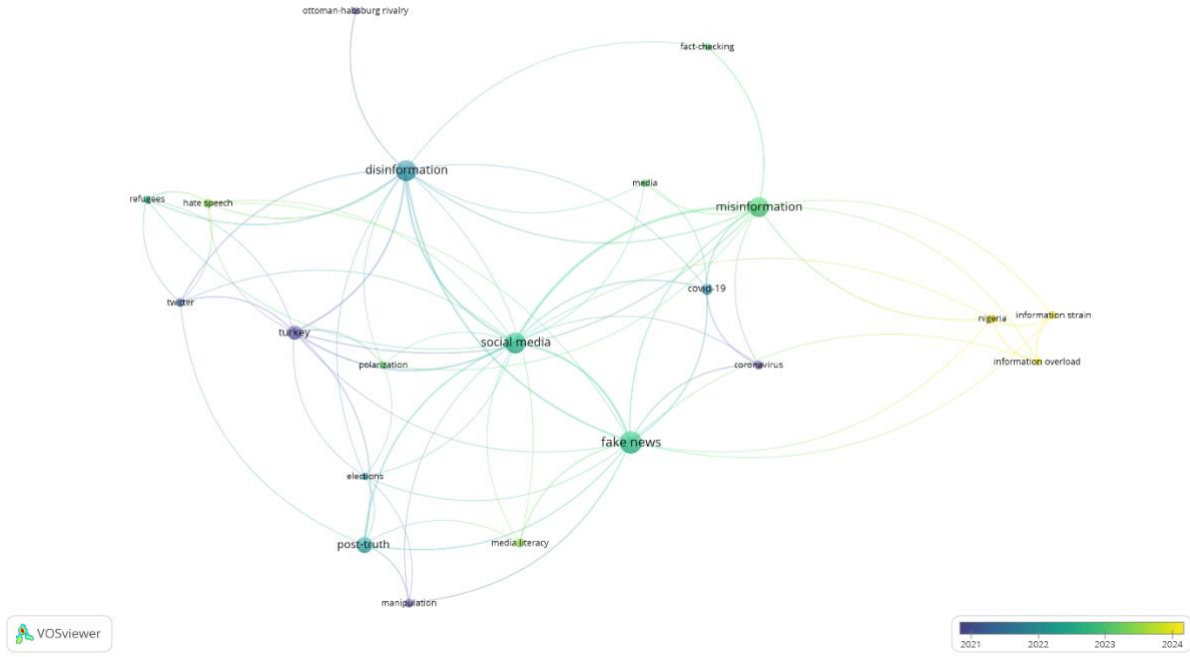
Şekil 1. Türkiye merkezli akademik yayınlarda anahtar kelimelerin eş-oluşum (co-occurrence) haritası (VOSviewer ile oluşturulmuştur.)

Harita dört temel kümeye ayrılmıştır:

1. Kırmızı küme, "post-truth", "fake news", "media literacy" ve "elections" gibi kavramlar etrafında şekillenmekte olup, bilgi manipülasyonu ve politik süreçlerdeki dezenformasyon temalarına odaklanmaktadır.
2. Mavi küme, "covid-19", "misinformation" ve "fact-checking" gibi kavramlarla, sağlık iletişimi bağlamında yanlış bilginin yayılımını temsil etmektedir.
3. Yeşil küme, "disinformation", "refugees", "hate speech" ve "polarization" gibi kavramlar aracılığıyla toplumsal kutuplaşma, nefret söylemi ve sosyal medya söylemleri ile ilişkilidir.
4. Sarı küme, "information overload" ve "information strain" gibi kavramlarla, bireysel düzeydeki bilişsel yük, algısal zorlanma ve bilgi fazlalığı sorunlarını yansıtmaktadır.

3.1.2. Temaların Zaman İçindeki Evrimi (Overlay – Şekil 2)

Şekil 2, Türkiye merkezli bilgi düzensizliği literatüründe kullanılan anahtar kelimelerin yıllara göre ortalama dağılımını göstermektedir. Bu görselleştirme, VOSviewer yazılımının "overlay visualization" modülü ile oluşturulmuştur. Renk skalası, her bir anahtar kelimenin literatürde ilk ya da en yoğun görüldüğü ortalama yayın yılını yansıtmaktadır.

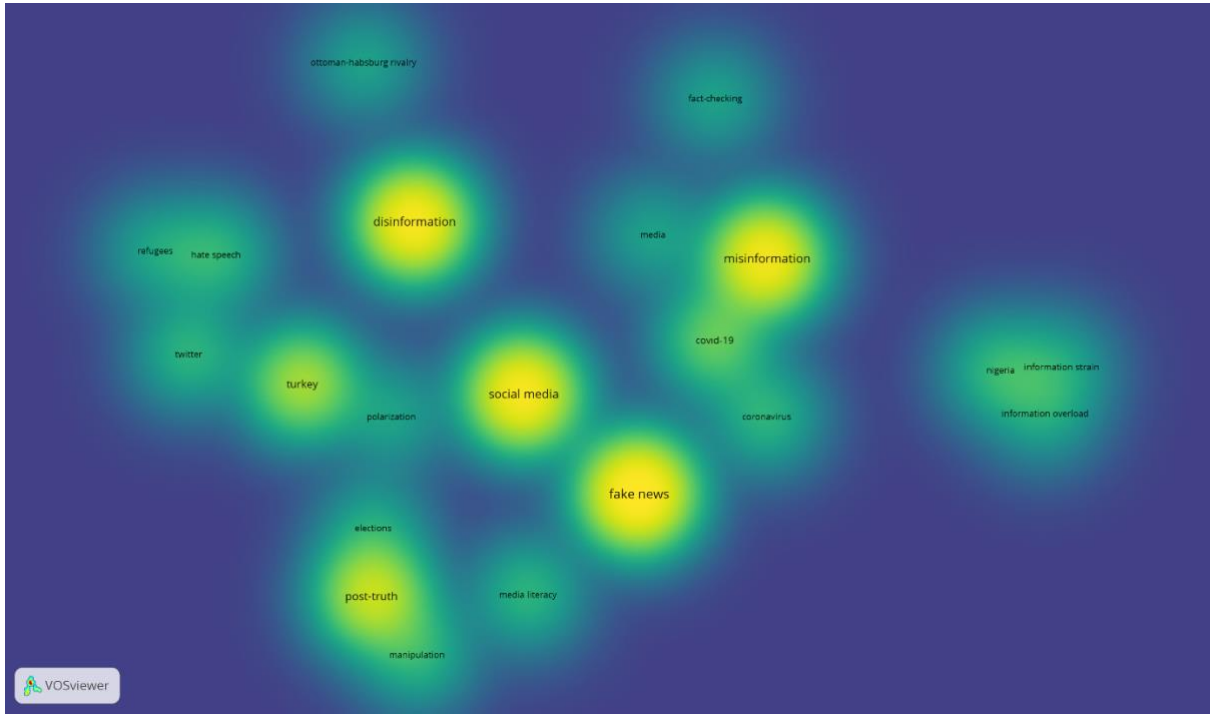
Şekil 2. Türkiye merkezli akademik yayınlarda anahtar kelimelerin zamana göre dağılımı (Overlay Visualization – VOSviewer ile oluşturulmuştur.)

Harita incelendiğinde, bilgi düzensizliği literatürünün Türkiye’deki gelişiminin zaman içerisinde tematik olarak çeşitlendiği görülmektedir. 2020–2021 döneminde “post-truth”, “elections” ve “manipulation” gibi politik kavramlar ön plana çıkarken; 2022 itibarıyla, “covid-19” ve “misinformation” gibi sağlık temalı kavramların ağırlık kazandığı gözlemlenmektedir. 2023 ve sonrasında, “information overload” ve “information strain” gibi bilişsel yük, algısal zorlanma ve bireysel etkilerle ilişkili kavramlar öne çıkmıştır.

Renk dağılımı bu eğilimi görsel olarak da desteklemektedir: Koyu mavi tonlarında yer alan “post-truth” ve “elections” gibi kavramlar daha eski yayınlara işaret ederken; açık sarı tonlarda görülen “information overload” gibi kavramlar son yıllarda artan bireysel bilgi yorgunluğu literatürünü temsil etmektedir. Bu bulgular, Türkiye merkezli akademik literatürün küresel gelişmeler (ör. pandemi, seçimler) doğrultusunda siyasal ve sağlık odaklı bir yapıdan, giderek psikososyal ve bireysel temalara yöneldiğini göstermektedir.

3.1.3. Yoğunluk Haritası (Şekil 3)

Şekil 3, Türkiye merkezli bilgi düzensizliği literatüründe öne çıkan anahtar kavramların yoğunluk düzeyini görselleştirmektedir. Bu harita, VOSviewer yazılımı ile oluşturulmuş olup, her bir kavramın literatürdeki kullanım sıklığını ve diğer kavramlarla olan bağlantı gücünü esas alarak bir ısı haritası üretmektedir. Renk yoğunluğu arttıkça, kavramın literatürdeki merkezî konumu da güçlenmektedir.

Şekil 3. Türkiye merkezli akademik yayınlarda anahtar kelime yoğunluk haritası (Density Visualization – VOSviewer ile oluşturulmuştur.)

Harita incelendiğinde, “social media”, “fake news”, “misinformation” ve “disinformation” gibi kavramların, Türkiye literatüründe temel kavramsal çekirdek olarak konumlandığı görülmektedir. Bu kavramlar, hem yüksek tekrar sayısına sahip olmaları hem de diğer terimlerle olan bağlantı düzeylerinin güçlü olması nedeniyle haritada sarı tonlarla temsil edilmiştir. Buna karşılık, “information overload”, “manipulation” ve “nigeria” gibi kavramlar, haritada mavi-yeşil tonlarda ve daha marjinal bir konumda yer almakta; bu da söz konusu temaların literatürde henüz sınırlı sayıda çalışmada ele alındığını göstermektedir. Yoğunluk haritası genel olarak, Türkiye merkezli bilgi düzensizliği literatürünün henüz belirli kavramsal eksenler etrafında şekillendiğini ve bazı yeni ya da ikincil temaların henüz sınırlı görünürlük kazandığını ortaya koymaktadır.

3.1.4. Tematik Kümeleme ve Yorum (Tablo 1)

VOSviewer ile gerçekleştirilen anahtar kelime eş-oluşum analizinde, Türkiye merkezli bilgi düzensizliği literatüründe öne çıkan toplam 21 kavram, dört ana tematik kümeye ayrılmıştır. Her bir küme, ortak kavram örüntülerine dayanarak belirli bir tematik odağı temsil etmektedir.

Tablo 1. Türkiye merkezli literatürde anahtar kelimelerin kümelenme temsili (*VOSviewer küme analizi sonuçları*)

Küme	Tematik Başlık	Anahtar Kelimeler
1	Politik Manipülasyon ve Sosyal Medya	fake news, post-truth, elections, media literacy, polarization, social media, manipulation
2	Sosyal & Siyasal Bağlam – Türkiye Odaklı	disinformation, turkey, twitter, refugees, hate speech, ottoman-habsburg rivalry
3	COVID-19 ve Sağlık Temalı Bilgi Düzensizliği	Covid-19, coronavirus, misinformation, fact-checking, media
4	Bilgi Aşırılığı ve Bireysel Etkiler	information overload, information strain, nigeria

Birinci küme, “fake news”, “post-truth” ve “elections” gibi kavramlarla politik manipülasyon ve siyasal iletişimdeki dezenformasyon dinamiklerini yansıtmaktadır. İkinci küme, Türkiye odaklı yayınlarda sosyal medya, göçmen söylemi ve nefret söylemi gibi temaların toplumsal ve siyasal bağlamlarını ortaya koymaktadır. Üçüncü küme, COVID-19 pandemisiyle bağlantılı olarak sağlık iletişimi, yanlış bilgi ve doğrulama çabaları etrafında şekillenmiştir. Dördüncü küme ise bilgi fazlalığı, bilişsel yüklenme ve bireysel algı düzeyindeki etkiler gibi görece yeni ve marjinal temaları içermektedir.

3.1.5. Türkiye Literatürü Genel Değerlendirme

Türkiye merkezli bilgi düzensizliği literatürü, kavramsal olarak sınırlı sayıda çekirdek terim etrafında yoğunlaşmakta; özellikle “fake news”, “misinformation”, “disinformation” ve “social media” gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Tematik olarak ise literatür dört ana eksende kümelenmektedir: siyasal manipülasyon, toplumsal kutuplaşma, pandemik süreçler ve bireysel bilgi yükü. Harita analizleri, literatürde politik süreçler ve sağlık temalarının baskın olduğunu; bilişsel ve bireysel boyutların ise son dönemde gelişmekte olan marjinal temalar olarak öne çıktığını göstermektedir. Genel olarak Türkiye literatürü, kavramsal çeşitlilik ve disiplinler genişlik açısından sınırlı bir yapıya sahip olsa da küresel gelişmelere paralel olarak içeriksel bir dönüşüm geçirmektedir.

3.2. Uluslararası Literatür Analizi

Bu bölümde, bilgi düzensizliği olgusuna yönelik uluslararası akademik literatürün tematik yapısı bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Scopus veri tabanından elde edilen 6.176 yayın temelinde gerçekleştirilen analiz, literatürde öne çıkan kavramları, bu kavramlar arasındaki ilişki yapılarını ve zamansal değişim dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

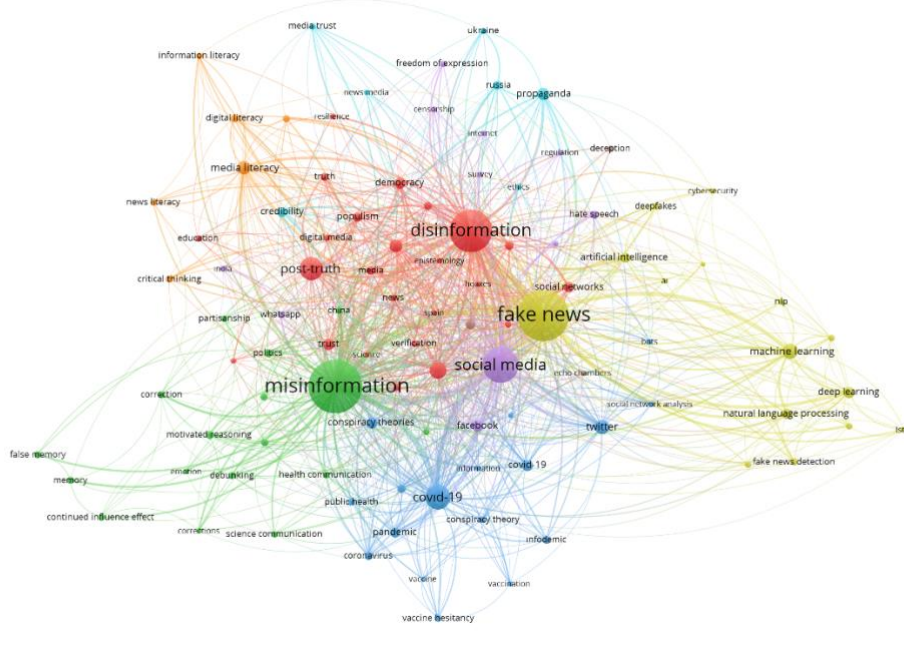
Uygulanan analizler kapsamında dört temel görsel/veri çıktısı sunulmuştur:

- (1) anahtar kelime eş-oluşum haritası,
- (2) zaman temelli kavramsal evrim (overlay),
- (3) kavramsal yoğunluk haritası,
- (4) tematik kümelerin tablo temsili.

Elde edilen bulgular, uluslararası literatürün kavramsal çeşitliliğini ve disiplinler arası yapısını ortaya koymaktadır.

3.2.1. Anahtar Kelime Ağı Haritası (Şekil 4)

Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği temalı yayınlar üzerinden yapılan anahtar kelime eş-oluşum analizi, konunun disiplinler arası niteliğini ve tematik çeşitliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Şekil 4'te görülen ağ haritasında, kavramların büyüklüğü literatürdeki kullanım sıklığını, renkler ise tematik kümelenmeyi ifade etmektedir.

Şekil 4. Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği temalı yayınlarda anahtar kelime eş-oluşum haritası (VOSviewer ile oluşturulmuştur.)

Literatürde, "disinformation", "fake news", "misinformation" ve "social media" gibi kavramlar merkezi konumda yer almakta; bunların çevresinde politik dezenformasyon, bilişsel süreçler, sağlık temelli bilgi kirliliği, yapay zekâ destekli tespit sistemleri ve medya okuryazarlığı gibi çok katmanlı temalar oluşmaktadır. Bu yapı, uluslararası düzeyde bilgi düzensizliği konusunun yalnızca içerik üretimi düzeyinde değil; aynı zamanda bireysel, toplumsal, teknolojik ve pedagojik boyutlarıyla da ele alındığını göstermektedir.

Tematik Kümeler

- Kırmızı Küme – Politik Dezenformasyon ve Siyasal Söylem: "Disinformation", "post-truth", "propaganda", "democracy", "freedom of expression" ve "political communication" gibi kavramlardan oluşan bu küme, dezenformasyonun siyasal bağlamdaki üretim ve dolaşım süreçlerini kapsamaktadır. Kavramlar arasındaki yoğun bağ, bilgi düzensizliğinin demokratik sistemler ve medya yapıları üzerindeki etkisine dair literatürdeki ilginin yüksekliğini göstermektedir.
- Yeşil Küme – Bireysel ve Bilişsel Süreçler: "Misinformation", "false memory", "emotion", "debunking", "motivated reasoning" gibi kavramlar etrafında şekillenen bu küme, bireylerin yanlış bilgiye verdikleri bilişsel ve duygusal tepkileri inceleyen çalışmaları içermektedir. Psikoloji ve davranış bilimleri temelli bu yayınlar, yanlış bilginin inanç, algı ve karar alma süreçlerine etkisini analiz etmektedir.

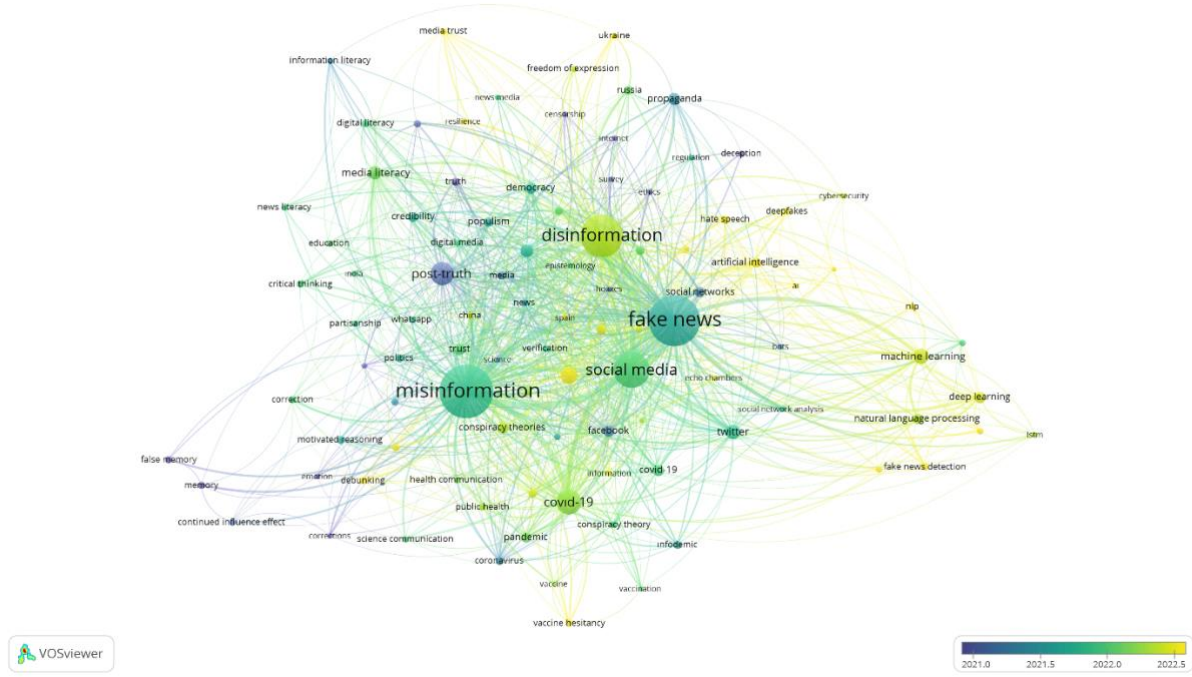
- Sarı Küme – Teknolojik Müdahaleler ve Yapay Zekâ Yöntemleri: “Machine learning”, “deep learning”, “natural language processing”, “fake news detection” ve “bots” gibi terimlerin yer aldığı bu küme, bilgi düzensizliğiyle mücadelede geliştirilen teknik ve algoritmik yaklaşımları kapsamaktadır.
- Mavi Küme – Sağlık Bağlamı ve Infodemi: “COVID-19”, “infodemic”, “vaccine hesitancy”, “pandemic” ve “public health” gibi kavramlar, pandemi döneminde ortaya çıkan bilgi kirliliği üzerine yoğunlaşan çalışmaları temsil etmektedir. Bu küme, özellikle sağlık davranışları, aşı karşıtlığı ve kamu sağlığı politikaları çerçevesinde bilgi düzensizliğini ele almaktadır.
- Mor Küme – Sosyal Medya Ekosistemi ve Dijital Yayılım: “Social media”, “facebook”, “twitter”, “echo chambers”, “social networks” gibi kavramların yer aldığı bu küme, bilgi düzensizliğinin dijital platformlardaki dolaşımını ve yankı odası gibi fenomenleri incelemektedir.
- Turuncu Küme – Eleştirel Yaklaşımlar ve Medya Okuryazarlığı: “Media literacy”, “digital literacy”, “critical thinking”, “education”, “news literacy” gibi kavramların oluşturduğu bu küme, özellikle genç bireyler ve kullanıcılar için farkındalık artırıcı, pedagojik içerikli yaklaşımları temsil etmektedir.

Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği olgusu hem kavramsal hem de tematik açıdan yüksek düzeyde çeşitliliğe sahiptir. Gerçekleştirilen bibliyometrik analiz, yalnızca birkaç çekirdek kavram etrafında değil; siyasal iletişim, bilişsel psikoloji, dijital medya çalışmaları, sağlık iletişimi ve yapay zekâ destekli teknik müdahaleler gibi farklı alanlarda da yoğun akademik üretim yapıldığını ortaya koymuştur.

Tematik kümeler, bilgi düzensizliğinin bir yandan “disinformation”, “post-truth” ve “propaganda” gibi siyasal söylem biçimleriyle; diğer yandan bireylerin algısal süreçleri, sosyal medya dinamikleri ve teknoloji destekli çözüm önerileriyle birlikte çok katmanlı olarak ele alındığını göstermektedir. Bu yapı, uluslararası literatürün güçlü bir disiplinler arası çerçevede hem teorik hem de uygulamalı yönleriyle geliştiğini ortaya koymaktadır.

3.2.2. Zaman Temelli Değişim (Overlay – Şekil 5)

Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği temalı yayınlarda kullanılan kavramların zaman içindeki gelişimini analiz etmek amacıyla oluşturulan Overlay Haritası, her bir anahtar kelimenin literatürde ortalama görüldüğü yılı renk skalası aracılığıyla göstermektedir.

Şekil 5. Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği temalı anahtar kelimelerin zaman içi dağılımı (Overlay Visualization – VOSviewer ile oluşturulmuştur.)

Renk dağılımı üç ana zaman dilimine işaret etmektedir:

Erken Dönem Temaları (2020–2021) – Koyu Mavi / Mor: “Post-truth”, “memory”, “false memory”, “debunking”, “critical thinking” gibi kavramlar bu dönemde ön plana çıkmaktadır. Bu evrede literatür, bilgi düzensizliğini özellikle bireysel bilişsel süreçler, algı mekanizmaları ve post-truth söylemi çerçevesinde teorik bir zeminde tartışmıştır.

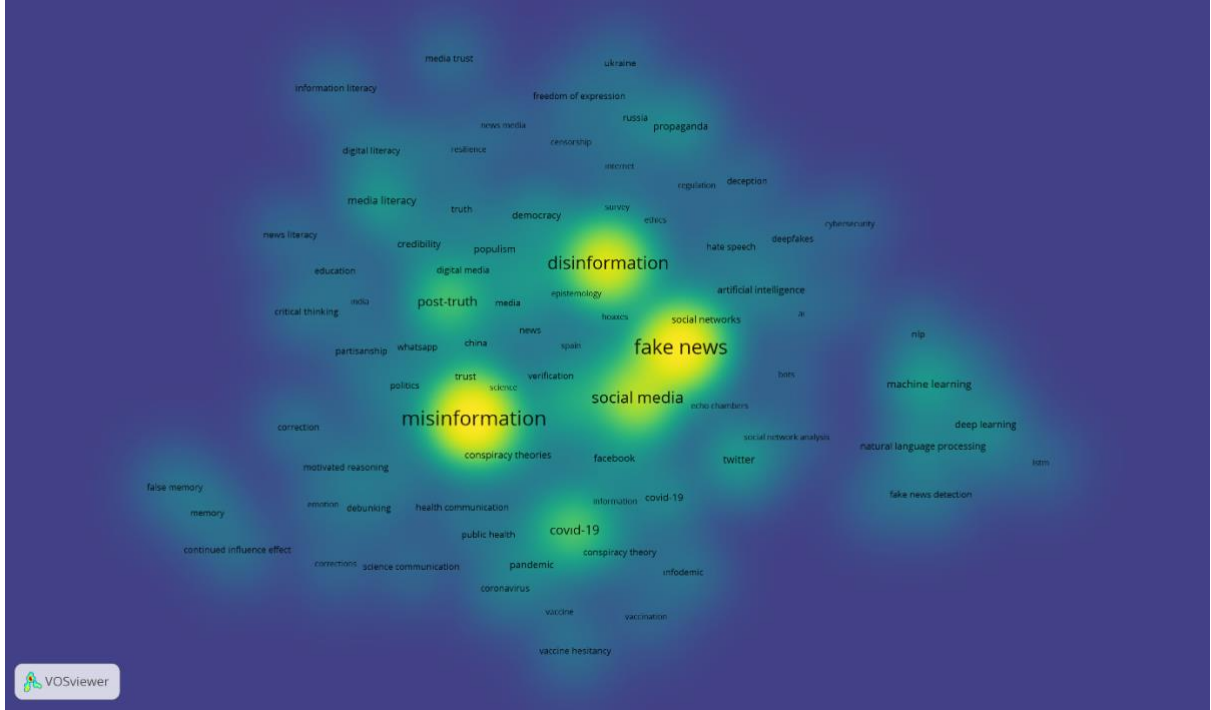
Orta Dönem Temaları (2022) – Yeşil / Açık Yeşil: Bu dönemde “misinformation”, “covid-19”, “science communication”, “conspiracy theories” ve “vaccine” gibi kavramların öne çıktığı görülmektedir. COVID-19 pandemisinin etkisiyle, literatür sağlık iletişimi, infodemi, aşı karşıtlığı ve bilimsel bilgiye güvensizlik temalarına yoğunlaşmıştır.

Son Dönem Temaları (2023–2024) – Sarı / Açık Sarı: “Machine learning”, “deep learning”, “fake news detection”, “natural language processing (NLP)”, “bots”, “BERT”, “LSTM” gibi kavramlar, literatürde yapay zekâ destekli müdahaleler ve otomatik tespit sistemleri bağlamında giderek daha görünür hale gelmiştir. Bu temalar, bilgi düzensizliğiyle mücadelede teknik çözümlere yönelimin arttığını göstermektedir.

Overlay analizi, bilgi düzensizliği literatürünün zaman içerisinde teorik yaklaşımlardan teknik müdahale yöntemlerine doğru bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Başlangıçta bireysel algı ve siyasal söylem odaklı tartışmalar öne çıkarken, zamanla pandemi etkisiyle sağlık iletişimi bağlamı literatürde baskın hale gelmiş; son iki yılda ise yapay zekâ tabanlı teknolojik çözümler odak noktası haline gelmiştir. Bu değişim, bilgi düzensizliği çalışmalarında disiplinlerarası yaklaşımın güçlendiğini ve teoriden uygulamaya doğru bir evrimin yaşandığını göstermektedir.

3.2.3. Kavramsal Yoğunluk (Density – Şekil 6)

Uluslararası bilgi düzensizliği literatüründeki kavramsal yoğunluğu görselleştirmek amacıyla oluşturulan Şekil 6, anahtar kelimelerin kullanım sıklığına ve kavramsal ağ içindeki bağlantı düzeylerine göre renklerle temsil edildiği bir yoğunluk haritasıdır. Harita, VOSviewer yazılımının “density visualization” modülüyle oluşturulmuştur.

Şekil 6. Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği temalı anahtar kelime yoğunluk haritası (VOSviewer ile oluşturulmuştur.)

Haritada yer alan renk skalası, kavramların hem ne ölçüde tekrarlandığını hem de literatürde diğer kavramlarla kurduğu ilişkilerin gücünü yansıtmaktadır:

- Sarı tonlar → En yoğun kullanılan ve bağlantı düzeyi en yüksek kavramlar
- Yeşil tonlar → Orta düzeyde kullanılan kavramlar
- Mavi tonlar → Düşük sıklıkta, marjinal ya da yeni kavramlar

Merkezdeki Yoğun Kavramlar (Sarı Bölge): “Fake news”, “misinformation”, “disinformation” ve “social media” kavramları, yoğunluk haritasının merkezinde yer almakta ve literatürün temel kavramsal eksenini oluşturmaktadır. Bu kavramlar, hem en yüksek tekrar oranlarına sahiptir hem de diğer anahtar kelimelerle güçlü kavramsal bağlar kurmaktadır.

Orta Düzeyde Güçlü Kavramlar (Yeşil Bölge): “Covid-19”, “conspiracy theories”, “post-truth”, “political communication”, “machine learning” ve “media literacy” gibi kavramlar, literatürde önemli yer tutmakla birlikte daha spesifik tematik alanlara odaklanmaktadır. Bu kavramlar, literatürün sağlık, siyaset ve teknik müdahale boyutlarına açılan alt kanallarını temsil etmektedir.

Marjinal/Yeni Temalar (Mavi Bölge): “Deep learning”, “bots”, “vaccine hesitancy”, “natural language processing (NLP)”, “ethics”, “infodemic”, “memory” ve “corrections” gibi kavramlar daha düşük tekrar

oranlarına sahiptir. Bu terimler, ya henüz gelişmekte olan araştırma başlıklarına, ya da belirli bağlamlara özgü alt temalara işaret etmektedir.

Uluslararası literatürde “fake news”, “misinformation”, “disinformation” ve “social media” kavramları, bilgi düzensizliği çalışmalarının çekirdeğini oluşturmakta ve çok sayıda alt temayla güçlü bağlar kurmaktadır. Bu çekirdek etrafında gelişen temalar, literatürdeki disiplinler çeşitliliği ve araştırma odaklarını yansıtmaktadır. Literatürde teknik temalar (ör. machine learning, NLP) ve bağlamsal içerikler (ör. vaccine hesitancy, infodemic) henüz daha az yoğunlukta temsil edilmekte olup, bu alanlar gelişen alt temalar olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası veri setinde yapılan kümeleme analizinde, 100 anahtar kelimenin sekiz tematik grupta toplandığı görülmektedir. Bu kümeler; siyasal iletişim, bireysel-bilişsel süreçler, yapay zekâ uygulamaları, sağlık iletişimi ve medya okuryazarlığı gibi tematik eksenlerde şekillenmektedir. Bu çeşitlilik, bilgi düzensizliği literatürünün disiplinler arası niteliğini ve tematik derinliğini ortaya koymaktadır.

3.2.4. Tematik Kümeler (Tablo 2)

Uluslararası literatürde yapılan kümeleme analizine göre, bilgi düzensizliğiyle ilişkili 100 anahtar kelime, kavramsal yakınlıklarına göre sekiz tematik grupta toplanmıştır. Bu kümeler, bilgi düzensizliği olgusunun farklı bağlamlarda ve disiplinlerde nasıl ele alındığını ortaya koymakta; literatürün siyasal, bireysel, teknolojik ve pedagojik boyutlarda çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği temalı anahtar kelimelerin tematik kümelmesi (VOSviewer kümeleme analizine dayalı temsili)

Küme	Tematik Başlık (öneri)	Anahtar Kelimeler (özetle)
Cluster 1	Siyasal İletişim ve Medya	disinformation, political communication, democracy, journalism, media, post-truth
Cluster 2	Psikolojik ve Bilişsel Yaklaşımlar	misinformation, emotion, memory, debunking, health communication
Cluster 3	COVID-19 ve Halk Sağlığı	Covid-19, infodemic, vaccine hesitancy, public health, twitter
Cluster 4	Teknolojik Müdahaleler	machine learning, NLP, deep learning, fake news detection, artificial intelligence
Cluster 5	Dijital Platformlar	social media, freedom of expression, regulation, hate speech, facebook, survey
Cluster 6	Siyasal Güven ve Propaganda	media trust, credibility, propaganda, russia, ethics
Cluster 7	Medya Okuryazarlığı ve Eğitim	media literacy, digital literacy, critical thinking, news literacy

Cluster 8	Algoritmik Yayılım ve Kutuplaşma	echo chambers, polarization, deception
-----------	----------------------------------	--

Tablo 2’de sunulan kümeler, uluslararası bilgi düzensizliği literatürünün farklı düzlemlerde örgütlendiğini göstermektedir.

Siyasal söylem, algı yönetimi, demokrasi ve propaganda gibi temalar, siyaset bilimi ve iletişim perspektifinden ele alınmaktadır. Sağlık iletişimi ve infodemi temaları ise özellikle pandemi süreciyle birlikte literatürde önemli bir yer edinmiştir. Teknolojik müdahaleler kümesi, yapay zekâ destekli sistemlerle yanlış bilgiye karşı geliştirilen çözüm önerilerini temsil etmektedir. Medya okuryazarlığı, eleştirel düşünme ve dijital farkındalık kavramları ise daha çok eğitim odaklı yaklaşımlara işaret ederken; echo chamber, polarization ve deception gibi kavramlar, dijital platformlardaki bilgi dolaşımının sosyal etkilerini ortaya koymaktadır. Bu tematik çeşitlilik, bilgi düzensizliği literatürünün yalnızca içeriksel değil; aynı zamanda yöntemsel ve disiplinler olarak da zenginleştiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası düzeyde geliştirilen bu yapı, bilgi düzensizliğine yönelik teorik yaklaşımları uygulamalı çözüm stratejileriyle bir araya getirmektedir.

3.2.5. Uluslararası Literatür Genel Değerlendirme

Uluslararası literatürde bilgi düzensizliği olgusu, yalnızca belirli çekirdek kavramlar etrafında değil, aynı zamanda disiplinler arası ve çok katmanlı tematik bağlamlar içerisinde ele alınmaktadır. Gerçekleştirilen bibliyometrik analizler, literatürün merkezinde disinformation, misinformation, fake news ve social media gibi kavramların yer aldığını; bu kavramların ise siyasal iletişimden sağlık krizlerine, medya güveninden yapay zekâ tabanlı teknik çözümlere kadar uzanan geniş bir yelpazede araştırma alanlarına bağlandığını ortaya koymuştur.

Overlay analizine göre, literatürdeki tematik odak zaman içerisinde belirgin bir evrim geçirmiştir: Erken dönemde, “post-truth” ve “memory” gibi teorik ve bilişsel temalar öne çıkarken; pandemi sürecinde, “covid-19”, “infodemic” ve “vaccine hesitancy” gibi kavramlar ön plana geçmiş; son yıllarda ise literatürün odağı, “machine learning”, “NLP” ve “fake news detection” gibi teknik müdahale yöntemlerine kaymıştır.

Kümeleme sonuçları, bu yapısal çeşitliliği sekiz tematik grup aracılığıyla açık biçimde ortaya koymaktadır. Siyasal söylemden bilişsel psikolojiye, sağlık iletişiminden medya okuryazarlığına kadar uzanan bu temalar, bilgi düzensizliği literatürünün hem içeriksel derinliğe hem de yöntemsel zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, bilgi düzensizliği kavramının Türkiye ve uluslararası akademik literatürde nasıl ele alındığını bibliyometrik analiz yöntemiyle karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Analizler, her iki literatürde de misinformation, fake news, disinformation ve social media gibi çekirdek kavramların merkezî bir konumda yer aldığını ortaya koymaktadır. Ancak tematik kapsam, disiplinler çeşitliliği ve yöntemsel yaklaşım bakımından anlamlı farklılıklar gözlemlenmiştir.

Türkiye literatürü, bilgi düzensizliğini daha çok siyasal manipülasyon, sağlık iletişimi, toplumsal kutuplaşma ve bilişsel bilgi yükü gibi sınırlı sayıda tema etrafında ele almaktadır. Buna karşılık uluslararası literatür, yapay zekâ tabanlı tespit sistemleri, doğal dil işleme (NLP), medya okuryazarlığı ve bireysel psikolojik süreçler gibi çok katmanlı ve disiplinler arası alanlara açılmaktadır. Zaman

temelli analizler de bu farkı desteklemekte; uluslararası literatürde teorik yaklaşımlardan uygulamalı teknik çözümlere doğru bir geçiş izlenirken, Türkiye literatürünün daha durağan ve kavramsal düzeyde ilerlediği görülmektedir.

Tablo 3. Türkiye ve Uluslararası Literatürün Tematik Kıyaslaması

Boyut/Tema	Türkiye Literatürü	Uluslararası Literatür
Çekirdek Kavramlar	misinformation, fake news, disinformation, social media	misinformation, disinformation, fake news, social media
Tematik Derinlik	4 küme: siyaset, sağlık, sosyal etkiler, bilişsel yük	8 küme: siyaset, sağlık, teknoloji, medya okuryazarlığı, platformlar, bilişsel süreçler vb.
Disipliner Çeşitlilik	Sınırlı: sosyal bilimler ağırlıklı	Yüksek: sosyal bilimler, sağlık, bilgisayar bilimi
Zaman İçinde Değişim	post-truth → COVID-19	post-truth → COVID-19 → AI/NLP
Yeni Temalar	Sınırlı (ör: media literacy, polarization)	Yapay zekâ, NLP, deep learning, bots, fake news detection
Yöntemsel Vurgu	Kavramsal & betimsel ağırlıklı	Kavramsal + teknik çözüm önerileri içeren

Kaynak: Yazar tarafından Scopus verileri temel alınarak hazırlanmıştır.

Bu farklılaşmalar, sadece akademik yönelimlere değil; aynı zamanda bilgiyle kurulan toplumsal ilişkilerin doğasına ve bilgiye yüklenen işlevlere de ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın Türkiye ve uluslararası literatürü karşılaştırmalı olarak ele almasının temel nedeni, bilgi düzensizliği alanının yalnızca küresel bir mesele değil, aynı zamanda bağlamsal olarak şekillenen bir olgu olmasıdır. Dijital medya ortamlarının işleyişi, siyasal kültür, kullanıcı davranışları ve platform politikaları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu nedenle, küresel literatürde baskın olan temaların Türkiye’de nasıl karşılandığını ve hangi boşlukların bulunduğunu belirlemek, hem alana özgü ihtiyaçları görünür kılmak hem de özgün araştırma alanları açmak açısından önemlidir. Ayrıca bilgi düzensizliği konusu, yapay zekâ, algoritmik yönlendirme ve dijital denetim gibi teknolojik gelişmelerin etkisiyle sürekli dönüşen bir yapıya sahiptir. Bu dönüşüm sürecinde kapsamlı bir durum tespiti yapmak, literatürün mevcut yönelimlerini belgelemek ve araştırma boşluklarını tanımlamak bilimsel üretim açısından stratejik bir katkı sunmaktadır. Türkiye’deki bilgi düzensizliği literatürü, küresel temaları takip etmekle birlikte henüz içeriksel çeşitlenme ve yöntemsel yenilik açısından erken bir aşamadır.

Ayrıca, literatürde misinformation, disinformation, post-truth gibi kavramlara odaklanan çeşitli bibliyometrik çalışmalar bulunsa da bu kavramları bir arada ele alan ve Türkiye ile uluslararası literatürü aynı yöntemle karşılaştırmalı biçimde inceleyen sistematik araştırmalar oldukça sınırlıdır.

Mevcut çalışmalar çoğunlukla ya tek bir kavrama (örneğin yalnızca misinformation) ya da tekil bir bağlama (örneğin yalnızca COVID-19 dönemi) odaklanmaktadır. Bu açıdan hem Türkiye hem uluslararası düzeyde literatürü benzer analitik araçlarla değerlendiren; tematik kümelenme, zaman içi değişim ve kavramsal yoğunluk gibi çok katmanlı bibliyometrik görselleştirmeleri birlikte sunan bu çalışma, literatüre özgün ve bütüncül bir katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, gelecekteki araştırmaların Türkiye'de bilimsel üretimin uluslararası literatürle daha bütünleşik hale gelebilmesi için, yalnızca yayın sayısının artırılması değil; araştırma konularının çeşitlendirilmesi, yöntemsel derinliğin artırılması ve teknik altyapının geliştirilmesi de gerekmektedir. Bütün bu öneriler ışığında, bilgi düzensizliğiyle mücadelede etkili stratejiler geliştirmenin yolu; yalnızca bilgi üretim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasından değil, aynı zamanda dijital vatandaşlık, etik medya kullanımı ve algoritmik şeffaflık gibi yeni çağın ihtiyaçlarına uygun politikaların üretilmesinden geçmektedir.

Kaynakça

- Allen, J. (2022, Ekim 13). *Misinformation amplification analysis and tracking dashboard*. Erişim adresi <https://integrityinstitute.org/blog/misinformation-amplification-tracking-dashboard>
- Alpay, Y. (2020, Ocak). Hakikat askıda. *Pasajlar: Sosyal Bilimler Dergisi*, 4.
- Andı, S. (2019). Sosyal medya, siyaset ve yanlış bilgi üzerine makaleler. (Doktora tezi). Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arıcan, I., & Badur, S. (2022). Bilgi düzensizlikleri ve infodemi için bir örnek: Aşı karışıklığı. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 341–350.
- BBC. (2016, 16 Kasım). 'Post-truth' declared word of the year by Oxford Dictionaries. Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/uk-37995600>
- Bilgi düzensizliklerine karşı toplumsal bilişsel dirençlilik yaratmak (Creating societal cognitive resilience against information disorders–RESAID). (2024). Erişim adresi <https://resaid.bilgi.org.tr/proje-hakkında/>
- Binark, M., & Gencel Bek, M. (2010). *Eleştirel medya okuryazarlığı*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çavuş, G. (2018, 9 Mart). *Araştırma: Yanlış bilgi gerçeklerden daha hızlı yayılıyor*. Erişim adresi <https://teyit.org/teyitpedia/arastirmaya-gore-yanlis-haber-gerceklerden-daha-hizli-yayiliyor>
- Çetiner, M. (2022, 28 Nisan). *Yanlış bilgi doğru bilgiden neden daha hızlı yayılıyor?* Erişim adresi <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/yanlis-bilgi-dogru-bilgiden-neden-daha-hizli-yayiliyor>
- Çetinkaya, A., & Seçim, M. Ö. (2022). Bilgi düzensizliği bağlamında Taksim patlamasına yönelik iddiaların Teyit.org üzerinden incelenmesi. A. Çetinkaya & G. Yetkin Cılızoğlu (Ed.), *İletişim Perspektifinden Dijital Çağda Etik Tartışmalar* içinde (103–136. ss.). Konya: Literatürk.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Durna, T., Binark, M., & Bayraktutan, G. (2019). *İletişim hakkı ve yeni medya: Tehditler ve olanaklar*. Ankara: um:ag.
- Erdoğan, E., & Uyan Semerci, P. (2020, Ocak). Hakikat sonrası tartışmalarının gerçek olmayan varsayımlarını ele almak: Akıl, bilim ve demokrasi karışıklığı. *Pasajlar: Sosyal Bilimler Dergisi*, özel sayı (Post-Truth Çağı), 83–108.
- Erdoğan, E., Uyan Semerci, P., Eyolcu Kafalı, B., & Çaytaş, Ş. (2022). Infodemi ve bilgi düzensizlikleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Foça, M. A. (2017, Aralık). İnternette nelerden şüphe ediyoruz? Erişim adresi https://cdn.teyit.org/wp-content/uploads/2017/12/nelerden_suphe_ediyoruz.pdf
- Fondation Descartes. (2020). *Filter bubbles and echo chambers*. Erişim adresi <https://www.fondationdescartes.org/en/2020/07/filter-bubbles-and-echo-chambers/>
- İnfodemi Sözlüğü. (t.y.). Erişim adresi <http://infodemiagitimi.org/infodemi-sozlugu/>
- Journo. (2016, 18 Kasım). *2016'nın kelimesi seçildi: Post-truth*. Erişim adresi <https://journo.com.tr/2016nin-kelimesi-secildi-post-truth>
- Koçer, S. (2021, 19 Şubat). *Dezenformasyona dayanıklılığı arttırabilmek için kimler, ne yapabilir?* [Video]. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=PrnavvtbnpA>
- Koçer, S. (2022). Bir insan ve toplum problemi olarak yanlış bilgi. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 333-339.
- Koçer, S. (2023, 11 Eylül). *Diren, dayan, yılma: Mezenformasyonu yılmazlık penceresinden görmek*. Erişim adresi <https://www.newslabturkey.org/2023/09/11/diren-dayan-yilma-mezenformasyonu-yilmazlik-penceresinden-gormek/>
- Koçer, S., & Sever, F. (2024, 14 Ocak). Bir sistem meselesi: Yanlış bilgi karşısında yılmazlığı yeşertmek. Erişim adresi <https://teyit.org/teyitpedia/bir-sistem-meselesi-yanlis-bilgi-karsisinda-yilmazligi-yesertmek>
- Kunt, R. (2025, 13 Şubat). *Yanlış bilgi ve siyaset: 26 ülkenin verileri ne söylüyor?* Erişim adresi <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/yanlis-bilgi-ve-siyaset-26-ulkenin-verileri-ne-soyluyor>
- Lewandowsky, S., Cook, J., Ecker, U. K., Albarracín, D., Amazeen, M. A., & Kendeou, P. L. (2020). *Yanlış bilgileri çürütme el kitabı*. <https://doi.org/10.17910/b7.1182>
- Marwick, A., & Lewis, R. (2017). Media manipulation and disinformation online. *Data & Society Research Institute*. Erişim adresi https://datasociety.net/wp-content/uploads/2017/05/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline-1.pdf
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrim içi haber akışının yankı odası etkisi, filtre balonu ve siberbalkanizasyon kavramları çerçevesinde incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 11(2), 232-251. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/504829>
- Narin, B. (2021). Dijitalleşme yanlış bilginin yayılmasını nasıl etkiler? [Video]. Erişim adresi https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=_K54Ar1mKo8
- Narin, B. (2021, 17 Mayıs). Post-truth nedir? [Video]. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=9JsG6iMv16U>
- Özgür, E. (2023, 15 Mayıs). *Bilgi düzensizliği nedir?* Erişim adresi <https://teyit.org/teyitpedia/teyit-sozluk-bilgi-duzensizligi-nedir>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. New York: Penguin Press.
- Parlar Dal, E., & Erdoğan, E. (2021). *Küresel siyasette yeni dezenformasyon sistemini anlamak*. Erişim adresi <https://www.rdmedu.com/yay%C4%B1nlar/rapor>
- Parlar Dal, E., & Erdoğan, E. (t.y.). *Dezenformasyonla mücadele el kitapçığı*. Erişim adresi <https://www.rdmedu.com/yay%C4%B1nlar/el-kitap%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1>
- Parlar Dal, E., & Erdoğan, E. (t.y.). *Medya dezenformasyon sözlüğü*. Erişim adresi <https://www.rdmedu.com/yay%C4%B1nlar/medya-dezenformasyonu-s%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC>
- RDM EDU. (2021, 9 Temmuz). Dezenformasyon: Temel kavramlar. [Video]. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?v=ooK4wcKayNk>
- RDM EDU. (2021, 9 Temmuz). Dijitalleşme ve yanlış bilgi. [Video]. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=od66n8urOkQ>

- RDM EDU. (2021, 9 Temmuz). İnfodemi. [Video]. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?v=-KJcOgZ35DQ>
- RDM EDU. (2021, 9 Temmuz). Yanlış bilgi ve dayanıklılık. [Video]. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=yYXUyZkKGol>
- Teyit.org. (2016, 4 Aralık). *Vaka çalışması: Yanlış bilgi nasıl yayılıyor?* Erişim adresi <https://teyit.org/teyitpedia/vaka-calismasi-yanlis-bilgi-nasil-yayiliyor>
- Teyit.org. (2017, 30 Temmuz). *Araştırma: Twitter bilgi kirliliğini besleyenlerin oyun sahası haline nasıl geliyor?* Erişim adresi <https://teyit.org/teyitpedia/twitter-bilgi-kirliligini-besleyenlerin-oyun-sahasi-haline-nasil-geliyor>
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2009). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. Erişim adresi <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c>

Salih Bıçakcı* ve Ayhan Gücüyener Evren**

Bilişsel Güvenlik ve Dezenformasyon Saldırı Zinciri Üzerine Bir Analiz

"Heyecan verici olmayan bir gerçek, heyecan verici bir yalanla gölgelenebilir."

Aldous Huxley, *Brave New World Revisited*, 1958

Özet

Bilişsel güvenlik bireylerin bilişsel zaaflarının ve karar verme süreçlerinin istismara ve manipülasyona karşı korunması konusu ile ilgilenmektedir. Klasik güvenlik ve siber güvenlik anlayışından farkı olarak bilişsel güvenlik çatışmaların fiziksel ve dijital ortamlar kadar zihinsel alanlarda da sürdüğünün altını çizmektedir. Bilişsel güvenliği tehdit eden en önemli unsurlardan birisi giderek daha sofistike hale gelen dezenformasyon saldırıdır. Dezenformasyon saldırıları her ne kadar yeni bir olgu olmasa da dijital platformların, algoritmik zafiyetlerin ve üretken yapay zekâ teknolojisinin kötü amaçlı kullanılmasıyla hem dezenformasyonun üretim ve dolaşımı hızlanmış hem de etki alanı ve kalıcılığı genişletmiştir. Bununla beraber, literatürde dezenformasyona mücadele konusunda öne çıkan çalışmalar ağırlıklı olarak medya okur-yazarlığı ya da platform politikalarının düzenlenmesi özelinde daha bireysel ve tekil uygulamalara odaklanmaktadır. Bir başka deyişle, dezenformasyonun nasıl silahlandırıldığı ya da sistematik olarak nasıl operasyonel hale getirildiğine ilişkin yaklaşımların sayısı görece azdır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, öncelikle bilişsel güvenlik ve dezenformasyon ekosistemine ilişkin bir çerçeve çizilecek, ardından literatürdeki çerçeve model ve yaklaşımların incelenmesiyle dezenformasyon saldırı zinciri yedi temel adımda anlatılacaktır. Sonuç olarak bu çalışmada dezenformasyon olgusu, yalnızca bilgi ekosistemini hedef alan anlık bir silah olarak değil, sistematik ve psikososyal unsurlar kullanılarak gerçekleştirilen ve toplumun bilgiye ve sistemlere güvenini hedef alan bir çerçevede tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bilişsel güvenlik, dezenformasyon, dezenformasyon saldırı zinciri, toplumsal direnç, güven

* Kadir Has Üniversitesi

**Kadir Has Üniversitesi

1. Giriş

İngiliz filozof Francis Bacon'a atfedilen *ipsa scientia potestas est* (bilginin kendisi güçtür) sözü sıklıkla bilgiyi üretme, kullanma ve güç arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için kullanılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi neticesinde ortaya çıkan ve içinde bulunduğumuz enformasyon çağı ise, yalnızca bilgi üretim araçlarının değişimini değil, aynı zamanda bilgi temelli gerçeklik algısının ve güç unsurunun yeniden şekillendiği bir toplumsal yapının doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Bilgi üretim ve dağıtım kanallarının dijital mecralara yayılımıyla geçmişe kıyasla maruz kaldığımız veri oranı her geçen gün artmaktadır. Örneğin, Bohn ve Short Amerikan tüketicileri için yaptıkları araştırmada ortalama bir bireyin günlük ortalama 34 GB'lık veriye maruz kaldığını ortaya koymuştur (Bohn & Short, 2012). Bunun yanı sıra, Cheney-Lippold'un da ifade ettiği gibi gelişen algoritmik süreçlerle beraber bireyler de artık adeta veri kümelerine dönüşmüş ve bireylere ait veriler çoğu zaman onların doğrudan bilgisi ya da onayı olmaksızın kategorik anlamlara atanmaya başlamıştır (Cheney-Lippold, 2017). Bir başka deyişle, dijital kanal ve platformlar veri hacmini arttırmış, verinin üretim ve yayılımını hızlandırmış ancak algoritmalar ve filtreler hem bize bir kimlik atayan unsurlara dönüşmüş hem de bizim hangi bilgiyi nasıl bir formatta görebileceğimizi belirler hale gelmiştir.

Bununla beraber artan bilgi hacmi ve bu bilginin insan zihni tarafından işleme süreçleri arasındaki ilişki her zaman doğrusal değildir. Bir başka deyişle, artan bilginin işlenmesi ve bunun oluşturduğu yükün bilişsel yapımıza farklı düzeylerde etki ettiği bilinmektedir. Örneğin, her ne kadar dijital araçlar ya da metotlar sınırsız veriyi işleme ya da depolama kapasitesi sunsa da insan zihni hâlâ belirli bir zamanda belirli bir miktar veriyi işleyebilme kapasitesi ile sınırlıdır. Veri arttıkça belirsizlik olgusu azalmamakta aksine muğlak bilgi ya da bilgi bombardımanı altında insan zihni kestirme kısa yollar kullanmaktadır. Bu zihinsel kısa yollar otomatize işleri yapmak ya da hızlı karar vermek anlamında avantajlar sağlasa da bilişsel önyargılar ve zafiyetler de oluşturabilmektedir. Öte yandan, fazla bilgi yüklemesi (*information overload*) bireylerin doğruluğunu muhakeme etme ve yargıya varma yeteneğini de köreltebilmektedir. Teknolojinin sunduğu imkânlar ve bilişsel kısıtlar/zafiyetler ikileminde, bireylerin bilişsel süreçlerine doğrudan müdahale edebilen ve dijitalleşmenin şekillendirdiği yeni ortam, geleneksel bilgi güvenliği anlayışlarının ötesine geçerek, bilişsel güvenlik kavramını ön plana çıkarmıştır. Geleneksel bilgi güvenliği anlayışı bilginin bütünlüğü ya erişilebilirliği konularına odaklanmışken bilişsel güvenlik en temel olarak bireylerin bilişsel zaafalarının istismara karşı korunması ve manipülasyondan arındırılmış karar verme süreçlerinin muhafaza edilmesiyle ilgilenmektedir (Bone & Lee, 2023; Huang & Zhu, 2023).

Bilişsel güvenliğin referans nesnesi çoğu zaman bireyin ötesine geçmektedir ve toplum ve devletler arasındaki en temel ilişkilerin dinamikleri de bu süreçten etkilenmektedir. Örneğin devletler ya da diğer siyasal aktörler dijital araçları ve dolaşımda olan bilgiyi farklı yöntemlerle manipüle ederek toplumsal ya siyasal olayların sonuçlarını etkilemeye çalışabilmektedirler. Bu araçlar devletlerin kendi bünyelerinde ve vatandaşlarının üzerinde kullanılabildiği gibi başka ülkelerin nüfusları üzerinde de uygulanabilmektedir. Örneğin Backes ve Swab'ın Rusya Federasyonu ve Baltık ülkeleri özelinde yürüttükleri çalışmalarında, siber ve bilgi temelli operasyonların siyasal seçim süreçlerinde seçmenlerin düşünme ve karar verme süreçlerine nasıl müdahale edebileceği irdelenmektedir (Backes & Swab, 2019). Princeton Üniversitesinin veri seti, sosyal medya, propaganda ve dezenformasyon araçlarının siyasal süreçleri etkilemek için nasıl kullanıldığı konusunda detaylı bir çerçeve sunmaktadır (Martin vd., 2024).

Bu örnekler ışığında, bugünün dijital iletişim ortamında yanlış bilgi yayılımının tesadüfi olmaktan çıktığı ve örgütlü aktörlerin bilinçli biçimde yürüttüğü bilgi operasyonlarına dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. NATO tarafından geliştirilen "Cognitive Warfare" (Bilişsel Harp) çerçevesi, çağdaş çatışmaların fiziksel değil, zihinsel alanlarda sürdüğünün altını çizmektedir. Bu yaklaşıma göre bireylerin düşünme biçimleri, karar alma döngüleri ve duygusal refleksleri, artık doğrudan hedef alınan alanlardır (NATO, 2021). Grahn ve Taipalus ise bu durumu "bilişsel boyutun silahlandırılması" olarak tanımlamakta ve karar vericilerden sıradan yurttaşlara kadar uzanan bir spektrumda algı sistemlerinin hedeflendiğini ileri sürmektedir (Grahn & Taipalus, 2025).

Bilişsel güvenliğin konuları algı ve karar verme süreçlerine olan etkileriyle sınırlı değildir. RAND Corporation'ın kapsamlı araştırmalarında, dijital ağlar üzerinden yürütülen bu saldırıların, bireylerin yalnızca bilgiye erişimini değil, aynı zamanda bilgiye duyduğu güveni ve epistemolojik yönelimlerini de şekillendirdiği gösterilmiştir (Waltzman, 2017). Bireylerin bilgiye güvenini yitirdiği bir ortamda toplumsal düzeni korumak ve davranış biçimlerini tahmin etmek zorlaşacaktır. Bu da özünde devletin önemli niteliklerinden birisi olan yönetme kapasitesini derinden etkileyecektir. Teknoloji bu anlamda bir nevi şahsına münhasır bir rol oynamaktadır. Özellikle sosyal medya platformlarının algoritmik yapıları, yapay zekâ araçlarıyla hazırlanabilen görsel ve işitsel sentetik medya unsurları, bireyleri kendi doğrularını teyit eden yankı odalarına yönlendirerek dezenformasyonun hızla yayılmasına zemin hazırlamaktadır (Maci vd., 2024).

Siber güvenlik bağlamında da sıkça kullanılmaya başlanan bilişsel güvenlik kavramı sadece siber alana odaklanmamaktadır. Nitekim, bilişsel güvenlik bireyin zihinsel özerkliğini, toplumsal bağımsızlığı ve demokratik dayanıklılığı korumayı hedefleyen disiplinlerarası bir güvenlik paradigmasıdır. Bir başka deyişle, hızla gelişen güvenlik çalışmaları literatüründe artık bilişsel güvenlik terimi yerini sağlamlaştırmış, bilginin değiştirilerek algının, dolayısıyla da karar verme süreçlerinin nasıl hedef alınabileceği gösterilmiştir. Bununla beraber, son dönemlerde gelişmekte olan bilişsel güvenlik literatürünün geniş bir kısmı kötücül, yanlış ve eksik bilgi üzerinde özellikle dezenformasyon kavramına odaklanmıştır. Ek olarak, bu tehditlere karşı toplumsal esneklik-dayanıklığı arttırmaya yönelik çalışmaların da son dönemde arttığı gözlemlenmektedir. Bütün bu çalışmalarda görece eksik olan halka ise tehdit aktörlerinin bilgi temelli operasyonları nasıl bir çalışma metodolojisiyle gerçekleştirdiğidir. Bu bağlamda bu çalışmada şu soruların ele alınması önem kazanmaktadır: Yeni tehdit ortamında bilişsel güvenlik nasıl bir güvenlik paradigmasına dönüşmüştür? Dezenformasyon yalnızca yanlış bilgi midir, yoksa bir tür bilişsel silah olarak mı işlev görmektedir? Bir bilişsel silah olarak dezenformasyon insan zihni ve karar verme örgüsünü nasıl hedef almaktadır?

2. Bilişsel Güvenlik Kavramı

Bilişsel güvenlik, insan zihninin bilgiye erişim, bilgiyi işleme, değerlendirme ve karar alma süreçlerine yönelik saldırılara karşı geliştirilen çok katmanlı bir güvenlik anlayışıdır. Bu kavram yalnızca bireylerin yanlış bilgiye karşı korunmasını değil, aynı zamanda algı sistemlerinin, inanç yapılarının ve dikkat ekonomisinin bütüncül şekilde güvence altına alınmasını hedefler (Bone & Lee, 2023; Huang & Zhu, 2023). Bilişsel Güvenlik, sosyal mühendislik girişimlerine—kasıtlı ve kasıtsız manipülasyonlara ve bilişi ve anlamlandırmayı bozan müdahalelere—karşı savunma için yapılan uygulamaları, metodolojileri ve çabaların tümünü ifade eder. Bilişsel güvenlik, bu yönüyle, siber güvenlik alanında altyapıları korumak için verilen çabaya eşdeğer bir duruş göstermektedir. Bununla beraber bu kavram özünde bireylerin "algısal altyapılarını" korumaya odaklanmıştır.

Bilişsel güvenliğin teorik temelleri arasında iki model öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, James Bone'un ortaya koyduğu "*Homo Periculum*" yani risk odaklı insan yaklaşımıdır. Bu modele göre birey, sürekli bilgi maruziyeti nedeniyle rasyonel değerlendirme kapasitesini yitirir; sezgisel, duygusal ve çapa etkisine açık kararlar vermeye başlar (Bone & Lee, 2023). Özellikle kriz, belirsizlik ve duygusal yoğunluk içeren durumlarda bu bilişsel zaafılar daha da derinleşir. Bu durum da bireyleri yalnızca yanlış bilgiye değil, manipülatif söylemlere ve alternatif gerçekliklere de maruz kalmaya açık hâle getirir.

İkinci yaklaşım, Huang ve Zhu'nun sistem-bilimsel modeliyle ilişkilidir. Bu modele göre bilişsel güvenlik, sadece savunmaya dayalı değildir; buna ek olarak dinamik, uyarlanabilir ve öngörücü mekanizmalar içerir. Sistem bilimi yaklaşımı, geri bildirim döngüleri, eşik etkileri ve kırılabilirlik kümeleri üzerinden stratejik bir analiz sunar. Bu da güvenliğin referans nesnesinin yalnızca birey düzeyinden çıkıp, toplumsal sistemler ve medya mimarileri düzeyine taşınmasını sağlar (Huang & Zhu, 2023). Bilişsel güvenliğin karar verme ve muhakeme süreçleri boyutlarından farkı olarak, RAND'ın "Truth Decay" (Gerçeklik Bozulması) kavramı ise bilişsel güvenlik ve bireyin bilgi kaynaklarına olan güveninin sistematik olarak zayıflaması arasında bağ kurar. Dahası bu güven erozyonunun sadece bireysel düzeyde değil, kurumsal epistemolojide de yankı bulduğuna dikkat çekilir. Bilişsel güvenliğin bu boyutunda, devlet kurumlarına, gazeteciliğe ve bilime duyulan güvenin azalması toplumsal uzlaşmayı, kolektif anlam üretimini ve siyasal istikrarı da tehdit etmektedir (Kavanagh & Rich, 2018).

Bilişsel güvenlik, bireylerin ve toplumların muhakeme, karar verme, bilgiyi işleme kapasitelerine odaklanan ve güvenin muhafazasını önceleyen yönüyle klasik güvenlik ve siber güvenlik paradigmalarından önemli ölçüde ayrışır. Örneğin geleneksel siber güvenlik, veri ve iletişim altyapılarına odaklanırken, bilişsel güvenlik insan zihnini bir "saldırı yüzeyi" olarak görür (Waltzman, 2017). Bazı kaynaklarda bilişsel güvenliği incelerken Cognitive ve Cognition Security (CogSec) arasındaki farklılıklar oraya koyulmuştur. Buna göre, Cognitive Security, makinelerin güvenliği sorununa odaklanır ve onların yapay zekâ ve diğer teknolojilerle güvenliğinin sağlanmasını hedef alır. CogSec ise bu makaledeki bilişsel güvenlik anlayışına daha yakındır, zira ana konusu insan ve içerik arasındaki etkileşimin incelenmesi ve insan-makine bütünlük güvenliğidir (Guo vd., 2021).

Özellikle karar alma döngüsünde önemli yer tutan OODA döngüsünü (*Observe–Orient–Decide–Act*/Gözlemle-Yönlendir-Karar Ver-Harekete Geç) bozmaya yönelik girişimler dezenformasyonun ve bu bağlamda bilişsel güvenliğin ana çalışma noktalarından biridir. Disiplinlerarası literatür, bilişsel güvenliği yalnızca güvenlik çalışmalarıyla değil; aynı zamanda psikoloji, medya çalışmaları, siyasal davranış, algoritmik yönetim ve etikte birlikte düşünmeyi gerektirir. Özellikle Maci ve diğerlerinin derlediği çalışmada vurgulandığı üzere, söylem düzeyindeki yönlendirmeler, bireylerin dünyayı anlamlandırma çerçevelerini yeniden biçimlendirmekte; gerçek ile kurgu arasındaki sınırı bulanıklaştırmaktadır (Maci vd., 2024). Sonuç olarak bilişsel güvenlik; bilgi güvenliği ve siber güvenlikten farklı olarak bireyin zihinsel özerkliğini, toplumun epistemolojik bağımsızlığını ve demokrasinin sadece fiziksel ve teknolojik değil bilişsel altyapısını da korumayı amaçlayan, disiplinlerarası, çok düzeyli ve dinamik bir güvenlik paradigmasıdır. Bu nedenle bilişsel güvenlik yalnızca teknolojik bir koruma değil, aynı zamanda etik, kültürel ve pedagojik bir savunma çerçevesi olarak da ele alınmalıdır.

3. Dezenformasyon Ekosistemi ve Bilgi Bozukluğu

Dijital çağ, bilgiye erişimi demokratikleştirmiş gibi görünse de bu erişimin yapay içeriklerle yönlendirilmesi ya da gerçekliğin eksik/yanlış biçimde sunulması, bireylerin gerçeklik algısında ciddi kırılmalara yol açmıştır. Bu ortamda, yanlış bilgi yalnızca bireysel bir hata ya da dikkat eksikliği sonucu

değil; örgütlü yapılar tarafından stratejik olarak yaygınlaştırılan bir fenomen hâline gelmiştir. Bu bağlamda “bilgi düzensizliği” (information disorder), yalnızca içeriğin doğruluğuna ilişkin değil, aynı zamanda bu içeriğin niyeti, bağlamı ve etkisiyle ilgili çok boyutlu bir sorundur (Wardle & Derakhshan, 2017).

Wardle ve Derakhshan’ın taksonomisi, bilgi bozukluğunu üç ana kategoriye ayırır: misinformation (yanlış bilgi), disinformation (kasıtlı yanlış bilgi) ve malinformation (zarar verme amacı taşıyan, bağlam dışına çıkarılmış doğru bilgi). Bu ayırım, dijital ortamda yayılan içeriğin yalnızca doğruluk temelinde değil, niyet ve bağlam temelinde de analiz edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bu ayırım, dezenformasyonu yalnızca “yalan” olarak değil, bir iletişim stratejisi olarak anlamayı sağlar (Wardle & Derakhshan, 2017).

Bu strateji, yalnızca içerik üretimine değil, bu içeriğin dolaşıma sokulma biçimlerine de dayanır. Sosyal medya algoritmaları, duygusal tepkileri tetikleyen içerikleri daha görünür kılarak yanlış bilgiye yapay bir dolaşım avantajı sağlar (Waltzman, 2017). Bu durum da karşımıza filtre balonu etkisini çıkarır. Filtre balonu etkisi (filter bubble), dijital platformlar tarafından kullanılan algoritmaların, kullanıcıların önceki davranışları, ilgi alanları ve görüşleriyle yakından uyumlu içerikleri seçici bir şekilde sunmasıyla ortaya çıkar. Bu kişiselleştirilmiş filtreleme, kullanıcıları mecazi bir "balonun" içine hapseder; kullanıcılar burada çoğunlukla kendi inançlarını doğrulayan bilgilerle karşılaşır ve kişilerle etkileşirler. Bu durum, yankı odalarının oluşmasına ve toplumsal kutuplaşmanın artmasına neden olur. Bir başka deyişle, algoritmik yönlendirme, bireyleri adeta yankı odalarına hapseder ve doğrulama çabalarını gitgide zayıflatır. Özellikle “filtre balonu etkisiyle kullanıcılar, ağırlıklı olarak kendi dünya görüşlerini pekiştiren içeriklere maruz kalır ve farklı bakış açılarına karşı bağışıklık geliştirir (Pariser, 2011). Sonuç olarak eleştirel düşünme becerileri azalır ve farklı bakış açılarını anlama ya da onlarla yapıcı bir şekilde etkileşime girme istekleri ve yetileri zayıflar; bu da kamuoyu tartışmalarını, çeşitliliği ve demokratik süreçleri olumsuz etkiler.

Lukasz Olejnik’in analizleri, dezenformasyonu yalnızca söylemsel bir sorun olarak değil, teknik, psikolojik ve stratejik boyutlara sahip hibrit bir propaganda aracı olarak tanımlar. Dezenformasyon operasyonları, hedef kitleye göre özelleştirilmiş içerikler üretmekte; yapay zekâ destekli sahte videolar (Deep Fake), manipülatif görseller ve bağlamdan koparılmış ifadelerle psikolojik etki yaratmaktadır. Bu içerikler, mikro-hedefleme yoluyla bireylerin dijital ayak izlerine göre dağıtılmakta ve toplumsal kırılma hatları üzerinden etkili olmaktadır. Öte yandan algoritmik yönlendirme aynı zamanda tehdit aktörlerinin mesajlarını küçük bir çabayla doğru hedeflere ulaştırmasına da imkân tanır (Olejnik, 2025).

Bununla birlikte, bot ağları, sahte hesaplar ve organize trol grupları, bu içeriklerin dolaşımını artırmakta ve bir tür “gerçeklik yanılsaması” yaratmaktadır. Waltzman’ın tanımıyla “bilişsel saldırı döngüsü”, mesaj tasarımı, duygusal tetikleme, zamanlama ve tekrar yoluyla bu yanılsamanın nasıl kurumsallaştırıldığını göstermektedir (Waltzman, 2017). Bu saldırıların amacı etki-tepki prensibiyle sıklık arttırılarak ve bilginin farklı biçimlerde yönünü değiştirerek toplumu epistemolojik olarak istikrarsızlaştırmak ve güven temelli bilgi altyapılarını hızla aşındırmaktır.

Maci ve diğerlerinin çalışmasında da vurgulandığı gibi, dezenformasyonun dili yalnızca içerik değil, aynı zamanda söylemsel bir stratejidir. Bu söylem, “biz” ve “onlar” ayrımı, kriz çerçeveleri, komple anlatıları ve otoriteye güvensizlik gibi yapılar üzerinden kurulmakta; bireyin anlam dünyasını yeniden inşa etmektedir (Maci vd., 2024). Bu bağlamda, dezenformasyon yalnızca bir hakikat bozulması değil,

aynı zamanda alternatif bir hakikat rejimi kurma çabasıdır. Tehdit aktörü kendi istediği alternatif hakikati sadece bir olay üzerinden kurmak üzere projelendirebildiği gibi, farklı ve ilişki kavramları tercih ederek daha farklı bir gerçeklik geliştirme kapasitesine de sahiptir.

Sonuç olarak dezenformasyon ekosistemi, çok düzeyli bir saldırı ortamı olarak değerlendirilebilir. Teknolojik altyapılar, psikolojik ve bilişsel zaafılar ve toplumsal çatlaklar bu ortamda bir araya gelir. Bilgi bu bağlamda artık yalnızca iletilen değil, manipüle edilen, yeniden çerçevelenen ve yeniden üretilen bir güç kaynağıdır. Bu çerçevede, bilişsel güvenliğin bu ortamda nasıl tesis edileceği sorusu, yalnızca teknik değil, aynı zamanda etik, söylemsel ve politik bir dizi sorumluluğu da beraberinde getirir.

4. Dezenformasyon Saldırı Zinciri Modeli

Çalışmanın giriş bölümünde de aktarıldığı gibi dezenformasyon kavramı sıklıkla bilişsel güvenliği hedef alan tehditler çerçevesinde kullanılsa da dezenformasyonun nasıl araçsallaştırıldığına ve bilişsel katmanı nasıl sistematik bir şekilde hedef aldığına ilişkin çalışma sayısı azdır. Bu eksikliğe cevaben, örneğin FERMI projesi dezenformasyon saldırılarının hedefi keşif, içeriği silahlandırma, silahlandırılan içeriğin uygun kanallardan aktarımı, hedefin istismar edilmesi (exploitation) ve izlerin silinmesi ya da inkâr gibi taktiklerle istismar sonrası olarak beş adımda gerçekleştiğini tartışmaktadır (FERMI, 2023). Avrupa Birliği ise kendi bünyesinde dezenformasyonun analizinde kullanmak üzere standart ve beş unsura dayanan bir çerçeve model önerisi oluşturmuştur. ABCDE çerçevesi olarak da adlandırılan bu öneri, dezenformasyon olaylarını Aktör (*Actor*), Davranış (*Behavior*), İçerik (*Content*), Derece (*Degree*), Etki (*Effect*) unsurlarına dayanarak analiz etmeye odaklanır (Pamment, 2020).

Güvenlik ve Yeni Gelişen Teknolojiler Merkezi (Center for Security and Emerging Technology-CSET) tarafından geliştirilen ve bu adımları daha detaylandıran Dezenformasyon Saldırı Modeli ise karar verme süreçlerini sistematize eden OODA çevrimlerinin bu saldırılarla nasıl sekteye uğratıldığını adım adım ortaya koymaktadır. Bu modele göre, dezenformasyonun aslında anlık ve spontane bir faaliyet olmadığı, aksine saldırganların hedef kitlenin yapısını anlamaktan, organik bir takipçi kitlesi edinerek alternatif bir gerçeklik önermeye kadar birçok adımı takip ettikleri görülmektedir (CSET, 2021).

Dezenformasyon, bu yönüyle yalnızca içerik düzeyinde bir bozulma değil; aynı zamanda hedef kitlenin algı sistemlerini, karar döngülerini ve duygusal dengelerini bozmayı amaçlayan, stratejik ve çok aşamalı bir saldırı modeli olarak görülebilir. Siber güvenlikte yoğun şekilde kullanılan metodolojilerden birisi de Lockheed Martin tarafından geliştirilen Siber Öldürme Zinciri (Cyber Kill Chain) de dezenformasyon saldırı zincirini anlamlandırmakta araştırmacılara faydalı bir temel sunmaktadır. Bu modele göre bir siber saldırının yedi tipik aşaması vardır: Keşif, Silahlanma, Teslimat, Sömürü, Kurulum, Komuta ve Kontrol, Hedef Eylemi (Lockheed Martin, 2024). Bu modelin altında yatan mantık, kuruluşların tehditleri farklı evrelerde tespit edip önlemesine yardımcı olmak ve siber güvenlik uzmanlarının saldırıları erken aşamada durdurmasını sağlamaktır. Siber öldürme zincirine benzer şekilde, Schneier tarafından aktarılan "bilgi operasyonları öldürme zinciri" (information operations kill chain) benzer şekilde dezenformasyon saldırılarını anlamak için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bu modelde, saldırganların sırasıyla toplumdaki çatlakları tespit ettiği, ardından alternatif anlatılarla adeta bir yalan sağanağı oluşturduğu, bunları gerçeklik kalıbıyla sardıkları, hedef kitlelerini oluşturdukları, kendilerini gizledikleri, anlatılara inanacak kitleleri teşvik ettikleri gibi adımları izledikleri ifade edilmiştir (Schneier, 2023).

Bu çerçevede, CSET'in dezenformasyon için uyarladığı "Dezenformasyon Saldırı Zinciri" (Disinformation Kill Chain) yaklaşımı dezenformasyon saldırılarının gerçekleşme sürecini keşif, yapı inşası, içerik inşası ve ele geçirme, sevk etme, sesi yükseltme, Trol devriyesi, gerçekleştirme olarak yedi temel aşamada tanımlar. Bu model, aslında klasik askeri ölüm zinciri mantığını bilişsel savaşa uyarlamakta ve dezenformasyonu literatürde planlı bir bilişsel operasyon olarak konumlandırmaktadır. Bu yedi aşamayı açıklayan bir sonraki bölümler temel olarak CSET'in önerdiği yapının daha detaylı açıklanmasına dayanmakla birlikte, NATO doktrinleri, RAND raporları ve (Bone & Lee, 2023; Huang & Zhu, 2023; Maci vd., 2024; Olejnik, 2025'nin çalışmaları başta olmak üzere) güncel literatürle desteklenmiştir.

Şekil 1. Dezenformasyon saldırı zinciri

Kaynak: (CSET, 2021)

1. Keşif (Reconnaissance)

Dezenformasyon saldırı zincirinin ilk aşaması aslında stratejik bir bilişsel keşif sürecidir. Saldırgan, bu aşamada hedef aldığı kitlenin toplumsal kırılma noktalarını, kültürel duyarlılıklarını, kimlik yapılarını ve algı mimarisini detaylı biçimde analiz eder. Bu analiz, psikografik haritalama, Açık kaynak istihbaratı (OSINT) tabanlı hedefteki zayıflıkların tespiti ve duygusal anahtarların belirlenmesi olmak üzere üç temel eksen üzerinde yürütülür. Sosyal medya etkileşimleri, hashtag (#) analizi, konum tabanlı veri, Google Trends ve sosyal medya platformlarının yükselen konular (trend topic) listeleri gibi kaynaklar sayesinde bireylerin duygusal eğilimleri ve kimlik aidiyetleri çıkarılır. Toplumsal çatışma geçmişi, güvenlik krizleri, siyasal kutuplaşma ve medyaya olan güven eksiklikleri üzerinden stratejik boşluklar belirlenir. Bu veriler ışığında, anlatıların mesajlaştırılması yoluyla hedef grupların hangi tarihsel ya da duygusal anlatılara duyarlı olduğu saptanır. Keşif sürecinde saldırgan aynı zamanda mesajının yayılmasına yardımcı olacak ortaklar ve hesapları da belirleyebilir (FERMI, 2023). Hedef kitlenin dijital davranış haritası çıkarılarak, hangi platformların ve hangi iletişim kanallarının kullanılması gerektiği belirlenir. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, hedefteki grubun sosyolojik ve psikolojik zemininin analizi sistemli olarak yapılmakta ve çıkan sonuçlar bir kırılma haritalamasıyla operasyonel sürece yön vermekte kullanılmaktadır.

2. Yapı İnşası (Construction)

Keşif aşamasını çoğu zaman yapı inşası adımı takip eder. Bu aşama, dezenformasyon operasyonunun dijital ve örgütsel altyapısını kurmayı hedefler. Bu adımda dijital ordu, sahte hesaplar, bot ağları, avatarlar ve otomatik içerik üretim sistemleri oluşturulur. Ek olarak, özellikle son dönemlerde yapay zekâ araçları inandırıcı kimlikler, gerçekçi görseller gibi sentetik medya oluşturularak bu yapı inşası sürecinde aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır (U.S. Army Mad Scientist Initiative, 2020). Dijital ağlar, propaganda süreçlerini otomatikleştirmek, hızlandırmak ve hedeflenen içerikleri belirli zamanlamalara göre dağıtmak için yapılandırılır. Ardından, Twitter, TikTok, Facebook, Instagram, Telegram, Discord ve alternatif sosyal medya platformlarında farklı gruplara yönelik etki yaratacak kanallar oluşturulur. Paralel olarak, dezenformasyonu destekleyecek sahte bilgi kaynakları olarak hizmet edecek web siteleri kurulur. Bu web siteleri sözde haber platformları, uzman analiz sayfaları veya kamuya açık bilgi veri tabanları gibi görünmek üzere tasarlanır. İçeriklere güvenilirlik kazandırmak için uzmanlar, gazeteciler ve hatta düşünce kuruluşları görüntüsünde uzman ağları inşa edilebilir (CISA, 2025). Bu süreçte operasyonel güvenlik (OPSEC) kritik önemdedir; zira operasyonun izi sürülmemeli, içeriklerin kaynağı gizli tutulmalıdır.

3. İçerik İnşası ve Ele Geçirme (Content Creation and Hijacking)

Dezenformasyon ölüm zincirinde içerik üretimi adımı, yalnızca bilgi oluşturmak değil, inandırıcı, manipülatif ve duygusal tetikleyici anlatılar kurmak anlamına gelir. İçerikler hedef kitlenin dünya görüşüyle örtüşecek biçimde tasarlanır. Bu içerikler sıklıkla bireyin bilişsel bağımsızlık sistemini aşmak üzere, "Aşılama Teorisi" (inoculation theory) karşıtı bir yapıda yani tutum direncini aşmak üzere biçimlendirilir. Ele geçirme sürecinde, duygusal yoğunluğu yüksek olan – özellikle korku, öfke ve umut temelli – içerikler daha fazla paylaşılır ve daha kalıcı bilişsel izler bırakmak hedeflenir. Hedef kitlenin duygularının yanı sıra, hali hazırda var olan toplumsal çatlaklar da hedef alınabilir (FERMI, 2023). İçerikler sıklıkla gerçek haberlerin estetik yapısını taklit eder, sahte uzman görüşleri içerir ve bağlamından koparılmış görsellerle desteklenir. Deep Fake videolar, WhatsApp mesaj zincirleri, sahte kamuoyu anketleri ve alternatif tarih anlatıları yapay zekâ destekli üretim araçlarıyla hızla üretilir. Görseller güncellenir, olaylara göre yeniden şekillendirilir, içerikler sızdırılmış belgelerle desteklenir ve dolaşıma sokularak inandırıcılık artırılır.

4. Sevk Etme (Deployment)

İnşa sürecinde hazırlanan içerikler, hedef kitleye ulaştırılmak üzere stratejik biçimde yönlendirilir. Bu dağıtım süreci, platformların algoritmalarına uygun zamanlama ve dil biçimleriyle planlanır. İçerikler önce düşük yoğunlukta paylaşılır, yankılandıkça büyütülür. Bu süreç aynı zamanda çapraz platform kullanımıyla, yani aynı içeriğin farklı mecralarda farklı versiyonlarla yayımlanmasıyla eşzamanlı olarak yürütülür. Son dönemde yapılan araştırmalar arama motorlarının da yanlış bilgiye inancı pekiştirebileceğini (Aslett vd., 2024; Leffer, 2023) ve arama motorlarının da dezenformasyon saldırı zincirinde araçsallaştırıldığını ortaya koymaktadır (DISARM Foundation, 2025).

İçeriğin etkili olması kadar, doğru kitleyi hedef alması, doğru zamanda ve doğru platformlarda yayımlanması da stratejiktir. Örneğin araştırmalar, muhafazakâr bireylerin yanlış bilgiyi yayma eğilimlerinin daha fazla olduğunu, olumsuz haberlerin ise daha hızlı yayıldığını tespit etmişlerdir (Guo vd., 2021). Hedef kitlenin dijital alışkanlıklarına göre, gençler için TikTok ve Reddit, orta yaş grubu için Facebook ve YouTube, aktivist çevreler için ise Telegram gibi mecralar tercih edilir. Bu tercihler, platformların viralite yani yaygınlık potansiyeli ve içerik moderasyon politikalarına göre de şekillenir.

Denetimi zayıf veya sansürsüz platformlar özellikle tercih edilirken, algoritmik olarak içerik önerme sistemleri manipüle edilerek içeriklerin yayılması hızlandırılır. Aynı içerik farklı başlıklarla, farklı kaynaklardan eş zamanlı yayımlanarak anlatının güvenilirliği pekiştirilir. Bu strateji, "anlatı yıkamak" (narrative laundering) olarak adlandırılır. Yani içerik, çeşitli kaynaklardan, farklı görünümlemlerle tekrar tekrar yayılır; böylece izleyici bu bilgiyi doğal bir dolaşımın ürünü gibi algılar. "içeriklerin platformlara özgü optimize edilmesi" ifadesi, bu aşamanın taktiksel karşılığıdır.

5. Sesi Yükseltme (Amplification)

Bu aşama, içeriklerin viral hâle gelmesini sağlayacak yükseltme operasyonlarını içerir. İçeriğin tekrar tekrar paylaşılması, buna yönelik bilgisayarlı propaganda kampanyalarının başlatılması ve "servis olarak propaganda" hizmeti sunan aktörlerin devreye girmesi bu evreye dâhildir. Süper yayıcı olarak nitelendirilen sosyal mühendisler ve yüksek takipçili hesaplar içerikleri meşrulaştırır. Ayrıca araştırmalar, influencer ve yüksek takipçili içerik üreticilerin %63'ünün içerikleri paylaşmadan önce teyit etmediklerini dolayısıyla ses yükseltme aşamasına istemeyerek de olsa dahil olduğunu ortaya koymaktadır (UN News, 2024). Bu çerçevede takipçiler içerikleri paylaştıkça dezenformasyon giderek organik gibi görünmeye başlar. Sesi yükseltme aşamasında ayrıca belirli hedeflere odaklanmış içerikler, karşıt görüşlü bireylerin saldırıya uğraması ya da itibarsızlaştırılması için tasarlanır. Son olarak, bilgi aklama faaliyetleri ile bu içerikler farklı kaynaklarda görünürlük kazanarak sanki "gerçek bilgi" gibi dolaşıma girer.

İçeriğin potansiyel etkisi, yalnızca yayımlandığı mecralarla değil, dolaşım derinliğiyle de belirlenir. Flooding yani bilgi bombardımanı teknikleri gerçek bilgiyi perdelemek için kullanılır (DISARM Foundation, 2025; European Parliament, 2025). Bu aşamada içeriklerin görünürlüğü bot hesaplar, sahte kullanıcı profilleri ile de artırılır. Bu aşamada kullanıcılar içeriğe beğeni, yorum ve paylaşım gibi etkileşimler sağlayarak, algoritmalarla içeriğin "popüler" olduğunu bildirir. Hashtag kasırgaları, içeriklerin algoritmalar tarafından daha çok kullanıcıya sunulmasına yol açar. İçerikler aynı zamanda Arama Motoru Optimizasyonu (Search Engine Optimization-SEO) uyumlu biçimde tasarlanarak, haber sitelerinde reklam gibi görünürlük kazanır. Bu sürecin sonunda birey, aynı içeriği farklı kaynaklardan, farklı biçimlerde tekrar tekrar görmeye başlar. "Repetition priming" (tekrarın ön hazırlama etkisi) olarak bilinen bu bilişsel etki sonucunda, içerik daha önce karşılaşılmış olması nedeniyle daha güvenilir algılanır. Bu aşama, bireyin farkında olmadan inançlarını içeriğe göre uyarlamasına neden olur ve onu sistematik bir algı yönlendirmesine maruz bırakır.

6. Trol Devriyesi (Troll Patrol)

90'lı yılların başında kullanıcı davranışını ifade eden ve internet kültürünün bir parçası hale gelen trol kavramı günümüzde dezenformasyon saldırı zincirinin önemli bir parçası ve hatta bir iş modeli haline gelmiş durumdadır (Global Investigative Journalism Network, 2023). Dezenformasyon saldırısının trol devresi evresinde trol gruplar ya da çorap kuklası (sock puppet) olarak da adlandırılan hesap tipleri kullanılarak içeriklerin sosyal medya üzerindeki tartışmalarda nasıl bir yankı uyandıracığı kontrol edilir. Troller bu aşamada belirli gönderilerin altına yönlendirilerek dikkat dağıtıcı, provoke edici veya tartışmayı manipüle edici yorumlar yapar. Aynı zamanda saldırganlar yapay uzlaşma yaratır; örneğin sahte destekleyici yorumlar ile içerik toplumun farklı kesimlerince onaylanıyor gibi gösterilir. Bazı durumlarda saldırganlar tartışmayı büyüterek karşıt görüşlerin susturulmasına zemin hazırlar. Platform algoritmalarının, etkileşim yoğunluğu ve gösterilme sıklığı üzerinden çalışan sistemlerinin manipüle edilmesiyle içerik görünürlüğü daha da artırılır, viral etki derinleştirilir (DISARM Foundation, 2025).

7. Gerçekleştirme (Reinforcement)

Dezenformasyonun asıl tehlikesi, geçici bir etki oluşturması değil; zamanla kalıcı hâle gelmesi ve yerleşik bir algı ortaya çıkarmasıdır. Bilgi ortamında kalıcılığın sürdürülmesi için öncelikle saldırganların kendini gizlemesi ve inkâr edilebilirlik boyutunun inşa edilmesi gerekmektedir. DISARM'ın çerçevesinde saldırganın kendini gizlemesi bilgi varlıkları, altyapılar ve operasyonel faaliyetlerin gizlenmesi taktikleriyle beraber anlatılmaktadır. Bu çerçevede, kaynak ve saldırgan arasındaki bağın gizlenmesi, teknolojik izlerin takip edilmesinin önlenmesi, içeriği üreten ve stratejiyi kontrol eden kişilerin perdelenmesi esastır. Bu noktada asıl hedef algoritmaların manipülasyonunu sürekli hale getirerek, içerik ve hesapların devamlılığını sağlayarak dezenformasyonun etki süresini mümkün olduğunca uzatmaktır (DISARM Foundation, 2025).

Kalıcılığı sürdürme aşamasında içerikler güncellenerek yeni olaylarla ilişkilendirilir, anlatılar genişletilir ve farklı kültürel veya coğrafi bağlamlara uyarlanır. Bu son aşama, dezenformasyon kampanyasının yalnızca bilişsel değil, davranışsal sonuçlara yol açtığı evreyi ifade eder. İçerikleri tüketen bireyler, zamanla bu içerikleri yeniden üretmeye ve yaymaya başlar. Bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yeni yayıcılara dönüşen bu bireyler aracılığıyla dezenformasyon kampanyası kendini yeniden üretir. Olaylar organize edilir; çevrim dışı protestolar, çevrim içi kampanyalar veya kriz zamanlarında hızla harekete geçebilecek ağlar kurulmaya başlanır. Bazı durumlarda bu, kitlesel eylemler veya doğrudan şiddet içeren aksiyonlara kadar evrilebilir. Bu süreç, hedef kitlenin davranışsal radikalleşmesine neden olabilir.

Dezenformasyonun bu evresinde, anlatı yalnızca dolaşımda kalmaz; aynı zamanda meşrulaştırılır. Bu amaçla içerikler, akademik görünümlü analizlerle, sahte uzman görüşleriyle, dini veya ulusal sembollerle desteklenir. Bone ve Lee'nin (Bone & Lee, 2023) tanımladığı şekilde, birey artık yalnızca yanlış bilgilendirilmiş değildir; aynı zamanda alternatif gerçeklik kurgularına karşı dirençsiz hâle gelmiştir. Sorgulama refleksi felce uğramış, gerçekliğe dair temel kavramlar yerinden edilmiştir. Bu nedenle dezenformasyon yalnızca içerik üretimi değil; aynı zamanda bir gerçeklik rejimi inşasıdır.

Bu aşamanın en kritik boyutlarından biri, anlatıların kolektif hafıza ve kültürel sembollerle iç içe geçerek kamusal meşruiyet kazanmasıdır. Dezenformasyon yalnızca bireyin inanç sistemine değil, toplumsal anlatı dokularına da nüfuz eder. Tarihsel travmaların, ulusal mitlerin ve dini söylemlerin manipülasyonu, anlatıyı sorgulanamaz hâle getirir. Böylelikle içerik artık bir "bilgi" değil, kültürel olarak içselleştirilmiş bir "hakikat biçimi" olarak algılanır. Bu süreçte etik refleksler de devre dışı bırakılır. Çünkü birey, manipülatif anlatıyı kendi değer dünyasının bir parçası olarak görmeye başlar. Etik yargı, epistemolojik sorgulama ve eleştirel mesafe giderek zayıflar. Dezenformasyon bu haliyle yalnızca bilgi ekosistemini değil, toplumsal bağlılık sistemini de hedef alır. Bu sebeple bu aşama, sadece bilişsel değil, aynı zamanda kültürel direnci de aşındıran çok katmanlı bir saldırıdır.

Sonuç

Bu çalışmada, bilişsel güvenliği hedef alan dezenformasyonun sadece içeriksel bir sorun değil; çok katmanlı, sistematik ve stratejik bir saldırı biçimi olduğunu ortaya koyulmuştur. Öte yandan nasıl ki siber güvenlik alanında saldırganların davranış örüntüleri sistematize edilerek saldırıların gerçekleşmeden önlenmesi ya da geriye dönük analizler yapılabilmesi için ölüm zinciri modelleri ya da çerçeveler oluşturuluyorsa, dezenformasyonu bir silah olarak gören araştırmalar benzer modelleri kurgulamaya başlamışlardır. Bu çalışmada temel alınan Dezenformasyon Ölüm Zinciri modeli ve

güncel literatür üzerinden yapılan çözümlene, dezenformasyonun her bir aşamasının bilişsel, teknik, söylemsel ve psikolojik boyutlarla örüldüğünü göstermektedir. Hazırlık aşamasından etkinin kalıcılıştırılmasına kadar uzanan bu süreç, bireyleri yalnızca yanlış bilgiye maruz bırakmamakta ayrıca onların karar döngüsünü bozmakta, toplumsal güvensizlik üretmekte ve gerçeklik algısını sistemli biçimde dönüştürmektedir.

Bu çalışmada yedi adımda anlatılan dezenformasyon saldırı zinciri, bireyin yalnızca bilgi alma süreçlerini değil, aynı zamanda algı mimarisini, kimlik duygusunu ve kolektif hafızayla kurduğu ilişkiyi hedef almaktadır. Dezenformasyon böylece sadece bireyin zihinsel kapasitesine değil; aynı zamanda demokrasinin dayanıklılığına, toplumsal uzlaşmanın sürdürülebilirliğine ve hakikatin kamusal meşruiyetine doğrudan saldırmaktadır. Bu minvalde bir bilişsel güvenlik tehdidi olarak dezenformasyon saldırılarının referans nesnesi bireyin ötesine uzanmış aynı zamanda ulusal ve toplumsal güvenlik meselesine dönüşmüştür.

Buna rağmen bu saldırı zinciri karşısında geliştirilen dirençlilik politikaları ve stratejileri çoğu zaman yalnızca doğrulama platformlarına, içerik denetimi algoritmalarına ya da medya okuryazarlığı eğitimlerine indirgenmiştir. Bu teknik ve bireyselci yaklaşımlar, dezenformasyonun anlatı gücünü, duygu ekonomisini ve kültürel kodlarla kurduğu ilişkiyi yeterince hesaba katmamakta ve özellikle dezenformasyonun kalıcılığa ya da yerleşme adımına yanıt verememektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın en önemli savı, dezenformasyonla mücadelenin yalnızca doğru bilgiye erişim değil, aynı zamanda dirençli anlatılar üretme, bilişsel güvenlik inşa etme ve etik gerçeklik savunusu geliştirme eksenlerinde düşünülmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır. Bu yönüyle nasıl ki siber güvenlik artık yalnızca teknik bir güvenlik problemi olmaktan çıkmış ve sosyo-teknik ve çok-aktörlü dirençlilik politikaları gerektiren bir güvenlik sektörüne dönüşmüşse (Bıçakçı & Evren, 2025), dezenformasyona karşı mücadele de yalnızca platform politikalarının düzenlenmesi, öz-denetim ya da tekil teyit mekanizmalarının ötesine geçmelidir. Güven unsurunun çok aktörlü olmasından hareketle özellikle afet durumları gibi kriz anlarında kamu-özel sektörün dezenformasyona karşı beraber çalışması elzemdir.

Bu bağlamda gelecekteki araştırmalar için öncelikli öneri, dezenformasyon analizlerinde disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmesidir. Sosyoloji, psikoloji, bilişsel bilimler, iletişim kuramı ve yapay zekâ etiği gibi alanların ortak katkısıyla hem savunma modelleri geliştirilebilir hem de toplumsal dirençliliği artıracak yapılar kurulabilir. Ayrıca dijital platformlara ve politika yapıcılara, algoritmik tarafsızlığı garanti altına alacak şeffaflık yükümlülükleri ve hesap verilebilirlik çözümleri (accountability) getirilmesi gerekmektedir. Teknolojik çözümler, etik ilkelerle çerçevelenmediği ve dezenformasyonla mücadele teknolojik determinizmin tekeline bırakıldığı sürece yeni türden dezenformasyon döngülerine zemin hazırlanacaktır. Üretken Yapay Zekânın dezenformasyonu hem silahlandırmada hem de onunla mücadeledeki yeri göz ardı edilmemelidir. 2021’de teknoloji ve medya kuruluşları tarafından kurulan İçeriğin Kökeni ve Doğruluğu Koalisyonu (Coalition for Content Provenance and Authenticity-C2PA) dijital içeriklerin kaynağı ve bütünlüğünü sağlamak için açık bir standart ve şeffaflık sağlanması açısından önemli bir adım olarak kabul edilebilir (Bateman & Jackson, 2024; C2PA, 2021). Benzer şekilde, Avrupa Birliği tarafından fonlanmaya hak kazanmış bir çalışma olarak, EUNOMIA projesi sosyal medyadaki “beğeni” kültürünün ötesinde kullanıcılar ve sosyal medya içerikleri arasında daha bilinçli ilişkiler kurmaya yönelik bir dijital platform oluşturmaya çalışmaktadır (EUNOMIA, 2025).

Sonuç olarak dezenformasyon, klasik bilgi kirliliği paradigmasından çıkmış, hibrit savaşın en sofistike araçlarından birine dönüşmüştür. Onunla mücadele ise yalnızca içerik doğrulamakla değil; hakikatle ilişkimizin epistemolojik, kültürel ve etik sınırlarını yeniden kurmakla mümkün olacaktır. Günümüzde içerik üretimi, denetimi ve altyapı sahipliğinin çok paydaşlı doğasına istinaden, yalnızca devlet kurumlarının tek başına bu saldırı biçimiyle başa çıkması gerçekçi değildir. Bu noktada özel sektör, akademik kuruluşlar, STK'lar ve devletin birlikte çalıştığı ortak iş birliği platformlarına ihtiyaç olduğu ortadadır. Dezenformasyon Saldırı Zinciri modeli, dezenformasyonu içerik temelli değil; süreç temelli, stratejik ve sistemik bir saldırı biçimi olarak ele alır. Bu zincirin her halkası, sadece bilişsel değil; teknolojik, kültürel ve sosyo-politik bağlamlarla örülüdür. Zinciri kırmak; teknik çözümlerden daha fazlasını, yani anlatı direnci, duygusal zekâ, medya mimarisi farkındalığı ve karar döngüsü sağlığı gibi çok katmanlı müdahaleleri gerektirir.

Kaynakça

- Aslett, K., Sanderson, Z., Godel, W., Persily, N., Nagler, J., & Tucker, J. A. (2024). Online searches to evaluate misinformation can increase its perceived veracity. *Nature*, 625(7995), 548–556. <https://doi.org/10.1038/s41586-023-06883-y>
- Backes, O., & Swab, A. (2019). *Cognitive warfare the Russian threat to election integrity in the Baltic states*. Harvard University Belfer Center for Science and International Affairs. Erişim adresi https://www.belfercenter.org/sites/default/files/pantheon_files/2019-11/CognitiveWarfare.pdf
- Bateman, J., & Jackson, D. (2024). *Countering disinformation effectively: An evidence-based policy guide*. Carnegie Endowment for International Peace. Erişim adresi <https://carnegieendowment.org/research/2024/01/countering-disinformation-effectively-an-evidence-based-policy-guide?lang=en>
- Bıçakçı, S., & Evren, A. G. (2025). Sihirli reçete mi, kara kutu mu: Siber krizlere karşı esnek-dayanıklılık anlatisinin incelenmesi. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 59–80. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2025.202>
- Bohn, R., & Short, J. (2012). Measuring consumer information. *International Journal of Communication*, 6. Erişim adresi <https://ijoc.org/index.php/ijoc%20/article/viewFile/1566/743>
- Bone, J., & Lee, J. H. (2023). *Cognitive risk*. CRC Press. <https://doi.org/10.1201/9781003189657>
- C2PA. (2021). *Coalition for content provenance and authenticity*. Erişim adresi <https://c2pa.org/>
- Cheney-Lippold, J. (2017). *We are data: Algorithms and the making of our digital selves*. NYU Press.
- CISA. (2025). *Tactics of disinformation*. CISA. Erişim adresi https://www.cisa.gov/sites/default/files/publications/tactics-of-disinformation_508.pdf
- CSET. (2021). *AI and the future of disinformation campaigns*. CSET. Erişim adresi <https://cset.georgetown.edu/publication/ai-and-the-future-of-disinformation-campaigns/>
- DISARM Foundation. (2025). *DISARM navigator*. Erişim adresi <https://disarmfoundation.github.io/disarm-navigator/>
- EUNOMIA. (2025). *EUNOMIA. Trilateral Research*. Erişim adresi <https://trilateralresearch.com/work/eunomia>
- European Parliament. (2025, 6 Mart). *Spotting disinformation: Six tactics used to fool us*. Topics | European Parliament. Erişim adresi <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20250227STO27081/spotting-disinformation-six-tactics-used-to-fool-us>
- FERMI. (2023, 22 Şubat). *The kill chain model of disinformation*. Erişim adresi <https://fighting-fake-news.eu/articles/kill-chain-model-disinformation>

- Global Investigative Journalism Network. (2023). *Dijital tehditleri araştırmak: Trolleme kampanyaları*. Erişim adresi <https://gijn.org/tr/kaynak/dijital-tehditleri-arastirmak-trolleme-kampanyalari/>
- Grahn, H., & Taipalus, T. (2025). Defining comprehensive cognitive security in the digital era: Literature review and concept analysis. *Journal of Information Warfare*. Erişim adresi <https://www.jinfowar.com/journal/volume-24-issue-2/defining-comprehensive-cognitive-security-digital-era-literature-review-concept-analysis>
- Guo, B., Ding, Y., Sun, Y., Ma, S., Li, K., & Yu, Z. (2021). The mass, fake news, and cognition security. *Front. Comput. Sci.*, 15(3). <https://doi.org/10.1007/s11704-020-9256-0>
- Huang, L., & Zhu, Q. (2023). *Cognitive security: A system-scientific approach*. Springer International Publishing.
- Kavanagh, J., & Rich, M. D. (2018). Truth decay: An initial exploration of the diminishing role of facts and analysis in American public life. *RAND Corporation*. Erişim adresi https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2314.html
- Leffer, L. (2023). How search engines boost misinformation. *Scientific American*. Erişim adresi <https://www.scientificamerican.com/article/how-search-engines-boost-misinformation/>
- Lockheed Martin. (2024). Cyber kill chain®. *Lockheed Martin*. Erişim adresi <https://www.lockheedmartin.com/en-us/capabilities/cyber/cyber-kill-chain.html>
- Maci, S. M., Demata, M., McGlashan, M., & Seargeant, P. (Ed.). (2024). *The routledge handbook of discourse and disinformation*. Routledge.
- Martin, D. A., Shapiro, J. N., & Greene, K. T. (2024). *Online political influence efforts dataset* (No. Empirical studies of conflict project; Versiyon (Version 5)) [Dataset]. Erişim adresi https://drive.google.com/file/d/1EErl3i4-gPBVpmYMIKonFUSc5BF15heJ/view?usp=sharing&usp=embed_facebook
- NATO. (2021, 20 Mayıs). *NATO Review- Countering cognitive warfare: Awareness and resilience*. NATO Review. Erişim adresi <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/05/20/countering-cognitive-warfare-awareness-and-resilience/index.html>
- Olejnik, L. (2025). *Propaganda: From disinformation and influence to operations and information warfare*. CRC Press.
- Pamment, J. (2020). The EU's role in fighting disinformation: Crafting a disinformation framework. *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim adresi <https://carnegieendowment.org/research/2020/09/the-eus-role-in-fighting-disinformation-crafting-a-disinformation-framework?lang=en>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. Penguin UK.
- Schneier, B. (2023). Toward an information operations kill chain. *Lawfare*. Erişim adresi <https://www.lawfaremedia.org/article/toward-information-operations-kill-chain>
- UN News. (2024, 27 Kasım). *2/3 of digital content creators do not fact-check, UNESCO survey reveals*. Erişim adresi <https://news.un.org/en/story/2024/11/1157546>
- U.S. Army Mad Scientist Initiative. (2020, 16 Temmuz). "Disinformation starts at home", AI increases the speed and effectiveness of information operations. *Www.Army.Mil*. Erişim adresi https://www.army.mil/article/237330/disinformation_starts_at_home_ai_increases_the_speed_and_effectiveness_of_information_operations
- Waltzman, R. (2017). *The weaponization of information: The need for cognitive security*. RAND Corporation. <https://doi.org/10.7249/CT473>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe Publishing. Erişim adresi <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>

Aylin Kılıç Cepdibi*

Güçsüzlük Hakikatin Aldatmak İktidarın Özünde mi Var? Hakikat-Sonrası Çağa Hannah Arendt'in Işığında Bakmak

Özet

Post-truth, ilk kez 1990'lı yıllarda gündeme gelmiş olmasına rağmen kavrama içkin olan hakikat ve yalan arasındaki mücadelenin tarihi çok daha eskilere gider. Ancak, özellikle İngiltere'de Brexit ve 2016 ABD Başkanlık seçimleri sürecinde başlayan tartışmalar ve giderek güçlenen popülist siyasal akımlar, giderek artan bir oranda post-truth'u tarihsel bir fenomen olarak karşımıza çıkarmış görünüyor. Bugün, görünüşleri ve dereceleri farklı da olsa tüm dünya genelinde doğruyu yanlıştan, olguyu kurgudan ayırma yetimizin giderek zayıfladığı, özel ve kamusal hayatlarımızı da derinden etkileyen kapsamlı teknolojik dönüşümün de payının olduğu bir demokratik/politik krizde olduğumuz söylenebilir. Söz konusu krizin toplumsal ve politik düzeydeki en sarsıcı görünümü olarak post-truth, hakikat ve yalan arasındaki ezeli mücadelede çağdaş dünyadaki yeni gelişmelerin de etkisiyle hakikatin mevzi kaybettiği bu tarihsel durumun adıdır. Bu da bizi 20. yüzyılın benzersiz düşünürlerinden birisi olan Hannah Arendt'in hakikat/doğruluk, yalan ve politika arasındaki gerilimli ilişkiye dair yapmış olduğu çarpıcı ve derinlikli tespitler üzerine düşünmeye ve bu tespitler ışığında çağdaş dünyanın sorunları hakkında nasıl anlamlı bir okuma yapabiliriz sorusuna getirmektedir.

Anahtar Kelimeler

Olgusal hakikatler, zihinsel yargı, politika, ortak dünya, ortak duyu, parrhesia, Hannah Arendt

* İstanbul Bilgi Üniversitesi

Giriş

İlk kez 20. yüzyılın sonlarında kullanılan ancak 2016 yılında gerek Oxford sözlükleri gerekse de Alman Dil Topluluğu tarafından yılın kelimesi olarak seçilmesiyle yaygınlaşan “hakikat-sonrası” (“post-truth/postfaktisch”), “kamuoyunun olgu ve doğrulardan ziyade duygusal söylem ve inanışlara açık olduğu durum ve siyaseti” belirtmek için kullanılıyor. (Sepczynska, 2019, s.209) Dikkat edilirse post-truth/hakikat-sonrası dediğimizde yani kavramın imlediği anlama odaklandığımızda, geri çevrilemez bir dönüşümün gerçekleştiğini zımni olarak kabul etmiş oluyoruz. Dolayısıyla bu durumda, bir hakikat çağından, “başka” bir toplumsal ve kültürel ortama geçmiş olduğumuzu düşünüyoruz demektir (Breul, 2022, s.63) Böyle bir “hakikat çağı” veya hakikatin “egemen” olduğu bir çağda hiçbir zaman yaşamadığımız kanısındayım. Öte yandan tanımda yer alan “ziyade” kelimesine odaklanırsak hakikatin iptalinden, yokluğundan ya da sonrasından söz etmiyoruz; daha ziyade gücünün zayıflamasına vurgu yapıyoruz demektir. Daha açık bir ifadeyle “post-truth dönem” derken hakikatin önemsizleştiği veya önemsizleştirilmeye çalışıldığı bir tarihsel durumdan söz etmek gerekiyor. (McIntyre, 2018, s. 5)

Görünümleri ve dereceleri farklı da olsa tüm dünya genelinde doğruyu yanlıştan, olguyu kurgudan ayırma yetimizin giderek zayıfladığı, özel ve kamusal hayatlarımızı da derinden etkileyen kapsamlı teknolojik dönüşümün de payının olduğu bir demokratik/politik krizde olduğumuzu düşünüyorum. Ekonomik ve toplumsal düzeyde yapısal nedenleri bulunan krizin demokratik/politik düzeyde tezahürlerinden birisi de hakikat ve yalan arasındaki ezeli mücadelede çağdaş dünyadaki yeni gelişmelerin de etkisiyle hakikatin mevzi kaybettiği bu tarihsel durum gibi görünüyor. Bu da bizi 20. yüzyılın benzersiz düşüncülerinden birisi olan Hannah Arendt’in hakikat/doğruluk, yalan ve politika arasındaki gerilimli ilişkiye dair yapmış olduğu çarpıcı ve derinlikli tespitler üzerine düşünmeye ve bu tespitler ışığında çağdaş dünyanın sorunları hakkında nasıl anlamlı bir okuma yapabiliriz sorusuna getiriyor.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Arendt, konuya ilişkin farklı eserlerinde yer alan değerlendirmeleri birlikte ele alındığında üç tür hakikatten söz etmektedir. Bu çalışmada yeri geldikçe daha da net bir biçimde belirtilecek olan bu hakikat “türlerinden” ilki matematik, bilim ve felsefenin dahil olduğu rasyonel hakikatlerdir (Arendt, 2014, s.312). İkinci tür hakikatler, bu çalışmanın kapsamı içerisinde üzerinde en çok durulacak olan, durmadan değişen beşerî meseleler alanında ortaya çıkan insan eylemleri ve edimlerinin ürünü olaylar ve olgulardır. Bunlara Arendt “olgusal hakikatler” adını vermektedir. Son olarak Arendt ile ilgili çalışmalarda genellikle vurgulanmayan veya gözden kaçan hakikat türü ise insanların kanaatlerinin kamusalın dünyasında karşılaşmaları ile mümkün olan karşılıklı tartışma ve müzakere ile birlikte kurdukları hakikatlerdir. Bu anlamıyla her politik toplumun tarihsel olarak kurguladığı, kurduğu hakikatlerdir bunlar. Bu çalışmada Arendt’in değindiği üç türden hakikat üzerinde durmakla birlikte özellikle ikinci tür hakikat ile yalan ve politika arasındaki ilişkiye odaklanacağım.

Arendt’in tüm eserleri okunduğunda, birbirleriyle bir ağ gibi örülü oldukları anlaşılır. Bu, okuyucu açısından büyük bir heyecan kaynağı olsa da onun fikirlerini açıklamaya çalışan bir akademisyen için meşakkatli bir iştir. Zira eserlerindeki her bir kavramın bir diğeriyle olan ilişkisi nedeniyle ele aldığı konuları açıklarken benzer bir ağ örgüsü kurmak gereklidir. Örneğin olgusal hakikatler ile politik düşünce arasındaki ilişkiyi açıklarken mutlaka düşünme etkinliğinin kendisine ve yargı yetisine değinmek gerekir. Yargı yetisi ise ortak duyunun mekânı olarak ortak dünya ve politika arasındaki ilişki üzerinde düşünmeyi beraberinde getirir. Bütün bunların post-truth denilen tarihsel durumla ilişkisine

bakmak ise hem modern politik yalan hem de hakikat anlatıcısının rolü konusundaki görüşlerini dikkate almayı gerektirir. Dolayısıyla bu makale, Arendt'in 20. yüzyılın deneyimleriyle yazdığı eserlerinde ele aldığı konuların 21. yüzyılın ilk çeyreğini bitirmek üzere olan bizler için tarihsel bir fenomen haline gelmiş bulunan "post-truth"u anlamamıza katkıda bulunacağı ve kanaatlerimizin oluşumuna ışık tutabileceği düşüncesiyle yazılmıştır. Bu çerçevede makalede öncelikle Arendt'in üç tür hakikat kavramsallaştırması üzerinde durulmuş, ardından olgusal hakikatlerin düşünme ve zihinsel yargı yetisiyle ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan sonra, Arendt'in politika teorisinde başat bir yerde bulunan ortak duyunun mekânı olarak ortak dünyanın anlamı ve bunların yitirilmesinin günümüz dünyası açısından ne gibi sonuçlar doğurabileceğine odaklanılmıştır. Son olarak çağdaş dünyanın tarihsel bir fenomeni haline gelmiş bulunan post-truth koşullarında hakikat anlatıcısı olmanın değeri araştırılarak Arendt'in politika teorisinin bize bıraktığı miras özetlenmeye çalışılmıştır.

Olgusal Hakikatler ve Politika

Hannah Arendt, 1961 yılında İsrail'de Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann'ın yargılanmasına ilişkin izlenimlerini ve değerlendirmelerini içeren "Eichmann Kudüste" (Arendt, 2009) isimli kitabının "doğruluk" ve "yalan" üzerine başlattığı tartışmaya yanıt olarak yazdığı "Hakikat/Doğruluk ve Siyaset" isimli makalesinin girişinde "güçsüzlük hakikatin, aldatmak iktidarın özünde mi var?" sorusunu sorar (Arendt, 2014, s.308). Burada Arendt, insanın varoluşunu duyumsadığı başlıca alan olan kamusal alanda "güçsüz" kalan hakikatin, "gerçekliğinin" de tehlikede olduğunu bize hatırlatır. Zira kamusal alanda insanlar tarafından görülüp duyulması, yeniden ve yeniden dillendirilmesiyle hakikat "gerçeklik" kazanır. Ancak burada zincirlerinden kurtulup mağaranın dışına çıkmayı büyük acılara katlanarak başaran "filozofun", şeyleri olduğu halleriyle temasına dayanan "felsefi (rasyonel) hakikatten" değil, birlikte yaşayan ve eyleyen insanların ortaya çıkardıkları (olumsallık taşıyan) olaylar ve olgulardan söz ettiğimizi belirtmek gerekir. "Başka türlü de gerçekleşebilirdi" diyeceğimiz türden olaylardır bunlar; olumsuzlukları bu bağlamda düşünülür. Öte yandan Arendt "şayet gerçeklik, herhangi bir verili durumun başlangıcında tanımı gereği içkin olarak var olan diğer bütün varoluş ihtimallerini yok etmemiş olsaydı, hiçbir şey var olamazdı" (Arendt, 2014, s.328) diye yazarak bu olumsuzluk "yanılsamasına" açıklık getirir. Öyleyse bir kez gerçekleştikten sonra hakikat haline gelen bu olaylar ve edimler düşüncenin sınırlarını belirleseler de -Batı felsefe geleneğine içkin olan bir tartışmanın ve ayırımın temelini oluşturacak olan- aklın en yetkin kullanımıyla ulaşabileceği felsefi hakikatten farklıdırlar. Zira olgusal hakikatler, ontolojik olarak şeylerin doğasına ilişkin olan, onların "kendi hallerinde gerçekte ne olduklarını" bildiren ve o ölçüde de "despotik" bir nitelik taşıyan felsefi hakikatten farklı olarak kendisi de sürekli bir akış halinde olan insani ilişkiler alanındaki yurttaşların değişen kanılarının desteğine ihtiyaç duyarlar. Bu bakımdan olgusal hakikat, her zaman başka insanlarla ilişkilidir, tanıklara dayanır ve bağlıdır. Üzerine söz söylendiği sürece ve zaman vardır. Doğası gereği politiktir. (Sarı, 2018, ss. 152-153; Nelson, 1978, s.278) Zira olgusal hakikat politik düşünceye bilgisel temelini verir. Arendt bunu şu şekilde ifade eder: "Olgusal bilgilenme olmadığında ve olgular ihtilaf konusu haline geldiğinde, kanaat (görüş) özgürlüğü de bir tuluattan/doğaçlamadan ibaret kalır. Demek ki olgusal hakikat, tıpkı ussal/rasyonel hakikatin felsefi kurgusal düşünceye bilgisel dayanağını vermesi gibi politik düşünceye bilgisel temelini verir" (Arendt, 2014, s. 322). Dolayısıyla olgusal hakikatler eyleme ve değiştirme özgürlüğüne sahip olduğumuz politik alandaki kanaatlerimizin de sınırlarını çizerler. Ancak tam da bu sınır çizme özelliği olgusal hakikatleri, tekelleri altına alamayacakları sınırlayıcı bir gücün rekabetinden korkan tiranların başlıca hedefi haline getirir (Enaudeau & Bonnigal-Katz, 2007 s.1035). Hakikati yalnızca kendilerinin bilebildiklerini zannedenler küstah bir kibir (*hubris*) içerisinde olanlar, her türden insani sınırı yıkabileceklerini zannederler. Her türden tartışmaya gözlerini kapatan ölçsüz kibir, "tek doğrucu tavrı" empoze ederek ve sınırları hiçe sayarak politikayı da imkânsız kılar. Oysa politik konular, değişmez doğruluk ilkeleriyle yönetilemez;

politikada mutlak hakikat yoktur. Bu nedenle çeşitli yöntemlerle iktidarın saldırısı, tehlikesi altında olgusal hakikatler kırılındılar. Onları koruyacak, politik-etik zeminin sınırları olarak kabul edecek insanların iradelerine, eylemlerine ve kanaatlerine bağlı olmaları bundandır. Arendt de bu kırılma şüğü ifade eder: "Bir kere yitirildiklerinde hiçbir rasyonel çaba, onları (olgusal hakikatleri) bir daha geri getiremez" (Arendt, 2014, s.313). Arendt burada hem Nazi Almanyası'ndan hem de Stalin Rusyası'ndan örnekler verir. Ama olgusal hakikatlerin kırılma şüğü, yalnızca totaliter yönetimlerin yapıp ettikleriyle kanıtlanabilecek bir şey de değildir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında güçlü bir kadın hareketinin olduğu ve Osmanlı feministlerinin tıpkı Batı'daki benzerleri gibi "biz de insan değil miyiz" diye sorarak insan hakkı mücadelesi verdiklerini ancak 1990'lı yılların sonlarında öğrenebildik. Bir olgusal hakikat olarak Osmanlı Kadın Hareketi ancak bu yöndeki kadın eylemliliği ve iradesi sayesinde tekrar gün yüzüne çıkabildi. Ve bugün bizler bir olgusal hakikat olarak Osmanlı Kadın Hareketini inceleyerek, araştırarak onun hakkında kanaatlerimizi oluşturabiliriz. Dolayısıyla olgusal hakikatler bizim kanaatlerimizin bilgisel temelini oluştururlar. Buna karşılık kanaatlerimiz, olgusal hakikatlere ilişkin yargılarımız çoğuldur. Kanaatlerdeki çoğulluk insani çoğulluğun bir yansımasıdır; her bir bireyin kendi duruş noktasından dünyayı algılamasını, bakış açısını imler (Berktaş, 2012, s.117). Bizler, kamusal alanda ortaya koyduğumuz kanaatler üzerinde yargı yetimizi kullanırken onların olgusal hakikatlerle olan bağına, tutarlı olup olmadığına bakarız. Bir konuda kanaatimizi ortaya koyarken yalnızca argümanlarımız arasındaki tutarlılığa değil fakat aynı zamanda argümanlarımızın olgusal hakikatlerle uygunluğuna da dikkat ederiz.

Alternatif Hakikatler, Olgusal hakikatler ve Ortak Kabuller Olarak Hakikatler

Pekiye, ya "alternatif gerçekler/hakikatler" söyleminin hedefinde olduğu gibi olgusal hakikatler birer kaniya dönüşürse ne olur? Burada, ispatı mümkün yalanların yalan olmalarının üstünü örtmek için kullanılan bir kavramdan söz ediyorum: "alternatif gerçekler/hakikatler". Bu kavramı ilk kez Donald Trump'ın ilk başkanlığı döneminde, 2017'de basın sözcüsünün başkanlık yemin törenine katılım konusunda, canlı yayınlarda hiç de öyle görünmüyor olmasına rağmen, söylemiş olduğu yalanın ABD Başkanının danışmanı tarafından "alternatif gerçek" olarak savunulmasıyla duyduk.

Arendt olgusal hakikatlerin kırılma şüğü ve birer görüşe dönüşmesine şu örneklerle dikkat çeker: "Sanki Almanyası'nın Hitler'i desteklemesinin ya da 1940'ta Fransız ordusunun Alman ordusu karşısında dağılmasının ya da Vatikan'ın İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikalarının tarihsel bir kayıt olarak değil de bir görüş meselesiymiş gibi..." (Arendt, 2014, s.320). Burada dikkat çekmek istediğim, alternatif bakış açıları değil, alternatif hakikat/gerçek söyleminin tehlikesidir. Arendt, olgunun kaniya dönüşmesinin, sonunda içinde fikir alışverişi yapıp yargıda bulunulacak müşterek dünyanın yitimiyle neticeleneceğini belirtir. Dolayısıyla yalnızca olgusal hakikatler değil; yurttaşlar arasındaki politik tartışma, görüş alışverişi ve kolektif eylem kapasitesini gerçekleştirebilecekleri ortak etik-politik zemin ve ancak bu ortak zeminde her bir kişinin "bana öyle geliyor ki" ("*dokei moi*") ile başlayan kendi bakış açısını ortaya koymasıyla varılacak olan hakikat de güme gider. Yurttaşların kolektif birlikteliği, özgür bir düşünme ve tartışma ortamından neşet etmeyen hakikat ise ancak tiranik bir hakikat olabilir.

Arendt, "hakikatin" her bir insan tekine kendi duruş noktasından kendisine görünen, kendisine açılan niteliğinden söz etmektedir; daha açık bir ifadeyle herkes kendi penceresinden olayları ve olguları algılar; bu nedenle de kanaatler çoğulluğu söz konusudur. Arendt'in insan bilgisinin ötesinde, ona aşkın "ilahi" veya "felsefi" türden hakikatlerle -varsa bile- ilgilenmediği hatırlanacak olursa burada söz ettiği, olgusal hakikatlerdir. Öte yandan Arendt insanların politik varoluşlarıyla kamusal alanda bir araya gelerek oluşturdukları, insan eseri ortak dünyada imal ettikleri "hakikatlerden" de söz etmektedir. Politik toplumun üretimi olan bu hakikatler de insanların bu yöndeki kanaatlerinin

devamlılığına bağlıdır. Çoğul olan görünümünün, kanıların hakikat haline gelebilmesi, bu farklı görüşlerin bir araya gelip kendini ortaya koyabildiği, söz ve eylemle birbiriyle iletişime geçebildiği bir kamusal alanın, müşterek dünyanın varlığını gerektirir. Her bir yurttaş belirli bir konuda kendi kanaatlerini özgürce ifade edebildiği zaman ve sürece kendi kanaati içindeki hakikat payı hem kendisine hem de başkalarına görünür olabilir (Arendt, 2023, s.17; Enaudeau & Bonnigal-Katz, 2007, s.1039). Bu paylaşım ne kadar çok yurttaşın katılımıyla ve herhangi bir misilleme korkusu olmaksızın her bir yurttaşın akranlarının gözlerinin içine bakarak kanaatlerini açıklama, yargıda bulunma ve başka kanaatleri eleştirebilme hakkının gerçeklik kazanması şeklinde olursa, ortaya çıkan hakikat herkesin ortak değeri haline gelebilir, geçerlilik kazanabilir. Tam da bu noktada Arendt dikkatimize Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ikinci cümlesini sunmaktadır: "(...) Bizler şu hakikatleri apaçık kabul ederiz: tüm insanlar eşit yaratılmıştır, Yaratıcıları tarafından bazı vazgeçilmez Haklarla donatılmıştır, bu haklar arasında yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı vardır...". Arendt, her ne kadar Bildirge'nin yazarı Thomas Jefferson'ın farkında olmasa da politik meselelerle ilgili can alıcı bir itirafta bulunduğunu kaydeder (Arendt, 2014, s.333). Bu çerçevede metinde "bunlar apaçık hakikatlerdir" denmemekte, fakat "biz bunları hakikat olarak kabul ediyoruz" denmektedir. Dolayısıyla "beşerî ilişkiler alanında biz insanlara dışarıdan dayatılan, birlikte kurduğumuz siyasal toplumumuza aşkın, kendinden menkul birtakım hakikatler var ve biz bunları kabul ediyoruz" denmemektedir. Arendt, insanların tanrı tarafından eşit olarak yaratıldıklarının ve yine tanrıya atfen vazgeçilemez hakların varlığının güvencesinin, bizzat tanrının kendisinin olmayıp yurttaşların sözleri olduğu bir hakikatlilik zemininden söz etmektedir. Bu da "politik anlamda eşitlik, bir kanaat meselesidir" anlamına gelir; ancak politik topluluk onu kendi politik varoluşunun bir hakikati haline getirip koruyabildiği sürece gerçeklik kazanabilir. Demek ki beşerî ilişkiler alanında gerek olgusal hakikatler gerekse de topluluğun ortak hakikatleri insanların kolektif politik iradelerine ve kanaatlerin belirli ilkeler konusunda ortaklaşmasına bağlıdır. Bununla bağlantılı olarak, her bir insanın fikirlerinin olgularla/gerçeklerle uyumlu olup olmadığını bilebilmesi için başka insanlara ihtiyacı olduğu görülmektedir. Bu nedenle hakikat ortaya çıkabilmek için bu temsillerin, kanaatlerin, kanıların söz ve eylem yoluyla paylaşıldığı, görünür olduğu bir kamusal alana ihtiyaç duyar. Buradan yola çıkarak Arendt'in konuyla ilgili düşüncesine ilişkin iki tespitte bulunmak mümkün görünüyor. İlk olarak, herkesin kendi kanaatleri vardır; herkes "bana öyle geliyor ki" ya da "öyle görünüyor ki" ile başlayan cümleler kurar. İkinci olarak ise hiçbir insan tekil olarak, tek başına hakikati tespit ettiğini bilemez, kendi kanaatindeki hakikat payını kendi başına ve ek bir çaba gerekmeksizin bilemez. Bu nedenle başkalarının da kanaatlerini duymaya, dinlemeye, anlamaya kendi kanaatleri ile bunları karşılaştırmaya ve kendininkileri sunabilmeye ihtiyaç duyar. Arendt bu nedenle Sokrates'in yurttaşların kanaatlerindeki hakikati doğmasına yardımcı olacak diyalog yöntemini kentin agorasında uygulamasının rastlantı olmadığını, filozofun görevinin de "felsefi hakikatleri aktarmak" değil "yurttaşları hakiki kılmak" olduğunu yazar. Arendt'e göre, Delfi tapınağındaki ünlü söz "kendini bil" de bu çerçevede anlamlıdır. "Kendini bil" anlamı, "tüm insanlar için aynı olduğundan her bir insanın varoluşuyla bağlantısız ve ondan bağımsız mutlak hakikatin mevcudiyetine ölümlüler erişemez"dir (Arendt, 2023, s. 21). Her bir insan teki bunu; kendinin insan olduğunu, kendi somut varoluşuna bağlı kalacağını bilmelidir. Sokrates'in "bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir" aforizmasındaki "bilmediğimi bilmek" de herkes adına hakikati bilmediğinin farkındalığının ifadesidir; bu nedenle başkalarının kanaatlerini bilmeye ve anlamaya ihtiyacımız vardır. Dolayısıyla fenomenal dünyayla sınırlı bir bilmeye malul ölümlüler açısından önemli olan kanaatleri hakiki kılmaktır. Her kanaattaki hakikat payı ancak her bir kişi, kendi kanaatini başkalarına sunar hem kendine hem de başkalarına kendini ifşa ederse ortaya çıkabilir. Fakat tam da bu noktada Arendt, kanaatin "öznel bir yanılsama" veya "keyfi bir tahrif" olmadığını da altını çizer. Bu çerçevede kendi kanaatini başkalarının düşüncelerine sunan kişi için temel kıstas "kendisiyle uyuyor" olmaktır ki bu da bize Sokrates'in bir başka aforizmasını hatırlatır "tüm dünyayla

uyuşmazlığa düşmek, bir iken, kendimle uyuşmazlığa düşmekten iyidir” (Plato, 1987: -482c/d- ss.41-42). Arendt’in, totaliter yönetim altında insan varoluşunun son etik kriteri olarak derinlemesine incelediği bu aforizma, insan zihninin düşünme ve yargı yetisine ilişkindir.

Düşünme, Zihinsel Yargı Yetisi ve Olgusal Hakikatler

Arendt insanın kendisiyle çelişmemesi kıstası diye de özetleyeceğimiz şeyin temelinde, insanın dış dünyadan kendini soyutladığında, yalnız kaldığında sanki yalnız başınaymış gibi görüldüğü zamanlarda bile iki kişi olduğunu -ben ve kendim- (bir-içinde-iki olduğunu) belirtmektedir. Burada kastettiği insanın düşünme edimidir. Arendt’in de benimsediği gibi Platon, düşünmeyi ben ile kendim arasında sessiz bir diyalog olarak tanımlamıştır (Plato, 1992: 189e-190a; 2025: 263e-264d; Arendt, 2018b, ss.92-93, 153): Düşünürken ben kendimle bir diyalog içerisine girerim. İşte böyle anlarda “ben”in kendine hesap veremeyeceği şeyleri olmamalıdır. Oysa başkalarıyla birlikteyken tek olurum, bir olarak görünüm. Ne zaman ki düşünmeye başlarım (ki düşünme edimi kaçınılmaz olarak beşerî işler aleminden bir süreliğine de olsa geri çekilmeyi gerektirir), o zaman kendimle baş başayım. İşte kendime kendimin hesabını verebilmem, öncelikle ben kendime güvenebilmem için kendimle uyuşmam gereklidir (Arendt, 2018b: 85-86). Kendisiyle uyuşmayan birine kimse güvenmez, kendim bile! Ancak kendi kendisiyle nasıl yaşayacağını bilen kişi başkalarıyla bir arada yaşamaya uygundur. Anadolu kültüründe olan “ya görüldüğün gibi ol ya da olduğun gibi görün” ifadesini bu şekilde de yorumlayabiliriz; başkaları tarafından görüldüğünde nasıl görünmek istiyorsan kendine de öyle görün (Arendt, 2023: 23). Bu nedenle “yalancı” birisi kendi yalancı kişiliğinin daimî refakatine mahkûm olmakla kalmaz, “kişi kendi gibi bilir ötekini” sözünün de hatırlattığı gibi diğer tüm insanları da kendi eyleminin imgesinde görür (Arendt, 2023, s. 24).

Kendisiyle konuşmayan, kendi kendisiyle diyalog içinde olmayan birisi düşünme yeteneğini de kullanmıyor demektir. Arendt böyle birine “düşünme yoksunu” der (Arendt, 2018a, s.91). Zihinsel yargı yetisi dediğimiz sürekli düşünme ve değerlendirme yetisini uygulamanın “ne kadar bilgili ya da cahil, ne kadar zeki ya da aptal olsun, akıl sağlığı yerinde olan herkes için geçerli” olduğunu belirten Arendt, bu nedenle herkesten bu yetiyi kullanmasını talep etmek gerektiğini belirtir. Aynı şekilde düşünme yoksunluğu da “beyin gücünden yoksun çoğunluğun zaafı” olmayıp pekâlâ bilim insanları ve akademisyenler de dahil olmak üzere herkesin düşebileceği bir durumdur (Arendt, 1978, s.191; 2018b, s.91; Arendt vd., 2014, s.192). Öyleyse herkeste var olan bu yetiyi kaybetmek de herkes için daima bir risktir. Çünkü fiiliyatta düşünme, hayatta herhangi bir zorlukla karşılaştığımız her seferinde yeni baştan bir karar vermemiz -yargıda bulunmamız- anlamına gelir. Bu açıdan düşünmemeyi seçmek, yerleşik kabulleri, gelenekleri, iktidarın taleplerini yerine getirmek onları sorgulamaktan çoğu kez daha rahat gelebilir. Arendt, “tehlikeli düşünce yoktur; düşünmenin kendisi tehlikelidir” yorumunu yapar (Arendt, 2018a, s.206). Çünkü düşünmenin rüzgârı insanların alışlageldik (halihazırda ellerinin altında olan) yerleşik yol işaretlerini sökü� atar. Verili durumda iktidar oyununda hâkim konumda olanlar için tehlikeli olması bundandır. Bunlar bazen siyasal iktidar sahipleri olabileceği gibi Sokrates’in yargılanması örneğinde olduğu gibi yurttaşların hatırı sayılır bir kısmı da olabilir (Arendt, 2018a, s.208). Düşünmenin rüzgarından korkanlar ise basitçe düşünmemeyi seçerler. Arendt, Nazi savaş suçlusı Eichmann için “düşünme yoksunu” nitelemesinde bulunur (Arendt, 2009, s.59) yani Eichmann, caniliğin ve kötülüğün vücut bulmuş halinden ziyade insanı dehşete sürükleyecek derecede düşünme yoksunu birisidir. Ancak tam da düşünme yoksunu olduğu, kendi kendine kendisinin hesabını vermekten aciz olduğu için her türlü kötülüğü yapabilir. Eichmann gibi düşünme yoksunlarının çoğunluk haline geldiği bir toplumda ise kötülük de sıradanlaşır. Arendt’in Eichmann davasını izlerken tuttuğu notlardan yola çıkarak yazdığı kitabının başlığında “Kötülüğün Sıradanlığı/ Bayalığı” ifadelerine yer vermesi bundandır.

Eichmann davası bize yerleşik hukuk ve ahlak kurallarının yerle bir olduğu bir insanlık durumunda düşünme yetisini kullanmanın ne kadar hayati olduğunu hatırlatır. Çünkü düşünme yetisinin, bu türden buhran dönemlerinde insanın zihinsel yetileri arasında "en politik olanı" olarak nitelenebilecek muhakeme yetisi üzerinde özgülleştirici bir işlevi vardır. Düşünme, görünmezler, namevcut olanların temsilleriyle ilişkiliyken ve daima genelleştirirken tikellerle ilgilenen muhakeme, düşünmeyi gerçeğe dönüştürür. Muhakeme/yargıda bulunma düşünceyi görünümüler dünyasına çıkararak başkalarına açık kılar, başkalarının yargılarına sunar. Bu nedenle Arendt, "düşünce rüzgarının tezahürü bilgi değil, doğruyu yanlıştan güzeli çirkinden ayırt etme becerisidir" diye yazar (Arendt, 2018a, s.224; 2018b, s.175). İşte her türden hukuki ve ahlaki ilkelerin yerle bir olduğu kriz anlarında muhakeme/yargı yetisi felaketleri önleyebilir, Düşünmenin gerçekleşmesi olarak yargıda bulunma ise "konuşmaya muktedir canlı varlık" için iletişimidir. Gerçekten de insanın kendi kendisiyle etkinliği olarak düşünmeden farklı olarak yargı yetisi başkalarına ihtiyaç duyar, yalnızca sesini duyurmak ve kendini "görünür" kılmak için değil, fakat aynı zamanda etkinliğe geçebilmek için konuşmaya muhtaçtır (Arendt, 2018a, s.147). Bu da Arendt'i -ve elbette bizleri de- ortak bir dünya ve ortak duyu kavramları üzerine düşünmeye sevk eder.

Ortak Duyunun Mekânı Olarak Ortak/Müşterek Dünya ve Politika

Politik düşünce, temsili düşüncedir. Kant'ın "estetik kuramını" inşa ettiği "Yargı Yetisinin Kritiği" isimli muazzam eserini ustalıkla kendi politika teorisine "uyarlayan" Arendt, politik meselelerde yargı yetimizi kullanırken imgelem (hayal gücü) yetimiz sayesinde o sırada orada olmayan akranlarımızın düşüncelerini de zihnimizde "canlandırarak" bir fikir oluşturduğumuzu (ya da oluşturmamız gerektiğini) belirtir (Arendt, 2018b, ss.130-131). Dolayısıyla başkalarının düşüncelerini kendi zihnimizde (imgelem yeteneği sayesinde) "temsil" etmiş oluruz. Böylelikle topluluğun her bir üyesini, herkesi ilgilendiren konular söz konusu olduğunda bu temsili düşünmeyi ne kadar fazla "genişletebilirsem" o ölçüde düşüncemin geçerliliği de artacaktır. Nitekim Kant buna "genişletilmiş zihin" adını verir (Kant, 2000: 40. Bölüm, ss.158-160). Ancak burada yegâne koşul, tahayyülümü genişletirken kendi özel çıkarlarımı/ilgilerimi bir kenara bırakmam gerektiğidir (Eauseau & Bonnigal-Katz, 2007, s. 1041). Dünyanın benim duruş noktamdan bana kendini açmasının ötesine geçerek dünyanın başka her bir insan tekinin duruş noktasından onlara nasıl görüldüğünü tahayyül edebilirsem, ki bu kaçınılmaz olarak kendimin (ilgilerimin, çıkarlarımın) ötesine geçmeyi dayatır bana, o derece "genişletilmiş zihin" ile düşünmüş ve yargıda bulunmuş olurum (Arendt, 2014, ss.326-327). Yargıda bulunmanın bir başka önemli yönü, "dünyayı başkalarıyla paylaşma" deneyiminin başlıca etkinliklerinden biri olmasıdır. İnsanı ben'den ötekilere, kendi sınırlı dünyamdan başkalarıyla birlikte paylaştığım ortak dünyaya açan duyu ise (*sensus communis*) "ortak duyu"dur. Ortak duyu, Kant'tan esinlenen Arendt'in kelimeleriyle "hepimizin ortaklaşa sahip olduğu, fakat bunun da ötesinde bizi ortak bir dünyayla bağdaştıran ve dolayısıyla da ortak bir dünyayı olanaklı kılan altıncı duyu"dur (Arendt, 2023, s.35; Kant, 2000, ss.126-127,158-160). Arendt ortak duyu/sağduyunun işlevini şu şekilde tarif eder: "(...) Sağduyu, tam da dünyanın müşterek doğasını önümüze serer; tamamen özel ve öznel beş duyumuz ile onların sağladığı duyu verilerinin, kendilerini başkalarıyla müştereken sahip olduğumuz ve paylaştığımız öznel olmayan, nesnel dünyaya uydurabilmelerini ona borçluyuzdur..." (Arendt, 2014, s.299). Arendt "Zihnin Yaşamı" isimli eserinde ortak duyunun kaidelerini yine Kant'a atıfla sıralar: "kendisi için düşünmek", "kendimizi, düşüncede diğer herkesin yerine koymak" ve tutarlı olmak ya da kendinle mutabık olmak (Arendt, 2018a, s. 512). Bunlar politik alanda da yargılarımızın "ortak duyunun" sesi olabilmesi için gerekli olan dayanaklardır. Politik yargıların kapsayıcılığı ve geçerliliği bu ilkelerle temellendirilmiş olmalarına bağlıdır.

Demek ki "ortak duyuyu" insanların ortaklığı oluşturur. Kişi yargısını oluştururken ne kadar çok sayıda insanın kanaatlerini, görüşlerini kendi düşüncesinde mevcut kılabilirse yargısı da o ölçüde temsil edici olacaktır. Dolayısıyla bu ilkelerle oluşturulan politik yargılar da ne öznel ne evrensel ne de nesnel olmayıp özneler arası ve temsil edicidir. (Sepczynska, 2019, s.212) Böyle bir politik yargı hiç şüphe yok ki çoğulluğa kendini açar. Nitekim Kant'ın sözleriyle "egoizme ancak çoğullukla karşı konulabilir, çoğulluk benliğin dünya ondan ibaretmiş gibi kendisiyle sarmalanmadığı, aksine kendini bir dünya vatandaşı saydığı bir zihin yapısıdır" (Kant, 2006, s.18). Öte yandan Arendt henüz 20. yüzyılın ikinci yarısında "ortak duyunun" / "sağduyunun" parçalandığı bir dünyada yaşadığımızı yazıyordu. Şimdi, ortak dünyanın yitimi ile ortak duyunun yitimi arasındaki ilişkiye ve bunun politik yansımalarına bakalım.

Ortak Duyunun ve Ortak Dünyanın Yitimi

Modern toplumun özelliği insanın yalnızca yeryüzüne ve kendine yabancılaşmış olması değil, fakat aynı zamanda insanlar arası ortak dünyanın (kamusal alanın) tehlike altında olmasıdır. Arendt, "ortak dünyanın yitimi" meselesini oldukça önemser. Çünkü ortak dünya/kamusal alan, insanın hem düşüncelerine ortaklık eden kendine hem de deneyimini mümkün kılan dünyaya ilişkin güvenin temelini oluşturur. Elbette ortak bir dünya, üzerinde politik-toplumsal ilişkilerimizi kurabileceğimiz etik-politik zeminin varlığı için gereklidir. Eğer bizi birbirimize bağlayan, aramızda anlamlı ilişkiler, ortaklıklar, dayanışma ağları kurmamızı sağlayan, uyumsuzluğa, anlaşmazlığa düştüğümüz ve fakat bunlar üzerine konuşabildiğimiz, birbirimize görünür hale geldiğimiz, söz ve eylemlerimizle kendimizi var kıldığımız, kişiliğimizi kazandığımız ortak bir dünya yoksa gerçeklik algımız da sallantıda demektir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu nasıl bilebilir, olaylar ve olguların gerçekliğinden nasıl emin olabiliriz? Ortak bir dünya yoksa düşünme ve yargı yetimiz de fiilen işlemez hale gelecektir. Çünkü ortak dünyanın yitimi ortak duyunun da yitimidir. Bizi başkalarının yargılarıyla buluşturan, kanaatlerimizi karşılaştıran ve birlikte söz ve eylemlerimizle yeni şeyler başlatmak kadar birlikte kurduğumuz ilkelerimiz ve kurumlarımızı koruyacağımız ortak bir dünyamızı yitirmişsek ortak bir duyu da geliştiremeyiz. Öyle ya başkalarının ne düşündüğünü bilmeden zihnimi, temsili düşüncemi nasıl genişletebilir, nasıl kapsayıcı bir yargıya ulaşabilirim? Öyleyse ortak dünyanın yitimi yalnızca ortak duyunun yitimi değil, çoğulluğun da yitimidir. Çoğulluğun yitimi ise her bir insan varlığının kendi eşsiz benzersizliğini ortaya koyabilmesinin, söz ve eylemleriyle kendi bireyliğini oluşturabilmesinin imkanının iptali anlamına gelir. Böyle bir çöl ikliminde insan ne kendi düşüncesi ve eylemleri üzerine düşünebilir ne de başkalarınınkiler üzerine düşünüp yargıda bulunma yetisi gelişebilir. Düşünme ve deneyim yetisini yitiren insanlar ise yalnızca tek bir kanaatin hakikat olarak dayatıldığı baskıcı rejimlerin birer kuklaları olabilirler; birbirlerinin yerlerine rahatlıkla geçebilirler. İşte böyle bir insanlık durumunda geriye kalan yalnızca fanatiğin davranışlarından söz edilebilir. Bugün tüm dünyada giderek artan saplantılı fanatizmin kökeninde düşünme ve yargıda bulunma yoksunluğu bulunmaktadır. Saplantılı fanatiklerle ne nesnel değerlendirmeler ne tartışmak ne de olgusal hakikatlere dayalı anlamlı ilişkiler kurmak mümkün olabilir (Arendt vd., 2014, ss.92-93). Çünkü kanaatlerin çoğulluğuna dayalı politik alanda tek bir kanaatin hakikat olarak dayatılması politikanın yok edilmesi anlamına gelir. Tek bir kanaatin bir hakikat olarak sunulmasına dayalı "eylem" de fanatiğin politika dışı eylemidir.

Müşterek/ortak dünyanın veya politika literatüründe daha fazla kullanılan şekliyle kamusal alanın karanlığa gömülmesi, yitilmesi tehlikesine ilişkin olarak Richard Sennett, 1977'de yayınlanan "Kamusal İnsanın Çöküşü" (Sennett, 2017) isimli yetkin çalışmasında sürecin 19. yüzyılın sonunda başladığını yazar. Dolayısıyla ortak dünyanın/kamusal alanın tahrip edilmesi ve giderek kararması süreci eskilere dayanır. Öyleyse bugün post-truth denilen dönem ile 19. yüzyılın sonlarından itibaren

başlayan ve 20. yüzyılın son çeyreğinde Batı uygarlığında açıkça bir kriz olarak ortaya çıkan "ortak dünya yitimi" mefhumu arasında bir fark var mıdır? Bugün krizin derinleşmesi ve artık çok daha net bir biçimde kendini göstermesi sürecini yaşadığımız tespitinde bulunmak mümkündür. Nitekim, Ralph Keyes "Hakikat Sonrası Çağ" isimli kitabında "radikalleşen" krize ilişkin belki küçük ama anlamlı bir ipucunu vermektedir. Keyes, "yalan, insanlığın uzun yürüyüşüne eşlik etmekle birlikte, yine de bir boyutuyla tarih boyunca hep suçluluk ve utanç ya da mahcubiyetle birlikte anılmaktaydı fakat günümüzde bu ilişkide radikal bir değişim söz konusudur." diye yazmaktadır (Keyes, 2021, s.13). Keyes'e göre çağımız insanı, hakikatle oyun oynar ve yalanın neden olduğu moral yükü omuzlarında hissetmez. Ancak Arendt'in "modern politik yalan"a ilişkin tespitleriyle birlikte düşünüldüğünde Keyes'in iddia ettiği durumun pek de yeni olmadığı görülebilir. Zira Arendt, totaliter yönetimlerde yalanın nasıl örgütlü yalan haline geldiğini, tam da örgütlü yalanın ideoloji olduğu bir rejimde hakikatle nasıl oynandığını ve bunun moral yükünün, ideolojiye inanmış kitlelerce nasıl da üstlenilmediğini yazmaktaydı. Öte yandan, post-truth tarihsel durumu için "yeni" olan, "totaliter" bir yönetim altında, herhangi bir totaliter terörün baskısı olmaksızın kitle toplumunun dikkate değer bir kısmının, yalanın (oldurulanın, kasti yanlışın, uydurulanın vs.) farkında/bilincinde olsa bile kanaatlerinin oluşumunda bunun önemini yitirmesi, üstelik "yalansa ne olmuş" türünden bir ahlaki geri-çekilişin söz konusu olmasıdır. Öyleyse ortak (müşterek)/kamusal dünyanın parçalandığı veya karanlığa gömüldüğü (bugünkü dünyada devletlerin yönetim biçimlerine göre parçalanmadan veya karanlıktan pekâlâ söz edebiliriz) bir toplumsal-politik iklimde doğrudan totaliter yönetimler altında olmadan hakikatle oynayanların ve yalanın ahlaki sorumluluğunu üstelenmeyenlerin giderek çoğaldığı, kurumları ve politika sahnesini ele geçirdiği veya geçirmek için türlü çabalar içerisine girdiği bir insanlık durumundayız. Bu nedenle insani çoğulluğu, insanların söz ve eylemleriyle yeni bir şey başlatma kapasitelerini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden bir girişim söz konusu. Arendt bu girişimin, totalitarizmden gelebileceği gibi demokratik rejimlerde aldatma, yalan ve manipülasyondan da kaynaklanabileceği konusunda bizleri uyarıyordu. Nitekim, "Cumhuriyet'in Krizleri" isimli kitabında "Yalan ve Politika" başlığıyla yayınlanan makalesinde dönemin Nixon hükümetinin Vietnam Savaşı siyasetine sert eleştirilerde bulunurken hükümeti, "aldatma, kendini kandırma, imaj oluşturma, ideolojikleştirme ve olgusuzlaşma" yöntemlerini kullanmakla itham etmektedir (Arendt, 1972, s.44). Hiç kuşku yok ki, bu ithamlar, bugün de pek çok devlette siyasal iktidarın kimi siyasalarına yönelik olarak rahatlıkla kullanabileceğimiz nitelemelerdir. Ancak Arendt söz konusu makalesinde olgusal hakikatlerin sonunda baskın geleceğini, yalancı bir hükümetin tüm yalanlarının ifşa edileceği ve demokratik toplumun sağduyusu ile hükümetin sonunda rezil olacağı düşüncesindedir. Dolayısıyla siyasal yalan ve aldatmalar, olgusal hakikatlerin azameti karşısında yenilecektir. Bu çerçevede Arendt, olgusal hakikatlerin güvencesi olarak üniversiteler, yargı mekanizması, yargı yetisini kullanan yurttaşlar ve medyayı görür (Sepczynska, 2019, s.215). Ancak Irak/Afganistan işgallerinin de ortaya koyduğu gibi sadece hükümet yetkilileri değil medya da imaj oluşumu, aldatma ve yalan siyasetinde büyük bir rol oynayabilir. Arendt de bunun farkındadır, nitekim kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle söyler:

"Artık özgür basına sahip olmadığımızda her şey olabilir. Totaliter ya da başka bir diktatörlüğün yönetmesini mümkün kılan şey, insanların bilgilendirilmemesidir. Bilgilendirilmediğinizde nasıl bir fikriniz olabilir? Herkes size her zaman yalan söylüyorsa sonuç yalana inanmamanız değil, daha çok bu, kimsenin artık bir şeye inanmadığı anlamına gelir. Bunun nedeni, doğası gereği yalanların değiştirilmesi gerekirken yalan söyleyen hükümetin kendi tarihini daima yeniden yazmak zorunda olmasıdır. Buna maruz kaldığınızda sadece tek bir yalanınız olmaz -bir yalanla günlerinizin geri kalanını geçirebilirsiniz- fakat siyasal rüzgârın nasıl estiğine bağlı olan oldukça fazla sayıda yalan elinizde olur. Artık hiçbir

şeye inanmayan bir halk kendi kararlarını veremez. Sadece hareket etme kapasitesinden değil, aynı zamanda düşünme ve yargılama kapasitesinden de yoksun bırakılmıştır. Ve böyle bir halka istediğinizi yapabilirsiniz.” (Arendt, 1978)

Günümüz dünyasında pek çok ülkede Arendt’in “*parrhesia*” (burada *parrhesia*’yı “kişinin aklındaki açıkça söylemesi” anlamında kullanıldıkça samimiyet kavramıyla birlikte düşüneneğimiz bir açık-sözlülük olarak değil “olgusal hakikatleri ve bunlara ilişkin kanaatlerini açıkça ve cesurca söylemek” anlamında kullanıyorum) anlatımının güvencesi olarak kabul ettiği bu kurumların siyasal iktidarlar tarafından zapturapt altına alındığı bir tarihsel durumla karşı karşıyayız. Öyleyse söz konusu insanlık koşulları altında “*parrhesiastes*” (hakikat anlatıcısı) olmak ne anlama gelir?

“Hakikat anlatıcısı” olmak politik bir tavidir

Politikaya hakikat açısından bakmanın politik alanının dışında durmak anlamına geldiğini belirten Arendt, bu duruş noktasının “hakikat anlatıcısının” konumu olduğunu belirtir. (Arendt, 2014, ss.350-351) Ve ne zaman hakikat anlatıcısı beşerî meseleler alanına doğrudan karışmaya ve iknanın ya da şiddetin dilini kullanmaya kalkışrsa bu konumunu kaybedeceği uyarısında bulunur. Daha açık bir ifadeyle, Arendt olgusal hakikatler politik olsalar da hakikat anlatıcısının politik alana angaje olmasının, kendini belirli bir tarafın çıkar ve iktidar gruplarıyla özdeşleştirmesi tehlikesini beraberinde getireceğini belirtir. Bu da ondan beklenen tarafsızlığa, dürüstlüğe ve bağımsızlığa zarar verebilir. Arendt’in bu konudaki uyarısını bir açıdan doğru bulmakla birlikte bazı itirazlar ileri sürmenin mümkün olduğu kanısındayım. Öncelikle Arendt’in konuya ilişkin ifadelerini olgusal hakikatleri dile getirmenin politik düzlemde yaratabileceği sonuçlara göre bunları dile getirmekten imtina etmenin ve/veya herhangi bir politik angajman nedeniyle olguları manipüle etmeye yönelmenin (bu tercihler ve edimler esasında politiktir) kişinin/kurumların hakikat anlatıcısı olma konumlarını ortadan kaldıracığı şeklinde düşünürsek hemfikir olmamak için bir neden bulunmuyor. Öte yandan hakikat anlatıcısının tercih ettiği konumun son derece politik olduğu kanısındayım. “*Parrhesiastes*” olmanın yani olanı olduğu gibi söylemenin her zaman dünyanın ve koşulların değiştirilmesinde belirleyici bir rol oynamadığı düşünülse de (Arendt, 2014, ss. 338-339); yalanın/kasıtlı yanlışın yalnızca bir genel siyasal iktidar edimi haline gelmediği aynı zamanda toplumda da benzer bir yozlaşmayla o ya da bu nedenle bu edimlerin örtüştüğü tarihsel koşullarda “*parrhesia* kullanımı” yalnızca bir direniş biçimi olmayıp aynı zamanda koşulların değiştirilmesinde can alıcı bir rol de oynayabilir. Ayrıca, günümüz dünyasında yalnızca herkesin gözü önünde cereyan etmiş apaçık tarihi olaylar değil aynı zamanda kamuoyunun gerçekte neler olduğunu bilmeye hakkı (manipüle edilmemiş gerçek bilgilere erişim hakkı) (Sarı, 2018, s.150) olduğu pek çok konuda hakikat anlatıcılığı kritik bir rol oynar. Üstelik olgusal hakikatlerin politik düşünceye bilgisel temeli vermekle kalmayıp bizzat politik olduklarını kabul ettikten sonra bunları kamuoyuna açıklayanların, hakikat anlatıcılarının politik bir pozisyonda olmamalarını beklemek de çelişkili görünmektedir. Tarihsel olarak tüm hakikat anlatıcıları, halihazırda toplumda mevcut ana akım politik çekişmelerin bir parçası olmasalar da politik bir pozisyonda olmuşlardır. Bu bakımdan Akalar kadar Troyalıların da edimlerini anmaya, en az kendi halkı kadar onların da kahramanlıklarını anlatmaya yönelik Homeros’un her iki tarafın dışında olmak tercihi de politiktir. Atina kentinin en bilgisi Sokrates’i “düşünmenin tahrip edici olduğu, gençleri yoldan çıkardığı, yurttaşların kafalarını karıştırdığı” gerekçesiyle yargılayan Atinalılar, tarihin bilebildiğimiz ilk politik davasında idam cezasının failleriydiler. Ve her ne kadar Savunması’nda (Sokrates, 2008, 31d/31e, s.74) eğer politikaya “bulaşmış” olsa çoktan ölmüş olacağını söylese de Sokrates’in kabul edilmiş tüm öğretileri ve kuralları bıkıp usanmadan sorgulayan ve tasfiye eden anlam arayışına dayanan “*maotik*” yöntemi elbette politikti (Arendt, 2023, s.18). Ya da bizzat Arendt’in kendi yaşamından örnek verirsek kendisinin de ifade ettiği gibi Eichmann davasının “olgulara dayanan bir

anlatımını sunduğu" (Arendt, 2018b:20) ünlü kitabı "Eichmann Kudüs'te"de ortaya koymaya çalıştığı "tarafsızlık" sonuç olarak önemli politik tartışmalara yol açan ve son derece politik sonuçları olan politik bir tavrın neticesiydi.

Sonuç

"Post-truth demokrasisi (...) artık bir demokrasi olmayacaktır." diye yazar Habermas (2008, s.143). Gerçekten de post-truth, yalnızca demokratik söylemin müzakere süreçlerine değil, fakat aynı zamanda demokratik süreçlerin meşruiyetini sağlayan temellerine yönelik de bir saldırdır. Post-truth dönemde, farklı fikir ve öneriler demokratik bir söylem içinde rekabet etmemekte, demokratik söylemin kendisi demokratik olmayan alternatiflerle rekabet etmektedir. Ayrıca, ortak dünyanın giderek parçalandığı ve yitirildiği bir tarihsel durumda kitle kültürünün bireyleri politik kurumlardan ve politikacılardan yaşamlarını ilgilendiren konularda tatmin edici çözümler üretilmediğini gördükçe uzaklaşmakta ve derin bir güvensizlik hissine kapılmaktalar. Oysa demokratik yönetimlerin varlığını sürdürebilmesi için, tüm yurttaşların gerçek ve yanlış bilgileri ayırt etme becerisini kazanması ve sadece belirli bir grubun çıkarlarını temsil etmekle kalmayıp, başkalarının bakış açılarını da benimsemesi ve özneler arası anlayışa ulaşmayı hedeflemesi esastır. Herkes için eşit derecede kabul edilebilir demokratik normların gerekçelendirilmesine ilişkin düzenleyici bir ideal olmadan, geriye kalan tek şey kendi akran gruplarımızın yankı odalarına çekilmemiz olur. Bu da nihayetinde birbirimizden izole olmamıza yol açar, böylece monadlar gibi bir arada yaşarız, ancak entegre ve istikrarlı bir toplum oluşturamayız.

Arendt'in politika teorisinin bize bıraktığı miras göstermektedir ki kamusal alandan ve politikadan kaçış, sorunlarımızı çözmez, tersine demokratik siyaset ağında düşünmek, söz ve eylemlerimizin görünür olmasını, birbirleriyle etkileşime geçmesini sağlayacak, yargı yetimizi geliştirecek alanlar yaratmak gerekir. Kamusal rızaya dayalı olan demokrasinin bağrında gizli bulunan retorik, manipülasyon ve yalana karşı duyarlı olması ancak bu şekilde mümkündür. Arendt, olgusal hakikatlerin savunulmasında ve örgütlü yalana karşı çıkmada siyasal topluma ve demokrat yurttaşlara büyük önem verir. Nitekim, "çıkar ve iktidar güçlerinin bozucu etkileri" karşısında "güçsüz" olan "olgusal hakikatler" ve onların savunusu, ancak Arendt'in ifade ettiği gibi siyasal toplumun yalnızca belirli konularda değil, bir ilke olarak "örgütlü yalana kalkıştığı yerde birinci dereceden politik bir etken haline gelebilir" (Arendt, 2014, s.302). Demokrat yurttaşlar dünyayı umursadıkları için hakikati umursarlar. Bu nedenle dünyayı umursamak da hakikati umursamak da filozofun Polis'in işlerine sırtını dönmesi gibi politikaya sırtımızı dönmemizi engeller. Biliyorsunuz, Platon Sokrates'in felsefesinden en anti-Sokratik sonuca (hakikat ve kanaatlerin birbirine karşı olduğu ve dolayısıyla kanaatlerin çoğulluğunun küçümsemesi ve hatta tehlikeli görünmesi sonucuna) varmış olsa da sonunda kendisini otokratik bir yöneticiyi filozof-kral yapmak gibi nafi bir çaba içinde bulmuştu. Ancak onun yaşadıklarını bilen ve eleştirel sorgulamadan geçirmesine rağmen aynı çukura düşenler karşısında Platon pek az "günahkâr" sayılmalıdır. Agoradan "korunaklı olduğunu sandığı" akademi dünyasına geri çekilen filozofun otokrasiye ortaklık etmekle neticelenen yaşamının çağdaş örnekleri bugün tüm dünyada üniversitelerin ve üniversite sisteminin yeniden sorgulanmasını gerektirir mahiyette. Tabiri caizse yargı yetisinin muhafızları olan üniversite, yargı mekanizması ve medyanın otokratik iktidarların hedefinde olması ve "*parrhesiastes*" olma işlevlerinin paralize edilmesi yönünde yoğunlaşan mücadele hiç de rastlantı değil. Dolayısıyla Arendt'in demokratik yönetimlerde hakikat anlatıcıları olarak öne çıkardığı kurumların korunması ve işlevlerinin onlara tekrar tekrar hatırlatılması gerekir. Nitekim Timothy Snyder, "Tiranlık Üzerine" isimli kitabında şunları yazar: "Olguları terk etmek, özgürlüğü terk etmektir. Eğer hiçbir şey doğru değilse o halde iktidarı kimse eleştiremez çünkü bunu yapacak hiçbir temel yoktur. Eğer hiçbir şey doğru değilse o halde her şey gösteridir. En zengin

cüzdandan, en göz kamaştırıcı ışığı satın alır" (Snyder, 2017, s.65). Öyleyse demokrasinin öznesi yurttaş, yargı yetisini sıkı sıkıya savunmalıdır. Çünkü hakikat ile kurguyu ayırt edebilmek bir direniş biçimidir ve yargı yetisi totaliter, otoriter tahakküme karşı dayanak noktasıdır.

Öte yandan, her ne kadar politik eylem ve irade yasaların sınırlarını her seferinde yeniden belirlemeye muktedir olsa da bu sınırlar olmaksızın politika da imkânsız hale gelir. Dolayısıyla bütün görkemine rağmen politik alan yasalarla sınırlıdır. İçinde politik söz ve eylemi olanaklı kılan ortak dünyanın korunması, yasaların (anayasallık) ve istikrarlı politik kurumların sınırlandırmalarına bağlıdır. Arendt'e göre yasa yapmak her ne kadar politik bir eylem olmasa da yasalar, içinde politik eylemin mümkün olacağı sınırları oluşturan duvarlardır. İnsanlar arasında ve insani düzlemdeki olgular olarak yasalar, insanların kendi rızalarıyla aralarında vardıkları anlaşmalardır. Dolayısıyla eylemin doğasından gelen öngörülemezlik ve tahmin edilemezliğe karşı bir hattı ve çığırından çıkmasından koruyacak sınırları yine insanların kendi iradeleriyle koymaları önemlidir. Değişen toplumsal koşullara uygun olarak politik söz ve eylem bir yandan sınırların yeniden ve yeniden belirlenmesinde rol oynarken yasal sınırlar da eylemin politikayı ortadan kaldırmasını önleyerek kalıcı bir ortak dünyanın varlığını garanti altına alır. Öyleyse bu ikisinden (politik eylemin yasalarla sınırlandırılması ve politik eylemle yasaların sınırlarının genişletilmesi) kaçmak mümkün görünmüyor; ya da birinden birini yok saymak aynı sonuca götürüyor gibi görünüyor: politikanın imkânsızlığı... Öte yandan yasaların ve anayasaların önemini kabul etmekle birlikte bunların da başlıca teminatının, onların korunması yönünde iradelerini yeniden ve yeniden ortaya koyan yurttaşlar olduğunu unutmamak gerektiğini düşünüyorum. Nitekim, eylemdeki risk, ancak insanlar başkalarının varlığını, çoğulluk olgusunu yüksekte tutup ortak dünyayı koruyup geliştirmek konusunda ortak bir politik-etik zeminde birleştikleri zaman ve sürece bertaraf edilebilir. Hannah Arendt, Margaret Canovan'ın da işaret ettiği gibi, bir yandan insanın yeni bir şeylere başlatma niteliğini ve devrimci başlangıçları yüceltirken diğer yandan politik yaşam açısından değerli olanı muhafaza etmeyi, ilişkileri ve kurumları korumaya özen göstermeyi önemsemesiyle 20. yüzyıl düşünürleri arasında olduğu gibi bu yüzyılda da benzersizliğini koruyor (Canovan, 1997, ss.11-32).

Kaynakça

- Arendt, H. (2009). *Kötülüğün sıradanlığı: Adolf Eichmann Kudüs'te*. (Çev. Ö. Çelik). İstanbul: Metis.
- Arendt, H. (2014). *Geçmişle gelecek arasında* (5. basım). (Çev. B. S. Şener, O. E. Kara). İstanbul: İletişim.
- Arendt, H., Habermas, J., Galtung, J., Dworkin, R., Saner, E., King, M.L. & Thoreau, H.D. (2014). *Sivil itaatsizlik: Kamu vicdanına çağrı* (4. basım). (Çev. Y. Coşar). İstanbul: Ayrıntı.
- Arendt, H. (2018a). *Zihnin yaşamı*. (Çev. İ. Ilgar). İstanbul: İletişim.
- Arendt, H. (2018b). *Sorumluluk ve yargı*. (Çev. M. Serin). İstanbul: Sel.
- Arendt, H. (2023). *Politikanın vaadi*. (Çev. M. Serin). İstanbul: Say.
- Berktaş, F. (2012). *Dünyayı bugünde sevmek: Hannah Arendt'in politika anlayışı*. İstanbul: Metis.
- Bruel, M. (2022). Lies, bullshit, or propaganda? Hannah Arendt, deliberative democracy, and the fight against post-truth politics. *JRAT*, 8(1), 52–66.
- Canovan, M. (1997). Hannah Arendt as a conservative thinker. L. May & J. Kohn (Ed.), *Hannah Arendt: Twenty years later* içinde (11-32. ss.). Cambridge: MIT Press.
- Enaudeau, C. ve Bonnigal-Katz, D. (2007). Hannah Arendt: politics, opinion, truth. *Social Research: An International Quarterly*, 74(4), 1029–1044.
- Errera, R. (1978, 26 Ekim). Hannah Arendt: from an interview. *The New York Review of Books*. Erişim adresi <https://www.nybooks.com/articles/1978/10/26/hannah-arendt-from-an-interview/>
- Habermas, J. (2008). *Between naturalism and religion: philosophical essays*. Cambridge: Polity.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. Cambridge: MIT Press.

- Plato. (1987). *Gorgias*. (Çev. D. J. Zeyl). Cambridge: Hackett.
- Plato. (1992). *Theaetetus*. (Çev. M.J. Levett. & B. Williams). Cambridge: Hackett.
- Plato. (2025, 15 Haziran). *Sophist*. Erişim adresi <https://www.platonicfoundation.org/translation/sophist/>
- Platon. (2008). *Sokrates'in savunması*. (Çev. A. Cevizci). Bursa: Sentez.
- Kant, I. (2000). *Critique of the power of judgment*. (Çev. P. Guyer & E. Matthews). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2006). *Anthropology from a pragmatic point of view*. (Çev. R. B. Louden). Cambridge: CUP.
- Nelson, J. S. (1978). Politics and truth: Arendt's problematic. *American Journal of Political Science*, 22(2), 270–301.
- Sarı, Y. (2018). Arendt, truth and epistemic responsibility. *Arendt Studies*, 2, 149–170.
- Sennett, R. (2017). *The fall of public man*. NY: Norton & Company.
- Sepczynska, D. (2019). Post-truth from the perspective of Hannah Arendt's political theory. *Filozofia*, 3, 209–222.
- Snyder, T. (2017). *On tyranny: Twenty lessons from the Twentieth century*. NY: Tim Duggen Books.

Yakup Furkan Yılmaz*

Post-Truth Çağında Demokrasi: Yükselen Hakikat Hegemonyaları Işığında Popülizm ve Kutuplaşma

Özet

Post-truth çağında bilgi yalnızca doğruluk-yanlışlık ikiliği üzerinden değil; temsil, meşruiyet ve otorite ilişkileri bağlamında da derin bir krize sürüklenmiştir. Bu çalışma, hakikat krizini yalnızca epistemolojik bir bozulma olarak değil aynı zamanda siyasal, toplumsal ve simgesel bir çözülüş süreci olarak ele almaktadır. 2016'daki Brexit referandumu ve Trump'ın seçilmesiyle görünür hâle gelen bu dönüşüm, dijitalleşmenin etkisiyle geleneksel bilgi otoritelerinin meşruiyetini yitirmesi ve kamusal alanda hegemonik anlatıların inşa edilememesiyle yakından ilişkilidir. Web 2.0 teknolojileriyle birlikte seçkin olmayan aktörlerin de söylem üretimine katılması, bilgi düzeninde epistemik çoğulluğu artırırken aynı zamanda kutuplaşmayı, popülizmin yükselişini ve temsil krizini derinleştirmiştir. Çalışma, Gramsci'nin hegemonya, Adorno ve Horkheimer'in eleştirel teori anlayışı, Laclau'nun yüzen gösteren kavramı ve Nietzsche'den ödünç alınan "hınç" duygusu çerçevesinde; günümüz bilgi mücadelelerinin aslında anlam rejimlerinin çatışması olduğunu savunur. Post-truth anlatıların sıklıkla irrasyonel, manipülatif ve demokratik dışı olarak etiketlenmesi, mevcut temsil yapılarına yönelik meşru itirazları bastırmanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, hakikat mücadelesi yalnızca doğru bilgiye ulaşma değil; aynı zamanda temsile, tanınmaya ve söz hakkına dair siyasal bir taleptir. Popülist hareketler, dışlanmış duygulara ve temsil edilmediğini hisseden kesimlerin hınç yüklü taleplerine ses vererek bu mücadelede önemli bir aktör hâline gelmiştir. Ancak bu taleplerin sıklıkla "irrasyonel" ya da "post-truth" etiketleriyle bastırılması, kutuplaşmayı daha da derinleştirmektedir. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ve kamusal alan anlayışı üzerinden yürütülen tartışma, demokratik bir toplumda yalnızca doğruluk iddialarının değil aynı zamanda yaşam dünyalarının, duyguların ve kolektif anlatıların da kapsayıcı bir kamusal zeminde ifade edilmesinin önemini vurgular. Sonuç olarak bu çalışma, post-truth çağını hakikatin ortadan kalktığı değil; hakikatin sahipliğine, tanımına ve temsil yetkisine dair mücadelenin yoğunlaştığı bir dönem olarak kavramsallaştırmakta ve eleştirel kuramın sunduğu araçlarla bu krizi çok katmanlı biçimde analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Post-truth, hakikat hegemonyaları, temsil krizi, simgesel dünyalar, popülizm, kutuplaşma

* Yıldız Teknik Üniversitesi

Giriş

"Post-truth" çağında, demokrasinin derin bir epistemolojik krizle karşı karşıya olduğu yönündeki tespitler hem akademik hem de kamusal söylemin merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda, hakikatin giderek önemsizleştiği ve insanlığın ontolojik bir çöküşle yüz yüze olduğu yönündeki anlatılar yaygınlık kazanmıştır. "Post-truth" kavramı, özellikle 2016 yılında dikkat çekici bir şekilde öne çıkmış ve bu tarihten itibaren kavramın neye işaret ettiğine dair çok sayıda açıklama ve yorum geliştirilmiştir. Oxford Sözlüğü'nün "post-truth"u 2016 yılının kelimesi olarak seçmesiyle birlikte en çok referans verilen tanım şu şekilde olmuştur: "Nesnel gerçeklerin, kamuoyunu şekillendirmede duygulara ve kişisel inançlara yapılan atıflardan daha az etkili olduğu durumlarla ilgili ya da bu durumları ifade eden" (Word of the year, 2016). Bu çerçevede, Birleşik Krallık'ta Haziran 2016'da gerçekleşen Brexit referandumu ile aynı yıl Kasım ayında Donald Trump'ın Amerika Birleşik Devletleri başkanı olarak seçilmesi "post-truth" tartışmalarının odak noktalarını oluşturmuştur.

Bu gelişmelerin temel nedenlerinden biri olarak medyanın geçirdiği dönüşüm öne çıkmaktadır. Geleneksel ana akım medya bilgiyi gazete, kitap, dergi, radyo ve televizyon gibi araçlar aracılığıyla kamuya sunmakta; bu süreçte içerikler editoryal denetim mekanizmalarından geçirilerek yayına hazırlanmaktaydı. Bu süreç çarpıtılmış içeriklerin, dezenformasyonların ve asparagas haberlerin büyük ölçüde engellenmesini sağlıyordu. Ancak 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Web 2.0 teknolojileri ile bilgiye ulaşma biçimi köklü bir değişime uğradı. İnternet ve sosyal medyanın yaygınlaşması başlangıçta bilginin demokratikleşeceği yönünde iyimser beklentiler doğurmuş olsa da zamanla bu araçlar aracılığıyla yeterli donanım ve etik sorumluluk taşımayan bireylerin de bilgi üreten ve yayan aktörlere dönüşmesi, yeni sorunları beraberinde getirmiştir (Alpay, 2022, s.42).

Bahsi geçen sorunlar; bilgi düzensizlikleri, günümüz dijital bilgi ekosisteminde yanlış, yanıltıcı veya zararlı bilgilerin dolaşıma sokulmasını tanımlamak için kullanılan genel bir kavramdır. Literatürde farklı tanımlamalar bulunsa da bu tartışmaların kavramsal çerçevesini belirlemede en çok başvurulan ayırım dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon şeklindedir. Bu ayırma göre dezenformasyon, bilgiyi kasıtlı olarak yanıltıcı biçimde yayma eylemini ifade eder ve çoğunlukla sahte haberler, komplo teorileri veya manipülatif içeriklerle ilişkilidir. Mezenformasyon, bilgiyi yanlışlıkla yani doğru olduğuna inanılarak paylaşma durumunu ifade eder ve genellikle hatalı bilgilerin istemeden yayılmasına neden olur. Malenformasyon ise bilginin kasıtlı olarak zarar verme amacıyla—örneğin kişisel bilgilerin ifşa edilmesi, özel hayatın ihlali veya hakaret içeren içerikler aracılığıyla— yayılmasını tanımlar. Bu kavramsal ayrımlar, bilgiyi yayan kişi veya kurumun niyetini ve motivasyonunu anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Ayrıca, bilgi düzensizliklerinin hangi koşullarda daha görünür hâle geldiğini analiz etmek ve mücadele stratejilerini buna göre şekillendirmek için de işlevsel bir çerçeve sunar (Erdoğan vd., 2022, ss.9-15).

Her ne kadar bu yeni medya ortamı hız ve erişim kolaylığı gibi avantajlar sunsa da editoryal süzgeçten yoksun içeriklerin dolaşıma girmesiyle birlikte dezenformasyon, bilgi kirliliği ve etik dışı yayıncılık gibi sorunlar da derinleşmiştir. Sunstein'e (2007, ss.46-96) göre, dezenformasyon, asılsız haberler ve manipülatif içerikler yalnızca bireysel algıları şekillendirmekle kalmamakta; aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı artırmakta ve insanların karar alma süreçlerini olumsuz yönde etkileyerek demokratik işleyişi zedelemektedir. Bu bağlamda, sosyal medyanın etkisinin arttığı çağdaş dönemde hakikat ve algı üretimi arasındaki sınırların bulanıklaşması, demokratik süreçler açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Diğer yandan, 1990'lı yıllarda neoliberal politikaların daha da pekişmesiyle birlikte medya, siyaset ve sermaye arasında giderek artan bir içkinlik gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm, kamusal yarar doğrultusunda hakikati işlemekle görevli olan gazetecilerin demokratik süreçlerdeki merkezi

konumunu zayıflatmıştır. Geleneksel ana akım medyada gazetecilik idealleri giderek arka plana itilmiş; bunun karşısında alternatif medya alanları yükselişe geçmiş ve daha çoğulcu gibi görünen bu yapı, paradoksal biçimde, kutuplaşmadan beslenmiş ve aynı zamanda haber tüketicilerinin bilgi evreninde daha fazla ayrışmasına neden olmuştur. Bu süreç, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirerek medya tüketimi üzerinden yeni toplumsal bölünmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Koçer, 2025, ss.8-10).

Ancak bu anlatılar, belirli bir önemli boyutu yeterince dikkate almamaktadır. Gerçekten de içinde bulunduğumuz çağda bir hakikat krizi yaşanmaktadır; ancak bu kriz, salt bilgiye erişim ya da doğruyu ayırt etme kapasitesinden ibaret değildir. Aslında krizin temelinde, yıllardır iktidar ilişkileri çerçevesinde inşa edilen ve egemen seçkin gruplarca şekillendirilen "hakikat" rejiminin çözülmesi yatmaktadır. Modern temsil rejimlerinin dayandığı bilgi otoriteleri, artık eskisi gibi kamusal alanda hegemonik anlatılar inşa edememekte; oluşturdukları söylemlerin meşruiyetini ve kapsayıcılığını yitirmektedir. Bu bağlamda yükselen hakikat hegemonyaları epistemolojik krizlere neden olmakla beraber popülizm ve kutuplaşma tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, bilgi düzensizliklerinin nasıl toplumsal kutuplaşma ve popülizm ile etkileşim içinde olduğunu, bu olguların demokratik süreçlere olan etkilerini ve bu süreçlerin nasıl şekillendiğini incelemektedir. Tarih boyunca bu tür sıkışmalar hep görülmekte ve taraflar zamanla uzlaşa sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada sıkışmanın oluşum süreci ve nedenlerini irdelleyip uzlaşa için Habermas ışığında karşıt görüşlerle anlamlı ve yapıcı bir diyalog zemini kurma yöntemleri önerilmektedir.

Hakikat Hegemonyalarının Yükselişi

Günümüzde bilgi üretimi ve dolaşımı üzerinde tarihsel olarak belirleyici olan modern temsil rejimlerinin temellendiği bilgi otoriteleri, artık kamusal alanda eskisi kadar etkili hegemonik anlatılar inşa edememekte; bu otoritelerin ürettiği söylemler giderek meşruiyetini ve toplumsal kapsayıcılığını yitirmektedir. Bu bağlamda, rıza üretiminde yaşanan bu kırılma, alternatif bilgi rejimlerinin ve anlatıların yükselişine zemin hazırlamıştır. Ne var ki bu alternatif söylemler, sıklıkla "post-truth" veya "popülizm" gibi normatif olarak olumsuz yüklenmiş kavramlarla dışlanmakta, rasyonel söylem çerçevesinin dışında konumlandırılmaktadır. Böylece, mevcut egemen bilgi rejimini sorgulayan ya da onun dışında konumlanan aktörler, irrasyonel, manipülatif ya da demokratik düzene tehdit olarak sunulmaktadır. Oysa söz konusu olan, yalnızca bilgiye dair bir yanılsama değil; aynı zamanda temsil, otorite ve meşruiyet mekanizmalarına yönelik toplumsal bir itirazdır. Dolayısıyla günümüzde yaşanan "post-truth" tartışmaları yalnızca bir hakikat krizi olarak değil, aynı zamanda egemen bilgi düzenlerinin çözülüşü ve bu çözülüşe karşı gösterilen direnç biçimleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, epistemik çoğulculuk ve alternatif temsil biçimleri üzerine düşünmek, hakikatin demokratik bir zeminde yeniden inşası açısından elzem görünmektedir.

Seçkinlerin temsil anlayışı ve bu anlayış etrafında inşa ettikleri hegemonik düzen, tarihsel olarak güçlü bir epistemik külliyat ve kanonik yapı üzerine oturtulmuştur. Bu hegemonyanın pekişmesinde, matbaa, gazete, televizyon, radyo ve diğer geleneksel kitle iletişim araçları belirleyici bir rol oynamıştır. Bu araçlar, seçkin aktörlerin kendi simgesel dünyalarını "hakikat" olarak sunmalarına ve bu anlatıyı toplumsal düzlemde meşrulaştırmalarına olanak tanımıştır. Öte yandan, seçkin olmayan toplumsal gruplar—veya anti-seçkinler¹—uzun bir süre bu hegemonik söyleme karşı alternatif bir

¹ Anti-seçkinler veya seçkin olmayan toplumsal gruplar; kanonik birikimlerden ve yerleşik epistemik külliyatlardan yoksun olan, mevcut değerlerini ve söylemlerini kitle iletişim araçlarına erişemedikleri için dolayına sokamayan; siyasal ve kültürel temsil alanlarının dışında tutulan kesimlerdir.

anlatı üretme veya bunu kamusal alana taşıma kapasitesinden yoksun kalmışlardır. Dolayısıyla, egemen söylemi sorgulamaksızın kabullenmek ve bu doğrultuda istemsiz bir rıza göstermek durumunda kalmışlardır.

Ancak dijitalleşme süreciyle birlikte, özellikle Web 2.0 teknolojilerinin yaygınlaşması, bu tek yönlü iletişim modelini dönüştürmüştür. Geleneksel medya araçlarının merkezi yapısına karşılık, dijital platformlar söylem üretimini yatay bir düzleme taşımış; böylece seçkin olmayan aktörlere de kendi anlatılarını kurma ve dolaşıma sokma imkânı tanımıştır. Bu gelişme, uzun süre bilgi üretimi ve meşrulaştırılması üzerindeki tekeli ellerinde tutan seçkin aktörlerin epistemik otoritelerini sarsmış ve söylem alanında çoğulcu bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm, sadece bilgi ve anlatı üretimi düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal kimliklerin inşasında ve siyasal kutuplaşmanın derinleşmesinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Anti-seçkin aktörler², tarihsel olarak maruz kaldıkları dışlanma ve temsil eksikliğini, dijital mecralarda ses bulma imkânı olarak değerlendirmekte; bu bağlamda, seçkinlerin kurumlarına ve temsil yapılarına karşı hınçla beslenen bir meydan okuma sergilemektedir. Bu durum, mevcut kamusal alanın ortak bir zeminde buluşmasını zorlaştırmakta ve hakikat rejiminin parçalanmasına paralel olarak yeni bir kutuplaşma dinamiğini ortaya çıkarmaktadır.

Eleştirel Teori Işığında Bilgi Hegemonyalarına Bakış

Eleştiri kavramı, edebiyat, felsefe ve sanat gibi farklı disiplinlerde çeşitli anlamlar taşır. Ancak "eleştiri", teoriyle birleştiğinde yalnızca bir değerlendirme ya da yorum olmanın ötesine geçer; kendisine tarihsel ve siyasal bir misyon, adeta kutsal bir görev atfeder. Bu görev, çoğu zaman iktidarın sorgulanmasına yöneliktir. Zira eleştirel düşünce, iktidarın yalnızca belirli kurumlarda değil, her yerde ve her şeyde var olduğunun farkındalığıyla hareket eder. Çalışma, iktidarın her yerdeliği ilkesini, bilgiyle kurduğu ilişkiler üzerinden sınırlandırarak değerlendirecektir. Eleştirel teori, bir sorunu yalnızca entelektüel değil, aynı zamanda siyasal bir mesele olarak ele alır. Bu yönüyle, akademik disiplinlerin sınırlarını aşar ve toplumsal dönüşümün araçlarından biri hâline gelir. Antonio Gramsci'nin ifadesiyle, insan içinde bulunduğu çağın etkisinden bütünüyle kurtulamaz; dolayısıyla düşünsel çabası da dönemin siyasal ve kültürel yapılarıyla iç içedir. Gramsci'nin "evrensel sübjektiflik" olarak tanımladığı objektiflik anlayışı, bilgi üretiminin her zaman belirli tarihsel ve ideolojik bağlamlara gömülü olduğunu vurgular (Gramsci, 1971, ss.1424-1425).

Hegemonya bu bağlamda sadece açık baskıya değil aynı zamanda ideolojik liderliğe de dayanır. Hegemonik iktidar, kendi dünya görüşünü evrensel bir çıkar gibi sunarak toplumsal onay kazanır. Gramsci'nin teorisine göre, sanayi toplumlarında hegemonya ancak üretim sürecinde merkezi rol oynayan sınıflar tarafından kurulabilir. Ekonomik güç burada yalnızca maddi kaynaklara sahip olmayı değil, aynı zamanda ahlaki ve kültürel liderliği de kapsar. Bu liderlik, organik entelektüeller aracılığıyla gerçekleşir. Bilgi üretimi, değer sistemlerinin inşası ve bu değerlerin evrenselleştirilmesi, hegemonik tahakkümün temel taşlarıdır.

Bu bağlamda Horkheimer'ın "Geleneksel ve Eleştirel Teori" makalesi, bilgiyi yalnızca mevcut gerçeklikleri açıklamakla yetinen geleneksel teorilere karşı, toplumsal gerçeklikleri dönüştürmeyi hedefleyen bir yaklaşımı savunur. Geleneksel teori, statükonun—özellikle seçkinlerin simgesel dünyasının—nesnel bir şekilde açıklanmasına odaklanırken; eleştirel teori, toplumsal bağlamı dikkate alarak özgürleşmeyi amaçlar. Bu bağlamda, eleştirel teori, toplumsal ilişkilerde yeniden üretilen çarpıtılmış iletişim biçimlerini ve tahakküm yapılarını analiz ederek, bireyleri kendi geleceklerini inşa etme gücünden mahrum bırakan koşulları görünür kılmayı hedefler. Eleştirel teori sadece neyin, nasıl

ve neden gerçekleştiğini sorgulamakla kalmaz; aynı zamanda bu gerçekliklerin kimler için, ne pahasına ve hangi yöntemlerle sürdürüldüğünü de araştırır. Bu yönüyle bilgi ile iktidar arasındaki çift yönlü ilişkiyi ortaya koyar ve özgürleşmenin olanaklı kılınacağı düşünsel ve siyasal zemini yaratmayı amaçlar (Horkheimer, 2005, ss.339-388).

“Post-truth” söylemlerinde “gerçek” kavramının ele alınış biçimi, geleneksel teorinin bilimsel yaklaşımlarıyla paralellik taşımaktadır. “Post-truth” eleştirmenleri çoğu zaman gerçekleri, bağlamdan ve yorumdan bağımsız, nesnel ve mutlak birer hakikat unsuru olarak görme eğilimindedir. “Post-truth” çağındaki söylemlerde, Aydınlanma metodolojilerinin –özellikle bilimsel yöntemin– siyasal ve toplumsal sorunların çözümünde neredeyse tartışmasız bir otorite olarak kabul edildiğine dikkat çeker. Bu bağlamda “post-truth” teorisyenlerinin, sosyal ve politik krizleri empirik olarak doğrulanabilir gerçeklerle açıklamaya çalışmaları, geleneksel teorinin epistemolojik sınırlarını yeniden ürettiklerini göstermektedir. Gerçekliğin sadece bilimsel araçlarla kurulabileceği ve bu yollarla ulaşılan bilgilerin “gerçeğin kendisiyle” özdeş olduğu varsayımı, hem “post-truth” teorisinin hem de geleneksel pozitivist düşüncenin ortak zemini olarak karşımıza çıkar (Howlett, 2022, ss.196-199).

Bu bağlamda, günümüzde “hakikat”e dair yürütülen tartışmalar yalnızca bireylerin doğru bilgiye ulaşma kapasitesindeki zayıflıklarla sınırlı değildir. Asıl kriz, yıllardır egemen seçkin grupların kontrolünde şekillenen ve iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş olan *hakikat rejimlerinin* çözülmesidir. Bu çözülüş, modern bilgi otoritelerinin meşruiyetini yitirmesiyle birlikte kamusal alanda hegemonik bir söylem inşa edememesinden kaynaklanmaktadır. Artık “doğru bilgi” olarak sunulan anlatılar, toplumun geniş kesimlerini ikna edecek bir kapsayıcılık ve evrensellik iddiası taşıyamamaktadır. İşte bu kırılma, yalnızca epistemolojik değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir dönüşümün habercisidir.

“Post-truth” çağı çoğu zaman bilgiyle ilgili bir sapma ya da manipülasyon çağrışımlarıyla değerlendirilmektedir. Ne var ki, bu yaklaşım meseleyi indirgemeci bir düzlemde ele alır. Gerçekte “post-truth” yalnızca doğru ve yanlış arasındaki sınırların bulanıklaştığı bir çağ değil, aynı zamanda *hegemonik bilgi rejimlerinin* meşruiyet krizi yaşadığı bir tarihsel uğraktır. Egemen seçkin grupların söylem üretimindeki otoriteleri sorgulanmakta; bilgiye, temsile ve meşruiyete dair kurulu düzen ciddi bir toplumsal itirazla karşılaşmaktadır. Bu itiraz ise yalnızca bir hakikatin değil, *tekil bir hakikat anlayışının* reddidir. Bugün alternatif bilgi rejimlerinin yükselişi, hegemonik bilgi otoritelerinin parçalanmasına karşı gelişen direnç biçimleri olarak da okunabilir. Ancak bu alternatif söylemler çoğu zaman *irrasyonel, manipülatif* ya da *demokrasiye tehdit* olarak kodlanmakta, “post-truth” etiketiyle sınır dışı edilmektedir. Böylece bilgi üretimi üzerindeki denetim yeniden tahkim edilmeye çalışılmaktadır. Oysa bu süreç, temsil, otorite ve meşruiyetin yeniden tanımlandığı bir geçiş momentidir.

Dolayısıyla günümüzde yaşanan kriz, *hakikatin yitiminden çok, hakikat üzerinde kurulan tahakkümün çözülmesidir*. Bu çözülme, Gramsci’nin “konum savaşı” olarak adlandırdığı uzun erimli, ideolojik bir mücadelenin ifadesidir. Kalplerin ve zihinlerin kazanılması yoluyla hegemonya kurma çabası artık eskisi kadar kolay işlemez hâle gelmiştir. Alternatiflerin yükseldiği ve hızla değişip dönüştüğü bu dönemde bilgi ve söylem üzerine hegemonya kurmak bir hayli zorlaşmıştır. Bu da hem egemen aktörler hem de muhalif özneler açısından yeni stratejiler geliştirmeyi zorunlu kılar (Okur & Ongur, 2019, ss.291-322).

Hakikatin demokratik zeminde yeniden inşası için, epistemik çoğulculuk ve alternatif temsil biçimlerine alan açmak kaçınılmazdır. Bu noktada eleştirel düşünce, yalnızca iktidarı teşhir etmekle kalmaz aynı zamanda bilgi üretim süreçlerini demokratikleştirme çağrısı yapar. Zira hakikati sahiplenmek değil, onu sürekli sorgulamak, tartışmaya açmak ve yeniden kurmak; özgürleşmenin en temel adımıdır. Aksi halde kendi simgesel biçimini ve anlam dünyasını sosyal hakikat gibi dayatmak taraflar arasındaki makasın açılmasına ve kutuplaşmalara neden olur.

Kutuplaşma ve Popülizm Tartışmalarının Epistemolojik ve Farklı Dünya Boyutu

"Post-truth" bağlamında bilgi üretimi, yalnızca doğru ile yanlışın karşıtlığı temelinde açıklanamaz; daha ziyade, birbirine rakip bilgi rejimlerinin mücadele ettiği, epistemolojik çoğullukla şekillenen bir alana işaret eder. Bu durum, çoğu zaman "hakikatin çöküşü" olarak değil, aksine bir "hakikat enflasyonu" ve aynı anda bir "otorite yitimine" tanıklık eder. Artık gerçeklik, merkezi bir otorite tarafından tanımlanan yekpare bir yapı olmaktan çıkmış; farklı aktörlerin stratejik müdahaleleriyle biçimlenen ve çoklu temsillerin rekabetine sahne olan bir alan hâline gelmiştir. "Post-truth", esasen dürüstlükten yoksunluk, güvensizlik, yanlış ve sahte bilgiyle örülü bir sosyo-politik bağlamı ifade eder; bu bağlam, kamusal alanda hakemlik rolü üstlenen geleneksel bilgi otoritelerinin meşruiyet krizine işaret etmektedir. Otorite boşluğunun derinleştiği bu kriz ortamında, kamusal söylem alanı birbiriyle rekabet eden hakikat rejimleri ve bu rejimleri temsil eden aktörler arasında bölünmektedir. Söz konusu aktörler arasındaki iletişim ve müzakere eksikliği ise, liberal demokrasilerde toplumsal bütünlüğü zayıflatmakta ve siyasal kutuplaşmayı neredeyse kaçınılmaz kılmaktadır.

Epistemolojik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki siyasal atmosferin daha dengeli ve bütüncül biçimde anlaşılması mümkündür. 1930'lardan 1970'lerin sonlarına kadar olan döneme genel olarak bakıldığında, siyasal alanın ağırlıklı olarak liberal eğilimler tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Bu hâkimiyet, özellikle Demokrat Parti'nin uzun yıllar boyunca Kongre üzerindeki kurumsal üstünlüğüyle somutlaşmıştır. Aynı dönemde kültürel alan da benzer bir tek sesliliğe sahne olmuştur. Ulusal medya organları ve büyük televizyon kanalları, büyük ölçüde bu liberal uzlaşının taşıyıcısı rolünü üstlenmiştir. Yüksek kültürden popüler kültüre kadar pek çok üretim – romanlar, filmler, televizyon dizileri ve eğlence içerikleri – belirgin biçimde liberal bir dünya görüşünü yansıtmaktaydı. Bu dönemde, kamuoyunda muhafazakâr figürlerin anlamlı ölçüde görünürlük kazanabildiği pek az alan mevcuttu. Medya, akademi ve diğer kültürel kurumlar büyük ölçüde liberal söylem doğrultusunda konumlandığı için, muhafazakârlar bu kurumların ideolojik tekdüzeliğini eleştirmiş; fakat bu eleştiriler, marjinal addedildiklerinden dolayı çoğunlukla dikkate alınmamıştır (Friedman, 2023, s.7). Toplumsal ve siyasal düzlemde marjinal olarak konumlandırılan gruplar, kamusal temsilin dışında tutulmuş ve kendilerine söz hakkı tanınmamıştır. Ancak ifade alanlarına erişim sağladıkları ve kendi simgesel dünyalarını dolaşıma sokabildikleri andan itibaren, bu grupların anlatıları ve söylemleri sıklıkla "post-truth" ya da popülist söylemler olarak değersizleştirilmiş ve meşruiyet zemininden dışlanmışlardır. Muhafazakârlar açısından, alternatif bir gerçeklik algısının durmaksızın yeniden üretildiği, içsel olarak tutarlı fakat dış dünyaya büyük ölçüde kapalı bir bilgi evreni şekillenmiştir. Bu evren, yalnızca farklı bir perspektif sunmakla kalmamakta; aynı zamanda karşıt görüşlerle anlamlı ve yapıcı bir diyalog zemini kurmayı da neredeyse olanaksız hale getirmektedir. Taraflar arasında ortaya çıkan bilgi temelli ayrışma, öyle bir noktaya gelmiştir ki, artık hiçbir grup, karşıt grubun kendilerine apaçık görünen gerçekleri gerçekten reddettiğine inanmakta zorlanmaktadır. Bu durum, karşılıklı suçlamaların ve seslerin giderek yükseldiği bir yankı ortamı yaratmıştır. Sonuçta, bilgi temelli kutuplaşma büyük ölçüde yerleşmiş ve iki taraf da kendi epistemik balonları içinde kapanarak, karşı tarafın düşünsel öncüllerini kavramakta giderek daha fazla zorlanır hâle gelmiştir. Bu durum yalnızca siyasal arenayla sınırlı kalmayıp; iklim

değişikliği, pandemi politikaları, giyim alışkanlıkları ya da kültürel içerik tüketimi gibi gündelik yaşamın çok çeşitli alanlarına da sirayet etmiş, böylece hemen her mesele hızla siyasal aidiyetler doğrultusunda kutuplaşmaya açık hâle gelmiştir (Friedman, 2023, ss.12-14).

Alternatif bilgi rejimleri ya da gerçeklik algıları, farklı bakış açıları olarak ele alınıp müzakereye açılmak yerine, sıklıkla “post-truth”, popülizm ya da sahte anlatılar kategorileri altında değersizleştirilmekte ve marjinalleştirilmektedir. Bu tür söylemler yalnızca mevcut statükonun yeniden üretilmesine hizmet etmekle kalmamakta, aynı zamanda farklı bilgi anlatılarının kamusal alanda yer bulmasını da engellemektedir. Sonuç olarak, kamusal tartışma zemini giderek karşılıklı suçlamaların ve epistemik dışlamaların yoğunlaştığı kapalı bilgi evrenlerine dönüşmekte; bilgi temelli kutuplaşma derinleşmekte ve taraflar, karşıt görüşlerin düşünsel öncüllerini anlamakta giderek daha fazla zorlanmaktadır. Böylece, her iki taraf da kendi epistemik balonları içerisinde kapanarak, çoğulcu ve müzakereye dayalı bir kamusal alanın inşasını daha da güçleştirmektedir.

Dijital çağda yanıltıcı bilgiye ilişkin akademik çalışmaların önemli bir kısmı, bu içeriklerin nasıl ve neden üretildiği, yayıldığı ve toplumsal düzeyde nasıl meşruiyet kazandığı soruları etrafında şekillenmektedir. Literatürde, dijital medyanın bilgi bozulması süreçlerine—örneğin dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon gibi—elverişli bir ortam sağladığı sıkça vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, doğru ve yanlış bilgi arasındaki sınırların tespiti temel bir analitik mesele olarak öne çıkmakta; özellikle içeriklerin niyetliliğine ve doğruluğuna dayalı tipolojiler aracılığıyla mesele kavramsallaştırılmaktadır. Ancak bu yaklaşım, çoğu zaman daha geniş ve karmaşık bir toplumsal bağlamı ihmal etmektedir. Farkas ve Schou’nun (2018, ss.299-300) ortaya koyduğu üzere, “doğruluk” ve “yanlışlık” kategorilerinin sabit sınırlarla belirlenmiş nesnel hakikatler olarak ele alınması yerine, bu kavramların neyin meşru, neyin aldatıcı sayılacağına dair süregiden siyasal mücadelelerin bir parçası olduğu dikkate alınmalıdır. Bu perspektiften bakıldığında “sahte haber” yalnızca bilgiye dair teknik bir sorun değil, aynı zamanda siyasal söylemlerin inşa edildiği bir mücadele alanında işlev gören söylemsel bir gösteren olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, “sahte haber” kavramının farklı bağlamlarda nasıl tanımlandığına ve bu tanımların toplumsal gerçekliğin nasıl üretildiğiyle ilişkisine odaklanan çalışmalar, meselenin yalnızca bilgi doğruluğuna indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadırlar. Bu tür yaklaşımlar, sahte haberin evrensel ve sabit bir tanımını vermekten ziyade, bu kavrama atfedilen anlamların söylemsel, siyasal ve toplumsal düzeylerde nasıl üretildiğini ve mücadeleye konu edildiğini analiz etmektedirler.

Farkas ve Schou, “sahte haber” (fake news) kavramının sabit ve evrensel bir anlama sahip olmaktan ziyade, farklı siyasal aktörler tarafından çeşitli bağlamlarda yeniden tanımlanarak kullanılan, söylemsel olarak esnek bir yapıya büründüğünü savunmaktadır. Onlara göre bu kavram, Laclau’nun ifadesiyle kayan gösteren (*floating signifier*) haline gelmiştir; yani siyasal kimliklerin, dışlayıcı sınırların ve toplumsal antagonizmaların kurulmasında işlevsel bir rol oynayan, farklı anlamlarla yüklü bir terimdir. Bu bağlamda “sahte haber”, yalnızca yanlış bilgiye işaret eden teknik bir kavram olmaktan çıkmakta, siyasal rakipleri gayri meşrulaştırmak, meşruiyet mücadeleleri yürütmek ve hegemonya tesis etmek amacıyla kullanılan güçlü bir siyasal araç haline gelmektedir. Dolayısıyla “sahte haber” söylemi, çağdaş siyasal mücadelelerin merkezinde yer alan ve toplumsal gerçekliğin nasıl üretildiğine dair daha geniş çaplı hegemonik çatışmalara içkin bir söylemsel figür olarak değerlendirilmektedir (Farkas & Schou, 2018, s.302).

Bu kuramsal çerçeve içinde Laclau’nun geliştirdiği kayan gösteren (*floating signifier*) kavramı, belirli tarihsel bağlamlarda ortaya çıkan ve farklı hatta karşıt hegemonik projeler tarafından sahiplenilerek

anlamlandırılan göstergeleri tanımlar. Bir gösterenin, farklı söylemsel alanlar tarafından eş zamanlı olarak doldurulmaya çalışıldığı durumlarda, o gösteren bir anlam mücadelesinin nesnesine dönüşür. Bu mücadele, sadece dilsel bir farklılık meselesi değil, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin hangi çerçeveden kurulacağına dair daha geniş ölçekli bir siyasal çekişmenin parçasıdır. Laclau'ya göre (2007, s.151) kayan gösterenler özellikle "organik kriz" dönemlerinde öne çıkar; yani, mevcut simgesel düzenin, yerleşik anlam ağlarının radikal biçimde sorgulandığı ve yeniden inşa edilmeye çalışıldığı tarihsel kesitlerde. Bu dönemlerde toplumsal anlamlar daha açık hale gelir ve hegemonik müdahalelere daha müsait bir zemin oluşur. Dolayısıyla, Laclau'nun çalışmalarında hem anlamın doğasına ilişkin radikal bir kuramsal açılım hem de bu anlamların nasıl hegemonik araçlara dönüştüğü üzerine derinlemesine bir analiz sunulmaktadır. Kayan gösterenler, tam da bu hegemonya mücadelelerinin merkezinde yer almakta; toplumsal gerçekliğin nasıl kurulduğunu, kimin hangi anlamı dayattığını ve bu süreçlerin nasıl siyasal sonuçlar doğurduğunu kavrayabilmek için kilit bir kavramsal araç işlevi görmektedir.

Esas mesele, kimin hakikati tanımlama gücüne sahip olacağı, kimin toplumsal gerçekliği doğru biçimde temsil edebileceği ve bunu hangi araçlarla gerçekleştireceğidir. Bu bağlamda, mevcut simgesel sistemlerin yeniden şekillendirilmesine dair her müdahale, yalnızca iletişimsel bir kriz değil, aynı zamanda mevcut bir hegemonyanın çözülüp yerine yenisinin geçirilmesi yönünde bir girişimdir. Bu nedenle gerçekten de daha önce anlam üreten yapılar inandırıcılığını yitiriyorsa, organik bir kriz döneminin içinde olabiliriz. Ancak bu, hakikatin artık önem taşımadığı anlamına gelmez; aksine, hakikatin ne olduğuna dair yürütülen mücadelelerin bugün toplumsal alanın tam merkezinde yer aldığını gösterir. Bu da bizi, "gerçeklerin değersizleştiği" bir çağdan çok, gerçeklik ve sahtelik sınırlarının yoğun bir biçimde tartışıldığı, "aşırı olgusal" bir döneme götürmektedir (Farkas & Schou, 2018, ss.308-309).

Ne var ki, bu tür yüzeysel çözümlerin epistemik kutuplaşmayı ortadan kaldırması beklenemez; zira söz konusu kutuplaşma yalnızca aşırı ve provoke edici söylemlerin sonucunda ortaya çıkmış değildir. Daha derinlerde yatan ve sistematik biçimde yeniden üretilen bir meseleyle karşı karşıyayız: Taraftarların zihninde bu tür söylemleri meşru kılan bilgi-karşıtı, yani anti-epistemolojik varsayımlar. Bu varsayımlar, bireysel iradeyle kolayca ortadan kaldırılamaz; çünkü her bireyin yaşamı boyunca maruz kaldığı bilgi, yorum ve anlam çerçevelerinin oluşturduğu bilişsel yapılar tarafından şekillendirilmişlerdir. İnsanlar, karşıt görüştekileri yalancılıkla, çıkarıcılıkla ya da yanlış bilgi yaymakla suçladıklarında, çoğu zaman bu iddialarına samimiyetle inanmaktadır. Zira maruz kaldıkları bilgi akışı, onların benimsedikleri "gerçekler" in o kadar açık ve vazgeçilmez olduğunu düşündürür ki, herhangi bir akliselim kişinin bu gerçekleri paylaşmaması neredeyse imkânsız görünür. Bu nedenle, karşı görüş bildiren biri ya bilinçli olarak gerçeği saptırmakta ya da irrasyonel bir zihin yapısına sahip olarak değerlendirilir. Bu tür *naif gerçekçilik*, Friedman'ın da işaret ettiği gibi, sadece düşünsel değil, ahlaki bir kutuplaşmayı da besler; çünkü karşı taraf, yalnızca yanlış düşünen biri değil, hakikate ve dolayısıyla kamusal erdeme doğrudan tehdit oluşturan bir unsur olarak konumlanır. Bu koşullar altında nezaket, diyalog ya da anlayış gibi değerlere yer açmak neredeyse imkânsız hâle gelir (Friedman, 2023, s.14).

Simgesel Dünyalar ve Dünyayı Anlamlandırma Biçimi

İnsanlar dünyayı yalnızca nesnel gerçeklikler üzerinden değil; anlam, temsil ve simgesel düzenler aracılığıyla kavrarlar. Jacques Lacan'ın "simgesel düzen" (*ordre symbolique*) kavramı, öznenin toplumsal, kültürel ve dilsel yapılar içinde şekillendiğini ileri sürer. Lacan'a göre özne, bilinçdışı arzuların etkisiyle yapılandırılrsa da bu arzuların ifade edildiği yer simgesel düzendir; yani dilin ve kültürün normatif yapısıdır. Öznenin dünyayı anlamlandırması, her zaman bu önceden yapılandırılmış

simgesel sistem aracılığıyla olur. Böylece gerçeklik, bireysel algının ötesinde kolektif anlam üretim süreçleriyle şekillenir. Bu durum, "hakikatin" de toplumsal olarak inşa edilen bir kavram olduğunu; yani hiçbir zaman yalın, doğrudan ve evrensel olmadığını gösterir (Fink, 1995, s.25). Benzer biçimde Jacques Derrida'nın geliştirdiği "*différance*" kavramı, anlamın sabit ve nihai olmadığını; her anlamın başka bir anlama ertelenerek ve ona göndermede bulunarak kurulduğunu savunur. Bu yaklaşım, anlamın sabitliğini imkânsız kılar ve bizi "hakikat"ın her zaman bir bağlama, söyleme ve tarihsel konjonktüre bağlı olarak inşa edildiği fikrine götürür. Derrida'nın *dekonstrüksiyon* (yapısöküm) yöntemiyle gösterdiği üzere, herhangi bir söylemin mutlak anlam üretmesi mümkün değildir; her söylem, kendi iç çelişkileri ve dışladıkları üzerinden işler. Dolayısıyla hakikat, bütünlüklü ve yekpare bir yapı değil; her zaman için parçalı, kırılabilir ve mücadeleye açık bir alandır (Derrida, 2014, ss.43-114).

Dolayısıyla bugün tanıklık ettiğimiz hakikat mücadelesi, yalnızca olgusal bilginin doğruluğuna dair bir kriz değil; aynı zamanda dünyayı nasıl anlamlandıracağımıza, kimin anlam dünyasının geçerli kabul edileceğine ve kimin temsil hakkına sahip olacağına dair derin bir simgesel çatışmadır. Farklı öznel konumların kendi simgesel evrenleri içinde ürettiği hakikat söylemleri, artık merkezi bir otoritenin hakikat rejimine boyun eğmek zorunda değildir. Ne var ki bu çoğulluk, demagogların kitleleri manipüle etmesi için de elverişli bir zemin yaratmakta; böylece bireylerin ait hissettikleri simgesel evrenler, otoriter-popülist iktidarların kurucu miti hâline gelebilmektedir. Popülist aktörler, bu simgesel kırılmalardan doğan belirsizliği fırsata çevirerek, kitlelere "gerçek halk"a ait özgün bir anlam evreni sunduklarını iddia ederler. Kimi zaman bu anlam evreni, ulus, din, kültür ya da gelenek gibi kayan gösterenler (*floating signifier*) etrafında inşa edilir ve bu kavramlara mutlak anlamlar yüklenerek hegemonik söylemler kurulur. Oysa bu söylemler, hakikatin çok katmanlı doğasını silikleştirerek çoğulcu demokrasinin temel dayanaklarını zayıflatır. Burada esas sorun, simgesel temsil alanının daraltılması ve alternatif anlam rejimlerinin "sahte", "düşman", "tehlikeli" ve "öteki" olarak kodlanmasıdır.

"Post-truth" kuramcılarının bireylerin epistemik çerçevelerini ve inanç sistemlerini yeniden inşa etme yönünde anlamlı bir çaba göstermedikleri görülmektedir. Sosyal medya, algoritmalar, doğrulama eksikliği (fact-checking) ve dijitalleşme gibi dışsal faktörlere dayanan açıklamalar, bireylerin dünyayı nasıl algıladıkları ve hangi inançlara neden sahip oldukları sorularına yanıt vermekten uzaktır. Bu yaklaşım, insan davranışlarını doğa bilimlerinin nedensellik ve gözlem ilkeleriyle açıklama çabasına benzer; bireylerin epistemik başarısızlıkları, gözlemlenebilir dışsal koşullara indirgenerek açıklanır. Oysa bu indirgemeci tutum, insanın toplumsal ve tarihsel bir özne olduğu gerçeğini göz ardı eder.

Raymond Geuss'un *Eleştirel Teori* adlı eserinde vurguladığı üzere, bir bireyin dünyayı nasıl algıladığını ve hangi tür argümanları ikna edici bulduğunu anlamak, yalnızca dışsal analizlerle değil; onun yaşam dünyasına dâhil olarak onunla anlamlı bir etkileşim kurarak mümkündür. Geuss bu noktada şöyle der: "Eğer faillerin dünyayı nasıl gördükleri ve tartışmada neyi ikna edici bulacağı keşfedilmek isteniyorsa, onlarla etkileşerek yaşam biçimlerine girilmelidir." (Geuss, 2002, s.138). Bu yaklaşım, bireylerin epistemik çerçevelerinin ve anlam dünyalarının içkin olarak anlaşılmasını önceler. Oysa "post-truth" tartışmalarında, bu bireylerin algısal ve epistemik ilkeleri çoğu zaman sistematik biçimde dışsallaştırılmakta; yalnızca "yanıltılmış", "irrasyonel" ya da "gerçekleri reddeden" birer özne olarak temsil edilmektedir. Bu da eleştirel bir analizden çok indirgemeci bir betimleyici yaklaşımı beslemektedir.

"Post-truth" kuramı, çoğu zaman sekteye uğradığı varsayılan liberal statükonun kaybına yönelik nostaljik bir tepkiyi yansıtır. Bu çerçevede "gerçeklerin reddi", yalnızca epistemolojik bir mesele değil, aynı zamanda belirli bir siyasal ve ideolojik düzenin çözülmesidir. Ancak bu çözülmeyi yalnızca teknik araçlarla—örneğin doğruluk kontrolü, bilgi okuryazarlığı ya da algoritmik düzenlemelerle—gidermek mümkün değildir. Zira mevcut parçalanmanın nedeni, yalnızca yanlış bilginin yayılması değil, toplumsal öznelerin anlam dünyalarının radikal biçimde dönüşmesidir. Bu bağlamda Howlett'in temel iddiası, "post-truth" kuramının, eleştirmeye çalıştığı epistemik çöküşü anlamak için daha derinlikli bir sosyolojik ve kültürel analize ihtiyaç duyduğudur. Bireylerin inanç sistemlerini yalnızca yanlış bilgilendirme ya da duygusal anlatılarla açıklamak, bu sistemlerin ardındaki yapısal ve öznel motivasyonları göz ardı etme riski taşır (Howlett, 2022, ss.201-205).

Kamusal temsilden dışlanan ya da hegemonik bilgi rejimi tarafından marjinalleştirilen toplumsal aktörlerin deneyimlediği dışlanmışlık, yalnızca maddi ya da kurumsal düzeyde bir yoksunlukla sınırlı değildir. Bu dışlanma, zamanla biriktikçe, duygusal ve simgesel düzlemde "hınç" adı verilebilecek bir tepkiye dönüşür. Hınç, burada salt bireysel bir duygu değil; tarihsel olarak bastırılmış, temsil edilmemiş ya da değersizleştirilmiş kolektif tecrübelerin damıtılmış bir hâlidir. Siyasal psikoloji ve eleştirel toplumsal kuram bağlamında değerlendirildiğinde, hınç; tanınma talebinin karşılık bulmaması, meşruiyet arayışının dışlanması ve özne olarak kabul edilmeme hâlinin süreklilik kazanmasından doğar. Nietzsche'nin tanımıyla hınç, güçsüzlerin güçlülere karşı doğrudan harekete geçememesi sonucu oluşan bir duygusal geri çekilme ve içselleştirme biçimidir. Bu çerçevede, günümüz siyasal atmosferinde anti-seçkin grupların – yani temsil edilmediğini, dinlenmediğini ya da değer görmediğini düşünen geniş toplumsal kesimlerin – taşıdığı duygusal yük, hınç şeklinde siyasal alana yansımaktadır. Bu hınç, sadece bir öfke biçimi değil; aynı zamanda mevcut temsil yapısına, bilgi düzenine ve hegemonik anlatılara karşı yöneltilmiş bir simgesel intikam arzusudur (Nietzsche, 2022, ss.41-71).

Siyasal temsilden mahrum bırakılmış gruplar, geleneksel medya, akademi ya da siyasal elitler tarafından uzunca bir süre görünmez kılınmışlardır. Ancak dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan ifade imkânları, bu bastırılmış hıncı hem dışa vurulabilir kılmış hem de belirli bir kolektif söylem içinde şekillendirmiştir. Sosyal medya platformları bu anlamda yalnızca bir iletişim alanı değil, aynı zamanda bir "duygusal tahliye" ve yeniden anlamlandırma mekânı işlevi görmektedir. Bu yeni mecralar, uzun süredir bastırılmış olan öfke, hayal kırıklığı ve dışlanmışlık hissinin simgesel bir dille yeniden üretilmesine olanak sağlamaktadır.

Ancak bu süreçte açığa çıkan söylemler, çoğunlukla "popülizm", "post-truth" ya da "sahte haber" kategorileri altında değersizleştirilmekte ve epistemik olarak dışlanmaktadır. Bu dışlama yalnızca bilgiye ilişkin bir tartışma değildir; aynı zamanda hangi duyguların, hangi anlatıların ve hangi öznelerin kamusal meşruiyete erişebileceğine dair bir güç ilişkisinin tezahürüdür. "Post-truth" etiketiyle sınır dışı edilen bu söylemler, aslında temsile dair çok daha derin bir krizden kaynaklanmaktadır. Hınç, burada epistemik bir dışlanmanın sonucu olarak, alternatif hakikat rejimleri yaratmaya yönelmekte ve mevcut düzeni simgesel olarak "yerinden etmeye" çalışmaktadır. Bu bağlamda hınç, yalnızca irrasyonel bir tepkisellik değil; temsil, tanınma ve meşruiyet taleplerinin bastırılmasıyla şekillenen bir siyasal özneleşme biçimidir. Siyasal düzlemde hınç, "biz" ile "onlar" ayrımını keskinleştirir ve bu ayrım üzerinden yeni bir hakikat iddiası kurar. Ancak bu hakikat iddiası çoğunlukla liberal-demokratik normlara ya da akademik-elit bilgi yapılarına aykırı olduğu için, rasyonel söylem alanının dışında konumlandırılır. Böylece temsil krizinin doğurduğu epistemik talepler, sistematik olarak bastırılmaya çalışılır.

Mevcut hegemonik bilgi düzeni, bu taleplerin yükselmesini epistemik bir tehdit olarak algılamakta ve bu nedenle onları "irrasyonel", "duygu yüklü", "manipülatif" ya da "aşırılıkçı" olarak kodlamaktadır. Oysa söz konusu olan yalnızca bir bilgi çatışması değil; aynı zamanda duygular, deneyimler ve tarihsel dışlanma birikimi üzerine kurulu bir temsil mücadelesidir. Hınc, bu mücadelenin duygusal yükünü taşıyan motor güçtür ve bugün birçok popülist hareketin yükselişi, tam da bu duygusal tortunun siyasal düzleme taşınmasıyla ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, "post-truth" çağında bilgi üretimiyle ilgili krizler, yalnızca epistemolojik değil; aynı zamanda etik, politik ve temsili krizlerdir. Hınc, bu çok katmanlı krizin hem bir sonucu hem de motor gücü olarak değerlendirilmelidir. Temsil edilmeme hâli, sadece bir yokluk değil; aynı zamanda bir anlatı üretme, sahneye çıkma ve görünür olma talebidir. Bu talep karşılanmadığında ise siyasal ve kültürel düzlemde yıkıcı kutuplaşmalar ortaya çıkar. Hınc, bu yıkıcılığın taşıyıcısıdır; ama aynı zamanda alternatif bir temsil tahayyülünün de habercisi olabilir.

Sonuç ve Öneri

"Post-truth" çağında hakikatin önemsizleştiği, duyguların ve kişisel inançların kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklerin önüne geçtiği bir dönem yaşanmaktadır. 2016'daki Brexit referandumu ve Trump'ın seçilmesi bu sürecin sembolik kırılma noktaları olmuştur. Bu gelişmelerin temelinde, medya yapısındaki dönüşüm yatmaktadır. Geleneksel denetim mekanizmalarının yerini, Web 2.0 ile herkesin içerik üreticisine dönüştüğü dijital platformlar almıştır. Bu durum, bilgi düzensizliklerini artırmış; dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon gibi biçimlerde karşımıza çıkan yeni epistemik tehditleri doğurmuştur. Yanıltıcı ve manipülatif içeriklerin yaygınlaşması yalnızca bireysel algıları değil aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı ve demokratik süreçleri de derinden etkilemektedir.

Ancak bu anlatılar, önemli bir boyutu göz ardı etmektedir. İçinde bulunduğumuz hakikat krizi yalnızca bilgiye erişim veya doğruluk ayırt etme sorunu değildir. Krizin temelinde, uzun yıllardır iktidar ilişkileri içinde şekillenen ve egemen seçkinlerce kontrol edilen "hakikat" rejiminin çözülmesi yatmaktadır. Modern temsil rejimlerinin dayandığı bilgi otoriteleri, artık kamusal alanda hegemonik anlatılar inşa edememekte; söylemlerinin meşruiyeti ve kapsayıcılığı zayıflamaktadır. Böylece, yükselen farklı hakikat hegemonyaları yalnızca epistemolojik krizleri derinleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda popülizm ve toplumsal kutuplaşma gibi siyasi sorunları da beraberinde getirmektedir.

Günümüzde, modern temsil rejimlerinin temelini oluşturan bilgi otoriteleri, kamusal alanda eskisi kadar etkili hegemonik anlatılar kuramamaktadır. Bu durum, egemen bilgi rejimlerinin meşruiyetini zayıflatmakta ve alternatif bilgi düzenlerinin yükselişine zemin hazırlamaktadır. Ancak bu alternatif anlatılar, sıklıkla "post-truth" ve "popülizm" gibi olumsuz kavramlarla dışlanmakta, rasyonel ve demokratik söylemin dışında konumlandırılmaktadır. Oysa yaşanan, yalnızca bilgiyle ilgili bir sorun değil; temsil, otorite ve meşruiyet mekanizmalarına yönelik toplumsal bir itirazdır. Dijitalleşme ve Web 2.0 teknolojileri, seçkin olmayan aktörlere kendi anlatılarını oluşturma ve yayma olanağı sunarak epistemik çoğulculuğu artırmıştır. Bu dönüşüm hem bilgi üretimini hem de siyasal kimlikleri etkileyerek toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmekte, ortak kamusal alanın inşasını zorlaştırmaktadır. Böylece, günümüz hakikat krizi sadece epistemolojik değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal boyutları olan bir çözümlü sürecidir.

Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramı, bilgi üretimi ve değer sistemlerinin iktidar ilişkileri içinde şekillendiğini vurgular. Bu bağlamda hegemonya, sadece açık baskı değil, aynı zamanda ideolojik liderlik ve toplumsal rıza üretimi sürecidir. Eleştirel kuramın klasik temsilcilerinden Horkheimer, bilgiyi

açıklamakla yetinen geleneksel teorilere karşı çıkararak, toplumsal gerçeklikleri dönüştürmeyi amaçlayan bir yaklaşım önerir. Bu perspektif, toplumsal tahakküm yapılarını ve çarpıtılmış iletişim biçimlerini görünür kılarak, özgürleşme olanaklarını arar. Günümüzde "post-truth" tartışmalarının sıkça bilimsel bilgi ve nesnel gerçeklik üzerinden yürütülmesi, aslında geleneksel teoriyle benzer epistemolojik sınırları tekrar üretmektedir. Oysa asıl sorun, egemen seçkinlerin şekillendirdiği ve iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş "hakikat" rejimlerinin çözülmesidir. Bu çözüme, bilgi otoritelerinin meşruiyetini yitirmesi ve kamusal alanda hegemonik anlatıların inşa edilememesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla yaşanan kriz, yalnızca epistemolojik değil; aynı zamanda siyasal, toplumsal ve ideolojik bir dönüşümün göstergesidir. Eleştirel kuram bu bağlamda, hakikatin demokratik zeminde yeniden inşası için epistemik çoğulculuk ve alternatif temsil biçimlerine alan açmayı zorunlu görür. Hakikatin sahiplenilmesi değil, sürekli sorgulanması, tartışılması ve yeniden kurması özgürleşmenin temel koşuludur. Böylece bilgi ve iktidar ilişkileri arasındaki karmaşık yapılar ele alınarak, toplumsal dönüşümün olanakları araştırılır.

"Post-truth" dönemi, bilgi üretiminin doğru-yanlış ikiliğiyle açıklanamayacağı, aksine farklı ve rekabet eden bilgi rejimlerinin var olduğu, epistemolojik çoğulluğun hâkim olduğu bir ortamdır. Gerçeklik, merkezi otoriteler tarafından belirlenen sabit bir yapı olmaktan çıkmış; çeşitli aktörlerin müdahaleleriyle şekillenen çoklu temsil alanlarına dönüşmüştür. Bu durum, bilgi otoritelerinin meşruiyetinin sorgulanmasına ve kamusal alanda otorite boşluğuna yol açarak, siyasal kutuplaşmayı ve toplumsal bütünlüğün zayıflamasını beraberinde getirir. Özellikle ABD'de, muhafazakâr gruplar uzun süre marjinalleşmiş, ancak kamusal alana girdiklerinde kendi epistemik evrenlerini oluşturarak, ana akım tarafından dışlanmış ve "post-truth" söylemlerle etiketlenmiştir. Bu durum, taraflar arasında anlamlı diyalogu engellemiş ve siyasal kimliklere bağlı kutuplaşmayı günlük yaşamın pek çok alanına yaymıştır. Sonuçta kamusal tartışmalar, karşılıklı suçlamalar ve epistemik dışlamalarla dolu yankı odalarına dönüşmüş, çoğulcu ve açık tartışma zeminleri giderek azalmıştır.

Dijital çağda yanıltıcı bilgi üzerine yapılan akademik çalışmalar, bu içeriklerin nasıl üretildiği, yayıldığı ve toplumsal meşruiyet kazandığına odaklanıyor. Literatürde dijital medya, dezenformasyon ve yanlış bilginin yayılması için elverişli bir ortam olarak görülüyor. Ancak doğru-yanlış bilgi ayrımı, genellikle daha geniş siyasal ve toplumsal bağlamı göz ardı ediyor. Farkas ve Schou'ya (2018, s.301) göre, hakikat ve yanlışlık sabit kategoriler değil, sürekli devam eden siyasal mücadelelerin parçası. "Sahte haber" kavramı, teknik bir sorun olmaktan çıkarak farklı siyasal aktörlerce farklı anlamlarla yüklenen, siyasal mücadelelerde kullanılan esnek bir söylemsel araç haline geliyor. Bu bağlamda Ernesto Laclau'nun "kayan gösteren" kavramı, siyasal anlamların sürekli tartışıldığı ve hegemonik çatışmaların yaşandığı sembollerini tanımlar. Böyle dönemler "organik kriz" olarak adlandırılır; mevcut anlamların sorgulandığı ve yeniden inşa edilmeye çalışıldığı süreçlerdir. Esas sorun, kimin hakikati tanımlayacağı ve toplumsal gerçekliği nasıl temsil edeceğidir. Mevcut simgesel sistemlerin yeniden şekillendirilmesi sadece iletişimsel bir kriz değil, aynı zamanda hegemonya mücadelesidir. Hakikat mücadeleleri, gerçeklerin değersizleştiği değil, gerçeklik ve sahtelik sınırlarının yoğun tartışıldığı "aşırı olgusal" bir dönemin parçasıdır. Bu süreçte epistemik kutuplaşma derindir ve anti-epistemolojik varsayımlar nedeniyle kolayca ortadan kalkmaz. İnsanlar, kendi gerçekliklerine sıkı sıkıya bağlıdır ve karşıt görüştekileri genellikle kasıtlı yalan söylemekle suçlar. Bu durum, ahlaki kutuplaşmayı artırır ve diyalog imkânlarını sınırlar.

Hakikat, simgesel düzenler ve anlam üretim süreçleriyle şekillenir. Lacan'ın "simgesel düzen" ve Derrida'nın "différance" kavramları, anlamın sabit olmadığını, tarihsel ve toplumsal bağlamlara bağlı olarak sürekli yeniden kurulduğunu gösterir. Bu nedenle hakikat mücadelesi, olgusal bilgi krizinden

öte, anlam dünyalarının ve temsil alanlarının hegemonik çatışmasıdır. Popülist aktörler, bu simgesel belirsizlikten yararlanarak, kitlelere özgün ve gerçek bir anlam evreni sunduklarını iddia ederler. Bu evrenler genellikle ulus, din veya kültür gibi kayan gösterenler etrafında şekillenir ve alternatif anlamları "sahte" veya "tehlikeli" olarak kodlayarak simgesel temsil alanını daraltırlar. Bu durum, çoğulcu demokrasinin temel değerlerine zarar verir.

Raymond Geuss'un eleştirel teori anlayışına göre, bireylerin dünyayı nasıl algıladığını anlamak için onların yaşam dünyasına girip etkileşim kurmak gerekir. Ancak post-hakikat kuramı, bu bireylerin epistemik prensiplerini dikkate almadan, onları sadece "yanıltılmış" veya "gerçekleri reddeden" özne olarak görür. Bu kuram, liberal statükonun çözülmesine yönelik nostaljik bir tepkiyi yansıtır ve gerçeklerin reddini yalnızca teknik çözümlerle (doğruluk kontrolü, bilgi okuryazarlığı vb.) giderilemeyecek bir toplumsal dönüşüm olarak görür. Toplumsal dışlanma yalnızca maddi ya da kurumsal değil, aynı zamanda duygusal ve simgeseldir. Bu dışlanmışlık, kolektif "hınç" olarak tanımlanan bir duygusal tepkiye dönüşür. Hınç, Nietzsche'nin tanımıyla güçsüzlerin, güçlülere doğrudan karşı koyamaması sonucu oluşan içselleştirilmiş öfkedir. Günümüzde temsil edilmediğini düşünen geniş toplumsal kesimler bu hıncı taşır; bu da mevcut temsil ve bilgi düzenine karşı simgesel bir intikam arzusudur. Dijitalleşme ve sosyal medya, bastırılmış bu hıncın dışavurumunu ve kolektif söylem haline gelmesini sağlasa da ortaya çıkan söylemler "popülizm", "post-truth" ya da "sahte haber" etiketleriyle değersizleştirilip epistemik olarak dışlanmaktadır. Bu dışlama, hangi duyguların, anlatıların ve öznelerin kamusal meşruiyet kazanabileceğine dair bir güç mücadelesini yansıtır. Hınç, irrasyonel bir tepki değil; temsil, tanınma ve meşruiyet taleplerinin bastırılmasıyla ortaya çıkan siyasal özneleşmedir. Bu süreç, "biz" ve "onlar" ayrımını derinleştirir ve yeni hakikat iddiaları üretir. Ancak bu iddialar liberal-demokratik normların dışında bırakılır. Böylece temsil krizinin epistemik talepleri sistematik olarak bastırılır. Hegemonik bilgi düzeni, bu talepleri tehdit olarak algılayıp "irrasyonel" ve "manipülatif" biçimde kodlarken, aslında bu kriz sadece bilgi çatışması değil; tarihsel dışlanma ve duygusal bir temsil mücadelesidir. Hınç, bu mücadelenin duygusal itici gücü olup, birçok popülist hareketin yükselişinin temelidir. Sonuç olarak, "post-truth" çağındaki bilgi krizleri sadece epistemolojik değil, aynı zamanda etik, politik ve temsilî krizlerdir. Hınç, bu çok katmanlı krizin hem sonucu hem de itici gücüdür. Temsil edilmeme hali, aynı zamanda görünür olma ve anlatı üretme talebidir; karşılanmadığında ise yıkıcı kutuplaşmalar ve toplumsal çatışmalar ortaya çıkar.

Eleştirel kuramın temel yaklaşımı, hakikatin tek bir otorite ya da merkezi bilgi kaynağı tarafından dayatılmasına karşı çıkmasıdır. Bu bağlamda, Habermas'ın kamusal alan teorisi, demokratik toplumlarda özgür ve eşit katılıma açık bir iletişim ortamı yaratmanın önemini vurgular (Habermas, 2015, s.51). "Post-truth" çağında farklı epistemik rejimlerin ve bilgi kaynaklarının meşruiyetinin reddedilmesi, toplumdaki temsil krizini derinleştirmektedir. Bu yüzden epistemik çoğulculuğun tanınması, farklı sosyal grupların yaşam dünyalarını ifade etmeleri için kapsayıcı kamusal alanların inşası kritik bir ihtiyaçtır. Demokratik sağlığın korunabilmesi için yalnızca nesnel bilgi doğruluğuna değil, aynı zamanda bireylerin yaşam dünyalarının ve deneyimlerinin diyalog ortamında ifade edilmesine ihtiyaç vardır. Böylece epistemik kopuşlar ve toplumsal kutuplaşmalar aşılabilir. Yaşam dünyalarının paylaşımı, ötekileştirmeyi azaltır ve demokratik bağları güçlendirir. Öte yandan, "post-truth" çağında siyasal söylemin temel bileşenlerinden biri haline gelen hınç ve dışlanmışlık duyguları, eleştirel kuramın sadece bilişsel değil, aynı zamanda duygusal ve simgesel boyutları da hesaba katması gerektiğini ortaya koymaktadır. Temsil edilmeyen grupların duygusal deneyimleri ve tanınma talepleri (var olma istençleri ve benliğin öteki tarafınca onaylanması), kamusal tartışma süreçlerine dâhil edilmediği sürece, demokratik meşruiyet zedelenir ve sosyal bağlamda çatışmalar artar. Bu nedenlerle, demokratik toplumların sağlıklı işleyişi, epistemik çoğulculuğu tanıyan kapsayıcı

kamusal alanlar yaratmak, iletişimsel eylemi ve diyalogu güçlendirmek ve siyasal iletişimde duygusal ve simgesel talepleri dikkate almakla mümkün olabilir. Böylece temsil krizi aşılırken demokratik meşruiyet ve toplumsal bütünleşme güçlenir. Unutulmamalıdır ki demokrasi, sürekli bir yenilenme ve yeniden düşünme süreci gerektirir. Bu devinimin içinde sabitlikte ısrar, sürdürülebilir işleyişe zarar verir.

Kaynakça

- Alpay, Y. (2022). *Yalanın siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji* (Çev. T. Birkan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1967)
- Erdoğan, E., Uyan Semerci, P., Eyolcu Kafalı, B. & Çaytaş, Ş. (2022). *İnfodemi ve bilgi düzensizlikleri: Kavramlar, nedenler ve çözümler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Farkas, J. & Schou, J. (2018). Fake news as a floating signifier: Hegemony, antagonism and the politics of falsehood. *Javnost—The Public*, 25(3), 298–314. <http://dx.doi.org/10.1080/13183222.2018.1463047>
- Fink, B. (1995). *The Lacanian subject: Between language and jouissance*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Friedman, J. (2023). Post-truth and the epistemological crisis. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, 35(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/08913811.2023.2221502>
- Geuss, R. (2002). *Eleştirel teori* (Çev. F. Keskin). Ankara: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1981)
- Okur, M. A. & Ongur, H. Ö. (2019). Uluslararası ilişkilerde eleştirel teori. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri içinde* (291–322. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell-Smith, Ed. & Çev.). New York: International Publishers.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (Çev. M. Sancar & T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1962)
- Horkheimer, M. (2005). *Geleneksel ve eleştirel kuram* (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1937)
- Howlett, R. (2022). Beyond post-truth: Critical theory and the possibility of radical enlightenment. D. C. Bosseau & T. Bunyard (Ed.), *Critical theory today: On the limits and relevance of an intellectual tradition içinde* (201–205. ss.). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-031-07638-1_10
- Koçer, S. (2025). *Hakikat sonrası çağda enformasyon düzensizliği, güven ve yılmazlık: Antropolojik bir bakış açısı* (Politika Belgesi No. 3). RESAID. Erişim adresi <https://resaid.bilgi.org.tr/wp-content/uploads/2025/04/No2.Hakikat-Sonrasi-Cagda-Enformasyon-Duzensizligi-Guven-ve-Yilmazlik-Antropolojik-Bir-Bakis.pdf>
- Laclau, E. (2007). *Popülist akıl üzerine* (Çev. N. B. Çevik). Ankara: Epos Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2005)
- Nietzsche, F. (2022). *Ahlakın soykütüğü üstüne* (Çev. A. İnam). İstanbul: Say Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1887)
- Sunstein, C. R. (2009). *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press.
- Word of the Year 2016 is... post-truth.* (2016, 15 Kasım). *Oxford Languages*. Erişim adresi <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

Ara Ege Altınman*

Gözetim Kapitalizmi ve Demokratik Katılım: İleri Demokrasilerde Mikro Hedefli Siyasi Reklamlar Erozyona Yol Açabilir mi?

Özet

Bu çalışma, gözetim kapitalizmi ve mikro hedefli siyasi reklamların, ileri demokrasilerdeki seçim süreçleri üzerindeki etkisini incelemektedir. İnternet platformlarının iş modellerinin, kişisel verileri ticarileştirerek özelleştirilmiş siyasi mesajlar iletmek amacıyla kullanmasının, katılım, hesap verebilirlik ve adil rekabet gibi demokratik normlar üzerinde önemli riskler oluşturduğunu savunmaktadır. 2016 ABD başkanlık seçimi ve BREXIT referandumu gibi yakın dönem seçim örneklerinden elde edilen ampirik verileri inceleyerek, mikro hedeflemenin özellikle bağımsız ve düzenli oy vermeyen seçmenler arasında katılımı bastırmak üzere kullanılabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca bu makale, hedefli reklamların seçmen davranışları üzerindeki caydırıcı etkilerini nicel olarak değerlendirmeye yönelik bir deneysel araştırma tasarısı önermektedir. Sonuç bölümünde ise teknoloji şirketlerinin kâr modelinin demokratik bütünlüğü zayıflatmasını önlemek amacıyla şeffaflık ve denetimin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Demokratik gerileme, gözetim kapitalizmi, mikro-hedefli reklamlar, sosyal medya, seçmen katılımı, seçimler, BREXIT, A.B.D.

* Koç Üniversitesi

"Anladığım kadarıyla, argüman şu yöndeydi: Rus dezenformasyonunun Romanya seçimlerini etkilemiş olması. Ancak Avrupa'daki dostlarıma biraz perspektif sunmak istiyorum. Rusya'nın seçimlerinizi etkilemek amacıyla sosyal medya reklamları kullanmasını yanlış bulabilirsiniz. Biz de kesinlikle öyle düşünüyoruz. Bunu dünya sahnesinde kınayabilirsiniz. Ama eğer demokrasiniz, yabancı bir ülkeden gelen birkaç yüz bin dolarlık dijital reklamla yok edilebiliyorsa, o zaman zaten en başta çok güçlü değilmiş." - J.D. Vance, Münih Güvenlik Konferansı 2025

Giriş

Yukarıda paylaşılan alıntı, ABD Başkan Yardımcısı'nın Avrupalı "müttefikleri" ile gerçekleştirdiği güvenlik toplantısındaki sözleriydi. Vance aktardığı mesajda ve takip eden sözlerinde, internet firmalarına dönük yaptırımların ve regülasyonların ifade özgürlüğünü kısıtladığını, teknoloji piyasasına yönelik devlet müdahalelerininse demokratik değerlerle örtüşmediğini vurguladı. Ancak teknoloji ve sosyal medya platformlarının iş modelinin yapısal dinamikleri meseleyi birkaç yüz bin dolarlık reklamlardan ibaret görmenin ve bu firmaların denetimsiz hareket etmelerini savunmanın küçümseyici veya bilgisizce bir yaklaşım olduğunu gösterebilir. Bu makale, gerekli devlet ve sivil toplum denetlemelerinden bağımsız, serbest piyasa dinamikleri ile gelişen dijital teknolojilerin ileri demokrasilerde yol açabileceği erozyon ve gerileme üzerinedir ve gözetim kapitalizminin iş modelinin bir sonucu olan mikro hedefli politik reklamların, seçmen katılımını önemli ölçüde nasıl etkileyebileceğini ve demokratik değerleri nasıl zayıflatabileceğini incelemektedir.

Shoshana Zuboff'un tanımladığı biçimiyle gözetim kapitalizmi, internet şirketleri tarafından kişisel verilerin kâr amacıyla toplanması ve mikro hedefli reklamlar aracılığıyla metalaştırılmasını ifade etmektedir (Zuboff, 2019, s.91). Bu uygulama, katılım, hesap verme ve adil rekabet gibi demokratik ilkelerin aşınması konusunda endişeleri artırmıştır. Siyasi kampanyalar yanıltıcı reklamlar aracılığıyla seçmen davranışını etkileyerek kendilerine muhalif seçmenlerin oy vermeye katılımını baskılayabilir; bu da kapsayıcı ve adil seçim süreçleri için bir gerilemeyi işaret edebilir (Haggard & Kaufman, 2021). Bu çalışmanın temel hipotezi, yanıltıcı içerik taşıyan mikro hedefli politik reklamların seçmenlerin seçimlere katılmasını engelleyebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca, bu reklamların, partizan seçmenlerden ziyade bağımsız seçmenler ve düzenli oy vermeyen bireyler üzerinde daha derin bir etkiye sahip olabileceğini varsaymaktadır. Mikro hedefleme yoluyla seçmen baskısının demokratik gerilemenin bir varyantını oluşturduğu bu makalede iddia edilmektedir. Siyasi kampanyalar belirli seçmen gruplarının katılımını bastırmak amacıyla dijital reklamcılığı kullandığında, bu durum demokratik süreçlerin bütünlüğünü zayıflatmakta ve demokratik normları erozyona uğratmaktadır. 2016 Trump kampanyası ve Rusya'nın 2016 ABD Seçimlerinde bu yöntemi kullanarak spesifik seçmen gruplarını Hillary Clinton'a oy vermekten vazgeçirmeye çalıştığına dair kanıtlar ampirik veri değerinde ele alınacaktır. Dijital seçim kampanyalarının, mikro hedefli reklamları kullanarak demokratik gerilemeye yol açabilecekleri teorik olarak bu makalede anlatılacaktır.

Literatür Taraması

Gözetim kapitalizmi, internet şirketlerinin iş modelini ve uygulamalarını ifade etmek açısından kullanışlı bir çerçevedir. Bu makalede, gözetim kapitalizminin Batı modeli ele alınacaktır. Rusya'nın "hibrit-gözetim kapitalizmi" (Ostbo, 2021) ve Çin'in "devlet-gözetim kapitalizmi" (Lin & Milhaupt, 2021) gibi farklı tanımlamalar da vardır. Ancak, bu ülkelerin uygulamaları siyasi rejimleri nedeniyle bu

çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmadaki teorik çerçeve -yani gözetim kapitalizmi ve demokratik gerilemenin ilişkisi- ileri demokrasileri kapsamaktadır.

Gözetim kapitalizminin çizdiği çerçeveye benzer başka konseptler de vardır. "Platformlar" (Kreiss & McGregor, 2023), "sosyal medya" (Tucker vd., 2018), "dijital alan" (Yarchi, Baden & Vilenchik, 2021), "bulut sermayesi" (Varoufakis, 2023) ve "dijital etki makinesi" (Nadler, Crain & Donovan, 2018) dâhil olmak üzere gözetim kapitalizminden beslenen yapılara atıfta bulunmak için çeşitli konseptler bulunmaktadır. Bu yazıda, internetin genel kâr modelinin demokratik yönetimler için yapısal riskler taşıdığını savunduğum için gözetim kapitalizmini tercih ediyorum.

Gözetim kapitalizmi, internet şirketlerinin iş modeli olarak tanımlanabilir. Bireylerin kişisel verilerini toplama, ardından algoritmalar aracılığıyla kullanıcıların dijital alandaki özel deneyimlerini işletmelere "mikro hedefli reklamlar" satmak için metalaştırmayı açıklar (Zuboff, 2015). Bu modelde sermaye, tüketicilerin verilerini elde etmek için kullanılır. Zuboff bunu "davranışsal üretim fazlası" olarak adlandırır (Zuboff, 2019, s.93). Davranışsal fazlalık, sadece platform hizmetlerini veya arama motoru optimizasyonunu iyileştirmekle kalmayıp, demografik ve sosyolojik profillemeler yapabilmek adına toplanan kullanıcı özel deneyimleridir. Elde edilen davranışsal fazlalık, algoritmalar aracılığıyla -yeni üretim modu- tüketici davranışını analiz etmek için kullanılır (Zuboff, 2018, s.96-97). Zuboff bunu, şimdiki ve gelecekteki davranışı tahmin eden "tahmin ürünleri" olarak adlandırır ve bu kapitalizm üretim modunun nihai ürünü, "mikro hedefli reklamlar"dır (Zuboff, 2018, s.97). Mikro hedefli reklamlar, kullanıcıların özel deneyimlerine dayalı olarak oluşturulan mesajlardır ve internet şirketlerinin gerçek müşterilerine, yani reklam verenlere satılan üründür. En isabetli reklamları oluşturmak için de internet şirketleri elde edebilecekleri maksimum miktarda davranışsal üretim fazlalığının peşinden koşarlar (Nadler, Crain & Donovan, 2018). Büyük internet şirketlerinin bazılarının aslında yeni nesil reklamcılık işinde olduğunu iddia edebiliriz. Sosyal medya ve çoğu internet şirketleri için reklamlar temel gelir kaynağıdır. 2024 itibarıyla, Alphabet Inc (Google ve Youtube'un ana şirketi) tarafından bildirilen yaklaşık 224 milyar dolarlık toplam gelir içerisinde reklam gelirlerinin payı bu miktarın yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır (U.S Securities and Exchange Comission, 2024). Öte yandan, Meta Platforms Inc., 2024 toplam gelirinin neredeyse %98'ini reklamlardan elde etmiştir (Meta Platforms Inc., 2025). Reklam gelinine olan bu bağımlılık, internet ve sosyal medya şirketleri için yapısal bir iş modelini takip etmeyi dikte eder. Bu modelde, mikro hedefli reklamın isabetliliğini ve bilişsel fazlalık üretimini firmaların temel motivasyonu haline getirir. Bu bağımlılık sadece bu kuruluşlar için veri odaklı pazarlama stratejilerinin önemini vurgulamakla kalmaz, aynı zamanda mikro hedefli reklam sektöründe gizlilik, rekabet ve düzenleyici inceleme konusunda daha agresif olmalarını da sağlar. Son on yılda geline noktadaysa, yeni ebeveynleri uygun fiyatlı bebek bezlerine yönlendirmekle ve kullanıcıları avantajlı uçak biletlerine çekmekle başlayan pazarlama modeli, siyasete de sıçramış durumdadır.

Gözetim kapitalizmi platformları, sanıldığından daha fazla siyasetle yakından ilgilidir. Apple, Amazon, X, Google, Meta ve Microsoft gibi büyük teknoloji şirketleri, seçim dönemlerinde siyasi partilere danışmanlık sağlamaya, bundan gelir elde etmeye, ayrıca mevcut ve gelecekteki siyasi liderlerle bağlar kurmaya büyük yatırım yapmaktadır (Kreiss & McGregor, 2018). Cambridge Analytica olayı da sosyal medyanın demokratik sürece müdahale etmek için özel bir danışmanlık firması tarafından nasıl kullanılabileceğinin örneklerindedir (Files, 2021). Ayrıca hükümet soruşturmaları, sosyal medya şirketlerini kişisel gizlilik haklarını ve veri güvenliğini ihlal etmekle ve BREXIT ve 2016 ABD Seçimlerine Rusya'nın müdahalesinin önünü kapatacak uygun önlemlerden yoksun olmakla suçlamaktadır (Senate/ABD Senato Komitesi 2020; Colomna vd., 2021; House of Commons/Avam Kamarası Dijital,

Kültür, Medya ve Spor Komitesi, 2019). Meta ve X'in, siyasi aktörlerin ve yabancı güçlerin mikro hedefleme özelliğinden yararlanmasına olanak tanıyan özel hedef kitle hedeflemesindeki rolü (Nadler, Crain & Donovan, 2018; Vaidyanathan, 2018); mikro hedefli siyasi reklamların etkisi ve seçmenleri manipüle etme ve yanlış bilgilendirme yayma potansiyeli (Bennett & Gordon, 2021; Borgesius vd., 2018; Constantiou & Kallinikos, 2014; Matz, Appel & Michal, 2020; Gorton, 2016) hakkında da geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmalar, dijital kampanyaların yükselişini ve kamuoyunu şekillendirmede ve siyasi davranışı potansiyel olarak etkilemede hedefli siyasi reklamların kullanımını araştırmaktadır. Ancak, hedefli siyasi reklamlar hakkında giderek artan bir literatür olmasına rağmen siyasi davranış üzerindeki etkileri hakkında az sayıda ampirik kanıt bulunmaktadır ve bu hedefli reklamların siyasi davranışı ne ölçüde etkilediğine dair şüpheleri uyandırmaktadır (Bennett & Gordon, 2021; Nadler, Crain & Donovan, 2018). Şu zamana kadar, Haenschen (2023) 2018 ABD ara seçimleri üzerine Texas'ta yaptığı çalışmada, Facebook reklamlarının genel olarak katılım üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını bulmuştur. Ancak, bu reklamların etkinliği belirli konulara bağlıdır; örneğin çalışmada, rekabetçi bölgelerde kürtaj haklarıyla ilgili reklamların zayıf da olsa bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Endres ve Kelly (2018) ise Florida ve Virginia'da yaptıkları çalışmalarla, genç, daha az eğitilmiş ve düşük gelirli kayıtlı seçmenlerin çevrimiçi araçlar kullanılarak mobilize edildiğinde oy kullanma olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermiştir. Hager (2019) ise 2016 Berlin eyalet seçimleri sırasında yaptığı çalışma ile, mikro hedefli çevrimiçi kampanyaların genel oy oranını artırmadığını tespit etmiş, ancak aynı zamanda, sol eğilimli siyasi gruba karşı negatif bir etki olduğunu ve rakip partilerin oy oranını yaklaşık 1.4 puan azalttığını ortaya koymuştur. Ancak bu çalışmalar seçmen katılımını bastırmak yönünde ele alınmamıştır. Bu çalışmada ele alınacak teorik beklenti mikro-hedefli reklamların seçmen katılımını arttırmaktan ziyade, belirli seçmen gruplarının sandığa gitmesini önlemek amacıyla kullanıldığı yönündedir.

Son yıllarda sosyal medyanın demokrasi üzerindeki etkisi de geniş çaplı akademik ilgi görmüştür (Persily, 2017). Çalışmaların çoğu, algoritmaların küratörlüğünden kaynaklanan kutuplaşmaya (Chang & Yi, 2024; Bail, 2022; Tucker vd., 2018; Bail, 2018; McGregor, 2018) ve platformların dezenformasyonu geniş çapta yayma üzerindeki megafonik etkilerine odaklanmıştır (Kraft & Donovan, 2020; Guess & Lyons, 2020; Marwick & Lewis, 2017; Schiffrin, 2017). Dezenformasyon bu bulmacanın bir parçasıdır ve bunun oy verme davranışı ve genel olarak demokrasilerin dayanıklılığı üzerindeki etkisini anlamak önemlidir. Ancak, siyasi bir kazanım elde etmek için oluşturulan dezenformasyonu ayırt etmek zordur. Bunun başlıca sebebi de gözetim kapitalizminin temel iş modeli yanlış bilgiyi yaymayı maddi olarak ödüllendiren bir mantığa sahiptir. Örneğin 2016 ABD seçimlerinin son aylarında, Facebook'taki en viral 20 sahte seçim hikâyesi, The Washington Post veya The New York Times gibi saygın haber kaynaklarından daha fazla etkileşim elde etmiştir (Silverman, 2017). Bu içerikler, artan web sitesi ziyaretlerinin kullanıcılar için daha yüksek gelire dönüştüğü tıklama başına ödeme mekanizmasından yararlanmak için kasıtlı olarak hazırlanmıştır (Hughes & Waismel-Manor, 2021). Bu nedenle, çevrimiçi olarak yanlış bilgilendirme yaymaya kimlerin ve neden dâhil olduğunu değerlendirmek zordur; bu kendi politika hedefini takip etmekle motive olan bir aktör veya sadece internetin finansal altyapısından kâr elde eden sıradan Makedonyalı gençler olabilir (Subramanian, 2017).

2016 ABD Seçimleri ve Demokratik Gerilemeye Dair Kanıtlar

Mikro hedefleme ve siyasi katılımı bastırma arasındaki ilişkiye dair doğrudan bir kanıt olmamasına rağmen, internet şirketlerinin iş modelinin mevcut sosyal bölünmeleri keskinleştirebileceği ve toplumun zaten bölünmüş kesimlerinin kutuplaşma düzeyini arttırarak siyasi kampanyaların belirli gruplara yönelik hedefli, manipülatif ve yanıltıcı mesajlarla seçmen katılımını etkileyebileceği

konusunda artan bir fikir birliği vardır. Ben bunu demokrasiyle ilişkili "rekabet, hesap verebilirlik ve katılım" gibi niteliklerin bozulmasının potansiyel bir nedeni olarak savunuyorum (Waldner & Lust, 2018). Siyasi kampanyalar kişiselleştikçe (McGregor, 2018), politikacılar yanlış bilgilendirici mesajlar yayarak olumsuz kampanyaların sonuçlarından kaçınabilirler. Ve bunun aracılığıyla; toplumun belirli kesimlerini seçim sürecine katılmaktan caydırır ve vazgeçirir. Başka bir deyişle, siyasi kampanyacılar, rakiplerini destekleme olasılığı yüksek olan belirli seçmen gruplarını manipülatif ve yanlış mesajlarla hedefleyerek onları oy vermektan caydırmayı hedefleyebilir. Bu uygulama, adil rekabetin doğasını bozarak, yanlış bilgiler yayarak hesap verebilirlikten kaçınarak ve katılımı azaltarak demokrasinin kalitesini azaltabilir. Bu teknik, 2016 Trump kampanyasının ileri gelenlerinin kullandıklarını iddia ettikleri bir stratejeydi. 2016 Trump kampanyalarının dijital reklamcılık ekibinin kıdemli yetkilisi olan Brad Parscale, Bloomberg muhabirlerine yaptığı açıklamada dijital kampanya ekiplerinin büyük ölçüde "seçmen bastırma operasyonu" olarak adlandırdıkları stratejiye odaklandığını belirtmiştir. Aynı açıklamada verilerin Cambridge Analytica tarafından sağlandığı da söylenmiştir (Green & Issenberg, 2016).

Parscale'ın bu açıklamada öne sürdüğüne göre dijital kampanya ekibi, Clinton'ın kazanması beklenen üç farklı grubun katılımını caydırmaya odaklanmıştır: idealist beyazlar, feministler ve Afrikalı (siyahi) Amerikalılar. Bu seçmen gruplarını sosyal medya üzerinden ulaştırdıkları siyasi mesajlarla oy vermeme yönünde hedefledikleri öne sürülmektedir. Mesela idealist beyazları Wikileaks üzerinden ortaya çıkan parti içi Sanders karşıtlığıyla, feministleri Monica Levinsky skandalıyla (Hillary Clinton'ın aldatılmış bir kadın olarak skandalın üzerini örtmeye çalışması) sandığa gitmemeye ikna ettikleri aktarılmıştır (Green & Issenberg, 2016).

Dijital kampanya ekibinden gelen itiraf gibi argümanlara rağmen, seçmen ikna veya bastırma için bu tür teknolojileri kullanmanın verimliliği konusunda hâlâ büyük tartışmalar bulunmaktadır. Facebook ve Google gibi internet şirketleriyle birlikte bu tür faaliyetlerden finansal kazanç elde eden Cambridge Analytica veya Parscale gibi firmalar ve yöneticilerinin, seçmen bastırma veya ikna yeteneklerini abartıyor olmaları da son derece mümkün. Ancak 2016 Trump kampanyası tarafından kullanılan dijital kampanya stratejisi, Rusya'nın seçimlere etkide bulunmak için sarf ettiği çabayla da paralellik göstermektedir. Oxford İnternet Enstitüsü, Senato İstihbarat Komitesi ile iş birliği içinde gerçekleştirdiği çalışmasında, sosyal medya şirketleri tarafından sağlanan verileri kullanarak bir analiz gerçekleştirmiştir (Maréchal, 2017). Bulguları, Rus operasyonlarının öncelikle seçmenleri kutuplaştırmayı amaçladığını, özellikle Afrikalı Amerikalılar ve sol eğilimli seçmenler arasında seçime katılımı caydırmaya yönelik olduğunu göstermektedir. Facebook ve Instagram'daki aktiviteler üç farklı müdahale kategorisini öne çıkmaktadır: Katılımı bastırma ve seçimleri boykot etme, üçüncü bir aday destekleme ve siyasi elitlere karşı karalama kampanyası yürütme (U.S. Securities and Exchange Commission/Senato İstihbarat Birimi Raporu, 116-XX). Başka bir cümleyle, Facebook'u son derece kârlı bir işletme yapan mikro hedefli reklam kapasitesi, otoriter bir ülke tarafından istismar edilerek demokrasinin kalitesini ciddi anlamda tehdit eden riskler oluşturmuştur (Vaidhyanathan, 2018). Gözetim kapitalizminin dayattığı temel işletme prensipleri olan kullanıcıların kişisel deneyimlerinin takibi, özel hedef kitle belirleme özellikleri ve mesajları iletme kapasitesi, politik aktörlere, bireylerin zaaflarından stratejik olarak faydalanma imkânı tanımaktadır (Nadler, Crain & Donovan, 2018).

Bununla birlikte, mikro hedefli siyasi mesajların, seçmenleri oy vermektan caydırıp caydıramayacağı önemli bir bulmaca olarak kalmaktadır. Bu soru, bu makalenin sunduğu araştırma önerisinin de arkasındaki temel motivasyondur. Mikro-hedefli siyasi mesajların seçmen davranışı üzerindeki etkisinin nicel olarak araştırılmasının birçok gerekçesi olduğunu savunuyorum. Eğer internet

şirketlerinin kampanyalara sağladığı dijital altyapı, birtakım seçmen gruplarını yanıltıcı veya yanlış bilgilerle oy vermektan vazgeçirmek üzerine kullanılırsa, demokrasilerin temel kriterleri olarak sayılan ilkelerde erozyon baş gösterebilir. Gözetim kapitalizmi iş modelinin bir sonucu olarak, siyasi kampanyacılar bu teknolojiyi kullanarak nüfusun belirli kesimlerinin seçimlere katılmasını bastırabilir ve kapsayıcılık ve katılım gibi demokrasiyle ilişkili niteliklerin kalitesine zarar verebilir. Aşırı durumlarda, nüfusun belirli kesimleri demokratik süreçten ve genel olarak siyasi sistemden kopabilir ve bu da yönetim için ciddi sorunlara yol açabilir. Mikro hedefli siyasi reklamların gözetim kapitalizmi çerçevesindeki etkilerini anlamak, demokratik bütünlük ve vatandaş katılımı üzerindeki daha geniş etkilerini değerlendirmek için çok önemlidir, bu nedenle demokratik gerileme konusundaki literatürü kısaca gözden geçireceğim.

Demokratik gerileme, demokrasiyi koruyan siyasi kurumların seçilmiş yetkililer tarafından zayıflatıldığı veya baltalandığı süreci ifade eder (Bermeo, 2016). Demokrasilerin yasa dışı eylemler yoluyla daha az demokratik hale geldiği kademeli bir erozyondur (Corrales, 2020). Demokratik yönetişimin niteliklerindeki gerileme, kendilerini iktidara getiren mekanizmalara saldırarak, kurumları ve normları istismar eden sivil politikacılar tarafından kaynaklanmaktadır, bu da ani bir yıkımdan ziyade kademeli bir erozyona neden olmaktadır (Haggard & Kaufman, 2021). Bu, önceki demokratik yıkımlarla karşılaştırıldığında oldukça yeni bir olgudur. Özgürlüklere yönelik mevcut tehditler, otoriter liderlerin seçmenlerinin bir kısmını harekete geçirek "demokratik" yöntemlerle sistemi baltalamasını içerir. Başka bir deyişle; denge ve denetleme altındaki demokratik süreçle elde ettikleri gücü kullanarak denge ve denetlemeleri ortadan kaldıran sivil politikacılar (Svolik, 2019) ve bu tür otoriterleşmeler, 1990'lardan bu yana tüm demokratik gerileme vakalarının %68'ini oluşturmaktadır (Lührmann & Lindberg, 2019). Otokratik eğilimli aktörlerin bu yönelimi yeni zorlukları beraberinde getirmektedir. Özellikle de iktidarlara hesap verebilirlik ilkesini uygulamak için yeni engeller sunmaktadır, çünkü bu sürecin kademeli ve adım adım ilerleyen doğası, seçmen desteğiyle birleştiğinde, muhalefetin kamuoyunu veya yargıyı hukukun üstünlüğünü korumak için harekete geçirebilecek belirli olayları belirlemesini zorlaştırmaktadır (Haggard & Kaufman, 2021; Corrales, 2020). Örneğin, seçim günü usulsüzlükleri bir zamanlar otoriterleşmenin sıkça görülen vakalarıydı, fakat 1990'lardan beri seçim manipülasyonu, tespit edilmesi, analiz edilmesi ve karşı konulması zor olan daha sofistike bir forma dönüşmüştür (Bermeo, 2016). Tıpkı demokratik erozyonu başlatan belirli olayları belirlemenin zor olduğu gibi, demokratik gerilemeyi tanımlamak da zordur. Genel olarak, gerileme, demokratik bir bağlamda, demokratik yönetimle ilişkili teamüllerin yıpratılması olarak kavramsallaştırılabilir. Bir başka deyişle, demokrasinin kalitesinde bir bozulmayı yansıtır (Waldner & Lust, 2018). Hesap verebilirlik, katılım ve adil rekabetin kalitesinin kademeli bir düşüşüdür. Bu kavramsallaştırma, araştırma sorumlu örtüşmektedir. Çünkü gözetim kapitalizminin iş modelinin, ani bir yıkımdan ziyade demokrasilerin doğasında var olan özellikleri baltalayabileceğini ve demokrasinin kalitesinde bir düşüşü tetikleyebileceğini iddia ediyorum.

Buradaki temel fikir, siyasi kampanyalar belirli grupların oy vermesini engellemek için mikro hedefleme kullandıklarında, bunun katılımı, hesap verebilirliği ve rekabeti zayıflatmasıyla demokratik gerilemenin gerçekleştiğidir. Bu ani bir çöküş değil, demokratik normların yavaş bir şekilde gerilemesidir. Kampanyalar, diğer partileri destekleme olasılığı olan seçmenleri bastırmak için mikro hedefleme kullandığında, açık ve adil bir seçim sürecine sahip olma ilkelerine aykırı hareket ederler. Bu manipülasyon, demokratik sistemlerin genel sağlığına zarar verebilir. Seçim süreci, herhangi bir demokratik sistemin temel taşıdır (Przeworski, Stokes & Manin, 1999). Bu sürecin bütünlüğü bozulduğunda, özellikle seçmen katılımını mezenformasyon veya dezenformasyon kampanyaları yoluyla bastırma ve seçmenlerin oy verme haklarını baltalama çabalarının bir sonucu olarak, mevcut

literatürde tanımlanan demokratik gerilemenin bir biçimi olarak kabul edilir (Haggard & Kaufman, 2021; Norris, 2014).

2016 Başkanlık Seçimlerinde Trump kampanyasının kendi açıklamalarıyla yaptıklarını iddia ettikleri veya Rusya'nın Facebook üzerinden verdiği reklamların içeriği ve hedef kitlesi değerlendirildiğinde, gözetim kapitalizminin siyasi aktörlere sağladığı altyapının demokratik gerilemeyi tetikleyebilecek unsurlara sahip olduğu görülür. Örneğin bir siyasi kampanya, sandığa gitseler rakiplerine oy verecek seçmenler üzerinde "seçmen baskısı" taktiğini, mikro-hedefli reklamları kullanarak gerçekleştirmeye kalkarsa, bu erozyona yol açabilir. Çünkü temelde demokrasi, özgür ve adil seçimler yoluyla yapılacak oy kullanma süreçlerine dayanır; bu süreçler, seçmen katılımını artırmaya ve devletin hesap verebilirliğini sağlamaya yöneliktir. Ancak, literatürde işaret edildiği gibi seçmen kaydını veya oy kullanma işlemlerini zorlaştıran düzenlemelerle oy verme hakkını sınırlandırmak veya seçmenleri hakları hakkında yanlış bilgilendiren dezenformasyon kampanyaları, bu ilkenin aksinde yönelimleri işaret eder (Haggard & Kaufman, 2021; Norris, 2014). Bu tür tehditler de demokratik süreçlerin sağlıklı işlemlerini engelleyebilir ve seçimlerin güvenilirliğini zedeleyebilir.

Araştırma Önerisi

Bu makalenin teorik bölümü aşağıdaki hipotezlerle okunabilir:

H1: Mikro-hedefli siyasi reklamlar seçmenleri belli bir partiye veya lidere oy vermekten ziyade, oy kullanmaktan caydırmakta daha etkilidir.

H2: Mikro-hedefli siyasi reklamların caydırma etkisi, bağımsız seçmenler (herhangi bir partiye bağlılık hissetmeyenler) üzerinde daha etkilidir.

H3: Mikro-hedefli siyasi reklamların oy kullanmaktan caydırma etkisi düzenli oy vermeyen gruplarda, diğer gruplara göre daha fazladır.

Yukarıda belirtilen hipotezlerin etkisini ölçmek adına deneysel bir çalışma önerimi bu bölümde paylaşmak istiyorum. Bu çalışma, deneklerin seçime katılmalarını caydırmaya yönelik mikro hedefli mesajlarla onları hedef alarak, oy vermekten vazgeçirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, bağımsız seçmenlerin ve düzensiz oy kullanan bireylerin seçimlere katılımını caydırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, hedef nüfusum, 25 yaşın üzerindeki, ileri bir demokraside ikamet edip oy verebilir ve Facebook'a haftada en az 5 gün, en az 10 dakika düzenli olarak giriş yapan seçmenlerden oluşmaktadır. Çalışmamda, katılımcıların katılım tercihlerinde olası bir değişiklik ölçülecek olup, örnekleme yaşa dayalı farklılıklar oranlarına göre istatistiksel analizde ağırlıklandırılacaktır. Bu çalışmanın yürütülmesi amacıyla, Pew Research veya YouGov gibi saygın ve büyük nüfus örneklemeyle çalışan anket şirketleriyle iş birliği yapılacaktır. Katılımcılar, rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak seçilecek ve yaklaşık 10 dakikalık çevrimiçi anketi tamamlamaya davet edilecektir. Çalışmaya katılmak için, katılımcıların Facebook'u düzenli olarak kullandıkları bilgisini ve kullanıcı adları ile telefon numaralarını paylaşmaya istekli olmaları gerekecektir. Her katılımcıya, "Facebook'taki siyasi ve sosyal deneyimlerimizi araştırmak amacıyla" tasarlandığı belirtilen bilgilendirme ve onam formu sunulacak ve ayrıca, çalışma tamamlandığında, katılımın önemi vurgulanarak, katılımcılara belirli bir yayın platformuna üyelik hediye kartı verilecektir. Bu etik ilkelerin gözetilmesi ve olası olumsuz etkilerin önlenmesi amacıyla, katılımcılara, kullandıkları mikro hedefli mesajlar hakkında bilgilendirme yapılacak ve bu mesajların amaçları anlatılacaktır. Ayrıca, katılımcıların anket sürecinde ve bir ay sonraki takip anketinde, seçim katılım tercihleri ile ilgili sorular yöneltilen olacaktır. Katılımcıların siyasi eğilimlerini ölçmek amacıyla Pew Research Center'ın İdeolojik Tutarlılık ölçeği kullanılarak, katılımcıların aşırı liberalden aşırı muhafazakara uzanan bir ideolojik skala üzerinde yer alması sağlanacaktır. Katılımcılar, rastgele olarak kontrol ve deney gruplarına atanacaktır. Deney grubuna

yönelik, Meta Ads Yönetimi aracılığıyla, katılımcıların e-posta adresleri ve telefon numaraları kullanılarak, onların siyasi değerlerine uygun ve mikro hedefli olarak tasarlanmış siyasi mesajlar gösterilecektir. Bu mesajların, parti veya kimlik ayrımı gözetmeksizin, belirli grupların olumsuz yönde etkilenmesi amacıyla, ırk, milliyet, etnik köken, cinsiyet, sınıf, engellilik, yaş, cinsellik veya din gibi hassas konulara değinmeden, genel kamu politikalarına odaklanan içeriklerle hazırlanması planlanmaktadır.

Örneğin, çevresel sorunlara ilgi duyan bağımsız bir seçmene, bu konuyu savunan partiler hakkında olumsuz yönde etkileyebilecek mesajlar gösterilecektir ve oy verme davranışındaki değişimler ölçülecektir. Aynı şekilde, piyasaya devlet müdahalesini savunan veya karşı çıkan kişiler, onların değerleriyle uyumlu olmak üzere, olumsuz mesajlara maruz bırakılacaktır. Katılımcıların, içeriklere maruz kaldıklarından emin olabilmek için de Meta sistemi üzerinden, katılımcıların mesajlara ne kadar maruz kaldıkları ve etkileşime girdikleri takip edilecek ve böylece, deney grubunun mesajlardan yeterince etkilenmesi sağlanacaktır. Bir ay sonra yapılan takip anketinde, ilk anketle aynı sorular sorulacak ve katılım tercihi tekrar sorgulanacaktır. Bu iki zaman dilimindeki cevaplar karşılaştırılarak, deney ve kontrol grupları arasındaki farklar analiz edilecektir. Beklentim, deney grubundaki bağımsız seçmenlerin, bu tür mikro hedefli mesajlar nedeniyle katılım oranlarının, kontrol grubuna kıyasla anlamlı derecede düşeceği. Eğer analizler, istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya koyarsa, bu durum, dijital siyasi kampanyacıların, karşıt görüşteki grupları oy vermektan caydırabileceğinin bir kanıtını oluşturabilir. Böylelikle de gözetim kapitalizmiyle çalışan internet şirketlerinin sağladığı altyapının, ileri demokrasilerde erozyona yol açabileceğine dair savıma da destek olmuş olacaktır.

Sonuç

İkinci milenyumla birlikte, sosyal yaşamın her alanına yayılan internet ve teknolojik gelişmelerin temelini oluşturan dijitalleşme, geçmişteki pek çok icat gibi, toplumların bu teknolojiyi nasıl kullanacağı ve sınırlarını nasıl çezeceğiyle paralel olarak hem fayda hem de zarar sağlayabilir. İnternetin, toplumlara zarar verebilecek bir etki silahına dönüşme olasılığını göz ardı eden J.D. Vance'in girişteki alıntısının aksine, özellikle serbest piyasa mantığıyla çalışan gözetim kapitalizminin, bildiğimiz demokratik yöntemlerle çatışma potansiyeli taşıyan yapısal özellikleri vardır. Ancak bu potansiyelin etkilerini tam olarak ölçmeden, uygulanması gereken regülasyon çerçevesini de çizmek zor olacaktır. Son yıllarda, dünya genelinde hükümetlerin internet şirketlerini düzenleme ve dijital ortamda oynadıkları rolle ilgili yaklaşımlarında kayda değer bir değişim yaşanmıştır.

Avrupa Birliği'nin 2018 yılında yürürlüğe koyduğu Genel Veri Koruma Regülasyonu (GDPR), veri koruma standartlarının uygulanmasında önemli bir adım olmuştur. Bu düzenleme, bugüne kadarki en katı hukuki çerçevelerden biri olarak tanımlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, daha sıkı bir düzenleyici tutumu yansıtan adımlar arasında, Federal Ticaret Komisyonu'nun 2019 yılında Facebook'a yönelik 5 milyar ABD doları büyüklüğünde bir cezası bulunmaktadır. Bu ceza, şirketin veri gizliliği uygulamalarına ilişkin yapılan bir incelemenin ardından verilmiş ve özellikle gizlilik ihlallerine karşı alınmış tarihi bir yaptırım olmuştur. Artan veri gizliliği ve ulusal güvenlik endişeleriyle birlikte, ABD'deki iki büyük siyasi partiden yasa yapıcılar, ana şirketi ByteDance'in Çin kontrolünden çıkarak bir dış şirkete satmaması durumunda TikTok'un yasaklanması ile ilgili yasa tasarılarını gündeme getirmektedirler. Bu adım, internet yönetişiminin ve veri güvenliğinin jeopolitik boyutlarına yönelik artan ilgiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca, Telegram kurucusu Pavel Durov'un Ağustos 2024'te Paris'te havaalanında gözaltına alınması, uluslararası anlamda teknoloji girişimcilerinin karşılaştığı yasal incelemeleri göstermektedir. Bu düzenleyici yaklaşım, bir zamanlar dijital çağın öncüleri olarak

yüksek takdir gören teknoloji şirketlerinin, artık önemli oranda denetim altında olan şirketlere dönüşmesine işaret ediyor olabilir.

Cambridge Analytica skandalı ve seçim süreçlerine yönelik iddia edilen yabancı müdahaleler, kişisel verilerin kullanımı ve bunun gizlilik ile demokrasi üzerindeki etkileri konusunda kamuoyunun tepkisini ve şüpheciliğini önemli ölçüde artırmıştır. Halen ne derecede etkide bulunduğu bilinmese de 2024'ün sonunda, Rusya'nın sosyal medya kanallarını kullanarak etkilediği öne sürülen ve iptal edilen Romanya Başkanlık Seçimleri, yasa yapıcıların ve düzenleyicilerinin bu konudaki hassasiyetine örnek olarak gösterilebilir. Bu gelişen ortam, teknoloji sektöründe daha fazla hesap verebilirlik ve şeffaflık çağrısının güçlenmesini yansıtmaktadır. Hükümetler de toplumun talepleri doğrultusunda hareket etmektedir. Ancak, Edward Snowden'ın ifşalarından beri ileri demokrasiler de dâhil, istihbarat faaliyetlerinde kamu ve özel sınırların bulanıklaştığını ve devlet güvenlik otoriteleri ile yüksek teknoloji şirketleri arasında iş birliği ve bağımlılıkların arttığını öğrenmiş bulunmaktayız (Maréchal, 2017). Snowden'ın açıkladığı bilgiler ışığında, devletlerin aldığı düzenleyici önlemler yalnızca toplumun hesap verebilirlik taleplerine yanıt olarak değil, aynı zamanda devletlerin kendi güç ve kontrolünü artırma stratejilerinin bir parçası olarak görülebilir. Kamu ve özel sektör gözetim kapasitesinin birleşimi, devletleri bu imkânları kullanmak veya sınırlamak amacıyla teknoloji şirketlerini düzenlemeye yönelten karmaşık bir dinamik ortaya çıkarmıştır. Bu bilgiler ışığında; gözetim kapitalizminin prensipleriyle hareket eden internet şirketlerinin, özellikle de mikro-hedefli siyasal reklam imkânı tanıyan platformların, ne denli regülasyona tabii tutulacağına, bu firmaların siyasal süreci ne denli etkileyebileceğiyle de paralel yürütülmesi gerekir. Bu araştırmanın önerdiği gibi çalışmaların bulgularının, denetlemeyi yapacak kuruluşun yetkilerini ve regülasyonun sınırını çizmek açısından değerli olacağı görüşündeyim. Çünkü sivil toplumdan kopuk, şeffaf ve ampirik bulgular olmadan, ifade özgürlüğünü korumak ve dezenformasyonla mücadele etmek gibi amaçlarla kurulan kurumların, devlet tahakkümünü artırabileceği ve muhalif sesleri daha da bastırabileceği örneklerini yakından takip etmekteyiz.

Kaynakça

- Bail, C. (2022). *Breaking the social media prism: How to make our platforms less polarizing*. Princeton University Press.
- Bail, C. A., Argyle, L. P., Brown, T. W., Bumpus, J. P., Chen, H., Hunzaker, M. F., Lee, J., Mann, M., Merhout, F., & Volfovsky, A. (2018). Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(37), 9216–9221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115>
- Bennett, C. J., & Gordon, J. (2021). Understanding the “micro” in political micro-targeting: An analysis of Facebook digital advertising in the 2019 Federal Canadian election. *Canadian Journal of Communication*, 46(3), 431–459. <https://doi.org/10.22230/cjc.2021v46n3a3815>
- Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19. <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0012>
- Chan, M., & Yi, J. (2024). Social media use and political engagement in polarized times: Examining the contextual roles of issue and affective polarization in developed democracies. *Political Communication*, 41(5), 743–762. <https://doi.org/10.1080/10584609.2024.2325423>
- Colomina, C., Margalef, H. S., Youngs, R., & Jones, K. (2021). *The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world*. Brussels: European Parliament.
- Constantiou, I. D., & Kallinikos, J. (2015). New games, new rules: Big data and the changing context of strategy. *Journal of Information Technology*, 30(1), 44–57. <https://doi.org/10.1057/jit.2014.17>

- Corrales, J. (2020). Democratic backsliding through electoral irregularities. *European Review of Latin American and Caribbean Studies/Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, (109), 41–65.
- DE, S. (2021). Whistle-blower unites democrats and republicans in calling for regulation of Facebook. *The New York Times*.
- Foster, J. B., & McChesney, R. (2014). Surveillance capitalism. *Monthly Review*, 66(3), 1–31.
- Gorton, W. A. (2016). Manipulating citizens: How political campaigns' use of behavioral social science harms democracy. *New Political Science*, 38(1), 61–80. <https://doi.org/10.1080/07393148.2015.1125119>
- Green, J., & Issenberg, S. (2016). Inside the Trump bunker, with days to go. *Bloomberg Businessweek*. Erişim adresi <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-10-27/inside-the-trump-bunker-with-12-days-to-go>
- Guess, A. M. & Lyons, B. A. (2020). Misinformation, disinformation, and online propaganda. N. Persily & J. A. Tucker (Ed.), *Social media and democracy: The state of the field, prospects for reform* içinde (10–33. ss.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Haggard, S., & Kaufman, R. (2021). The anatomy of democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 32(4), 27–41. <https://doi.org/10.1353/jod.2021.0050>
- Hager, A. (2019). Do online ads influence vote choice? *Political Communication*, 36(3), 376–393. <https://doi.org/10.1080/10584609.2018.1548529>
- Haenschen, K. (2022). The conditional effects of microtargeted Facebook advertisements on voter turnout. *Political Behavior*, 45(4), 1661–1681. <https://doi.org/10.1007/s11109-022-09781-7>
- House of Commons Digital, Culture, Media and Sport Committee. (2019). Disinformation and 'fake news': Final report. UK: House of Commons. Erişim adresi <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmcmums/1791/179102.htm>
- Krafft, P. M., & Donovan, J. (2020). Disinformation by design: The use of evidence collages and platform filtering in a media manipulation campaign. *Political Communication*, 37(2), 194–214. <https://doi.org/10.1080/10584609.2019.1686094>
- Kreiss, D., & McGregor, S. C. (2018). Technology firms shape political communication: The work of Microsoft, Facebook, Twitter, and Google with campaigns during the 2016 US presidential cycle. *Political Communication*, 35(2), 155–177. <https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1364814>
- Kreiss, D., & McGregor, S. C. (2024). A review and provocation: On polarization and platforms. *New Media & Society*, 26(1), 556–579. <https://doi.org/10.1177/146144482311618>
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2019). *How democracies die*. Crown.
- Lin, L. Y.-H., & Milhaupt, C. J. (2021). Party building or noisy signaling? The contours of political conformity in Chinese corporate governance. *The Journal of Legal Studies*, 50(1), 187–217. <https://doi.org/10.1086/713189>
- Little, A. T., & Meng, A. (2023). Measuring democratic backsliding. *PS: Political Science & Politics*, 57(2), 149–161. <https://doi.org/10.1017/S104909652300063X>
- Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: What is new about it? *Democratization*, 26(7), 1095–1113.
- Marwick, A. E., & Lewis, R. (2017). Media manipulation and disinformation online. *Data & Society*. Erişim adresi <http://datasociety.net/library/media-manipulation-and-disinfo-online/>
- Matz, S. C., Segalin, C., Stillwell, D., Müller, S. R., & Bos, M. W. (2019). Predicting the personal appeal of marketing images using computational methods. *Journal of Consumer Psychology*, 29(3), 370–390. <https://doi.org/10.1002/jcpy.1092>

- Maréchal, N. (2017). Networked Authoritarianism and the Geopolitics of Information: Understanding Russian Internet Policy. *Media and Communication*, 5(1), 29–41. <https://doi.org/10.17645/mac.v5i1.808>
- Meta Platforms, Inc. (2025). *Meta Reports fourth quarter and full year 2024 results*. Erişim adresi https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_financials/2024/q4/Meta-12-31-2024-Exhibit-99-1-Final.pdf
- McGregor, S. C. (2018). Personalization, social media, and voting: Effects of candidate self-personalization on vote intention. *New Media & Society*, 20(3), 1139–1160. <https://doi.org/10.1177/1461444816686103>
- Nadler, A., Crain, M., & Donovan, J. (2018). Weaponizing the digital influence machine. *Data & Society*. Erişim adresi <http://datasociety.net/library/weaponizing-the-digital-influence-machine/>
- Nordbrandt, M. (2023). Affective polarization in the digital age: Testing the direction of the relationship between social media and users' feelings for out-group parties. *New Media & Society*, 25(12), 3392–3411. <https://doi.org/10.1177/14614448211044393>
- Østbø, J. (2021). Hybrid surveillance capitalism: Sber's model for Russia's modernization. *Post-Soviet Affairs*, 37(5), 435–452. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2021.1966216>
- U.S. Securities and Exchange Commission. (t.y.). Erişim adresi <https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1652044/000165204425000010/googexhibit991q42024.htm>
- Persily, N. (2017). The 2016 US Election: Can democracy survive the internet? *Journal of Democracy*, 28(2), 63–76.
- Przeworski, A., Stokes, S. C., & Manin, B. (Ed.). (1999). *Democracy, accountability, and representation* (Cilt. 2). Cambridge University Press.
- Schiffrin, A. (2017). Disinformation and democracy: The internet transformed protest but did not improve democracy. *Journal of International Affairs*, 71(1), 117–126.
- Senate S. C. O. I. U. S. (2020). Russian active measures campaigns and interference in the 2016 U.S. election. Washington: U.S. Government Publishing Office. Erişim adresi <https://www.intelligence.senate.gov/publications/report-select-committee-intelligence-united-states-senate-russian-active-measures#>
- Subramanian, S. (2017) Inside the Macedonian Fake-News complex. WIRED. Erişim adresi <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>
- Svolik, M. W. (2019). Polarization versus democracy. *Journal of Democracy*, 30(3), 20–32.
- The Cambridge Analytica files. (2018). *The Guardian*. Erişim adresi <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>
- Tucker, J. A., Guess, A., Barberá, P., Vaccari, C., Siegel, A., Sanovich, S., Stukal, D., & Nyhan, B. (2018). Social media, political polarization, and political disinformation: A review of the scientific literature. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3144139>
- Vaidhyanathan, S. (2018). *Antisocial media: How Facebook disconnects us and undermines democracy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1080/23254823.2020.1742021>
- Varoufakis, Y. (2024). *Technofeudalism: What killed capitalism*. Melville House.
- Waldner, D., & Lust, E. (2018). Unwelcome change: Coming to terms with democratic backsliding. *Annual Review of Political Science*, 21(1), 93–113. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050517-114628>
- Yarchi, M., Baden, C., & Kligler-Vilenchik, N. (2021). Political polarization on the digital sphere: A cross-platform, over-time analysis of interactional, positional, and affective polarization on

social media. *Political Communication*, 38(1-2), 98-139.

<https://doi.org/10.1080/10584609.2020.1785067>

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs.

Zuboff, S. (2015). Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*, 30(1), 75-89. <https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>

Dilale Öz Dönmez*

Türkiye Siyasetinde Komplo Teorilerinin Arzı: Lider Söylemi, Motivasyonlar ve Analitik Çerçevesel

Özet

Bu çalışma, AKP dönemi Türk siyasetinde komplocu söylemin kurumsal konuşmalardaki yerini ve siyasi liderler tarafından ne sıklıkta, hangi koşullarda ve ne tür amaçlarla kullanıldığını analiz etmektedir. Araştırmada, 2003–2022 yılları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve İYİ Parti'ye ait toplam 1463 meclis grup konuşması veri seti olarak derlenmiştir. Çalışma iki aşamalı bir içerik analizi tasarımı ile yürütülmüştür. İlk aşamada, tüm konuşmalar üzerinde sözlük tabanlı analiz uygulanarak komplocu retorik partiler ve yıllar itibarıyla zamansal seyri ile temel belirleyicileri nicel olarak haritalanmıştır. OLS regresyon modelleriyle, komplocu söylemin hangi partilerde ve hangi yapısal/kontekstüel koşullarda yoğunlaştığı incelenmiştir. OLS regresyon sonuçları, tüm partilerin kendilerine yönelik tehdit dönemlerinde daha fazla komplocu retorik kullandığını; muhalefet partilerinin ise AKP'ye kıyasla bu retorik daha az, MHP'nin ise AKP'ye kıyasla daha sık kullandığını ortaya koymaktadır. Frekans analizleri ise ekonomik zorlukların ve partiye yönelik tehditlerin öne çıktığı yıllarda, özellikle iktidar partilerinin komplocu söyleme daha sık başvurduğunu göstermektedir. CHP, HDP ve İYİ Parti gibi muhalefet partileri ise bu söylemi genel olarak daha sınırlı biçimde kullanmakla birlikte, tehdit dönemlerinde bu partilerde de komplocu retorikte nispi bir artış gözlemlenmektedir. İkinci aşamada, 2003–2021 yılları arasında partilerden ve yıllardan rastgele seçilen toplam 129 konuşma manuel olarak detaylı biçimde kodlanmıştır. Bu nitel analiz, komplocu söylemin içerik ve bağlamını, siyasi liderlerin bu retorik hangi temalarda, hangi amaçlarla ve hangi aktörleri hedef alarak kullandığını ortaya koymaktadır. Sonuçlar, AKP ve MHP'nin özellikle iç politika, dış politika ve ekonomi başlıklarında komplocu retorik çok yönlü bir siyasi araç olarak kullandığını; iktidar partilerinin kriz dönemlerinde komplocu söylemi güçlendirdiğini ve hedef aktörlerin çeşitliliğini artırdığını göstermektedir.

Genel olarak hem sözlük temelli hem de manuel analizler, Türkiye'de komplocu söylemin özellikle iktidar partileri nezdinde giderek siyasetin içinde strateji hâline geldiğini ve iktidar partilerinin bu dili toplumsal kutuplaşmayı ve demokratik gerilemeyi pekiştiren bir strateji olarak benimsediğini göstermektedir.

Demokrasiler, yalnızca seçimler ve kurumlarla değil, aynı zamanda vatandaşların rızası ve siyaset ile kurduğu ilişkiyle ayakta kalır. Demokratik erozyonun etkili dinamiklerinden biri, vatandaşların siyaset ile olan ilişkisinin zedelenmesidir. Bu ilişkide, siyasi liderlerin sıklıkla kullandığı ve dolaşıma soktuğu

* Koç Üniversitesi

komplot teorileri kritik bir rol oynar. Komplot teorileri, vatandaşların siyaseti nasıl anlamlandırdığını, demokrasiden neler beklediğini ve siyasal olaylara nasıl tepki verdiğini biçimlendirir. Son yıllarda, otoriterleşen rejimlerde olduğu kadar köklü demokrasilerde de komplocu retorikğin siyasal liderlerin dilinde giderek daha merkezi bir araç hâline geldiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle, komplot teorilerinin siyasal liderler tarafından ne sıklıkta ve hangi amaçlarla kullanıldığını ortaya koymak, sadece siyasal iletişimi değil, demokratik kültürün sürekliliğini de anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler

Demokratik erozyon, komplot teorileri, komplocu söylem, meclis konuşmaları, Türkiye

Giriş

Bu çalışma, AKP dönemi Türk siyasetinde komplocu söylemin rolünü, siyasal liderlerin komplot retorikği kullanımına odaklanarak incelemektedir. Komplot teorilerinin “arz yönü”nü anlamak amacıyla, meclis grup konuşmalarının içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın temel amacı, siyasal elitlerin kullandığı komplocu retorikğin, demokratik gerileme sürecindeki siyaset ve yönetim anlayışına dair ne tür ipuçları verdiğini ortaya koymaktır.

Çalışma kapsamında, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve İYİ Parti’ye ait 2003–2022 yılları arasında gerçekleştirilen toplam 1463 meclis grup konuşması derlenmiştir. İçerik analizi iki farklı yöntemle yürütülmüştür. İlk olarak, 2003–2022 yıllarını kapsayan konuşmalar üzerinde dictionary-based (sözlük temelli) analiz uygulanmış; burada komplocu söylemle ilişkili anahtar kelimeleri içeren bir sözlükten yararlanılmıştır. Bu analiz ile Türk siyasetinde komplocu söylemin genel görünümünü nicel olarak haritalamak hedeflenmiştir.

İkinci olarak, 2003–2021 yılları arasında her parti ve yıldan rastgele seçilen iki konuşma olmak üzere toplam 129 konuşma üzerinde manuel ve niteliksel bir içerik analizi gerçekleştirilmiştir. (2022 yılına ait konuşmalar, sonradan derlenmiş olduğundan manuel analize dahil edilmemiştir.) Bu niteliksel analiz, komplocu retorikğin bağlamı, incelikleri ve altında yatan motivasyonları daha yakından inceleyerek, söylemin Türk siyasetindeki rolüne dair derinlemesine bir bakış sunmaktadır.

Bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmaktadır: Siyasal elitler hangi koşullarda komplocu retorikğe başvurmaktadır? Hangi tür söylem stratejileri öne çıkmaktadır? Komplocu söylem, liderlerin siyaset anlayışını nasıl şekillendirmektedir? İzleyen bölümde, politikacıların komplot teorilerini kullanımlarına odaklanan literatür özetlenecektir. Ardından, veri setinin oluşturulma gerekçesi, meclis grup konuşmalarının neden seçildiği ve veri toplama süreci detaylandırılacaktır. Sonrasında ise, yöntemle ilişkin açıklamalar sunulacak; içerik analizinde izlenen yaklaşımlar ve kullanılan teknikler aktarılacaktır. Son olarak, demokratik gerileme döneminde Türk siyasetinde komplocu söylemin yaygınlığına ilişkin bulgular paylaşılacaktır.

1. Siyasal Elitlerin Komplocu Söylemi Kullanımı

Komplot teorileri literatürü arz tarafının çok yönlü bir şekilde incelenmesini özellikle de siyasal elitlerin bu teorilerin üretimi ve yayılmasındaki rolünü ele alır. Araştırmacılar, bu dinamiği farklı siyasal

bağlamlarda –demokrasilerden otoriter rejimlere kadar– incelemiş ve siyasal liderler tarafından kullanılan motivasyon ve stratejilerin karmaşık etkileşimini ortaya koymuşlardır.

Komple teorilerinin arz tarafını anlamak, bunların farklı siyasal bağlamlarda nasıl kullanıldığını incelemeyi gerektirir. Komple teorileri yalnızca belirli bir siyasal rejim türüyle sınırlı değildir; hem demokrasilerde hem de otoriter rejimlerde ortaya çıkarlar. Ancak arz tarafının dinamikleri, siyasal ortama bağlı olarak önemli ölçüde değişiklik gösterebilir. Otoriter yönetimler, komple teorilerine olan inançla ilişkilidir (Allington vd., 2021). Otoriter liderler, varoluşsal düşmanlara vurgu yapar ve komple teorilerini öne çıkararak bir kendini mağdur etme anlatısı sunar. Bu rejimler, komple teorilerinin yaygınlığı için verimli bir zemin oluşturur. Örneğin, Koehler-Derrick ve çalışma arkadaşları (2021), otoriter hükümetlerin, demokratik hükümete kıyasla komple teorilerini daha fazla "arz ettiğini" bulmuştur. Siyasi aktörler, kurumsal zayıflıkların olduğu ülkelerde siyasi amaçları için komple teorileri yoluyla alternatif güç anlatıları üretirler. Örneğin, İran'ın Yüksek Lideri olarak yönetimini kurmadan önce Ayetullah Humeyni, özellikle sözde Yahudi komplosu üzerine yoğunlaşan karmaşık komple teorilerine güçlü bir şekilde inanıyordu (Taheri, 1985). Humeyni'nin ölümünden sonra da İran hükümeti, Yahudilerin dünya hakimiyeti kurmaya çalıştığı yönündeki komple teorilerini yaymaya devam etmiştir (Küntzel, 2012, s. 247). Benzer şekilde, Sırp milliyetçi hareketleri de antisemitik komple teorilerine başvurmuştur (Byford & Billig, 2001).

Mısır'daki otoriter askeri rejim ise, özerk sivil toplumu yabancı hükümetlerin çıkarlarına hizmet etmekle suçlayan komple anlatılarını kullanmıştır (Hamzawy, 2018, s. 494). Radnitz (2018), otoriterlik ile siyasetçilerin komplocu retoriği arasındaki yakınlığı ileri sürer. Radnitz'in (2018) çizgisine uygun olarak, Giry ve Gürpınar (2020) da komple teorilerinin rejimin otoriter karakterini güçlendirdiğini savunur. Örneğin, Rusya Federasyonu'nda yoğun komplocu bir geçmişe sahip olan Sovyet rejiminin çöküşü, komple teorilerinin daha da kurumsallaşmasına yol açmıştır. Hükümetin eksiklerine dair ifade özgürlüğünün bastırıldığı ortamlarda, komple teorileri kamuoyunu manipüle etmek için sistematik şekilde kullanılır; kamu söylemini yanıltıcı bilgiler ve doğrudan yanıtlarla doldurur. Örneğin, Mısırlı generaller komple teorilerini sivil toplumu itibarsızlaştırmak, özellikle de muhalif genç aktivistlerin sesini kısmak için kullanmıştır (Hamzawy, 2018). Bu dezenformasyon stratejisi, muhalif hareketlerin bastırılması ve rejimi eleştirenlerin zayıflatılması etkisi yaratır.

Siyasal elitler komple teorilerini demokratik rejimlerde de uygular. Demokrasilerde komple teorilerinin kullanımı genellikle popülist partiler ve liderler üzerinden incelenmektedir. Sağ popülist partilerin yükselişi ve komple teorilerinin demokrasilerde artan yayılımı iç içe geçmiştir. Örneğin, Macaristan ve Slovakya'daki anti-Soros komple teorilerine odaklanan Plenta (2020), popülist siyasetçilerin demokratik ülkelerde komple teorilerini, anti-demokratik politika ve kararlar için destek sağlamak üzere nasıl kullandıklarını gösterir. Benzer şekilde, Slovak parlamento söylemini inceleyen Zvada (2022), anti-Soros komplocu retoriğin siyasi rakipleri gayrimeşru göstermede ve antisemitik komple teorilerini yaymada kullanıldığını bulmuştur.

Ayrıca, popülist komple anlatıları, kamuoyunda buna karşılık gelen Maniheist (iyilik-kötülük kutuplaşması) algılarını tetikler. Trump ve Wilders'ın komplocu söylemi, popülist siyasetçilerin genel nüfus ile yozlaşmış elitler veya tehlikeli gruplar arasında güçlü bir ayrım yarattığını göstermektedir; bu grupların gizli amaçlarını saklamak ve güç dengesizliklerini sürdürmek için iş birliği yaptığı iddia edilir (Hameleers, 2021). Benzer şekilde, Sawyer ve Kalaycı (2022), Donald Trump'ın konuşmalarından oluşan geniş bir derlemeyi analiz ederek, bu referansların popülist hareketle güçlü bir bağ kurma işlevini nasıl üstlendiğini ortaya koymuştur. Bulgular, komple teorisi retoriğinin hem şeytanlaştırma

hem de seferber etme işlevi gördüğünü; rakiplerin şeytanlaştırılması, karşı kampın stereotipleştirilmesi ve siyasi kurumların gayrimeşru gösterilmesinde kullanıldığını göstermektedir. Aynı zamanda, destekçilerin dikkatini koordine etme ve grup kimliğini güçlendirme işlevi de üstlenir.

Bunun yanında, komplo teorileri, popülist liderlerin seçmenlerle duygusal anlatılar yoluyla etkileşim kurmasını ve küresel siyaseti ikili (düalist) bir perspektifle sunmasını sağlar. Almanya için Alternatif (AfD) adlı sağ popülist partinin komplocu söylemini inceleyen Wojczewski (2022), demokrasilerdeki popülist liderlerin, ana akım söyleme meydan okumak, popülisti halk egemenliğine karşı kurulan komploları ifşa eden bir kahraman olarak göstermek ve birliği yeniden tesis etme vaadiyle komplolara başvurduklarını ortaya koyar. Son olarak, komplo teorileri popülist liderler tarafından hesap verebilirlikten kaçmak ve kurumsal dönüşümleri haklı çıkarmak için de araçsallaştırılır. Bolsonaro'nun Brezilya'daki yönetimi (Kalil vd., 2021; Guimarães vd., 2023) ve Chavez'in Venezuela'daki yönetimi (Hernaiz, 2008) bunun örnekleri olarak görülebilir.

Ülkenin rejiminden bağımsız olarak, siyasal liderlerin komplocu anlatılara başvurma nedenlerini anlamak, komplo teorilerinin işleyen demokrasilere nasıl zarar verebileceğini ortaya koymak açısından kritik önemdedir. Bu nedenle, bu niyetlerin açığa çıkarılması büyük önem taşır. Önceki çalışmalar, birkaç ana amaca işaret etmektedir: (1) siyasal rakipleri hedef almak ve itibarsızlaştırmak, (2) destekçileri seferber etmek, (3) meşruiyeti sağlamak ve otoriter politikaları haklı göstermek, (4) sorumluluktan kaçmak ve (5) tehdidi önlemek veya yönetmek.

İlk olarak, liderler, meseleleri birer tehdit olarak çerçeveleyerek grup içi kimliği derinleştirmek ve kendilerini mağdur edilen grubun şampiyonu olarak konumlandırmak için stratejik biçimde komplo teorilerini kullanırlar (Radnitz, 2022). Eleştiriyle karşılaştıklarında, liderler genellikle suçlamaları doğrudan ele almak yerine, komplo teorileriyle suçlayanlara saldırır. Benzer şekilde, liderler potansiyel rakiplerini itibarsızlaştırmak için komplo teorilerine sıkça başvururlar. Rakiplerini yanlış bir şeyle suçlayan yanlış anlatılar yayarak bunu başarırlar; örneğin, Donald Trump, 2016 Cumhuriyetçi Parti önseçim yarışında Ted Cruz'un babasının Başkan John F. Kennedy'nin Lee Oswald tarafından öldürülmesine karıştığını iddia etmiştir (Ren vd., 2022). Liderler, komplo teorilerini rakiplere karşı kullanarak, takipçileri arasında öfke ve kızgınlık gibi güçlü duygular uyandırır. Bu yoğun duygular, akılcı düşünmeyi ve eleştirel süreci zayıflatabilir; takipçilerin, liderin gündeminin etiğini sorgulamadan rakiplere karşı eylemlerde bulunmasını kolaylaştırır. Örneğin, 2013'teki İstanbul Gezi Parkı protestolarında hükümet, ilk başta kentsel dönüşüm planlarına karşı taban hareketi olarak görülen gösterilerin, aslında Türkiye'nin ilerlemesini engellemek için ABD ve Siyonist bir komplonun parçası olduğunu iddia eden komplo teorilerine başvurmuştur (Radnitz, 2022). Bu durum, komplo teorilerinin muhalifleri gayrimeşru göstermede ve hükümetin özellikle kitlesel hükümet karşıtı gösteriler gibi görünür tehditlere yanıt olarak istihbarata erişimini sergilemede nasıl kullanılabileceğini ortaya koyar.

İkinci olarak, liderler, takipçilerini çıkarlarını tehdit eden ortak bir düşmana karşı birleştirmek ve desteği seferber etmek için komplo teorilerini kullanırlar (Watanabe, 2018). Pek çok komplo teorisi, takipçilerin refahına zarar vermek için gizli faaliyetlerde bulunan kötü niyetli bir aktörü resmeder. Örneğin, Filistinli liderler, İsrail'in Kudüs'teki Eski Şehir'de Arap aileleri oradan çıkarmak için fareleri kullandığına dair bir komplo teorisini resmi kanallar yoluyla yaymıştır (Ren vd., 2022). Bu şekilde düşmanın tasviri, takipçilerde öfke ve kaygı gibi duyguları tetikler, dayanışma duygusunu güçlendirir. Liderler, takipçilerinin birliğini otoriteyi güçlendirmek ve sürdürmek için bir fırsat olarak değerlendirebilirler.

Üçüncü olarak, hükümet yetkilileri, yönetimlerinin meşruiyetini sağlamak ve otoriter politikaları haklı çıkarmak için komplo teorileri arz eder. Siyasi liderler, statükonun gücünü pekiştirerek, kamusal tartışmayı sınırlayarak ve düşmanlar yaratarak komplo teorilerini yönetimlerinin meşruiyetini sağlamak ve adaletsizlikleri haklı çıkarmak için kullanırlar (Giry ve Gürpınar, 2020; Radnitz, 2018). Komplo teorilerinin takipçilerin bütünlüğünü artırma kapasitesi, liderlerin gücünü pekiştirmesini sağlar (Ren vd., 2022). Bu bağlamda, komplo teorileri hükümetlerin mevcut siyasal konumlarını koruma ve meşrulaştırma aracı işlevi görür (Karaosmanoğlu, 2021).

Dördüncü olarak, siyasal elitler, sorumluluktan kaçmak için komplo teorilerine başvururlar. Komplo teorileri, liderlerin genel onay kazanmasına olanak tanır; ülkeye karşı bir tehdit açığa çıkarılır ve kriz ile eksikliklerden komplocular sorumlu tutulur (Wojczewski, 2021). Örneğin, Hernaiz (2008), Chavez'in Venezuela'da komplo teorilerini, hükümetin sorumluluğunda olan sorunlardan dikkati dağıtmak ve otoriter politikalarını meşrulaştırmak için kullandığını göstermiştir.

Beşinci olarak, siyasal elitlerin kendilerini tehdit altında hissettiklerinde komplo teorilerine daha sık başvurdukları tespit edilmiştir (Radic, 2018; Ren vd., 2022). Tehdidi önlemek veya yönetmek için komplocu söylemi devreye sokarlar. Örneğin, Koehler-Derrick vd. (2021), Mısır'da devletin sahip olduğu gazeteler üzerinden komplo teorilerinin arzını incelemiştir; rejimin istikrarının tehdit altında olduğu dönemlerde devletin komplo teorilerini aşırı derecede yaydığını bulmuşlardır.

Komplo teorilerinin arz tarafına ilişkin mevcut araştırmalar, genellikle belirli bağlamlara, aktörlere veya zaman dilimlerine odaklanarak, çoğunlukla tek bir tür komplocu retorik üzerinde yoğunlaşmak gibi bazı sınırlılıklar sergilemektedir. Pek çok çalışma, kapsamını belirli bir komplo teorisi kategorisiyle (ör. Doğu Avrupa'daki Anti-Soros komploları), tek bir aktör grubu (ör. iktidar partisi liderleri veya ana muhalefet liderleri) ya da dar bir zaman dilimiyle sınırlandırmaktadır. Ayrıca, bazı çalışmalar popülist muhalefet partilerinin komplocu söylemini incelerken, çoğu araştırma hükümet elitlerinin retorikine odaklanmaktadır. Bu çalışmada ise, parlamentoda grubu bulunan tüm muhalefet partileri ve iktidar partisinin komplocu söylemine odaklanarak daha geniş bir bakış açısı sunulmaktadır. Araştırma, farklı siyasal partileri ve zaman dilimlerini kapsayarak, belirli komplo teorileriyle sınırlı kalmadan literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

1.1. Türkiye'de Komplocu Düşüncenin Arz Tarafı

Türkiye bağlamında, komplo teorilerine dair çalışmalar esas olarak arz tarafına odaklanmaktadır (Nefes, 2018; Gürpınar ve Nefes, 2020; Karaosmanoğlu, 2021). Örneğin, Gürpınar ve Nefes (2020), Türkiye'deki komplo teorilerini tarihsel bir iz sürerek incelemektedir. Yazarlar, Türkiye'de komplocu düşüncenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden kaynaklanan tarihsel travmalara dayandığını ileri sürmektedirler. Sevr ve Lozan Antlaşmaları, Türkiye'de varoluşsal korkuların ve komplo teorilerinin kaynağıdır. Sözde "Sevr Sendromu" ve Lozan Antlaşması, Türkiye'nin Batı'dan saldırı altında olduğu yönündeki komplocu retorik'in kaynağı olmuştur (Yılmaz, 2006; Guida, 2008; Göçek, 2011; Gürpınar ve Nefes, 2020). Ayrıca, Türk komplocu ortamını "üst akıl" (Karaosmanoğlu, 2021), "derin devlet" (Nefes, 2018) ve antisemitik söylemler (Nefes, 2013) üzerinden inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Karaosmanoğlu (2021), "üst akıl" kavramını ve Türkiye'deki komplo anlatılarını incelemiştir, bu retorik'in gerekçelerini ortaya koymuştur. Nefes (2013; 2015; 2017), Türk siyasal parti üyelerinin ideolojik ve durumsal koşullara göre komplo teorilerine katıldığını veya bunlardan kaçındığını göstermiştir. Hükümet destekçileri, hükümet tarafından üretilen protesto temalı komplo teorilerine inanma eğilimindeyken; hükümet karşıtları bu komploları sorgulamaktadır. Ayrıca, AKP hükümetinin komplocu söylemi, güvenlikçi anlatılar üzerinden de incelenmiştir. Yılmaz ve Şipoli (2022), korku,

travma, nostalji, varoluşsal güvensizlik, mağduriyet ve komplo teorilerini içeren anlatıların AKP hükümeti tarafından otoriterleşme için psiko-politik araç olarak kullanıldığını öne sürmektedir.

Özetle, literatürde siyasal liderlerin kriz dönemlerinde komplo teorilerine beş potansiyel nedenle başvurduğu ileri sürülmektedir: meşruiyeti sağlamak ve otoriter politikaları haklı çıkarmak, siyasal rakipleri hedef almak, desteği seferber etmek, sorumluluktan kaçmak ve tehdidi önlemek veya yönetmek. Ancak mevcut literatür, genellikle dar bir zaman dilimi, belirli komplo teorileri veya belli aktör grupları üzerine yoğunlaşarak, dar bir bakış açısına sahiptir. Farklı siyasal partilerin komplocu söylemlerini, tek bir komplo teorisiyle sınırlamadan inceleyerek ve geniş bir zaman aralığında analiz yaparak katkı sunmayı hedeflemektedir.

2. Araştırma Tasarımı: Meclis Grup Konuşmalarının İçerik Analizi

2.1. Veri

Bu çalışmada, Türkiye'deki siyasi parti liderlerinin konuşmalarındaki komplocu söylemi incelemek amacıyla, 2003 ile 2022 yılları arasındaki 1463 meclis grup konuşmalarını kullanılmıştır. Türkiye'de demokratik gerilemenin belirginleştiği ve siyasal kutuplaşmanın derinleştiği bir dönem olarak öne çıkan AKP iktidarı dönemi, komplocu retorikinin siyasal söylemdeki rolünü analiz etmek için özgün bir bağlam sunmaktadır. 2003'ten itibaren Türkiye'de siyasal alanın yeniden şekillenmesi, güçler ayrılığına ilişkin gerilimler, medya özgürlüğündeki daralma ve toplumsal kutuplaşmanın artışı, komplocu söylemlerin hem iktidar hem muhalefet tarafından araçsallaştırılmasını teşvik etmiştir. Bu nedenle, AKP döneminde yapılan meclis grup konuşmalarını analiz etmek, demokratik gerileme süreçlerinde komplocu retorikinin siyasetçiler tarafından nasıl üretildiği, meşrulaştırıldığı ve topluma yayıldığına dair kapsamlı ve güncel bir çerçeve sunmaktadır.

Bu kapsamda 2003–2022 yılları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Genel Başkanları Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Binali Yıldırım; ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) liderleri Deniz Baykal ve Kemal Kılıçdaroğlu; Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli; Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) eşbaşkanları ve grup sözcüleri Selahattin Demirtaş, Osman Baydemir, Sırrı Süreyya Önder, Gülten Kışanak, Ertuğrul Kürkçü, Sebahat Tuncel, Serpil Kemalbay, Figen Yüksekdağ, Ayhan Bilgen, İdris Baluken, Pervin Buldan, Sezai Temelli ve Mithat Sancar'ın toplamda 1463 grup konuşmasını derledim.

Türkiye'de meclis grup konuşmaları, parlamentoda temsil edilen her siyasi partinin düzenli olarak gerçekleştirdiği konuşmalardır. Genellikle parlamento açık olduğu dönemlerde, her Salı günü yapılır. Bu konuşmalarda parti liderleri gündemdeki önemli siyasi gelişmelere dair tutumlarını açıklar, eleştirilere cevap verir, diğer liderlere yanıt verir ve seçmen kitlesine hitap eder. Bu düzenlilik ve siyasal önemi nedeniyle, grup konuşmaları araştırmacılar için liderlerin haftalık olarak güncel meselelere nasıl tepki verdiğini analiz edebilecekleri önemli bir kaynak niteliğindedir (Öney & Selck, 2017).

Meclis grup konuşmalarını veri kaynağı olarak seçmemin dört temel gerekçesi vardır. İlk olarak, bu konuşmalar, ana akım siyasette öne çıkan konular hakkında kapsamlı ve kıymetli bir içgörü sunar. Politik kavramların zaman içindeki dönüşümünü takip etmeye imkân tanıyarak bu kavramların nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olur (Bicquelet & Mirwaldt, 2012; Ihalainen, 2017). Komplocu söylemin siyasal zemindeki rolünü analiz etmek için zengin bir veri kaynağıdır.

İkinci olarak, bu konuşmalar çeşitli siyasi partiler tarafından yapıldığı için, aynı konuya dair komplocu retorikinin farklı biçimlerde nasıl kullanıldığını karşılaştırmalı biçimde incelemeyi mümkün kılar.

Parlamentar veriler, liderlerin rutin zamanlarda güncel politik meselelere doğrudan yanıt verdiği metinler olarak elit söylemini verimli şekilde yakalar (Draege, 2021; Elçi, 2019).

Üçüncü olarak, bu konuşmaların haftalık olarak yapılması ve önemli politik gelişmelere doğrudan yanıt üretmesi, liderlerin kritik anlardaki pozisyonlarını analiz etmek için eşsiz bir fırsat sunar. Bu platform, önemli siyasi olaylar karşısında liderlerin komplocu söylemi nasıl devreye soktuğunu derinlemesine analiz etmeye olanak tanır.

Dördüncü olarak, grup konuşmaları liderlerin tek taraflı (monolojik) hitaplarıdır; bu nedenle hem kendi politikalarını gerekçelendirmek hem de eleştirilere yanıt vermek için sıklıkla kullanılır. Bu konuşmalar, liderler arası etkileşimi, seçmenle iletişimi ve söylemdeki ince dönüşümleri gözlemlemeye olanak sağlar. Türkiye’de siyasetin lider merkezli doğası göz önüne alındığında, lider konuşmalarına odaklanmak, diğer siyasal aktörlerden daha derin içgörüler sunar (Elçi, 2019). Ayrıca bu konuşmalar siyasal algı oluşumunda önemli bir rol oynar; yurttaşların siyasetçilere dair inançlarını, bilgilerini ve algılarını şekillendirir (Van Dijk, 2003). Liderler bu konuşmalar yoluyla seçmeni ikna etmeye çalışır, toplumsal ve siyasal meseleler üzerinde etkide bulunur, gündem kurma ve kanaat oluşturma işlevi görürler (Ilie, 2015). Bu konuşmalardaki komplocu retorik analiz edilmesi, bu tür düşüncenin yurttaşlar üzerindeki ikna gücünü ve siyasi gündem kurma süreçlerine nasıl yansıdığını ortaya koyar. Böylelikle, liderlerin komplocu söyleminin siyasal gerekçeleri analiz edilebilir.

Bununla birlikte, grup konuşmalarını toplamanın ve analiz etmenin iki temel zorluğu bulunmaktadır. İlk olarak, bu veriye erişmek oldukça güçtür. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin web sitesinde ya da resmi arşivlerinde grup konuşmalarının tam bir listesi yer almamaktadır. Araştırmacıların ilgili siyasi partilere doğrudan ulaşması gerekir. Ancak MHP dışında, çoğu parti sistematik bir arşiv tutmamaktadır. İkinci olarak, konuşmaların toplandığı kaynaklar çeşitlilik gösterdiği için veri derleme süreci zorlu bir hâl almıştır. AKP’nin bazı konuşmaları kitaplardan, bazıları ise video formatında derlenmiştir. Bu durum, meclis grup konuşmalarını veri kaynağı olarak kullanmanın karmaşıklığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, meclis grup konuşmalarını analiz etmek, siyasal kavramların zamanla nasıl değiştiğini, lider söylemlerinin nasıl biçimlendiğini ve komplocu retorik Türkiye siyaseti içindeki yerini anlamak açısından değerli bir imkân sunar. Türkiye’de siyasetin lider merkezli karakteri düşünüldüğünde, bu konuşmalar komplocu söylemin arkasındaki siyasal mantığı anlamak için benzersiz bir kaynak işlevi görür.

2003 ile 2022 yılları arasındaki tüm grup konuşmalarını toplamak oldukça zorlu bir süreçti. Aşağıdaki adımlar izlenerek bu veri elde edilmiştir:

1. 2003–2022 yılları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve İYİ Parti’nin grup konuşmaları, TBMM’nin haftalık takviminden ve çeşitli kaynaklardan iz sürülerek belirlendi.
2. AKP’nin grup konuşmaları, partiye ait resmî web sitesi, YouTube ve AKP ile Cumhurbaşkanlığı Yayınları tarafından yayımlanan kitaplardan derlendi. Bu çok kaynaklı strateji, AKP’ye ait konuşmaların büyük bölümüne ulaşmayı sağladı.
3. MHP’nin grup konuşmalarına ise partinin resmi internet sitesi ve YouTube aracılığıyla erişildi.
4. CHP’nin 2014 öncesi konuşmalarına ulaşmakta zorluk yaşandı. CHP il teşkilatları ve CHP Bilgi ve İletişim Teknolojileri Birimi ile iletişime geçildi ancak yanıt alınamadı. Bursa Milletvekili Lale Karabıyık’tan arşive dair bilgi talep edildi, fakat kayıt bulunamadı. Yüksel Taşkın, Özgür

Özel, Engin Altay, Engin Özkoç, Kemal Kılıçdaroğlu ve eski lider Deniz Baykal ile de iletişime geçildi, fakat yanıt alınamadı. Ancak Oldenburg Üniversitesi Karşılaştırmalı Siyaset Merkezi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak çalışan Berna Öney'den 2010 ve 2011 yıllarına ait CHP konuşmalarına ulaşıldı.

5. İYİ Parti ve HDP grup konuşmalarına partilerin resmî web siteleri ve YouTube kanalları aracılığıyla erişildi.
6. BDP ve DTP'nin resmi internet siteleri mahkeme kararıyla kapalı olduğu için bu partilerin konuşmalarına ulaşmak mümkün olmadı. BDP'ye ait bazı konuşmalara YouTube üzerinden ulaşılmış olsa da DTP'ye ait hiçbir grup konuşması bulunamadı.

Tüm çabalara rağmen, CHP'nin erken dönem grup konuşmaları ile DTP ve BDP'ye ait bazı eksik konuşmalara TBMM arşiv birimiyle yapılan telefon görüşmeleri ve yazışmalar sonucunda da ulaşılamadı.

Sonuç olarak, toplamda 1463 adet meclis grup konuşması toplanmıştır:

- AKP: 368,
- CHP: 368,
- MHP: 355,
- HDP: 217,
- İYİ Parti: 104,
- BDP: 51.

YouTube üzerinden ulaşılan grup konuşmaları toplamda 16.355 dakikalık (yaklaşık 273 saat) video içeriği oluşturmuştur. Bu video içerikleri, Voicedocs adlı yazılım aracılığıyla metne dökülmüştür. Toplanan tüm konuşmaların kapsamı ve kaynaklarına dair daha ayrıntılı bilgiler ek tabloda sunulmaktadır.

2.2 Yöntem

Türkiye'deki siyasi liderlerin kullandığı komplocu retoriği incelemek amacıyla meclis grup konuşmalarına içerik analizi uyguladım. Bu içerik analizi iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, belirli anahtar kelimelere dayalı sözlük temelli otomatik analizi içermektedir. Bu yöntem, her konuşmanın elle kodlanmasını gerektirmeksizin, komplo temalı içeriğin yaygınlığını sistematik ve nicel olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu analiz, 2003 ile 2022 yılları arasındaki tüm meclis grup konuşmalarına uygulanmıştır ve OLS regresyon analizleri ile frekans analizlerini kapsamaktadır.

İkinci bölümde ise nitel (kalitatif) bir yaklaşım benimsenmiş ve 2003–2021 yılları arasından her parti ve her yıldan rastgele seçilen iki konuşma olmak üzere toplam 129 konuşma manuel olarak kodlanmıştır. 2022 yılına ait konuşmalar, veri setine sonradan eklendiği için bu manuel analiz kapsamına alınmamıştır. Bu manuel analiz, komplocu söylemin araçsallaştırılmasına dair daha derinlemesine bir inceleme sunmaktadır.

Sözlük temelli ve nitel tekniklerin birlikte kullanılması, siyasal konuşmalardaki komplocu söylemin incelenmesinde önemli avantajlar sağlar (Eberl vd., 2020; Lewis vd., 2013). Her iki yöntemin bir arada kullanılması, Türk siyasetinde komplocu söylemin arz tarafındaki rolüne dair kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış geliştirmeye olanak tanımaktadır.

Bu bölüm üç kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak içerik analizine ve bu yöntemin amaçlarına genel bir bakış sunulmaktadır. İkinci olarak, araştırma yöntemi olarak içerik analizinin neden tercih edildiği

açıklanmakta ve son dönemde komplo söylemini incelemek için içerik analizine başvuran çalışmalardan örnekler verilmektedir. Üçüncü olarak, araştırmamda içerik analizinin nasıl uygulandığına dair yöntemsel çerçeve sunulmaktadır.

Krippendorff'a (2004, s. 18) göre içerik analizi, metinlerden bu metinlerin kullanıldığı bağlama dair tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmayı amaçlayan bir araştırma tekniğidir. İçerik analizi, çeşitli mesaj türlerinde tekrar eden temaları belirler (Neuendorf, 2017 [2002]) ve mesajlardaki anlam, vurgu ve temaları yakalamaya çalışır (Bicquelet & Mirwaldt, 2012; Altheide, 1996). Kelimelerin bağlama göre kullanımını anlamayı, mesajın doğru biçimde temsil edilmesini sağlamayı (Wimmer & Dominick, 2013), iletişim özelliklerini tanımlamayı ve iletişimin olası sonuçlarına ilişkin çıkarımlar yapmayı hedefler (Holsti, 1969).

Bu araştırmada içerik analizinin kullanılmasının çeşitli gerekçeleri vardır. Birincisi, nitel içerik analizi içerikte derinlemesine içgörü sağlamaya olanak tanır (Nefes, 2020). İkincisi, içerik analizi, siyasi söylemin incelenmesini kolaylaştıran bir yöntemdir. Bu yöntemin değeri, verileri sadeleştirme, verideki belirli konulara odaklanma ve bu konulara ilişkin veriyi açıklığa kavuşturma işlevinde yatmaktadır (Schreier, 2012). Üçüncüsü, içerik analizi yoluyla komplo anlatılarının yaygınlığını incelemek, şüpheye dayalı anlatıları ele alan karşılaştırmalı çalışmalar açısından değerli bir yaklaşımdır (Czech, 2019).

Ancak komplocu söylemin içerik analizinde bazı zorluklar da bulunmaktadır. Öncelikle, komplo teorilerine dair herkesçe kabul edilmiş evrensel bir tanımın bulunmaması, içerik analizi sonuçlarını kullanılan kategori sistemleri ve tanımlarla sınırlı hâle getirmektedir (Wimmer & Dominick, 2013). Farklı araştırmacılar farklı kategoriler ve tanımlar uygulayabilir. Bu durum özellikle komplo teorileri alanında belirginleşmektedir. İkinci olarak, komplo teorilerinin içkin epistemolojik karmaşıklığı, yapısal kodlama kategorilerinin geliştirilmesini zorlaştırır (Zeng & Schäfer, 2021). Örneğin, farklı komplocu anlatılar çakışabilir ya da birbirine bağlanabilir; bu anlatılar çok sayıda farklı komplo teorisini kapsayan daha geniş çerçevelerle bağlantılı olabilir. Bu nedenle farklı anlatılar arasındaki bağlantıları kurabilmek için var olan komplo teorilerine, özellikle de bu teorilerin ilişkilerine ve terminolojilerine hâkim olmak gerekir. Bu bağlamda, veriyi sadece okumak komplocu söylemin rolünü araştırmak için yeterli değildir; dönemin siyasal bağlamını anlamak da kritik önemdedir.

İçerik analizi siyasal iletişim alanında yaygın biçimde kullanılan bir yöntemdir (Graber & Smith, 2005; Neuendorf & Kumar, 2017). Ayrıca dezenformasyon araştırmalarında da etkili bir yöntem olarak kabul görmektedir (Staender & Humprecht, 2022). Bu yöntemin kökeni Aristoteles'e kadar uzanmakta olup, Aristoteles siyasi konuşmalardaki ikna edici unsurları kategorize etmiştir (Blassing, 2022). Hawkins (2009), Van Dijk (1993; 2015) ve Wodak (2013) gibi çağdaş nitel ve analitik çalışmalar da siyasal aktörlerin kendilerini nasıl sunduklarını analiz etmek için içerik analizinden faydalanmıştır. Ayrıca komplo teorilerini inceleyen akademik literatürde de içerik analizi sıkça kullanılmaktadır. Örneğin, ABD'deki günlük gazetelere gönderilen mektuplar (Uscinski & Parent, 2014), Polonya haber dergileri (Czech, 2019), Pinterest'te aşıyla ilgili içerikler (Guidry vd., 2015), "post-truth" döneminde bir Hollanda gazetesine yapılan yorumlar (Harambam vd., 2022), Instagram'daki COVID-19 dezenformasyonu (Quinn vd., 2021) ve Facebook'taki komplo içerikleri (Frischlich, 2022) bu yöntemle incelenmiştir. Bunun yanında, içerik analizi, sağ popülist aktörlerin komplocu söylemlerini analiz etmek için de yaygın olarak kullanılmaktadır. Hameleers (2021) ve Sawyer & Kalaycı (2022), komplo retoriğinin şeytanlaştırma ve seferberlik işlevlerini anlamak için bu yöntemi kullanmışlardır.

Son olarak, komplocu söylemlerin içerik analizine dair çalışmalarda farklı kavramsallaştırmalar mevcuttur. Örneğin, Briones vd. (2012), insan papilloma virüsü (HPV) aşısına ilişkin 172 YouTube videosunu inceleyerek, komplo teorilerini aşının teşvik edilmesindeki finansal motivasyonlara dair inançlarla kavramsallaştırmıştır. Diğer çalışmalarda ise komplo teorileri, COVID-19'un kökeni ve kötü niyetli amaçları hakkındaki iddialarla (Islam vd., 2020); gizli planlar, komplocular, kanıtlar, bağlantılılık, ikili dünya görüşleri ve günah keçisi üretimi gibi öğelerle (Zvada, 2022); ya da güçlü grupların halkın zararına bilgi sakladığına dair kamu şüpheleriyle (Czech, 2019) tanımlanmıştır.

Yöntem bölümüne geçmeden önce, bu araştırmada kullanılan komplocu retorinin nasıl işlevsel hâle getirildiğini açıklamak önemlidir. Komplo teorilerinin genel kabul görmüş tek bir tanımı bulunmadığından, bu kavramın nasıl operasyonelleştirileceği seçilen tanım ve ayırt edici özelliklere bağlıdır. Bu çalışmada aşağıdaki tanım benimsenmiştir: Komplo teorileri, siyaseti ve toplumu yeniden şekillendirmek ve manipüle etmek isteyen güçlü aktörlerin kapsamlı planlarına dair iddialardır (Karaosmanoğlu, 2021; Fenster, 1999; Nefes, 2015). Diğer iddialardan ayırt edilebilmesi için şu temel bileşenler tanımlanmıştır:

- Komplo teorileri, güç ilişkilerinin kötü niyetli, güçlü aktörler tarafından gizlice yönlendirildiğini öne sürer; amaçları bir bölgeyi, ulusu ya da dünyayı kontrol altına almaktır (Butter ve Reinkowski, 2014).
- Gizli bir planın kamuoyunu sistematik şekilde aldatarak karanlık hedeflere ulaşma amacı taşıması, komplo teorilerinin temel özelliğidir (Wood & Douglas, 2013).
- Komplo teorilerinde sıklıkla bir "biz" duygusu ile "kötü niyetli öteki" arasında bir tehdit ilişkisi kurulmaktadır (Knight, 2000). Komplocu söylem, halkın düşmanı olan hayalî bir öteki yaratır.

Bu çalışmada, siyasal konuşmalarda açıkça formüle edilmiş komplo teorilerini tespit etmeyi değil, bu teorilere gönderme yapan veya ima içeren komplocu retorini tanımlamayı amaçlıyorum. Komplocu retorik; olayları veya olguları, güçlü kişi ya da kurumların gizli faaliyetlerine atıfta bulunarak açıklayan bir dil biçimidir (Zeng & Schäfer, 2021). Komplocu retorisi, doğrudan veya dolaylı biçimde komplo teorilerine gönderme yapan; güçlü aktörlerin gizli ve kötü niyetli planlarını ima eden retorik olarak tanımlıyorum. Örneğin, 5 Aralık 2017 tarihli bir grup konuşmasında Cumhurbaşkanı Erdoğan "küresel zulüm düzeni", "bu şantajın organizatörleri" ve "güç odağı" gibi ifadeler kullanmıştır. Bu tür ifadeler, komplocu söylem olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde, "tezgâh" gibi ifadeler doğrudan bir komplo teorisini ifade etmese de toplumu veya siyaseti şekillendirmeye dönük örtülü planlara gönderme yaptığı için komplocu retorinin bir parçası sayılmaktadır. Bu ayrım, yalnızca açık komplo teorileriyle sınırlı kalmadan, daha geniş bir komplocu dil spektrumunun analiz edilmesine olanak tanır.

2.2.1 Otomatik Analiz Yöntemi: Tematik Gruplar ve Anahtar Sözcükler

Çalışmanın ilk aşamasında, 2003–2022 yılları arasındaki toplam 1463 grup konuşmasının tamamında otomatik analiz (dictionary-based approach) uygulanmıştır. Her yıl ve parti için örneklem esaslı olarak seçilen beşer konuşma dikkatlice okunmuş, metinlerde öne çıkan komplocu retorinin ortak özellikleri tematik gruplar halinde sınıflandırılmıştır. Bu okumalardan elde edilen bulgular ışığında, Türk siyasetinde öne çıkan komplocu söylemler yedi ana temada köklenmiştir:

- **Dış Güçler ve Yabancı Müdahale** (ör. "ABD'nin maşası", "batının egemen güçlerinin", "dış güçlerin hesapları", "uluslararası birtakım güç", "okyanus ötesi", "Batı'nın uydusu", "gizli protokol", "uluslararası darbe girişimi")
- **İç Tehditler ve Devlet İçindeki Yapılar** (ör. "paralel yapı", "derin devlet", "paralel kumpas yargı", "devlet içinde karargâh", "paralel ekonomi", "yargı içindeki paraleller")

- **Ekonomik Komplo ve Saldırı İddiaları** (ör. "ekonomik saldırı", "faiz lobi", "kur saldırı", "dolar baron", "ekonomik tuzak", "manipülatif döviz", "ekonomik sabotaj", "ekonomimize yönelik tehdit", "finansal saldırı")
- **Medya, Algı ve Propaganda** (ör. "algı operasyon", "medya operasyon", "malum medya grupları", "havuz medyasının tuzağı", "baş provokatör medya", "Batılı bir medya patron", "Facebook gibi uluslararası şirketler")
- **Siyasi Mühendislik ve Kaos** (ör. "karanlık bir siyaset mühendisliği", "kaos planı", "kaos deneme", "kaos fitil", "sokak hareketlerini devreye sokmak", "Gezi kalkışması", "bölmeyi amaçlayan Gezi", "gezi provokasyon")
- **İhanet, İşbirlikçilik ve Taşeronluk** (ör. "işbirlikçi yandaş", "yerli işbirlikçi", "AKP'nin taşeronluğu", "bunların taşeronları olan", "ihamet lobi", "ihamet odak", "ihamet projesi")
- **Tertip, Tuzak ve Senaryo** (ör. "kumpas kurmak", "kumpas yargı", "tezgah ve tuzak", "senaryo", "oyun içinde oyun", "bir oyun çevirmek", "plan içinde plan", "dizayn etme", "sinsi tuzak", "ciddi oyun", "mizansen sahne", "çirkin tezgah", "düzmece planlı")

Bu temalara bağlı kalarak, liderlerin konuşmalarında yer alan komplocu retoriğin dilsel izlerini yakalamak amacıyla kapsamlı bir anahtar kelime ve sözcük öbeği listesi kullanılmıştır. Bu anahtar kelimelerin tamamı şu şekildedir; "17-25 Aralık darbe girişimi", "20 Temmuz sivil darbe", "ABD'nin maşası", "ABD'nin stratejik planı", "ABD'nin tuzağı", "ajanlık faaliyetleri ve casusluk", "AKP'nin taşeronluğu", "aleni tezgah", "aleyhine bir sahne", "algı operasyonu", "askeri siyasi operasyon", "baş provokatör medya", "baş tertipçi", "batı imalatı", "Batılı bir medya patronu", "batılı emperyalist", "batının egemen güçleri", "batının uydusu", "beşinci kol faaliyeti", "beşli çete", "bir mizansen", "bir oyun çevirme", "bir takım güçler", "birlikte koordineli şekilde", "bize karşı bir plan", "Boğma Planı", "bölmeyi amaçlayan Gezi", "bölücü lobi", "bölücü odak", "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)", "bozguncu emel", "bu CNN", "bu operasyonlar üzerinden", "bu oyuna gelme", "bu oyunla", "bu oyunlar karşısında", "bu oyunu bozmak", "bu oyunu da", "bu tertibin içinde", "bu tezgahı da", "bu tuzağı da", "bulanık hesap", "bunların taşeronları olan", "büyük bir oyun", "casuslar", "ciddi oyun", "çıkart odakları", "çıkart ortakları", "çirkin bir senaryo", "çirkin oyun", "çirkin tezgah", "çok ciddi bir operasyon", "çok kirli bir oyun", "çok tehlikeli bir senaryo", "çöktürme planı", "darbe senaryosu", "davanın projesi", "derin devlet", "devlet içinde karargah", "dış güçlerin hesapları", "dış telkinler", "dizayn etme", "dolar baronu", "dolarlık bir spekülasyon", "döviz kur faiz ve enflasyon üçgeni", "döviz operasyonu", "dünya tasarımı", "düzeni yıkma çabası", "düzmece planlı saldırı", "ekonomi kötüye gitsin", "ekonomik alabora", "ekonomik operasyon", "ekonomik sabotaj", "ekonomik saldırı", "ekonomik suikast", "ekonomik terörist", "ekonomik tetikçi", "ekonomik tuzak", "ekonomik virüs", "ekonomik yıkıcı faaliyet", "ekonomimize yönelik tehdit", "ekonomimizi esir almış güçler", "ekonominin surları", "ekonomiyi durdurun çağrısı", "emniyet-yargı darbe girişimi", "emperyalist senaryo", "emperyalistlere gönüllü olarak satılmış çevreler", "emperyalistlerin projesi", "Facebook gibi uluslararası şirketler", "faiz lobisi", "faiz-kur-enflasyon şer üçgeni", "FETÖ yandaşları", "FETÖ'cülerin oyunları", "figüran", "finansal saldırı", "fırtınayla çökertme", "fitne yuvası", "fitne zihniyet", "fitneci", "gayri milli odaklar", "gece yarısı operasyonu", "geminin tabanına delik açmak", "gerçek oyun", "Gezi kalkışması", "Gezi provokasyonu", "Gezi'de sokakları ateşe verenler", "gizli gündem", "gizli ortak", "gizli protokol", "gizli tetikçi", "gizli ve gizemli bir el", "gizli ve vahşi bir el", "gizli-açık saldırı", "gizli-saklı ilişkiler", "gladyo", "güç odağı", "güç odakları", "haçlı beşiği", "haçlı donanması", "haçlı zihniyet", "hain kontenjanı", "hain proje", "hain senaryo", "havuz medyasının tuzağı", "her tertibe açık", "her türlü tahrik", "her türlü tuzağı", "hesapların üzerinde bir hesap", "hile iddiaları üzerinden", "iç karışıklığı körüklemek", "iç yüzü", "iftira tezgahı", "ihamet lobisi", "ihamet odağı", "ihamet projesi", "ihamet şebekesi", "ihametnin ortağı", "imalat proje", "ipotek altına alma",

"işbirlikçi yandaşlar", "işgal planı", "kamikaze görev", "kandırmanın ve aldatmaca", "kanlı oyun", "kanlı tezgah", "kaos çıkarmak hükümeti yıpratmak", "kaos denemesi", "kaos fitili", "kaos planı", "kaos ustabaşı", "kapalı kapılar ardında", "karanlık bir olay", "karanlık bir senaryo", "karanlık bir siyaset mühendisliği", "karanlık çevre", "karanlık cinayet", "karanlık dehliz", "karanlık emel", "karanlık güç", "karanlık güç odağı", "karanlık hücre", "karanlık iş", "karanlık kaotik tablo", "karanlık medya", "karanlık niyet", "karanlık nokta", "karanlık odak", "karanlık olay", "karanlık oyun", "karanlık senaryo", "karanlık yol", "karanlık yolculuk", "karşı darbe", "kaset kumpası", "kasıtlı bir kampanya", "kesintisiz bir saldırı süreci", "kimlerin kuklası", "kirlenmeyi gizleme", "kirli bir ittifak", "kirli bir senaryo", "kirli el", "kirli eller", "kirli emel", "kirli gece yarısı saldırısı", "kirli hesap", "kirli ilişkiler", "kirli işbirliği", "kirli ittifak", "kirli odak", "kirli oyun", "kirli pazarlık", "kirli senaryo", "kirli tezgah", "komitacı", "komplo", "kumanda etmek", "kumpas kurmak", "kumpas yargı", "kumpasçı", "kur faiz borç sarmalı", "kur-faiz-enflasyon üçgeni", "kur saldırısı", "kur silahı", "kur üzerinden çökertmek", "kurduğu tuzak", "küresel ayağı olan strateji", "küresel baron", "küresel bir senaryo", "küresel efendi", "küresel fitne", "küresel güç merkezi", "küresel güçlerin emeli", "küresel güçlerin maşası", "küresel kanlı proje", "küresel mihrak", "küresel oyun", "küresel senaryo", "küresel zulüm düzeni", "kurulan tezgah", "kurulan oyun", "kurulan tuzak", "lanetli el", "lobi merkezi", "Londra merkezli küresel fon", "malum medya grupları", "manipülatif döviz", "maşa", "masalarındaki haritalar", "medya operasyonu", "mektup muhabbeti", "melanetin maskesi", "mesele Gezi Parkı değil", "mihraklar", "milli irade hırsız", "mizansen sahne", "muhalefetin güdümünde hareket edenler", "musibet odakları", "nasıl bir senaryonun uygulanmak istendiği", "neoliberal mihrak", "nereye hizmet ediyor", "nice oyunlar", "okyanus ötesi bağlantılar", "onlarca irtibat", "organize bir yolsuzluk", "Ortadoğu projesi", "ortadoğunun dizaynı", "örtülü ambargo", "örtülü ittifak", "örtülü operasyon", "örtülü veya açık ittifak", "oynadığınız oyun", "oyanan oyun", "oyun içinde oyun", "oyun üstüne oyun", "oyuna gelmedi", "oyuna getirme üzerine", "oyunlar oynanan", "oyunları bozma", "oyunları tezgah", "oyunlarını bozma", "özel ordu hazırlığı", "özür lobisi", "papaz cübbesi", "para oyunu", "paralel düzen", "paralel ekonomi", "paralel kumpas yargı", "paralel sistem", "paralel yapı", "paralel yargı", "paravan örgüt", "Pensilvanya'nın medyası", "perdelemek", "plan içinde plan", "planlı operasyon", "postal giymiş haber ajansı", "proje hazırlayan odaklar", "proje örgütleri", "psikolojik harp", "sahnelenen oyun", "sahte çalışma", "saldırıların maskesi", "şantaj sirkisi", "sarayın oyunu", "senarist", "senaryo", "senaryoyu bunun üzerine kurmak", "şer oyun", "sermaye çetesi", "sermaye grupları", "Sevr planı", "şeytani emel", "sinsi hesap", "sinsi oyun", "sinsi tuzak", "sinsi ve tehlikeli girişim", "sinsice operasyon", "sipariş bir senaryo", "sivil darbe", "siyaset ve toplum mühendisleri", "siyaseti dizayn etme çabası", "siyasi operasyon", "sokak hareketlerini devreye sokmak", "Soros türü", "Sorosçu", "sosyal fay hattı", "sosyal medyada planlı operasyon", "soykırım operasyonu", "stratejik oyun", "suni bir dalgalanma", "süreç ihaneti", "suyu bulandırmak", "taşeronluk", "tedirginlik oluşturacak şekilde", "tertip edilen oyun", "tertiplenen oyun", "tertipler", "tesadüfen mi işbirliği", "tetikçiler", "tezgah altı faaliyet", "tezgah bu", "tezgah ve tuzak", "türlü türlü oyun", "tuzağı kurarken", "tuzağın da teşhisi", "tuzaklar", "tuzakların üzerinde bir tuzak", "ücretli ajan", "ülkemize kurulan tuzak", "uluslararası birtakım güçler", "uluslararası darbe girişimi", "uluslararası medya bu operasyonlarda", "uluslararası tezgah", "üstünü örtme", "üzerimizde hesapları olanlar", "üzerinde oynanan oyun", "üzerini örtme", "vahşi bir oyun", "vesayet gücü", "vesayet odağı", "yargı darbesi", "yeni bir oyun", "yeniden dizayn etmek", "yerli işbirlikçi", "yıkım haritası", "yıkım projesi", "yönelik hesap yapanlar", "yüksek siyaset oyunu", "yükseltme oyunları", "zelil tuzağa", "zihinleri bulandırmak", "zillet cephesi", "zillet figüranı", "zillet ittifakı".

Tüm bu ifadeler, siyasi liderlerin komplocu söylem çerçevesinde sıkça başvurduğu anahtar kelimelerden oluşmaktadır ve yalnızca politik retorikteki ana temaları yansıtmakla kalmayıp,

dönemin siyasal kutuplaşmasını ve komplocu söylemin nasıl kurumsallaştığını da gözler önüne sermektedir.

Analizin bir bölümü, belirli anahtar kelimelere odaklanan sözlük temelli bir otomatik içerik analizinden oluşmaktadır. Bu analizde kullanılan sözlük, doğrudan komplocu söylemle ilişkilendirilen terimleri kapsamaktadır. Sözlük temelli analiz, meclis grup konuşmalarında önceden tanımlanmış kelime veya ifadelerin varlığını tespit etmek amacıyla algoritmik olarak çalışır; anahtar kelimeler metin içinde belirlendiğinde, ilgili cümleler işaretlenir ve sayısal olarak kaydedilir. Bu yöntem sayesinde, her bir konuşmanın manuel olarak satır satır kodlanmasına gerek kalmaksızın, komplo içerikli söylemlerin yaygınlığı sistematik ve nicel olarak ölçülebilmektedir. Böylece, bu ifadelerin ne sıklıkta kullanıldığı ve veri seti içerisindeki dağılımı hakkında genel bir görünüm elde edilmektedir. Genellikle bu süreç, komplocu retorik kullanımındaki eğilimleri ve örüntüleri tespit etmenin ilk adımını oluşturur.

Sözlük temelli analiz, Türkiye siyasetinde komplocu söylemin genel görünümünü haritalandırmayı amaçlamaktadır. İçerik analizinin temel bileşenleri üç birimle tanımlanır: örnekleme birimi, veri toplama birimi ve analiz birimi (White & Marsh, 2006). Bu çalışmada örnekleme birimi, analiz edilen meclis grup konuşmalarıdır ve evrenin bir alt kümesini oluşturur. Veri toplama birimini ise, 2003 ile 2022 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grup kurmuş partilere ait toplam 1463 grup konuşması oluşturur. Analiz birimi ise bu konuşmalardaki her bir cümledir. Her cümle, oluşturulan komplocu söylem sözlüğündeki anahtar kelimelerin varlığına göre otomatik olarak kodlanmıştır. Bu kodlama süreci, meclis grup konuşmaları bağlamında komplocu retorik kapsamı analizinin temelini oluşturmaktadır.

Komplocu söyleme ilişkin bir sözlük oluşturmak için 1463 konuşma incelenmiş ve ayrıca 2003–2022 yılları arasındaki siyasal gelişmeler yakından takip edilmiştir. Dönemin siyasal bağlamı ve öne çıkan komplo anlatıları, farklı anlatı biçimleri arasındaki bağlantıların kurulabilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Siyasal bağlam hakkında gerekli bilgi edinildikten ve konuşmalar detaylıca incelendikten sonra, siyasi liderlerin komplocu retorikte sıklıkla başvurduğu anahtar kelimeleri içeren bir sözlük geliştirilmiştir.

İçerik analizi, temelde verilerin sistematik biçimde organize edilmesi ve nicelenmesiyle ilgilidir. Bu süreç, geniş veri setlerinin otomatik olarak işlenebilmesi için anahtar kelimelerin bilgisayar yazılımı aracılığıyla konuşmalara uygulanmasını içerir. Özellikle frekans hesaplamaları için bilgisayar destekli yazılımlar kritik öneme sahiptir (Mackieson vd., 2019). Bu çalışmada MAXQDA Analytics Pro isimli nitel analiz yazılımı kullanılmıştır. MAXQDA, meclis grup konuşmalarında komplocu retorik tespit edilmesini, bu ifadelerin kodlanmasını ve frekanslarının analiz edilmesini sağlamıştır. Komplocu söylem içeren cümleler yazılım aracılığıyla kodlanmış, ardından her yıl için frekans tabloları oluşturulmuştur. Analizde, her bir cümle bağımsız bir analiz birimi olarak ele alınmıştır. Yıllık düzeyde komplocu söylemlerin görülme oranları ise, komplocu cümlelerin toplam cümle sayısına bölünmesiyle hesaplanmış ve bu oranlar veri setindeki yaygınlıkları açısından nicel olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın nicel analiz bölümünde, derlenen 1463 adet grup konuşmasına hem frekans analizi hem de OLS regresyon analizi uygulanmıştır. Öncelikle her konuşma, yıl ve parti bazında gruplandırılmıştır (örneğin: AKP 2003, CHP 2014 gibi). Otomatik analizde, konuşma metinlerinde yer alan her cümle, önceden belirlenen komplocu anahtar kelimeler sözlüğüne göre taranmış ve komplocu söylem içeren cümlelerin toplam cümle sayısına oranı ("conspiracy_percent") hesaplanmıştır. Bu oran, temel analiz birimini oluşturmaktadır ve her yıl-her parti kombinasyonu için bir satır oluşturulmuştur.

Frekans analizinde, ilgili yılda ve partideki toplam komplocu cümle sayısının, o partinin o yılki tüm konuşmalarındaki toplam cümle sayısına oranı alınarak komplocu söylemin yıllara ve partilere göre dağılımı görselleştirilmiştir. Daha sonra, partilerin komplocu söylemi hangi koşullarda daha fazla kullandığını anlamak amacıyla OLS regresyonları yapılmıştır. Burada, bağımlı değişken olarak her parti-yıl için hesaplanan “komplocu cümle oranı” (conspiracy_percent) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise, partilerin ve yılların özgün siyasal bağlamlarını yakalamak amacıyla dört temel ikili (dummy) değişken olarak kodlanmıştır:

1. incumbent: Parti o yıl iktidardaysa 1, değilse 0 olarak kodlanmıştır. AKP her yıl için 1; MHP ise 2018'den itibaren (ittifak üyesi olarak) 1 olarak kodlanmıştır.
2. election: O yıl herhangi bir ulusal seçim (genel, cumhurbaşkanlığı, yerel seçim veya referandum) gerçekleştiyse 1, diğer yıllarda 0 olarak kodlanmıştır. (Seçim olan yıllar: 2004, 2007, 2009, 2010, 2011, 2014, 2015, 2017, 2018, 2019.)
3. economic_crisis: O yıl önemli bir ekonomik kriz, daralma veya toplumsal yoksunluk yaşandıysa 1, diğer yıllarda 0 olarak kodlanmıştır. (Ekonomik kriz olarak kodlanan yıllar: 2009, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022.)
4. party_threat: Partinin kendisi için anlamlı bir siyasi, hukuki ya da varoluşsal tehdit yaşadığı yıllar 1, diğerleri 0 olarak kodlanmıştır. Her parti için ayrı ayrı, tarihsel olaylara ve siyasal bağlama göre manuel olarak kodlanmıştır.

“party_threat” değişkeni, partilerin maruz kaldığı baskı, dışlama, kapatma davası, kitlesel tutuklama, seçim başarısızlığı veya meşruiyet krizleri gibi gelişmelere göre belirlenmiştir. Her parti için örnek kodlama ve gerekçeler aşağıdaki gibidir:

- AKP için tehdit yılları; 2008 (parti kapatma davası), 2009 (küresel kriz), 2013–2014 (Gezi ve 17/25 Aralık), 2016 (darbe girişimi), 2017 (OHAL ve anayasa değişikliği), 2019 (İstanbul seçim iptali), 2020–2022 (ekonomik kriz ve otoriterleşme) gibi dönüm noktalarını kapsar.
- BDP/HDP için tehdit yılları; 2010–2011 (KCK operasyonları), 2014 (Kobani olayları), 2016–2017 (darbe sonrası operasyonlar ve OHAL), 2020–2022 (kayyumlar, kapatma davası ve baskılar) gibi kitlesel tutuklama, siyasal dışlama ve kriminalize etme süreçlerini içerir.
- CHP için tehdit yılları; 2010 (Ergenekon, Baykal krizi), 2012 (gazeteci tutuklamaları ve artan otoriterlik), 2014 (Gezi sonrası baskılar), 2017–2018 (OHAL ve seçimler), 2020 (belediyelere merkezi müdahale), 2022 (Gezi davası ve artan kutuplaşma) gibi momentleri kapsar.
- MHP için tehdit yılları; 2007 (parlamentoya dönüş ve cumhurbaşkanlığı krizi), 2011 (seks kasetleri skandalı), 2012 (çözüm sürecine milliyetçi tepki), 2019–2022 (belediye kayıpları, ekonomik kriz ve yükselen muhalefet) gibi dönemlerdir.
- İYİ Parti için tehdit yılları; 2018 (kuruluş yılı ve medya ambargosu), 2022 (ittifak içi saldırılar ve partiye yönelik kriminalize söylem) olarak belirlenmiştir.

Her bir değişken tarihsel olayların ve siyasal bağlamın dikkatli incelenmesiyle manuel olarak kodlanmıştır.

OLS modellerinde, bu değişkenlerin her biri hem genel trendi ölçmek hem de parti bazında farklılıkları görmek için kullanılmıştır. Önce tüm partiler birlikte analiz edilmiş, ardından her parti ve ayrıca hükümet-muhalefet blokları için ayrı ayrı regresyon analizleri uygulanmıştır. Bu analizlerle, siyasi partilerin komplocu söylemi artırdığı koşullar—özellikle siyasi kırılganlık, ekonomik stres ve seçim rekabeti dönemleri—sistemik olarak test edilmiştir.

2.2.2. Manuel Analiz

Analizin diğer kısmı, 129 adet rastgele seçilmiş meclis grup konuşmasının manuel kodlamasına dayanan niteliksel bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu manuel analiz, komplocu söylemin kullanımına dair daha derinlemesine bir betimleyici incelemeyi temsil etmektedir. Konuşmaların bağlamına ve komplocu retorinin ardındaki temel motivasyonlara daha yakından bakılmakta, böylece otomatik analizle elde edilemeyen ayrıntılara ulaşılmaktadır.

Niteliksel analiz için manuel kodlama yönteminin tercih edilmesinin temel nedeni, niteliksel perspektiflerin içerikteki derinliği ve inceliği otomatik yöntemlerin sağlayamayacağı biçimde sunabilmesidir (Nefes, 2020; White & Marsh, 2006). Otomatik analizler, büyük veri setlerini verimli biçimde işlemek için oldukça yararlı bir araç olmakla birlikte, bazı sınırlılıklara sahiptir. Özellikle otomatik yöntemler, belirli anahtar kelime veya ifadelerle dayandığı için, komplocu söylemin tüm yelpazesini kapsayamayabilir ve önceden belirlenmiş kelimelerle doğrudan ifade edilmeyen önemli örnekleri gözden kaçırma riski barındırır. Buna karşılık, manuel analiz çok daha esnek ve önceden tanımlanmış kriterlere daha az bağımlıdır. Böylece, komplocu retorik her zaman aynı kalıp veya anahtar kelimeyle ifade edilmese bile, araştırmacı bunları tespit edebilir. Bu esneklik, analizin kapsamlılığını artırır ve hiçbir önemli örneğin atlanmamasını sağlar.

Siyasetçilerin konuşmalarındaki komplocu söylemin manuel ve derinlemesine analizi birkaç önemli avantaj sunmaktadır. İlk olarak, otomatik yöntemlerle kolayca yakalanamayan bağlamsal karmaşıklıklar ve dilsel incelikler manuel analizle ayrıntılı şekilde incelenebilir. Komplocu retorik çoğu zaman metaforlar ve dolaylı dil kullanımıyla işlediğinden, manuel analiz bu tür dilsel nüansları çözümlemede daha yetkindir (Saldaña, 2015). Böylece, liderlerin sözlerindeki gizli anlamlar ve imalar, otomatik analizde gözden kaçabilecek noktalar dahi ortaya çıkarılabilir.

İkinci olarak, manuel analiz, siyasi liderlerin komplocu söylemi kullanırken temel motivasyon ve stratejilerine daha derinlemesine bakılmasına olanak tanır. Araştırmacı, bu tür retorinin ikna, dikkat dağıtma, sorumluluktan kaçma ya da suç atma gibi hangi amaçlar için kullanıldığını daha iyi ayırt edebilir. Konuşmaların sunulduğu daha geniş siyasi bağlam incelendiğinde, komplocu retorinin önemli siyasi gelişmelerle nasıl bağlantılandığı ve stratejik olarak nasıl kurgulandığı daha iyi anlaşılır (Nefes, 2020).

Üçüncü olarak, manuel analiz, komplocu söylemin değişen ve evrilen doğasına daha kolay uyum sağlamayı mümkün kılar. Çünkü komplocu retorik durağan değil, siyasi ortam ve toplumsal duygulara göre şekil değiştiren bir özelliğe sahiptir. Manuel yöntem, kodlama kriterlerinin araştırmacı tarafından duruma göre uyarlanmasına imkân vererek, komplocu söylemin zaman içindeki değişimini daha hassas şekilde yakalar.

Özetle, siyasetçilerin konuşmalarındaki komplocu retorinin manuel ve ayrıntılı analizi, hem dilsel inceliklere yönelik daha hassas bir bakış, hem temel motivasyon ve stratejilerin daha iyi anlaşılması, hem de siyasi bağlama dair daha derin bir perspektif sunar. Aynı zamanda, söylemin değişen doğasına uyum sağlama açısından büyük avantajlar sunar. Bu nitelikler, komplocu söylemin siyasi söylemdeki rolünün kapsamlı biçimde araştırılmasına katkıda bulunur.

Manuel analiz, komplocu söylemin bağlamsal ve dilsel inceliklerine dair betimleyici içgörüler sağlayarak, otomatik analizde elde edilen nicel bulguların arka planını zenginleştirmeyi ve daha anlamlı bir yorum zemini sunmayı amaçlamaktadır. Manuel analizde örnekleme birimi, 2003–2021

yılları arasında Türk Meclisi'nde grup kurmuş siyasi partilerin grup konuşmasının tamamıdır. Veri toplama birimleri bu geniş konuşma havuzundan türetilmiştir. Manuel analiz için toplam 129 konuşma seçilmiştir. Seçim sürecinde, her parti ve her yıl için iki grup konuşması seçilmiş, böylece çalışmanın kapsadığı her yılı temsil eden bir örneklem oluşturulmuştur. Seçilen konuşmalar, yıl boyunca homojen dağılacak şekilde, yılın ilk altı ayından biri ve ikinci altı ayından biri olacak şekilde belirlenmiştir; böylece siyasi söylemdeki mevsimsel dalgalanmalar da hesaba katılmıştır. Manuel analiz daha önce gerçekleştirildiği ve 2022 yılına ait konuşmalar sonradan derlendiği için, bu analiz yalnızca 2003–2021 yılları arasındaki konuşmaları kapsamaktadır; 2022 konuşmaları çalışmaya dahil edilmemiştir.

Manuel analizde analiz birimi, seçilen konuşmalar içindeki bireysel cümlelerdir. Analizin ana odağı, her cümlenin komplocu söylem içerip içermediğinin kodlanmasıdır. Bu yaklaşım, konuşmalarda komplocu söylemin hangi örneklerde ve nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı şekilde analiz etmeyi mümkün kılmıştır. Veriyi bütüncül şekilde anlamak için, seçilen konuşmalar defalarca okunmuş, bu okumalar sırasında niteliksel (indüktif) bir yaklaşımla, siyasi liderlerin komplocu retorik nasıl ve hangi amaçlarla kullandıkları keşfedilmeye çalışılmıştır. Kodlama sürecinde komplocu söylem içeren cümleler üç temel kategori üzerinden analiz edilmiştir.

İlk olarak, konu (topic) açısından kodlanan bölümler üç ana başlıkta toplanmıştır:

- İç politika (ör. partiler arası rekabet, muhalefetle çatışma, iç güvenlik tehditleri ve iç aktörlere yönelik iddialar),
- Dış ilişkiler/dış politika (ör. yabancı devletler, uluslararası kuruluşlar veya dış güçler üzerinden kurulan tehdit ve komplo anlatıları),
- Ekonomi (ör. ekonomik kriz, döviz/spekülasyon, dış kaynaklı ekonomik saldırılar ve ekonomik manipülasyon iddiaları).

İkinci olarak, liderlerin komplocu söylemi hangi amaçlarla kullandığını tespit etmek için motivasyonlar altı ana başlıkta kodlanmıştır:

1. Siyasi rakipleri hedef alma veya itibar zedeleme,
2. Destek tabanını harekete geçirme veya dikkat çekme,
3. Politikaların meşruiyetini sağlama veya uygulamaları haklı çıkarma,
4. Sorumluluktan kaçınma, başarısızlık veya kriz anında suç atma,
5. Tehdidi yönetme ve savuşturma,
6. İktidar veya hükümet bloğunu hedef alma, eleştirme veya suçlama.

Üçüncü kategori ise, suçlanan aktör veya aktörlerdir. Kodlanan segmentlerde doğrudan veya dolaylı olarak suçlanan aktör ya da gruplar (ör. muhalefet partileri, dış devletler, medya kuruluşları, sivil toplum veya belirli toplumsal gruplar) eğer belirtildiyse ayrı ayrı işaretlenmiştir. Bu detaylı kodlama sayesinde, hem komplocu söylemin hangi konularda yoğunlaştığı, hem de liderlerin bu söylemi hangi motivasyonlarla ve hangi aktörlere yönelttiği sistematik olarak analiz edilmiştir.

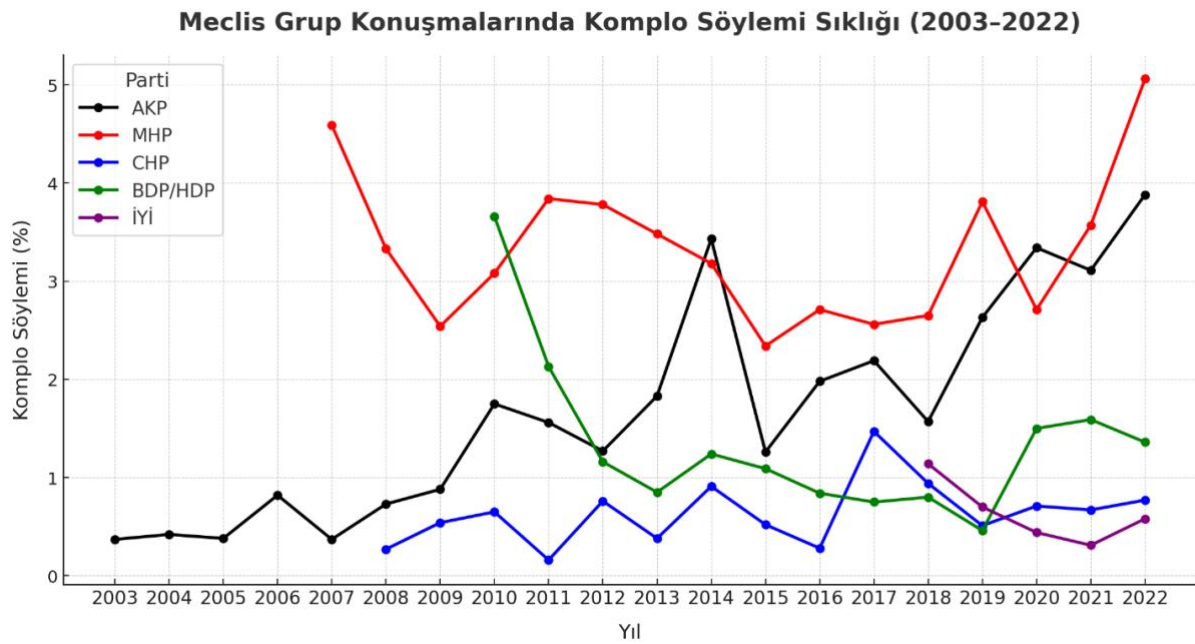
3. Analiz ve Bulgular

3.1 Otomatik Analiz

Bu bölümde, siyasi parti liderlerinin Meclis grup konuşmalarında kullandığı komplocu söylemin yıllara ve partilere göre dağılımını gösteren grafik ile, komplocu retorik belirleyicilerini analiz eden OLS regresyon tabloları sunulacaktır. Bu regresyon analizlerinde toplam 1463 grup konuşması kullanılmasına rağmen, istatistiksel modellerde gözlem sayısı olarak 69 rapor edilmiştir. Bunun nedeni, verinin Excel dosyasında ve analiz sürecinde yıl ve parti bazında gruplanarak işlenmiş

olmasıdır. Yani her bir satır, belirli bir partinin belirli bir yıl içindeki tüm grup konuşmalarının birleşiminden oluşmaktadır (örneğin: "AKP 2003", "CHP 2014", "MHP 2022" gibi). Bu format, MAXQDA'da uygulanan içerik analizine de birebir uyumlu olacak şekilde tasarlanmıştır; böylece her yıl ve parti için toplu olarak komplocu söylemin yaygınlığı ölçülebilmektedir. Sonuç olarak, OLS regresyon analizlerinde toplam gözlem sayısı, 2003–2022 yılları arasında Meclis'te grubu bulunan partilerin her bir yıl-parti kombinasyonunu temsil eden 69 satırdan oluşmaktadır.

Aşağıdaki Şekil 1, 2003–2022 yılları arasında Türkiye'deki beş büyük siyasi partinin Meclis grup konuşmalarında komplocu retoriğin yıllık dağılımını göstermektedir. Veriler, otomatik analizle oluşturulmuş sözlük temelli kodlamalara dayanmaktadır ve her yıl partilerin konuşmalarındaki cümlelerin yüzde kaçında komplocu söylem kullanıldığını göstermektedir. Grafik hem partiler arası farklılıkları hem de zaman içindeki dalgalanmaları çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Komplocu Söylemin Zaman İçindeki Seyri: Türk Siyasi Partilerinin Grup Konuşmalarında Karşılaştırmalı Frekans Analizi (2003–2022)

İlk olarak, MHP çizgisi (kırmızı), neredeyse tüm dönem boyunca diğer partilerin üzerinde seyretmektedir. Özellikle 2007–2012 arasında %3 ile %4,5 arasında sabit kalan oran, 2022'de %5,1 ile zirveye ulaşmıştır. Bu bulgu, MHP'nin siyasal kimliğinde komplocu retoriğin yapısal bir unsur olduğunu düşündürmektedir. Milliyetçi ideolojinin bir parçası olarak "dış mihraklar", "içerideki iş birlikçiler" ve "gizli planlar" gibi söylemler, yalnızca kriz anlarında değil, istikrarlı dönemlerde de güçlü biçimde kullanılmıştır. MHP, sistematik biçimde komplocu bir evren kurgusunu sürdürmekte, bu yolla hem dış düşman figürlerini hem de muhalefeti kriminalize edici dili siyasal mücadelenin merkezine yerleştirmektedir.

İkinci olarak, grafikte AKP'nin çizgisi (siyah) ise daha dramatik iniş-çıkışlarla karakterize edilmektedir. 2003–2009 arasında düşük seviyelerde (yaklaşık %0,3–0,8) seyreden kullanım, özellikle 2010'da belirgin biçimde yükselmiş ve 2014'te %3,4'e ulaşmıştır. Bu yükselişin, Gezi Parkı protestoları, 17–25 Aralık yolsuzluk soruşturmaları ve artan toplumsal muhalefet bağlamında gerçekleştiği göz önünde bulundurulursa, AKP'nin komplocu söylemi bir savunma ve karşı hamle stratejisi olarak kullandığı

söylenbilir. 2015'te yaşanan sert düşüş (%1,3), seçim atmosferindeki söylem yumuşamasına işaret ederken, 2016'daki darbe girişimi sonrası retorik yeniden sertleştiği görülmektedir. AKP, 2018 sonrası dönemde komplocu söylemini sistematik biçimde artırmış ve 2022'de %3,9 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, otoriterleşmenin derinleştiği ve muhalefetin kriminalize edilmeye çalışıldığı dönemde komplo anlatılarının merkezi bir araç hâline geldiğini düşündürmektedir.

Üçüncü olarak, CHP'nin çizgisi (mavi) daha yatay ve düşük profilli seyretmektedir. 2008'de veriye ilk kez giren CHP'nin komplocu retorik oranı genellikle %0,3 ile %0,9 aralığında kalmış, yalnızca 2017 yılında anayasa referandumu sürecinde %1,5'lik bir sıçrama göstermiştir. Bu artış, CHP'nin rejim değişikliği tartışmalarına karşı güçlü tepki gösterdiği döneme denk gelmektedir. Ancak genel olarak CHP, komplocu dile başvurma konusunda temkinli bir çizgi izlemiş, siyasi rekabeti daha kurumsal bir zemin üzerinden yürütmeyi tercih etmiştir.

Dördüncü olarak, BDP/HDP'nin çizgisi (yeşil), 2010'da %3,7 gibi dikkat çekici bir başlangıç yapmış, ancak 2011'den itibaren hızlı bir düşüş göstermiştir. Özellikle çözüm süreci döneminde retorik yumuşamış, 2018'e kadar %0,5 seviyelerine kadar inmiştir. Ancak 2019 sonrası dönemde yeniden %1,6'ya yaklaşan oranlar, partiye dönük baskılar ve kriminalize etme girişimlerinin karşısında savunma amaçlı bir komplocu söylemin yeniden devreye girdiğini düşündürmektedir. Bu kullanımın muhalefetin birincil stratejisi değil, daha çok tepkisel bir enstrüman olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak, İYİ Parti ise veriye 2018'de girmiştir ve çizgisi (mor) diğerlerine kıyasla oldukça düşük seviyede kalmaktadır. Kuruluş yıllarında komplocu retorik kısmen başvurduğu gözlenmiş (%1,2), ancak sonrasında bu oranlar %0,3–0,6 seviyelerine düşmüştür. Bu durum, partinin merkez sağa hitap eden "makul" muhalefet stratejisiyle tutarlıdır.

Bu eğilimler, Türkiye'de komplocu retorik iktidar ve muhalefet ayrımı açısından belirgin bir asimetri gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle MHP ve AKP'nin zaman içinde artan biçimde bu söyleme yaslandığı, komplocu anlatıların sadece kriz anlarında değil, kurumsal düzeyde siyasetin dili hâline geldiği görülmektedir. Bu partiler, komplocu retorik hem savunma hem de mobilizasyon işleviyle sistemli biçimde kullanmakta; siyasi meşruiyeti pekiştirmek, tehditleri yeniden tanımlamak ve kamusal alanı kontrol etmek için bu söylemi araçsallaştırmaktadır. Öte yandan CHP, HDP ve İYİ Parti gibi muhalefet partileri komplocu dile daha mesafeli durmuş, söylemsel rekabetin meşru ve eleştirel kanallarla yürütülmesine önem vermiştir. Ancak bazı dönemlerde –örneğin referandumlar ya da baskı dönemlerinde– bu partilerde de sınırlı düzeyde komplocu dil kullanımı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, bu veriler, komplocu retorik Türkiye siyasetinde özellikle iktidar nezdinde giderek normalleşen ve kutuplaşmayı körükleyen bir söylem aracı hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Grafik, aynı zamanda demokratik gerilemenin dilsel tezahürlerine dair bir kanıt sunmakta ve siyasal iletişimin otoriterleşme sürecine nasıl entegre olduğunu görünür kılmaktadır.

Tablo 1. Siyasi Parti Grup Konuşmalarında Komplocu Söylemin Belirleyicileri (OLS Regresyon Sonuçları)

Değişkenler	Model 1
BDP/HDP	-0.01 (0.01)
CHP	-0.01** (0.01)
İYİ	-0.01**

	(0.01)
MHP	0.02***
	(0.01)
Ekonomik kriz	0.00
	(0.00)
Parti tehdidi	0.01***
	(0.00)
Seçim yılı	0.00
	(0.00)
İktidar statüsü	-0.00
	(0.01)
Sabit	0.01***
	(0.01)
Gözlem Sayısı	69
R-kare	0.714

Not. Bu tablo, unstandardized coefficients (standartlaştırılmamış katsayılar) ve parantez içinde robust standart hatalar ile sunulmuştur. Tabloda yıldızlar istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir (** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$). Referans kategori AKP'dir.

Tablo 1, otomatik analiz ile elde edilen komplocu söylem oranlarının hangi yapısal ve konjonktürel faktörlerle ilişkili olduğunu test etmek amacıyla oluşturulmuş OLS regresyon sonuçlarını sunmaktadır. Bu modelde, partilerin grup konuşmalarında kullandığı komplocu söylemin yıllık oranı bağımlı değişken olarak alınmış; parti kimliği, ekonomik kriz, seçim yılı, partinin iktidarda olup olmaması ve partiye yönelik siyasi tehdit gibi değişkenlerin etkisi birlikte analiz edilmiştir. Böylece, farklı partilerin ve siyasal bağlamların komplocu retoriğe başvurma eğilimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere etkiler oldukça minimal olsa da parti grup konuşmalarında komplocu söylem oranını etkileyen anlamlı faktörler parti kimliği ve partiye gelen tehdit varlığıdır. Regresyonda AKP referans kategori olarak alınmıştır; yani diğer parti katsayıları AKP'ye kıyasla komplocu söylem oranındaki farkı göstermektedir.

Sonuçlara göre, MHP'nin grup konuşmalarında AKP'ye göre anlamlı derecede daha yüksek oranda komplocu söylem kullandığı ($b=0.02$, $p < 0.01$) görülmektedir. CHP ve İYİ Parti'nin ise, AKP'ye kıyasla anlamlı şekilde daha düşük komplocu söylem kullandığı (her ikisi de $b=-0.01$, $p < 0.05$) ortaya çıkmıştır. BDP/HDP'nin katsayısı negatif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Ekonomik kriz, seçim dönemi veya iktidarda olma gibi değişkenler anlamlı bir etki göstermemiştir. Öte yandan, "party_threat" (partiye yönelik baskı, kapatma davası vb.) değişkeni komplocu söylemin artmasında güçlü ve anlamlı bir faktör olarak öne çıkmaktadır ($b=0.01$, $p < 0.01$). Modelin açıklayıcılığı yüksektir ($R^2 = 0.714$) ve toplam 69 parti-yıl gözlemi üzerinden çalışılmıştır. Bu bulgular, özellikle MHP'nin komplocu retoriğe AKP'ye kıyasla daha fazla başvurduğunu ve partilere yönelik tehditlerin bu söylemin artışında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Genel etkiler incelendiğinde, sadece parti tehdidi (party_threat) ve parti kimliği anlamlı ve belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bu ilişkilerin siyasal bağlama ve iktidar-muhalefet ayırımına göre nasıl değiştiğini anlamak için etkileşimli (interaction) analizler yapılmıştır. Tablo 2, ekonomik kriz ve hükümette olma arasındaki etkileşime dayalı olarak kurulan modeli göstermektedir. Bu modelde, ekonomik kriz yıllarında komplocu söylemin partiler ve statüler arasında nasıl farklılaştığı sistematik biçimde test edilmiştir.

Tablo 2. Ekonomik Kriz ve Hükümette Olma Etkileşimli OLS Modeli

Değişken	Katsayı (Std. Hata)
Ekonomik Kriz (economic_crisis)	-0.01*** (0.00)
Hükümette Olma (govstatus)	-0.00 (0.00)
Ekonomik Kriz × Hükümet (interaction)	0.02*** (0.01)
Parti Tehdidi (party_threat)	0.00 (0.00)
Seçim Yılı (election)	0.00 (0.00)
Sabit	0.02*** (0.00)
Gözlem sayısı	69
R-kare	0.31

Not. Tablo, bağımlı değişkeni komplocu söylem oranı (conspiracy_percent) olan OLS regresyonunun ((## factor variable model) standartlaştırılmamış katsayı sonuçlarını göstermektedir. Yıldızlar istatistiksel anlamlılığı; parantez içindeki değerler ise robust standart hataları ifade etmektedir. ***p<0.01, **p<0.05, *p<0.1.

Bu modelde (Tablo 2) bağımlı değişken, her parti ve yıl için hesaplanan komplocu söylem oranıdır. Model, ekonomik kriz, hükümette olma ve bunların etkileşimi ile, parti tehdidi ve seçim yılı gibi yapısal ve konjonktürel faktörlerin komplocu retoriğin düzeyine etkisini analiz etmektedir.

İnteraksiyon içeren bu modelde ana etkiler yalnızca referans grup (burada muhalefet) için geçerli olup, iktidar için toplam etki ana katsayı ile etkileşim teriminin toplamı olarak hesaplanır. Stata'da factor variable ("##") ile kurulan bu tür modellerde katsayılar, referans kategoriler üzerinden yorumlanır ve interaction (çarpım) terimi hükümet ve muhalefet farkını kriz yılı özelinde ayırtmamıza olanak tanır.

Modeldeki sonuçlar, ekonomik krizlerin muhalefet partilerinde komplocu retoriği azaltırken, hükümet partilerinde ise artırdığını göstermektedir. Bu fark, hükümet partilerinin kriz dönemlerinde komplocu anlatıları bir savunma ve sorumluluk dağıtma stratejisi olarak daha yoğun şekilde kullanmalarına işaret etmektedir.

Tablo 3 ise, parti için tehdit yılı etkisinin hükümette olma durumu ile etkileşimini analiz etmektedir. Bu modelde, parti tehditlerinin komplocu retoriği hükümet ve muhalefet partilerinde nasıl etkilediği ayrı ayrı test edilmiştir.

Tablo 3. Parti Tehdidi ve Hükümette Olma Etkileşimli OLS Modeli

Değişken	Katsayı (Std. Hata)
Parti Tehdidi (1)	0.00 (0.00)
Hükümette Olma (1)	0.00 (0.00)
Parti Tehdidi × Hükümette Olma (1)	0.00 (0.01)
Ekonomik Kriz	-0.00 (0.00)
Seçim Yılı	0.00 (0.00)
Sabit	0.01*** (0.00)
Gözlem Sayısı	69
R-kare	0.13

Not. Tablo, bağımlı değişkeni komplocu söylem oranı olan OLS regresyonunun ((## factor variable model) standartlaştırılmamış katsayı sonuçlarını göstermektedir. Parantez içinde robust standart hatalar yer almaktadır. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Tablo 3'ün bulguları, gerek ana etki (party_threat), gerekse hükümette olma ile etkileşim (party_threat × govstatus) açısından anlamlı bir ilişki göstermemektedir. Oysa genel modelde (Tablo 1) party_threat değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif çıkmıştı. Bu fark, genel modelde parti tehdit yıllarının tüm örnekleme (hem hükümet hem muhalefet) ortalama bir artış yarattığını, ancak hükümette olma ile birlikte bu etkinin anlamlı biçimde farklılaşmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, tehdit yılları komplocu söylemin düzeyini ortalama artırsa da bu artış hükümet ve muhalefet partileri arasında sistematik bir ayrışma göstermemektedir. Ayrıca, gözlem sayısının görece az olması ve parti tehdit yıllarının az sayıda örneğe dağılmış olması, istatistiksel anlamlılığın kaybolmasına neden olmuş olabilir. Sonuç olarak, bu model, partilerin tehdit altında oldukları yıllarda komplocu söylemdeki artışın esas olarak genel bir eğilim olduğunu, hükümette olmanın ise bu etkiyi kayda değer biçimde değiştirmedini göstermektedir.

Tablo 4 ise, seçim yılı etkisinin hükümette olma durumu ile birlikte komplocu söylem üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Model, seçim dönemlerinin ve hükümette olmanın komplocu retoriği artırıcı ya da azaltıcı etkilerini sistematik olarak test etmek üzere factor variable (##) yaklaşımıyla kurulmuştur.

Tablo 4. Seçim ile Hükümette Olma Etkileşimli OLS Modeli

Değişken	Katsayı (Std. Hata)
Seçim Yılı (1.election)	0.00 (0.00)
Hükümette Olma (1.govstatus)	0.01* (0.00)
Seçim Yılı × Hükümette Olma (1.election#1.govstatus)	-0.01 (0.01)

Ekonomik Kriz	0.00 (0.00)
Parti Tehdidi	0.01* (0.00)
Sabit	0.01** (0.00)
Gözlem Sayısı	69
R-kare	0.13

Not. Tablo, bağımlı değişkeni komplocu söylem oranı olan OLS regresyonunun, seçim yılı ile hükümette olma durumunun etkileşimini gösteren (## factor variable modeli) standartlaştırılmamış katsayı sonuçlarını sunmaktadır. Parantez içinde robust standart hatalar yer almaktadır. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$.

Tablo 4'e göre, hükümette olma değişkeni ve parti tehdidi değişkeni yalnızca marjinal (tek yıldız, $p < 0.1$) düzeyde anlamlıdır; yani tutarlı bir etkiden ziyade sınırda bir anlamlılık göstermektedir. Seçim yılı etkisi ile interaksiyonu ise anlamlı değildir. Bu bulgu, seçim dönemlerinin tek başına ya da hükümette olma ile birlikte komplocu retorik üzerinde sistematik ve belirgin bir etki yaratmadığını göstermektedir. Komplocu söylemin esas olarak hükümette olma ve parti tehdidi gibi durumlarda hafifçe artabileceği, ancak bu etkilerin de bu modelde yalnızca marjinal düzeyde anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, model hükümette olmanın ve parti için tehdit yıllarının komplocu retorik düzeyini artırdığını, ancak seçim yıllarının tek başına ya da hükümette olma ile birleştiğinde kayda değer bir değişim yaratmadığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen OLS regresyon analizleri, parti grup konuşmalarında kullanılan komplocu retorik düzeyini açıklamada parti kimliği ve konjonktürel koşulların rolünü nicel olarak test etmiştir. Bulgular, özellikle partiler arası farkların komplocu söylemin temel belirleyicileri arasında yer aldığını göstermektedir. AKP referans kategori olarak alındığında, MHP'nin grup konuşmalarında anlamlı şekilde daha fazla komplocu retorik kullandığı; buna karşılık CHP ve İYİ Parti'nin anlamlı biçimde daha az komplocu söylem içerdiği gözlenmiştir. BDP/HDP için ise negatif yönde bir fark gözlemlenmekle birlikte bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Bunun yanı sıra, partilere yönelik tehditlerin (örneğin kapatma davası, baskı ya da dışlanma) varlığı, genel modelde anlamlı ve pozitif bir ilişki sergilemiştir. Bu durum, tehdit altında olan partilerin komplocu söyleme daha fazla başvurduklarını göstermektedir. Ancak bu etkinin hükümette olma durumu ile etkileşimi incelendiğinde, etkilerin istatistiksel anlamlılık düzeyinin kaybolduğu görülmektedir. Bu bulgu, parti tehditlerinin etkisinin hükümet ve muhalefet partileri arasında sistematik bir farklılık yaratmadığına işaret etmektedir.

Etkileşimli modeller, ekonomik kriz, seçim yılı ve hükümette olma gibi bağlamsal değişkenlerin komplocu retorik üzerindeki etkilerini detaylandırmak amacıyla oluşturulmuştur. Bulgular, ekonomik kriz ve hükümette olma etkileşiminin anlamlı olduğunu, ekonomik kriz dönemlerinde özellikle hükümet partilerinin komplocu retorik düzeyini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, kriz zamanlarında iktidar partilerinin komplocu söylemleri bir tür savunma veya sorumluluktan kaçınma aracı olarak daha yoğun biçimde kullandıklarını düşündürmektedir. Bununla birlikte, seçim yılı ile hükümette olma arasındaki etkileşim anlamlı değildir; yani seçim dönemleri, komplocu söylemin düzeyinde belirgin bir farklılık yaratmamaktadır.

Analizlerin bazı kısıtlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle, bazı etkileşimli modellerde katsayılar küçük ve yalnızca marjinal düzeyde anlamlıdır. Örneğin, hükümette olma ve parti tehdidi değişkenleri bazı modellerde $p < 0.1$ düzeyinde anlamlılık göstermekte, bu da etkilerin pratik öneminin sınırlı olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, veri setindeki gözlem sayısının az olması ve bazı değişkenlerin düşük varyans göstermesi, belirli etkileşim terimlerinin istatistiksel anlamlılığını azaltmış olabilir.

Sonuç olarak, bulgular parti kimliğinin ve partilere yönelen tehditlerin, Türkiye'deki siyasal aktörlerin komplocu retorik kullanımını etkileyen en önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Özellikle MHP'nin bu retoriğe AKP'ye kıyasla daha yoğun şekilde başvurması ve tehdit altında olan partilerin komplocu söylemi artırması, bu tür anlatıların belirli stratejik bağlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Öte yandan, seçim yılları gibi konjonktürel dönemlerin etkisi sınırlı kalmakta; komplocu söylemin daha çok yapısal farklar ve tehdit algıları üzerinden şekillendiği anlaşılmaktadır.

Özetle, bu bölümde sunulan otomatik analiz bulguları, Türk siyasetinde komplocu söylemin zamanla ve partiler arası nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar kullanım oranları hiçbir partide yüzde 6'yı aşmasa da burada dikkat çekici olan husus, incelenen metinlerin son derece resmi ve normatif olarak komplo retoriğine kapalı olması beklenen meclis grup konuşmaları olmasıdır. Bu tür kurumsal ve kamusal platformlarda dahi komplocu söylemin tutarlı biçimde ve yıllar boyunca tekrar eden bir pratik olarak yer bulması, bu retoriğin siyasetin gündelik işleyişinde giderek kurumsallaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, elde edilen bulgular, komplocu retoriğin sadece olağanüstü veya kriz dönemlerine özgü bir araç olmaktan çıkıp, Türkiye siyasetinde siyasi aktörler tarafından giderek daha fazla meşru ve rutin bir siyasal iletişim stratejisi olarak benimsendiğine işaret etmektedir.

Analizler göstermektedir ki, MHP ve AKP, özellikle kriz ve baskı dönemlerinde komplocu retoriği sistematik biçimde kullanmakta; bu söylem, yalnızca toplumsal veya siyasal kriz anlarında değil, istikrarlı dönemlerde de parti kimliğinin temel bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle MHP, istikrarlı biçimde yüksek komplocu retorik oranlarına sahipken, AKP'nin komplocu söylem kullanımında dalgalanmalar ve kriz anlarında belirgin artışlar gözlenmiştir. CHP, HDP/BDP ve İYİ Parti ise genel olarak bu dile daha mesafeli yaklaşmış, ancak belirli kriz veya baskı dönemlerinde sınırlı düzeyde komplocu dil kullanmışlardır.

3.2. Manuel Analiz

Manuel analiz, komplocu söylemin bağlamsal ve dilsel inceliklerine dair betimleyici içgörüler sağlayarak, otomatik analizde elde edilen nicel bulguların arka planını zenginleştirmeyi ve daha anlamlı bir yorum zemini sunmayı amaçlamaktadır. Komplocu söylemin daha derinlikli ve bağlamsal biçimde incelenebilmesi amacıyla, 129 parlamento grup konuşması manuel olarak analiz edilmiş ve kodlanmıştır. İlk aşamada, komplocu retoriğin hangi ana temalarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Daha sonra ise partilerin komplocu söylemleri kullanırken motivasyonları ve hedef aldığı kurum/kuruluş/kişiler analiz edilmiştir. Bu analizlere geçmeden önce okunan ve analiz edilen 129 konuşmaya dair nitel notlar paylaşılacaktır. Bu notlar, partilerin komplocu söylemi nasıl kullandığı hakkında çerçeve çizmesi nedeniyle önemlidir.

İlk olarak MHP'nin her yıldan seçilen ikişer konuşması okunduğunda, MHP'nin Meclis grup konuşmalarında, çeşitli meseleleri hedef alan ve belirli anahtar kelimeler kullanan komplocu retoriğin tutarlı biçimde kullanıldığı gözlemlenmiştir. 2007 yılında parti, Ortadoğu siyasetini merkeze almış, bölgedeki güçlü aktörlerin tehlikeli niyetlerine vurgu yapmıştır. Aynı yıl, MHP'nin siyasi alandan

dışlanmasına yönelik girişimlere dair endişeler dile getirilmiş, uluslararası yatırım gruplarının Türkiye'nin doğal kaynaklarını sömürmek istediği yönünde suçlamalarda bulunulmuştur. 2008 yılında ise MHP, dikkatini Avrupa Birliği ile hükümet arasında var olduğu iddia edilen gizli ve zararlı iş birliklerine çevirmiştir. Parti, AB'nin stratejik planlarına ve Türk hükümetini bir taşeron olarak kullandığına dair şüphelerini dile getirmiştir. 2009 yılında, Kürt açılımına dair komplocu söylemler öne çıkmış, bu süreç ABD ve AB'nin bir projesi olarak çerçevelenmiş; hükümetin yıkıcı planları uygulamada başrol oynadığı ileri sürülmüştür. Ayrıca, hükümetin Ermenistan ile olan ilişkileri de eleştirilmiştir. 2010 yılında MHP, Kürt açılımına yönelik eleştirilerine devam etmiş, hükümeti yabancı güçlerin kuklası olarak nitelendirmiştir. Aynı yıl Büyük Ortadoğu Projesi gündeme getirilmiş, Erdoğan'ın bu projenin eş başkanı olarak rolü vurgulanmış ve Erdoğan ile Avrupalı muhatapları arasında gizli iş birliği olduğu iddia edilmiştir. İzleyen yıllarda, PKK ile AKP arasında iş birliği olduğu yönündeki suçlamalar, Erdoğan'ın küresel güçlerin kötü niyetli planlarını uygulayan bir aktör olarak tasvir edilmesi ve hükümetin Ortadoğu'nun yeniden tasarlanması gibi çeşitli projelerde yer aldığına dair şüpheler öne çıkmıştır. 2016 yılında MHP, seçimlere dair endişelerini dile getirmiş; hükümetin seçim zaferi kazanmak için kaos planları yürüttüğü ve saldırılar gerçekleştirdiğini öne sürmüştür. 2017 yılında Fetö örgütüyle ilgili suçlamalar, ABD'nin planları ve Türkiye'ye yönelik gizli emperyalist komplolar gündeme getirilmiştir. 2018 yılında ise Cumhuriyet İttifakı'na karşı faaliyet gösteren lobiler, Türk Tabipler Birliği'ne yönelik suçlamalar ve hükümetin Suriye Savaşı'ndaki rolünün komplocu söylemlerle savunulması dikkat çekmiştir. Ayrıca, Türkiye ekonomisini çökertmeyi hedefleyen küresel ekonomik operasyonlara dair iddialar da gündeme gelmiştir. İzleyen yıllarda ise MHP, Doğu Akdeniz, Soros ve Batılı güçler, Osman Kavala ve Türkiye'ye karşı yürütüldüğü iddia edilen hain projeler gibi konularda komplocu retoriği kullanmaya devam etmiştir.

Bu bulgular, MHP'nin komplocu retoriği geçici ya da yalnızca kriz zamanlarında başvurulmuş bir araç olarak değil, partinin siyasal söyleminin yapısal ve süreklilik arz eden bir parçası olarak benimsediğini göstermektedir. Grup konuşmalarında sıkça kullanılan "dış mihraklar", "gizli planlar", "hain iş birlikçiler" gibi ifadeler, sadece olağanüstü dönemlerde değil, rutin siyasal gündem içinde de düzenli olarak dile getirilmiştir. Bu durum, MHP'nin milliyetçi ideolojisiyle uyumlu biçimde, tehdit algısını sürekli canlı tutan ve bu tehditlere karşı "milli duruş" sergileyen bir siyasal evren inşa ettiğini düşündürmektedir. Böylece parti hem dış aktörleri hem de iç muhalefeti kriminalize eden bir dil geliştirerek komplocu söylemi kurumsallaştırmakta ve bu dili siyasal mücadelede stratejik bir araç olarak kullanmaktadır.

İkinci olarak, AKP'nin grup konuşmaları incelendiğinde, yıllar boyunca belirli meseleleri hedef alarak ve bazı anahtar kelimeleri kullanarak komplocu bir retoriği benimsediği görülmektedir. 2007 yılında parti, Türkiye'nin kalkınmasını engelleyen unsurlara odaklanmış; 2009 yılında ise komplocu söylem, AKP'yi zayıflatmaya çalışan muhalefet partilerine yöneltilmiştir. 2010'da hedef, Kürt açılımını eleştiren muhalefet partileri olurken, 2011 ve 2012'de Ergenekon davaları ve CHP ile Ergenekon arasında kurulan sözde iş birliği ön plana çıkmıştır. 2013 yılında Gezi Protestoları söylemin merkezine yerleşmiş; 2014 seçimlerinde 17-25 Aralık süreci, Paralel Yapı ve Gezi olayları ön plana çıkmıştır. 2015 yılı seçimler, Gezi, 17-25 Aralık olayları ve 2007 muhtırası etrafında şekillenmiştir. 2016'da darbe girişimi önemli bir odak olurken, 2017 yılında seçimler, IMF, ABD'deki yolsuzluk davaları, Zarrab dosyası ve yine 17-25 Aralık olayları öne çıkmıştır. 2018 yılında FETÖ ve Suriye Savaşı gündemde yer almış; 2019'da seçimler, Suriye Savaşı ve ekonomik saldırılar konuşmalara yansımıştır. 2020 yılında muhalefetin yürüttüğü ekonomik operasyonlar ve gizli girişimler vurgulanmış; 2021'de ise Millet İttifakı ile HDP arasında olduğu iddia edilen gizli iş birliği, ekonomik operasyonlar ve finansal saldırılar gündemde yer almıştır.

AKP'nin komplocu retorğinde sıkça kullanılan anahtar kelimeler arasında şunlar yer almaktadır: "oyun", "kirli oyunlar", "tezgah", "tetikçi", "kukla", "sinsi emeller", "karanlık planlar", "tuzak", "karanlık odaklar", "komplo kuranlar", "sermaye grupları", "kirli ittifak", "kirli hesaplar", "kirli iş birlikleri", "düzen", "paralel yargı", "algı operasyonu", "karanlık hesaplar", "kampanya", "uluslararası darbe girişimi", "sinsi oyun", "güç odakları", "küresel zulüm düzeni", "komplocu odaklar", "ekonomimizi ele geçiren merkezler", "proje örgütleri", "emperyalistlerin projeleri", "hesaplar", "Ortadoğu'yu dizayn etme planı", "proje", "finansal saldırı", "beşinci kol faaliyeti", "yüksek siyaset oyunları", "uluslararası casusluk faaliyetleri", "kirli pazarlıklar" ve "karanlık hesaplar."

Bu bulgular, AKP'nin komplocu söyleminin yalnızca kriz dönemlerinde geçici olarak kullanılan bir savunma aracı değil, giderek otoriterleşen rejimle birlikte sıklığı artan ve içeriği dönüşen bir siyasal strateji hâline geldiğini göstermektedir. Başlangıçta belirli tehditlere tepki olarak kullanılan bu retorik, zamanla muhalefeti kriminalize eden, dış güçleri hedef alan ve toplumdaki kutuplaşmayı derinleştiren daha sistematik bir anlatıya dönüşmüştür. Bu dönüşüm, komplocu söylemin AKP açısından yalnızca bir ifade tarzı değil, otoriterleşme sürecinin işlevsel bir aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, söylemin hem yoğunluğu hem de içeriksel yönelimi, rejimin otoriter karakteriyle doğrudan ilişkili biçimde şekillenmektedir.

Üçüncü olarak CHP'nin konuşmaları incelendiğinde, 2007 yılında CHP, AKP hükümeti tarafından kurulduğunu düşündüğü tuzakları ifşa etmeye odaklanmıştır. 2009'da söylem, Ergenekon ve derin devletle ilişkilendirilen faaliyetlere yönelmiştir. 2012 yılında, Erdoğan'ın bir taşeron olarak Batılı güçlerle iş birliği yaptığı iddiaları öne çıkmıştır. 2013'te Ergenekon teması yeniden gündeme gelmiştir. 2016'da CHP, AKP hükümetinin Türk milletine karşı bir karşı-darbe (kont-darbe) düzenlediğini ileri sürmüştür. 2017'de bu anlatı devam etmiş ve olaylar Türkiye'yi bastırmaya yönelik bir karşı-darbe olarak çerçevelenmiştir. 2018'de dikkatler Büyük Ortadoğu Projesi'ne yönelmiş, Erdoğan eşbaşkan olarak tasvir edilmiş ve emniyet teşkilatları içinde kurulan tuzaklar ve gizli planlar iddia edilmiştir. 2019 yılında, Türkiye'nin ulusal sırlarının Katar ordusuna Erdoğan tarafından verildiği öne sürülmüştür. 2020'de komplocu retorik, bazı güçlerle Erdoğan arasında Orta Doğu siyaseti bağlamında kurulan iş birliğine odaklanmış, Erdoğan yine taşeron ve proje eşbaşkanı olarak betimlenmiştir. Aynı zamanda ekonomik tuzaklar ve "Beşli çete" söylemi de vurgulanmıştır. Sıklıkla kullanılan komplocu anahtar kelimeler arasında olan "oyun", "komplo", "tezgah", "sahte işler", "devlet içinde merkez", "taşeronluk", "planlı operasyon", "sahtecilik", "kont-darbe", "sivil darbe", "Büyük Ortadoğu Projesi eşbaşkanı", "sivil darbe", "20 temmuz darbesi" "Pentagon çetesi" ve "dolar baronları" gibi ifadeler CHP söyleminde sıkça kullanılmıştır.

CHP'nin komplocu retorği kullanımı hem sıklık hem içerik bakımından diğer partilere kıyasla daha temkinli ve düşük yoğunluklu bir çizgide ilerlemiştir. CHP'nin ancak rejim değişikliği gibi kritik dönemlerde komplocu dile başvurduğunu, fakat genel olarak bu tür retorği merkeze almayan bir siyasi iletişim stratejisi benimsediğini göstermektedir. Parti, siyasi rekabeti daha kurumsal ve normatif bir çerçevede yürütmeyi tercih etmiş; komplocu çerçeveyi ise sadece belirli kriz anlarında hükümeti eleştirmek amacıyla araçsallaştırmıştır.

Dördüncü olarak, HDP ve BDP'nin komplocu söylem çizgisi, diğer partilere kıyasla hem daha geniş tematik yelpazeye yayılmakta hem de etki altında kalınan tarihsel olaylara duyarlı bir şekilde şekillenmektedir. Partilerin retorği; Kürt meselesi, uluslararası güçlerin müdahaleleri, seçim süreçleri, faili meçhul cinayetler ve güvenlik politikaları gibi başlıklarda yoğunlaşmıştır. Kullanılan söylem,

sıklıkla devlet içindeki gizli yapılar (derin devlet, paralel yapı), dış güçlerin hesapları ve hükümetin bu güçlerle iş birliği içinde olduğu iddiaları etrafında örgütlenmektedir.

2010 yılında, bazı uluslararası güçlerin gizli planlarını gerçekleştirmek üzere AKP'yi aday gösterdiği ileri sürülmüş; Kürt Açılımı'nın bu uluslararası komploları ve gizli anlaşmaları engellemenin tek çözümü olduğu savunulmuştur. Aynı yıl, seçimler ve Kürtlere yönelik soykırım operasyonu iddiaları da ön plana çıkmıştır. 2011'de, ordu ile hükümet arasında gizli bir pazarlık yapıldığı, hükümetin gizli özel kuvvetler oluşturduğu ve gizli bir gündem izlediği öne sürülmüştür; bu dönemde "derin devlet" kavramı sıkça kullanılmıştır. 2012'de Roboski Katliamı vurgulanmış ve bu olayın ordu ile AKP'nin planlı iş birliğinin bir parçası olduğu iddia edilmiştir. 2013'te Öcalan'a karşı uluslararası bir komplo kurulduğu öne sürülmüş, 2014'te ise Kürt çocuklarına yönelik kasten yapılan hatalı aşular, temsili demokrasinin neoliberal kapitalist düzenin bir aldatmacası olduğu iddiası ve Hrant Dink suikastının üstünün örtüldüğü suçlamaları dile getirilmiştir. 2015 seçim sürecinde ise, seçim barajının aşılması, tuzakların bozulması, karanlık cinayetlerin ortaya çıkarılması, hükümetin psikolojik harp planları ve Özel Gladio yapılanması söylemlerde öne çıkmıştır. 2017'de Batılı emperyalistlerin Kürtleri araçsallaştırmak istediği iddia edilmiş, hükümetin halka gerçekleri ulaştırmayı engellemek için engeller kurduğu ve OHAL'in hükümetin suçlarını örtbas etmek için kullanıldığı savunulmuştur. 2018'de Rojava gündeme gelmiş ve dış güçlerin gizli hesapları olduğu öne sürülmüştür. 2020'de hükümetin Türkiye'yi çökertmeye yönelik "kötü niyetli" bir plan yürüttüğü, Suruç saldırılarının üzerinin örtüldüğü ve 2015 seçimlerine dair "kötü niyetli" ve "gizli" planların olduğu iddia edilmiştir. Son olarak, 2021'de TÜGVA'nın halkı kontrol etmek için gizlice örgütlenen bir yapı olduğu, paralel yargı, SADAT'ın gizli bir paramiliter güç olduğu ve paralel bir ekonomi kurulduğu gibi söylemler yer almıştır.

Bu anlatılar, HDP ve BDP'nin kendilerini hem devletin dışlayıcı politikalarının hedefi olarak konumlandırmalarına hem de bu politikaların arkasındaki görünmeyen güçleri teşhir etmelerine olanak tanımaktadır. Özellikle Roboski Katliamı, Suruç saldırısı, Rojava siyaseti ve seçim barajı gibi kırılma anlarında komplocu söylem yoğunlaşmakta, partinin hem mağduriyet hem de direniş temalarını aynı anda beslemesine imkân vermektedir.

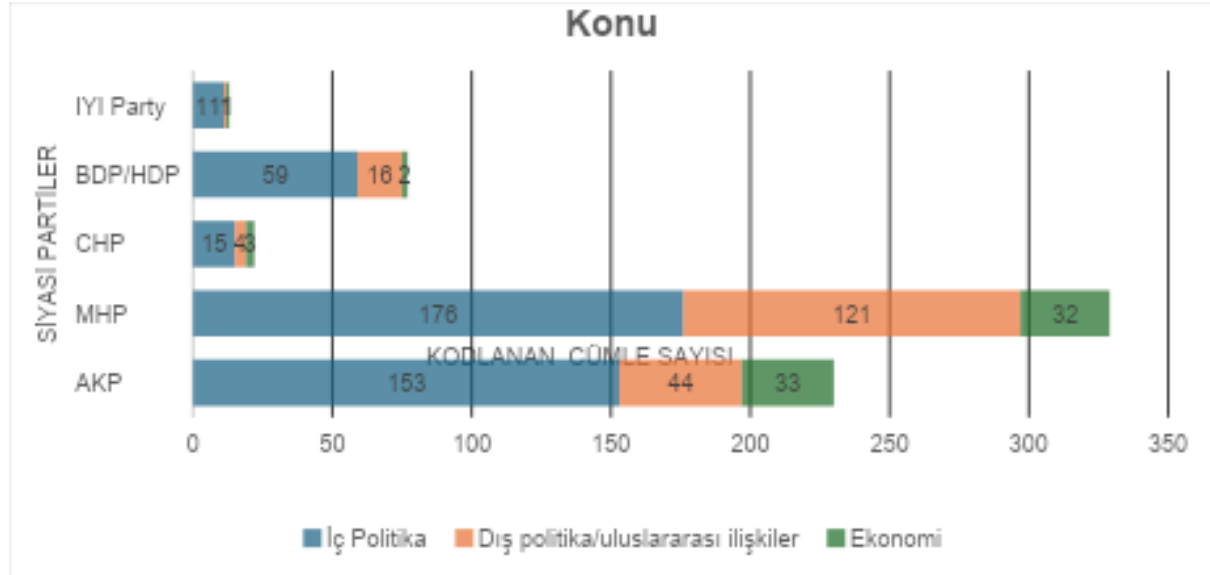
Bu durum, HDP ve BDP'nin komplocu retoriği araçsallaştırma biçiminin, sistem dışı bir pozisyon alma ve meşruiyet mücadelesi yürütme çabasıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Kısacası, bu partiler için komplocu retorik, otoriter yapılarla mücadelede bir karşı söylem üretme aracı işlevi görmektedir; devletin şeffaf olmayan yapılarının teşhiriyle halk mobilizasyonunu hedefleyen bir söylemsel stratejiye dönüşmektedir. Fakat kullanım sıklığı az olduğundan, CHP'de olduğu gibi komplocu retoriğin birincil stratejisi değil, daha çok tepkisel bir enstrüman olduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak, İYİ Parti'nin komplocu söylemi hem sıklık hem içerik bakımından diğer partilere kıyasla daha sınırlı ve düşük profillidir. Veriye 2018'de dâhil olan partinin retorik çizgisi kuruluş döneminde bir miktar yükselse de takip eden yıllarda düşük seyretmiştir. Bu seyir, partinin kendisini "makul muhalefet" olarak konumlandırma stratejisiyle uyumludur. Merkez sağ tabana hitap eden İYİ Parti, siyasi rekabeti daha kurumsal ve rasyonel bir çerçevede sürdürmeye çalışmakta, komplo teorilerine başvurma konusunda daha temkinli bir çizgi izlemektedir.

Kullanılan komplocu anlatılar daha çok ekonomik meseleler, seçim güvenliği ve medya provokasyonları etrafında şekillenmiştir. AKP'nin ekonomik gerçekleri gizlediği, bazı küresel güçlerin Türkiye üzerinde hesaplar yaptığı ve iktidarın İYİ Parti'yi hedef alan tuzaklar kurduğu gibi temalar öne çıkmaktadır. Bu söylemde "perde", "faiz lobileri", "küresel şirketler", "tezgâh" ve "oyun" gibi anahtar kelimeler sıkça kullanılmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, İYİ Parti'nin komplocu retoriji stratejik ve sınırlı bir araç olarak kullanmakla yetindiği; bu tür söylemleri belirli kriz anlarında devreye soktuğu, ancak genel söylem repertuarında bu dilin merkezi bir yer işgal etmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, partinin sisteme dâhil olma arzusuyla açıklanabilir ve diğer muhalefet partilerinden farklı olarak daha düşük düzeyde sisteme meydan okuyan bir çizgiyi tercih ettiğini göstermektedir.

Manuel analizlerin ilk aşamasında, komplocu retorijın hangi ana temalarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Şekil 2'de, siyasi partilere göre kodlanan segmentlerin konu başlıklarına (iç politika, dış politika/ilişkiler, ekonomi) göre dağılımı gösterilmektedir.

Şekil 2. Komplocu Söylemin Tematik Dağılımı (Manuel Analiz Sonuçları)

Şekil 2, 129 grup konuşmasının manuel analizi sonucunda, Türk siyasi partilerinin kullandığı komplocu retorik temalarının konulara göre nasıl dağıldığını göstermektedir. En fazla kodlanan konu MHP ve AKP'de "İç Politika" olurken, dış politika ve ekonomi temalarında da bu iki partinin öne çıktığı görülmektedir. CHP ve HDP ise daha sınırlı sayıda segmentte komplocu söyleme başvurmuş ve ağırlıklı olarak dış politika ile iç politika arasında dağılmıştır. İYİ Parti'nin ise veride yalnızca çok az sayıda ve çoğunlukla iç politika odaklı komplocu retorije başvurduğu dikkat çekmektedir.

Bu bulgu, MHP ve AKP'nin özellikle iç politika meselelerinde komplocu anlatıları yoğun şekilde kullandığını, muhalefet partilerinde ise komplocu söylemin hem sayıca az hem de daha dağınık olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle iktidar partilerinin komplocu retoriji, meclis konuşmalarında hem gündemi belirlemek hem de muhalefeti marjinalize etmek için önemli bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

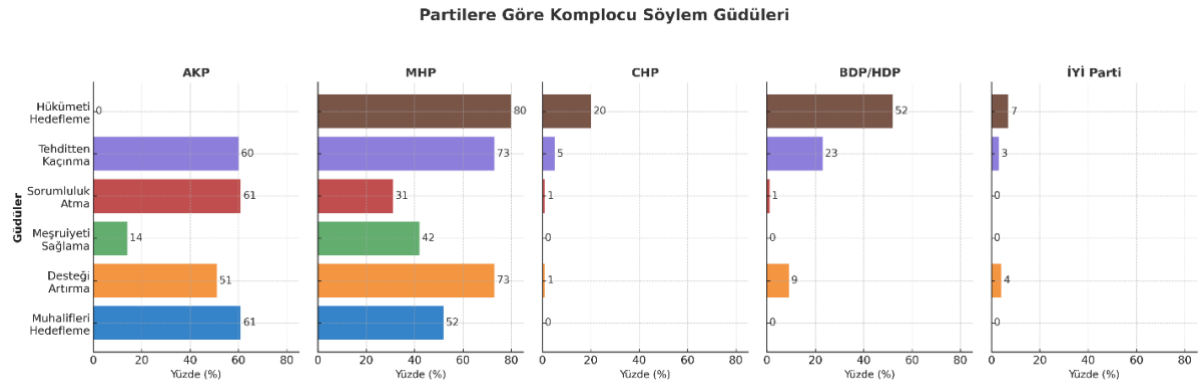
Şekil 2 yıl ayrımı yapmaksızın bütün partiler için konu dağılımını gösterse de AKP ve MHP için yıllar arası konu dağılımlarına bakıldığında AKP'nin komplocu retorijinde 2013 yılı bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır. 2013 ve sonrasında, özellikle Gezi Parkı protestoları ve artan toplumsal muhalefet ile, komplocu söylemde dış politika ve ekonomi vurgusunun belirgin şekilde arttığı görülmektedir. 2013 sonrası dönemde dış politika ve uluslararası ilişkiler konuları giderek daha sık vurgulanırken, 2018 ve sonrasında ise ekonomi temalı komplocu retorijın ciddi biçimde öne çıktığı izlenmektedir. Bu artış,

özellikle ekonomik krizlerin yoğunlaştığı dönemlerde AKP'nin ekonomi üzerinden kurduğu komplocu anlatının baskınlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, 2013 sonrası artan otoriterleşme ile birlikte dış politika ve ekonomi başlıklarının komplocu retorikte daha fazla yer bulması, iktidarın hem dış güçler hem de ekonomik tehditlere ilişkin söylemleri sistemli olarak araçsallaştırdığını göstermektedir.

MHP açısından ise, 2016 sonrası AKP ile ittifak döneminin başlamasıyla beraber partinin komplocu söyleminde dış politika ve ekonomi konularının belirgin şekilde öne çıktığı gözlemlenmektedir. Özellikle 2018 ve sonraki yıllarda MHP'nin komplocu retorğinde hem dış politika/uluslararası ilişkiler hem de ekonomi başlıklarında anlamlı bir artış görülmektedir. Bu eğilim, MHP'nin AKP ile ittifak sonrasında sadece iç siyasette değil, dış tehdit ve ekonomik kriz söylemlerinde de iktidarın diskurunu paylaşmaya ve güçlendirmeye başladığını göstermektedir.

Genel olarak hem AKP'de hem de MHP'de, son on yılda komplocu söylemin konu çeşitliliğinde ve belirli başlıklara yoğunlaşmasında siyasal konjonktüre paralel bir dönüşüm yaşanmıştır. AKP'de 2013 sonrasında dış politika ve ekonomik kriz söylemi belirginleşirken, MHP'de de 2018 sonrası bu temalar komplocu retorğin önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Her iki partide de siyasal krizler, ekonomik zorlukların öne çıktığı dönemlerde komplocu söylemin içeriğinin genişlediği ve çeşitlendiği görülmektedir.

Aşağıdaki Şekil 3, beş büyük siyasi partinin grup konuşmalarında kullandıkları komplocu söylemin hangi motivasyonlarla ortaya çıktığını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Grafik, her parti için altı temel güdüye dayalı olarak kodlanan komplocu ifadelerin yüzde dağılımlarını sunmaktadır.

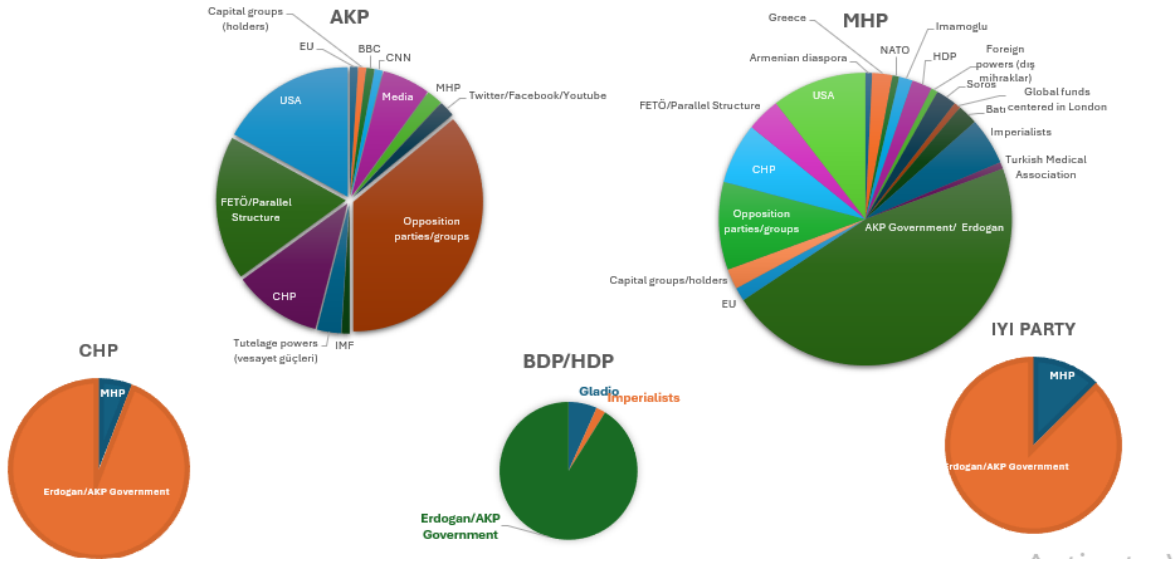
Şekil 3. Partilere Göre Komplocu Söylem Motivasyonları

Şekil 3'e göre, AKP ve MHP'de komplocu söylemin kullanımı çok çeşitli motivasyonlara dayansa da "muhalifleri hedefleme", "destek artırma", "tehditten kaçınma" ve "sorumluluk atma" gibi amaçlar AKP için ön plandadır. MHP'de ise en baskın güdü "hükümeti hedefleme" olurken, özellikle Cumhur İttifakı öncesinde bu güdünün çok belirgin olduğu görülmektedir. Buna karşılık, muhalefet partilerinde komplocu söylemin çok daha sınırlı ve düşük profilli olduğu dikkat çekmektedir. CHP ve İyi Parti'de "hükümeti hedefleme" ve "tehditten kaçınma" dışında anlamlı bir motivasyon görülmemektedir; BDP/HDP'de ise özellikle "hükümeti hedefleme" ve "tehditten kaçınma" görece öne çıkmaktadır.

Siyasi parti liderlerinin komplocu retorği kullanma amaçları yıllar içinde önemli ölçüde değişmiştir. Örneğin, 2013 öncesinde AKP'nin ana motivasyonu "desteği artırma / dikkat çekme" olarak

görülmektedir. Ancak 2013 sonrası artan otoriterleşme ile birlikte, komplocu söylemde “muhalifleri hedefleme”, “sorumluluk atma” ve “tehditten kaçınma” gibi güdüler ön plana çıkmıştır. MHP'nin grup konuşmalarında ise, Cumhur İttifakı'ndan önce en baskın motivasyon “hükümeti hedefleme” olarak öne çıkarken, ittifak sonrası dönemde “muhalifeti hedefleme” ve “desteği artırma” gibi güdüler daha sık görülmeye başlanmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ise, hem “sorumluluk atma” hem de “meşruiyet sağlama” amaçlarının belirgin biçimde arttığı gözlemlenmektedir.

Aşağıda, siyasi partilerin komplocu retorik kullanırken hangi aktörleri suçladığı ise Şekil 4'te görselleştirilmiştir.

Şekil 4. Siyasi Partilerin Komplocu Söylemlerinde Hedef Gösterilen Aktörler

Analizler, iktidar ve muhalefet konumuna göre suçlanan aktörlerin önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. AKP'nin komplocu söyleminde en sık hedef alınan gruplar, muhalefet partileri ve gruplarıdır. Bunun yanında FETÖ/Paralel Yapı, ABD, CHP ve sermaye grupları da sıkça suçlanmıştır. AKP'nin söyleminde ayrıca medya, sosyal medya platformları ve çeşitli uluslararası aktörlerin de önemli bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir.

MHP'nin komplocu retorğinde ise öncelikli olarak AKP hükümeti ve Erdoğan hedef alınırken, muhalefet partileri, CHP, FETÖ/Paralel Yapı ve ABD gibi aktörler de önemli ölçüde suçlanmıştır. MHP'nin söyleminde zaman zaman Ermeni diasporası, Yunanistan, NATO, uluslararası fonlar ve HDP gibi aktörler de öne çıkmaktadır.

Muhalefet partilerinde ise eğilim belirgindir; CHP ve İyi Parti'nin komplocu söylemlerinin neredeyse tamamı Erdoğan ve AKP hükümetine yöneliktir. CHP'de bu suçlamalara zaman zaman MHP de eklenmiştir. BDP/HDP ise daha çok Erdoğan/AKP hükümetini suçlarken, nadiren gladio, emperyalistler ve dış güçleri de komplocu retorüğün parçası haline getirmiştir. Genel olarak, iktidar partisi olan AKP çok çeşitli ve geniş bir aktör grubunu hedef alırken, muhalefet partileri komplocu suçlamalarını daha dar bir şekilde, çoğunlukla hükümete yöneltmiştir. Bu tablo, komplocu retorüğün

siyasal kutuplaşmayı besleyen bir araç olarak kullanıldığını ve siyasi pozisyona göre hedeflerin önemli ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Her ne kadar bu şekilde yıllar içindeki kullanım görülmesi bu şekilde yıllar içindeki değişime bakıldığında veri bize önemli bir örüntü sunmaktadır: Komplocu retorikte suçlanan aktörlerin sayısı, özellikle iktidar bloğunun otoriterleşme süreci ve yaşanan ekonomik krizler, artan eleştiriler ve toplumsal protestolar gibi zorlu dönemlerle birlikte dikkat çekici biçimde artmıştır. Bu durumun, iktidarın sorumluluktan kaçma ve meşruiyet sağlama amacıyla komplocu söylemi araçsallaştırmasına dayandığı söylenebilir. Özellikle AKP'nin 2013 öncesi grup konuşmalarında komplocu söylem büyük ölçüde sadece muhalefet partilerini ve CHP'yi hedef alırken, 2013 sonrasında şekil üzerinde görülen tüm aktörlerin (ABD, AB, FETÖ, medya, sermaye grupları, sosyal medya platformları, vd.) hedef alınmaya başladığı görülmektedir.

MHP'nin komplocu söylemlerinde ise, suçlanan aktörler arasında AKP hükümeti, Avrupa Birliği, ABD, Ermeni diasporası, Ekrem İmamoğlu, Soros, HDP, Yunanistan, Batı, küresel fonlar, George Soros, emperyalistler, sermaye grupları ve Türk Tabipleri Birliği gibi oldukça geniş bir yelpaze yer almaktadır. MHP'nin söylemlerinde en çok hedef alınan aktörler ise AKP hükümeti ve Erdoğan olmuştur. Cumhuriyet İttifakı öncesinde MHP'nin komplocu söyleminde neredeyse yalnızca AKP, ABD ve HDP hedef alınırken, ittifak sonrasında diğer tüm aktörlerin de komplocu retorikte yoğun biçimde yer almaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu değişim, siyasi partilerin komplo söylemlerini rasyonel bir biçimde çıkarlarına uygun olarak ve siyasal kriz dönemlerinde bu söylemlerin hem çeşitliliğinin hem de yoğunluğunun arttırdığını göstermekte; aynı zamanda bu söylemlerin sorumluluktan kaçınma ve meşruiyet inşa etme işlevine işaret etmektedir.

Manuel analiz bulguları, komplocu retorik Türkiye'de konu, amaç ve hedef aktörler açısından büyük ölçüde iktidar ve muhalefet ayrışmasına dayandığını göstermektedir. AKP ve MHP'de komplocu söylemin, özellikle iç politika, dış politika ve ekonomi başlıklarında, sistemli ve stratejik bir biçimde üretildiği ve çoğu zaman gündemi belirleme, muhalefeti marjinalize etme, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirme ve kriz dönemlerinde sorumluluktan kaçınma amacıyla proaktif olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. İktidar partileri bu retorik rasyonel bir siyasal araç ve bütüncül bir iletişim stratejisinin parçası olarak benimserken; muhalefet partilerinde, özellikle CHP ve İYİ Parti'de, komplocu söylemin çok daha sınırlı, dağınık ve esasen hükümete tepki veya savunma motivasyonu ile reaktif olarak kullanıldığı görülmektedir.

Örneğin, BDP/HDP'de komplocu retorik kullanımının Kürt siyasi hareketine yönelik baskıların ve varoluşsal tehditlerin arttığı dönemlerde belirgin şekilde yükseldiği; CHP'de, artan otoriterleşme ve partiye yönelik baskılarla paralel olarak bu söylemin zaman zaman öne çıktığı tespit edilmiştir. Yani, muhalefet partileri komplocu retorik ağırlıklı olarak iktidarın baskı ve tehdit söylemlerine yanıt olarak, savunmacı bir pozisyonda devreye sokmaktadır. Buna karşılık, AKP ve MHP komplocu retorik yalnızca savunma değil, saldırı, seferberlik ve toplumsal kontrol için de sistematik biçimde araçsallaştırmaktadır.

Son olarak, iktidar bloğu partilerinin zaman içinde suçladığı aktörlerin çeşitliliğinin ve sayısının arttığı, özellikle kriz ve kutuplaşma dönemlerinde komplocu söylemin içeriğinin daha fazla genişlediği görülmektedir. Bu örüntü, komplocu retorik özellikle iktidar açısından rasyonel biçimde tasarlanmış, kurumsal bir siyasal araç ve meşruiyet inşa stratejisi hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Muhalefet ise bu söylemi ağırlıklı olarak reaktif biçimde, mevcut baskılara ve otoriterleşmeye yanıt olarak ve

çoğunlukla hükümete yönelmiş biçimde kullanılmaktadır. Sonuç olarak, komplocu retorik, Türkiye siyasetinde yalnızca kriz anlarının değil, gündelik siyasal iletişimin de ayrılmaz bir parçası haline gelmiş; iktidar-muhalefet dengesiyle şekillenen bir kutuplaşma dinamiğini pekiştiren ve meşruiyet krizlerinde yoğunlaşan bir siyasal strateji olarak kurumsallaşmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Türk siyasetinde komplocu söylemin işlevini ve dönüşümünü hem nicel (sözlük temelli) hem de nitel analizlerle kapsamlı şekilde ortaya koymaktadır. Sözlük temelli analiz, 2003–2022 arasında parti grup konuşmalarında komplocu retorik yaygınlığını ve zamansal seyrini haritalarken; manuel analiz, bu söylemin bağlamsal derinliğini, amaçlarını ve hedeflerini ortaya çıkarmıştır. Bulgular, özellikle MHP ve AKP'nin ekonomik kriz ve tehdit dönemlerinde komplocu retorik sistemli ve stratejik biçimde kullandığını, bu söylemin zaman içinde siyasetin kurumsal bir parçası hâline geldiğini göstermektedir. Muhalefet partilerinde ise komplocu retorik daha sınırlı, çoğunlukla hükümeti hedef alan ve daha reaktif bir özellik taşıdığı görülmüştür.

Her iki yöntemle ulaşılan bulgular bir araya geldiğinde, Türkiye'de komplocu söylemin yalnızca kriz dönemlerinde değil, giderek artan biçimde siyasetin olağan dili hâline geldiği; iktidar partilerinin meşruiyetini pekiştirmek, rakiplerini kriminalize etmek ve biz ve onlar ayrımı üzerinden toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmek için bu dili araçsallaştırdığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, liderlerin komplocu retorik kullanma motivasyonları ile hedef gösterilen aktörlerin çeşitliliği, otoriterleşmenin derinleştiği ve toplumsal gerilimin yükseldiği dönemlerde daha da artmıştır.

Sonuç olarak, otomatik ve manuel analizlerin bütünleştirilmesi, komplocu söylemin Türk siyasetinde yalnızca nadir bir denk geliş ya da reaktif bir savunma aracı olmadığını, giderek daha merkezi ve çok işlevli bir yönetme stratejisi hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Burada özellikle dikkat çekici olan, analiz edilen metinlerin oldukça resmi ve normatif olarak komplo retorikine kapalı olması beklenen meclis grup konuşmaları olmasıdır. Buna rağmen, komplocu söylemin bu kurumsal ve kamusal platformlarda dahi tutarlı biçimde ve yıllar boyunca tekrar eden bir pratik olarak yer bulması, bu retorik siyasal iletişimde rutin ve meşru bir araç haline geldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, komplocu retorik yalnızca olağanüstü ya da kriz dönemlerine özgü bir söylem olmaktan çıkmış; demokratik gerilemeye eşlik eden, kutuplaşmayı besleyen ve siyasetin merkezine yerleşen temel bir unsur hâline gelmiştir. Kutuplaşmanın ve demokratik erozyonun bu denli arttığı günümüzde, komplo teorilerinin iktidarın resmi dilinde bile bu şekilde var olması düşündürücüdür ve özellikle demokrasi bağlamında siyasi liderlerin komplocu retorik konusunda daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Bu bulgular dikkat çekici olsa da çeşitli sınırlılıklarla birlikte değerlendirilmelidir. Öncelikle, analizde kullanılan veri seti her ne kadar 20 yıla yayılsa da OLS analizleri için yıllık düzeyde yalnızca beş partiyi içermesi nedeniyle toplam gözlem sayısı sınırlıdır (N = 6g). Bu durum, özellikle etkileşimli modellerde istatistiksel gücü azaltmış ve bazı etkilerin anlamlılığını sınırlandırmış olabilir.

İkinci olarak, çalışmada kullanılan komplocu söylem ölçütü, insan eliyle geliştirilmiş bir sözlüğe dayansa da bu alanda kapsamlı ve genel geçer bir sözlük bulunmamaktadır. Bu nedenle, ölçümde kullanılan anahtar kelimeler bağlama duyarlı biçimde manuel olarak belirlenmiştir. Her ne kadar sistematik bir yaklaşımla oluşturulmuş olsa da bazı durumlarda retorik bağlam yeterince yakalanamamış olabilir.

Üçüncü olarak, analizler yalnızca parti düzeyinde yıllık ortalamalara dayanmaktadır. Konuşma içi çeşitlilik, söylemin tonu ve aktör düzeyindeki farklılıklar (örneğin lider değişimi) bu modellerin kapsama alanı dışında kalmaktadır. Son olarak, çalışmada kullanılan bağlamsal değişkenler (ekonomik kriz, tehdit, seçim vb.) ikili (binary) biçimde kodlanmıştır. Bu değişkenlerin yoğunluğu, türü ve süresi göz önüne alınmadan yapılan analizler, bazı karmaşık etkileşimleri gözden kaçırabilir. Örneğin, tüm krizler veya tüm tehditler eşit yoğunlukta olmayabilir.

Bu sınırlılıklara rağmen çalışma, Türkiye'de komplocu retorik partiler arası farklılıklar ve bağlamsal koşullarla nasıl ilişkilendiğine dair sistematik bulgular sunmaktadır. Komplocu söylemin Türkiye'de partisel ve bağlamsal örüntülerini ortaya koyan katkılardan biridir. Özellikle bu söylemin kriz dönemlerinde kurumsal aktörlerce nasıl stratejik biçimde kullanıldığını göstermesi, literatüre katkı sunmaktadır. Komplocu retorik zaman içinde marjinal bir retorik olmaktan çıkıp, ana akım partilerce de benimsenen, yerleşik ve kurumsallaşmış bir söylem formu hâline geldiğini göstermektedir.

Çalışmanın güçlü yanlarından biri, komplocu söylemleri meclis grup konuşmaları gibi resmi, denetime açık ve kontrollü alanlarda tespit ederek analiz etmesidir. Bu yönüyle, komplocu retorik siyasetteki rolünü yalnızca sosyal medyadaki uç örnekler veya marjinal aktörler üzerinden değil, parlamenter düzeydeki ana akım siyasi aktörler üzerinden keşfetmektedir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, seçilmiş liderlerin –resmi meclis konuşmalarında dahi– komplocu retorik başvurmasının, demokrasinin toplumsal dokusu ve siyasal temsilin anlamı açısından kaygı verici olduğunu göstermektedir. Komplocu retorikler yalnızca anlık bir politik avantaj sağlamakla kalmaz; vatandaşların siyasete güvenini, demokratik kurumlara olan inancını ve bireylerin kamusal hayattaki rolünü sarsmaktadır.

Temsili demokrasi, yurttaşların siyasal iktidarı gönüllü olarak temsilcilere devretmesine dayanır. Oysa bu bulgular, demokratik yolla iktidara gelen partilerin ve liderlerin, kendi meşruiyetlerini güçlendirmek için komplocu söylemlere başvurduğunda, aslında temsil ettikleri rejimin özünü—yani hakikat, güven ve toplumsal barış temelinde yükselen siyasal düzlemi—aşındırdıklarını göstermektedir. Komplo retoriklerinin, demokratik yönetimi otoriterleşmeye, toplumsal uzlaşmayı ise kutuplaşmaya sürükleyen bir araç haline gelmesi, demokrasinin en temel vaatlerinden birini—sorumluluk sahibi, şeffaf ve hesap verebilir yönetimi—tehlikeye atmaktadır. Daha da düşündürücü olan, adil ve özgür seçimler aracılığıyla yani demokrasinin kendisinden meşruiyet kazanan yöneticilerin, bizzat kendi elleriyle bu sistemin kurallarını aşındırmaları ve toplumda gerçeklik duygusunun yerini şüphe, güvensizlik ve öfkeye bırakacak bir siyasal atmosfer yaratmalarıdır.

Demokrasinin “oynadığımız tek oyun” olarak yerleşmesinin hedeflendiği ve alternatif siyasal düzenlerin meşruiyetini yitirmesinin umulduğu bir evrende, seçilmiş liderlerin toplumu kutuplaştıran ve yurttaşları şüphe ile manipüle eden komplo anlatılarına başvurması; demokrasinin varoluşsal dayanaklarını zedelemekte, temsilin ontolojik anlamını bulanıklaştırmakta ve demokratik rejimin meşruiyetini sarsmaktadır. Bu bulgular, günümüz demokrasilerinin kırılganlığını yeniden düşünmeye ve bu söylemlerin toplumsal düzeydeki yansımalarının daha derinlemesine incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Allington, D., Buarque, B. L., & Barker Flores, D. (2021). Antisemitic conspiracy fantasy in the age of digital media: Three 'conspiracy theorists' and their YouTube audiences. *Language and Literature, 30*(1), 78–102.
- Altheide, D. L. (1996). *Qualitative media analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bicquelet, A., & Mirwaldt, K. (Ekim 2012). Improving robustness in qualitative content analysis: A three stage model for the analysis of parliamentary debates about the use of the referendum. *Third Annual New Directions in Analyzing Text as Data Conference*'da sunulan taslak bildiri (draft paper), Harvard University, Cambridge, USA.
- Blassnig, S. (2022). Content analysis in the research field of political communication: The self-presentation of political actors. *Standardisierte Inhaltsanalyse in der Kommunikationswissenschaft – Standardized Content Analysis in Communication Research: Ein Handbuch – A Handbook* içinde (301–312. ss.). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Butter, M., & Reinkowski, M. (Ed.). (2014). *Conspiracy theories in the United States and the Middle East: A comparative approach* (Cilt 29). Walter de Gruyter.
- Byford, J., & Billig, M. (2001). The emergence of antisemitic conspiracy theories in Yugoslavia during the war with NATO. *Patterns of Prejudice, 35*(4), 50–63.
- Czech, F. (2019). Saturation of the media with conspiracy narratives: Content analysis of selected Polish news magazines. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne, 2*, 151–171.
- de Sá Guimarães, F., Cordeiro Moreira, D., Dutra de Oliveira e Silva, I., & Raposo de Mello, A. C. (2023). Conspiracy theories and foreign policy narratives: Globalism in Jair Bolsonaro's foreign policy. *Latin American Perspectives, 50*(1), 272–289.
- Elçi, E. (2019). The rise of populism in Turkey: A content analysis. *Southeast European and Black Sea Studies, 19*(3), 387–408. <https://doi.org/10.1080/14683857.2019.1656875>
- Fenster, M. (1999). *Conspiracy theories: Secrecy and power in American culture*. University of Minnesota Press.
- Frischlich, L. (2022). "Resistance!": Collective action cues in conspiracy theory-endorsing Facebook groups. *Media and Communication, 10*(2), 130–143. <https://doi.org/10.17645/mac.v10i2.5182>
- Giry, J., & Gürpınar, D. (2020). Functions and uses of conspiracy theories in authoritarian regimes. M. Butter & P. Knight (Ed.), *Routledge handbook of conspiracy theories* içinde. Routledge.
- Göçek, F. M. (2011). Why is there still a Sèvres syndrome? An analysis of Turkey's uneasy association with the West. F. M. Göçek (Ed.), *The transformation of Turkey: Redefining state and society from the Ottoman Empire to the Modern Era* içinde (98–184. ss.). London: I.B. Tauris.
- Graber, D. A., & Smith, J. M. (2005). Political communication faces the 21st century. *Journal of Communication, 55*(3), 479–507.
- Guida, M. (2008). The Sèvres syndrome and "komplo" theories in the Islamist and secular press. *Turkish Studies, 9*(1), 37–52.
- Guidry, J. P., Carlyle, K., Messner, M., & Jin, Y. (2015). On pins and needles: How vaccines are portrayed on Pinterest. *Vaccine, 33*(39), 5051–5056.
- Gürpınar, D., & Nefes, T. S. (2020). Conspiracy theories in Turkey. *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* içinde (610–623. ss.). Routledge.
- Hameleers, M. (2021). They are selling themselves out to the enemy! The content and effects of populist conspiracy theories. *International Journal of Public Opinion Research, 33*(1), 38–56.
- Hamzawy, A. (2018). Conspiracy theories and populist narratives. *Philosophy & Social Criticism, 44*(4), 491–504.

- Harambam, J., Grusauskaite, K., & de Wildt, L. (2022). Poly-truth, or the limits of pluralism: Popular debates on conspiracy theories in a post-truth era. *Public Understanding of Science*, 31(6), 784–798.
- Hawkins, K. A. (2009). Is Chavez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 42(8), 1040–1067.
- Hernández, H. P. (2008). The uses of conspiracy theories for the construction of a political religion in Venezuela. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(8), 1167–1178.
- Holsti, O. R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Ihalainen, P. (2017). *The springs of democracy: National and transnational debates on constitutional reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919* (s. 590). Finnish Literature Society/SKS.
- Ilie, C. (2015). Parliamentary discourse. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* içinde (1–15. ss.). Wiley.
- Islam, M. S., Sarkar, T., Khan, S. H., Kamal, A. H. M., Hasan, S. M., Kabir, A., ... & Seale, H. (2020). COVID-19-related infodemic and its impact on public health: A global social media analysis. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103(4), 1621. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0812>.
- Jing Zeng, & Schäfer, M. S. (2021). Conceptualizing “dark platforms”. Covid-19-related conspiracy theories on 8kun and Gab. *Digital Journalism*, 9(9), 1321–1343. <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1938165>
- Jonas Bergan Draege. (2021). Parliamentary discussions in authoritarian contexts: Introducing a dataset on party responses to Turkey’s Gezi protests. *Mediterranean Politics*, 26(2), 219–233. <https://doi.org/10.1080/13629395.2019.1681714>
- Kalil, I., Silveira, S. C., Pinheiro, W., Kalil, Á., Pereira, J. V., Azarias, W., & Amparo, A. B. (2021). Politics of fear in Brazil: Far-right conspiracy theories on COVID-19. *Global Discourse*, 11(3), 409–425. <https://doi.org/10.1332/204378921X16193452552605>
- Karaosmanoğlu, K. (2021). The discourse of üst akıl: A search for hegemony in the Turkish media. *Southeast European and Black Sea Studies*, 21(1), 77–99. <https://doi.org/10.1080/14683857.2021.1872233>
- Knight, P. (2000). *Conspiracy culture: From Kennedy to the X-Files*. London: Routledge.
- Koehler-Derrick, G., Nielsen, R. A., & Romney, D. (2021). The supply of conspiracy theories in state-controlled media.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2. basım). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Küntzel, M. (2012). Judeophobia and the denial of the Holocaust in Iran. Wistrich, R. S. (Ed.), *Holocaust Denial* içinde (235–256. ss.). Jerusalem/Berlin/Boston: De Gruyter / Magnes.
- Mackieson, P., Shlonsky, A., & Connolly, M. (2019). Increasing rigor and reducing bias in qualitative research: A document analysis of parliamentary debates using applied thematic analysis. *Qualitative Social Work*, 18(6), 965–980. <https://doi.org/10.1177/14733250187869>
- Nefes, T. S. (2013). Political parties' perceptions and uses of anti-Semitic conspiracy theories in Turkey. *Sociological Review*, 61(2), 247–264. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12016>
- Nefes, T. S. (2015). Scrutinizing impacts of conspiracy theories on readers' political views: A rational choice perspective on anti-semitic rhetoric in Turkey. *The British Journal of Sociology*, 66(3), 557–575. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12137>

- Nefes, T. S. (2017). The impacts of the Turkish government's conspiratorial framing of the Gezi Park protests. *Social Movement Studies*, 16(5), 610–622. <https://doi.org/10.1080/14742837.2017.1319269>
- Nefes, T. S. (2018). The conspiratorial style in Turkish politics: Discussing the deep state in the parliament. Uscinski, J. E. (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* içinde (285–394. ss.). New York: Oxford University Press.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Plenta, P. (2020). Conspiracy theories as a political instrument: Utilization of anti-Soros narratives in Central Europe. *Contemporary Politics*, 26(5), 512–530. <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1781332>
- Quinn, E. K., Fazel, S. S., & Peters, C. E. (2021). The Instagram infodemic: Cobranding of conspiracy theories, coronavirus disease 2019 and authority-questioning beliefs. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24(8), 573–577. <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.066>
- Radnitz, S. (2018). Why the powerful (in weak states) prefer conspiracy theories. Uscinski, J. E. (Ed.), *Conspiracy theories and the people who believe them* içinde (347-359. ss.). Oxford University Press.
- Radnitz, S. (2022). Why democracy fuels conspiracy theories. *Journal of Democracy*, 33(2), 147–161. <https://doi.org/10.1353/jod.2022.0024>
- Ren, Z. B., Carton, A., Dimant, E., & Schweitzer, M. E. (2022). Authoritarian leaders share conspiracy theories to attack opponents, promote in-group unity, shift blame, and undermine democratic institutions. *CESifo Working Paper No. 9951*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4231779>
- Rowena Briones, Nan, X., Madden, K., & Waks, L. (2012). When vaccines go viral: An analysis of HPV vaccine coverage on YouTube. *Health Communication*, 27(5), 478–485. <https://doi.org/10.1080/10410236.2011.610258>
- Saldaña, J. (2015). *The coding manual for qualitative researchers*. Sage.
- Salim Turkey Nefes. (2020). Using content analysis to study political texts: Notes on Turkish parliamentary debates. *Mediterranean Politics*. <https://doi.org/10.1080/13629395.2020.1809175>
- Sawyer, P., & Kalaycı, Y. (2022). Conspiracy theories as a component of populist rhetoric. *Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP*, 87.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. SAGE.
- Staender, A., & Humprecht, E. (2022). Content analysis in the research field of disinformation. *Standardisierte Inhaltsanalyse in der Kommunikationswissenschaft – Standardized Content Analysis in Communication Research: Ein Handbuch – A Handbook* içinde (339–348. ss.). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Taheri, A. (1985). *The spirit of Allah: Khomeini and the Islamic revolution*. London: Hutchinson.
- Uscinski, J. E., & Parent, J. (2014). *American conspiracy theories*. Oxford University Press.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- Van Dijk, T. A. (2003). Knowledge in parliamentary debates. *Journal of Language and Politics*, 2(1), 93–129. <https://doi.org/10.1075/jlp.2.1.06dij>
- Van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Ed.), *Blackwell handbooks in linguistics: The handbook of discourse analysis* içinde (Cilt. 23, 466–485. ss.). Wiley Blackwell.
- Watanabe, K. (2018). Conspiracist propaganda: How Russia promotes anti-establishment sentiment online. ECPR Genel Konferansı'nda sunulan bildiri, Hamburg, Almanya, 22–25 Ağustos 2018.
- White, M. D., & Marsh, E. E. (2006). Content analysis: A flexible methodology. *Library Trends*, 55(1), 22–45.

- Wimmer, R. D., & Dominick, J. R. (2013). *Mass media research*. Cengage Learning.
- Wodak, R. (2013). *Applications, interdisciplinary perspectives and new trends*. Sage.
- Wojczewski, T. (2021). Conspiracy theories, right-wing populism and foreign policy: The case of the Alternative for Germany. *Journal of International Relations and Development*, 1–29.
- Wood, M. J., & Douglas, K. M. (2013). "What about building 7?" A social psychological study of online discussion of 9/11 conspiracy theories. *Frontiers in Psychology*, 4, 409. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00409>
- Yılmaz, A. (2006). Two pillars of nationalist Euro-skepticism in Turkey: The Tanzimat and Sévres syndromes. I. Karlsson & A. S. Melin (Ed.), *Turkey, Sweden and the European Union: Experiences and expectations* içinde (98–184. ss.). Stockholm: Swedish Institute for European Policy Studies.
- Yılmaz, I., & Shipoli, E. (2022). Use of past collective traumas, fear and conspiracy theories for securitization of the opposition and authoritarianisation: The Turkish case. *Democratization*, 29(2), 320–336. <https://doi.org/10.1080/13510347.2021.1953992>
- Zvada, L. (2022). Anti-Soros conspiracy rhetoric in Slovak parliamentary discourse: Actors, narratives, and implications. *Politické vedy*, 25(2), 177–207.

Güventürk Görgülü*

Güvenlik Söylemiyle Kurgulanan Bir İnfodemi: 2023 Seçim Sürecinde CHP'nin Televizyon Haberleri ve Sosyal Medyada "Terörle İş Birliği" Çerçevesinde Sunumu

Özet

Bu bildiri, günümüz dijital çağının getirdiği "infodemi" kavramı çerçevesinde, Türkiye'deki 14 ve 28 Mayıs 2023 cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği seçim süreçlerinde iktidardaki Cumhur İttifakı tarafından uygulandığı iddia edilen bir dezenformasyon stratejisini araştırmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün bir kriz anında güvenilir bilgiye erişimi zorlaştıran, kısmen yanlış, kısmen doğru bilginin aşırı dolaşımı olarak tanımladığı infodemi, bu çalışmada siyasal bağlamda incelenmiştir. Bildiri, özellikle Dünya Sağlık Örgütü'nün infodemi tanımı ile Wardle ve Derakhshan'ın "bilgi düzensizlikleri" çerçevesini temel almıştır. Ayrıca, Etkiniz AB projesi kapsamında desteklenen "Çemberin Dışında Bırakılanlar: Büyük Veri Analiziyle Türkiye'de 2023 Seçimleri" başlıklı rapordaki veri ve bulgulara dayanmaktadır. Araştırma, yükselen enflasyon ve 2023 Şubat ayındaki büyük depremler sonrasında müdahale yetersizliği gibi toplumsal sorunların gölgesinde, Cumhur İttifakı'nın "terörle mücadele" ve "ulusal güvenlik" söylemiyle ana muhalefeti "terör destekçiliği" ve "terörle iş birliği" ile suçlama stratejisine odaklanmıştır. Yöntem olarak, seçim dönemindeki televizyon haber bültenleri (ATV, HalkTV, Habertürk) ve sosyal medya (Twitter/X) içerikleri üzerinde büyük veri analizi, doğal dil işleme (NLP) temelli söylem ve içerik analizi yapılmıştır. Ayrıca siyasi parti seçim bildirgeleri de incelenmiştir. Bulgular, özellikle hükümete yakın ATV Ana Haber bültenlerinde ve sosyal medyadaki paylaşımlarda, ana muhalefet partisi CHP'nin, Kemal Kılıçdaroğlu'nun ve HDP'nin "terör"le sistematik olarak ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu dilin, AK Parti'nin güvenlik odaklı seçim bildirgesindeki temaları yansıttığı ve duygusal olarak yönlendirici, negatif ve saldırgan bir nitelik taşıdığı tespit edilmiştir. HalkTV'nin Millet İttifakı'nı desteklerken, Habertürk'ün daha tarafsız bir yaklaşım sergilediği görülmüştür. Özellikle 14 Mayıs ilk tur seçimlerinin ardından Twitter'da Kürtler ve HDP ile ilgili negatif ve saldırgan söylemin aniden kesilmesi, bu dezenformasyon kampanyasının stratejik ve kurumsal bir

* İstanbul Bilgi Üniversitesi

organizasyonunun ürünü olduğuna dair güçlü kanıt sunmaktadır. Sonuç olarak, 2023 seçim süreci, dezenformasyonun sistematik düzeyde üretilip yayılmasına, siyasal muhalefetin kriminalize edilmesine ve kamuoyunun korku ile kutuplaşma ekseninde yönlendirilmesine hizmet eden çarpıcı bir infodemi örneği teşkil etmiştir. Bu durum, demokratik kamusal alanın daraltılmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bilgi düzensizlikleri, 2023 Türkiye seçimleri, seçim kampanyalarında dezenformasyon, TV haber analizi, seçimlerde terör söylemi

Giriş

Günümüz dijital çağında bilgiye erişim ve paylaşım biçimlerinin köklü dönüşümü, “infodemi” gibi yeni bilgi kirliliği sorunlarını beraberinde getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), infodemiye bir kriz anında güvenilir bilgiye ulaşmayı zorlaştıran, kısmen yanlış ve kısmen doğru bilginin aşırı miktarda dolaşımı olarak tanımlamaktadır. Bu durum, doğal afetler, salgın hastalıklar, siyasi çalkantılar ve terör olayları gibi belirsizlik yaratan kriz anlarında yanlış bilginin yoğunlaşmasıyla acil bir sorun haline gelmektedir (Erdoğan vd., 2022, ss.4-5). Ancak konu kriz anlarıyla sınırlı kalmayıp giderek günlük siyasetin, hatta günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Önceleri “sahte haber” (fake news) olarak nitelendirilen sorun, bu kavramın günümüz bilgi ekosistemini tanımlamada yetersiz kalması nedeniyle, Wardle ve Derakhshan (2017) tarafından geliştirilen ve “niyet” ile “yanlışlık” kriterlerine dayanan “bilgi düzensizlikleri” şemsiye kavramı çerçevesinde tanımlanmaktadır (Erdoğan vd., 2022, s.8). Bu bildiri, Türkiye’de 14 Mayıs 2023 cumhurbaşkanlığı ve milletvekiliği seçimleriyle ardından ikinci turu 28 Mayıs’ta gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin başını çektiği Cumhur İttifakı’nın çoğunluğu sağlaması ve Recep Tayyip Erdoğan’ın tekrar cumhurbaşkanı seçilmesi sürecinde, hükümet tarafından bilgi düzensizliği yayılmasına dayanan bir iletişim stratejisi uygulandığı iddiasını araştırmaktadır. Ancak araştırma bulgularına geçmeden önce 2023 seçimlerine doğru yol alınırken Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi ortamın hatırlatılması, sözünü ettiğimiz iddianın ve bulguların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Arka Plan ve Yöntem

2023 seçimlerine doğru geline süreçte, yükselen enflasyonun neden olduğu ekonomik ve toplumsal sorunlar hayli büyümüştü. Şubat ayında gerçekleşen, Kahramanmaraş, Hatay, Malatya, Gaziantep, Osmaniye, Kilis, Adıyaman, Malatya illerini büyük ölçüde yıkan depremlere karşı yetersiz kalan müdahalenin yol açtığı toplumsal tepki, Cumhur İttifakı’nı oldukça zorluyordu.

Bu süreçte toplum iki büyük parçaya ayrılmıştı. Başını CHP’nin çektiği Millet İttifakı ile AK Parti ve MHP’nin büyük ortağı olduğu Cumhur İttifakı, seçim kampanyalarını iki ayrı siyasi yaklaşımı temsilen yürütüyorlardı. CHP ve Millet İttifakı’nın seçim sürecinde ana argümanları ekonomi, yolsuzluklar ve adalet üstüne inşa edilmişti. AK Parti ve Cumhur İttifakı’nın stratejisi ise “terörle mücadele”, “ulusal güvenlik” ve “güçlü Türkiye” motifleriyle oluşturulmuştu. Ancak Cumhur İttifakı’nın yürüttüğü seçim kampanyasının en dikkat çekici özelliği, başta CHP olmak üzere muhalefeti “terör destekçiliği” ve “terörle iş birliği” konularında suçlayarak kendi güvenlikçi söyleminin tam karşı kutbuna oturtmasıydı.

Tablo 1. 2023 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları, oy sayıları ve oranlar

Cumhurbaşkanı adayları	14 Mayıs 2023		28 Mayıs 2023	
Recep Tayyip Erdoğan	27.133.849	%49,52	27.834.589	%52,18
Kemal Kılıçdaroğlu	24.595.178	%44,88	25.504.724	%47,82
Muharrem İnce	235.783	%0,43	-	-
Sinan Oğan	2.831.239	%5,17	-	-

Seçim sürecinde televizyon haber bültenleri ve sosyal medyada yürüttüğümüz içerik ve söylem analizi çalışması, iktidar partisi tarafından muhalefete karşı orantısız bir “terör” suçlaması yürütüldüğünün kanıtlarını ortaya koyuyor. Bu çalışmada paylaşılan veriler ve tablolar, 2023 Nisan başından Eylül ayına kadar yürütülen ve sonuçları 9 Ekim 2023’te açıklanan büyük veri analizi çalışmasına dayanıyor (BIA Haber Merkezi, 2023).

Bianet ve IPS İletişim Vakfı ile birlikte “Etkiniz AB” programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteği ile gerçekleştirilen çalışmada 24 Nisan-28 Mayıs 2023 tarihleri arasındaki iki aşamalı kampanya süreci merkez altına alındı. Çalışmanın esas amacı toplumda dezavantajlı olarak görülen grupların, siyasi partiler ve medya aracılığıyla seçim gündemine ne kadar taşındığını tespit etmektir. Böylece ekonomik yetersizlik, ayrımcılık, dışlanmışlık veya başka nedenlerle toplumun gündemine yeterince etki edemeyen, etki edemediği için de talepleri tam olarak karşılanamayan veya tümüyle göz ardı edilen grupların medya ve siyaset gündemine daha fazla dâhil edilmesi için bir farkındalık oluşmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır (Görgülü, 2023).

Analiz çalışmasında ATV Ana Haber, HalkTV Ana Haber ve Habertürk Ana Haber’in beş haftalık bültenlerinin tamamını oluşturan 72 bin 754 cümle tarandı. 12 dezavantajlı grup ve bu gruplarla bağlantılı iki olayla ilgili 150 anahtar kelime izlenerek aynı süre içinde toplam 326 bin 936 adet Tweet incelendi. Bültenler ve Twitter (yeni adıyla X) paylaşımları “Doğal Dil İşleme” (NLP- Natural Language Processing) yöntemiyle söylem ve içerik analizine tabi tutuldu. Ayrıca bunlarla karşılaştırma yapabilmek için AKP, Millet İttifakı, HDP-YSP ve TİP seçim bildirgeleri de taranarak içerik analizi gerçekleştirildi (Yöntemle ilgili ayrıntılar için; Görgülü, 2023, s.41).

Tablo 2. Seçim kampanyası sürecinde medyadaki görünürlüğü araştırılan dezavantajlı gruplar

İzlenen Dezavantajlı Gruplar		
Alevi	Hristiyan	Mülteci
Yoksul	Kadın	Roman
Engelli	Kürt	Rum
Ermeni	LGBTİ+	Yahudi

Bu gruplarla ilgili izlenen tüm anahtar kelimelere
https://static.bianet.org/belge/rapor/2023_secim_izleme/anahtar_kelime.pdf
 adresinden ulaşabilirsiniz

Not. 35 günlük izleme süresinde 12 dezavantajlı grupta ilgili 150 anahtar kelime izlendi, çalışmanın ilerleyen aşamalarında 38 anahtar kelime daha analize dâhil edildi. Anahtar kelimelerin tamamına linkten ulaşabilirsiniz: https://static.bianet.org/belge/rapor/2023_secim_izleme/anahtar_kelime.pdf

Analiz için bu kanalların seçilmesinin nedeni, araştırma kurgusunun, siyasetin iki zıt kutbunu destekleyen televizyonların ve tarafsız kaldığı iddiasındaki bir kanalın gündemlerinde ve dillerinde fark olup olmadığının karşılaştırılmasına dayanmasıydı. Böylece ana haber bültenlerini Youtube kanallarına düzenli olarak yükleyen, HalkTV Millet İttifakı'nı, ATV de Cumhur İttifakı'nı destekleyen kanallar olarak seçildi. Habertürk ise daha tarafsız ve klasik anlamda "ana akımı" temsil eden bir kanal olarak örnekleme dâhil edildi.

Yapılan analiz, "*Çemberin Dışında Bırakılanlar: Büyük Veri Analiziyle Türkiye'de 2023 Seçimleri*" başlığıyla yayınlandı. Çalışmada dezavantajlı grupların partilerin ve ittifakların seçim bildirelerinde ne kadar yer aldığı, seçim kampanyası sürecinde bu gruplarla ilgili çözüm vaatlerine ne kadar yer verdikleri, medyanın bunu ne kadar gündeme taşıdığı ve aynı konuların sosyal medyada ne ölçüde görünür olduğuna ilişkin sonuçlar ortaya çıktı.

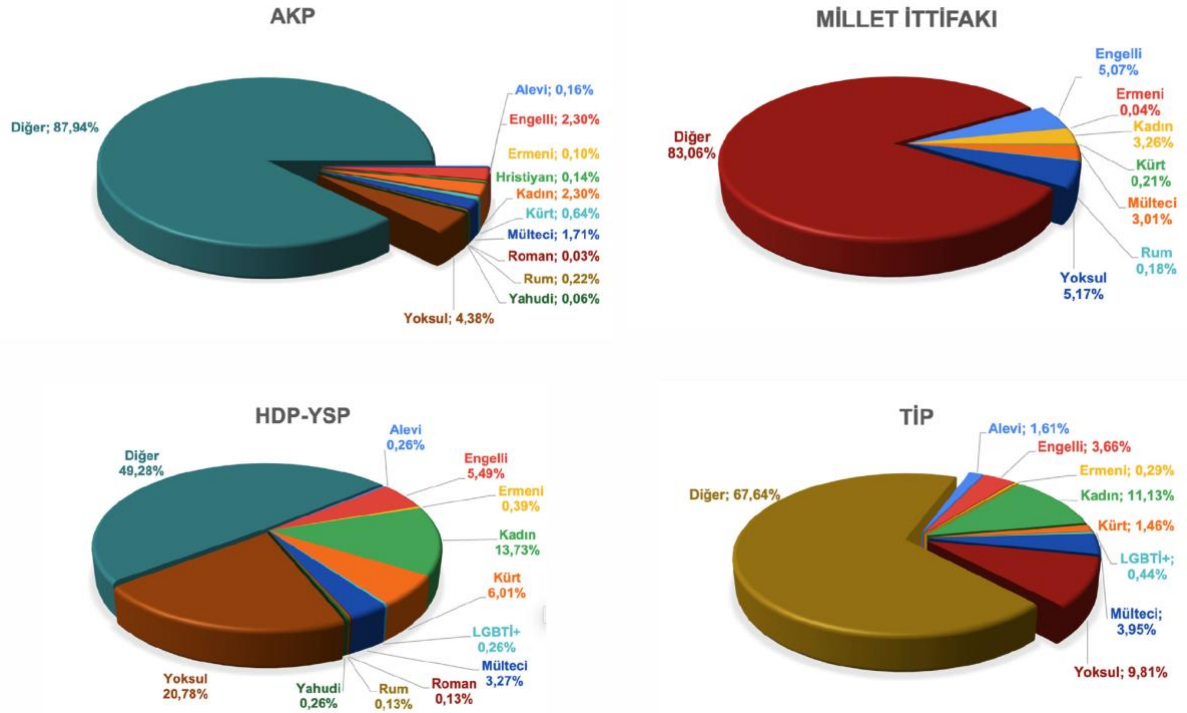
Çalışmanın dikkat çekici bir sonucu ise AK Parti ve Millet ittifakı seçim bildirelerindeki içerik ve söylemin büyük ölçüde destekçi haber kanallarına yansmasıydı. Yani HalkTV Millet İttifakı'nın seçim bildirgesinde ağırlık taşıyan kavramlarla yayın yaparken, ATV Ana Haber'de de AK Parti seçim bildirgesinin tüm argümanları tekrarlanıyordu. Ancak ATV Ana Haber'in içeriği ve dili, aynı zamanda ana muhalefet partisi ve Millet İttifakı'nı düşmanlaştırıcı, terörle iş birliği ile suçlayıcı bir özellik gösteriyordu. AK Parti seçim bildirgesindeki dili bu kadar bire bir aktaran bir haber bülteninin, muhalefeti terörle özdeşleştiren dilinin de belirli bir strateji ürünü olduğunu düşünmek mümkündür.

Araştırmanın ön sonuçlarını aldığımızda AK Parti'nin seçim bildirgesinde yer alan temaların yalnız ATV Ana Haber bültenlerinde sınırlı kalmadığını, oradan da aynı istikrarla Twitter'a taşındığını gördük. Bu sonuçları Bianet.org için "Seçim kazandıran üçlü: Kılıçdaroğlu, HDP, terör" başlığıyla özetlemiş ve şu ifadeleri kullanmıştık (Görgülü, 26 Haziran 2023):

"Araştırmadan çıkan sonuçlara göre HalkTV ağırlıklı olarak Kılıçdaroğlu ve Millet ittifakından söz ederken ATV haber bültenlerinde Kılıçdaroğlu ile birlikte "terör" ve "HDP" ifadelerinin geçmesi rakip partilerin ve ittifakların terörle ilişkilendirildiğini gösteriyor."

Seçim bildirgelerinin içeriği

Tespitlerimizi daha açık ve anlaşılır hale getirmek için öncelikle AK Parti, Millet İttifakı, HDP-YSP ve TİP'in seçim bildirgelerini karşılaştırmak yerinde olur. Seçim beyannameleri, sınırlı uzunlukta metinler olması nedeniyle herhangi bir yazılım aracılığıyla değil, manuel olarak tarandı. Bildirilerde hem belirtilen dezavantajlı gruplarla ilgili anahtar kelimeler tarandı hem de bildirilerin içeriğinin tespit edilebilmesi için öne çıkan temalar belirlendi.

Grafik 1. Seçim Bildirgelerinde dezavantajlı grupların ağırlıkları

1. Millet İttifakı'nın hukuk ve şeffaflık vurgusu

Millet İttifakı'nın *Ortak Politikalar Mutabakat Metni*, 240 sayfada 2 bin 822 cümleden oluşuyor. Millet İttifakı hak, adalet, yolsuzluklar, şeffaflık ve denetim gibi hukuk devletine vurgu yapan konulara ağırlık veriyor. Toplamda; hak ve haklar 105, hukuk 63, yargı 27, adalet 27, hürriyet 14, özgürlük 15, adil 29, eşitlik 38, liyakat 26, etik 21, yolsuzluk 33, hırsızlık 2, israf 5, denetim 73, şeffaflık 82, hesap verebilirlik 21, ihale 22, kara para 6, uyuşturucu 30, kayırmacılık 3, rüşvet 5, kaçak ve kaçakçılık 19, ihlal 12, rant 25 kez geçiyor. Bu temalar çevresinde kurulan toplam 676 cümle, metnin yüzde 23,95'ini oluşturuyor (CHP, DEVA vd., 2023).

2. HDP-YSP kadın, çocuk ve gençlere öncelik veriyor

HDP-Yeşil Sol Parti'nin *Buradayız Birlikte Değiştireceğiz* başlıklı 74 sayfa ve 765 cümleden oluşan seçim beyannamesinde 89 cümlede kadın, 71 cümlede çocuk, 47 cümlede engelli, 29 cümlede genç, 22 cümlede yaşlılardan söz ediliyor. Toplam 258 kez söz edilen bu gruplar yüzde 33,77 ile HDP-YSP

beyannamesinin en ağırlıklı konusunu oluşturuyor. Bu haliyle HDP-YSP bildirgesi, araştırmada konu edinilen dezavantajlı grupların sorunlarını en ağırlıklı şekilde gündemine alan parti durumunda (YSP, 2023).

3. TİP sermayeye ve ayrımcılığa karşı

Türkiye İşçi Partisi'nin *Bir Yol Var* başlığını taşıyan 68 sayfadaki 683 cümlelik Politika ve Tutum Belgesinin odağında diğer parti ve ittifaklardan farklı olarak, "emek" ve "ayrımcılık" yer alıyor. Emekçi 33, işçi 6, asgari ücret 11, emekli 11, sendika 7, işsizlik 12, yoksul 12, gelir 8, iş cinayeti 4, sermaye 25, sömürü 4, patron 5 kez geçiyor. Bu 138 kelimenin TİP'in tutum belgesinde oluşturduğu ağırlık yüzde 20,2 düzeyinde (TİP, 2022).

4. AK Parti'nin gündemi: İç ve dış tehdit, daha fazla güvenlik

Bildirgeleri karşılaştırdığımızda AK Parti bildirgesinin açık ara iç ve dış tehditleri öne çıkartan, buna karşı güçlü bir hükümet ve güçlü bir liderliği savunan güvenlikçi bir dile sahip olduğu görülüyor. AKP'nin *Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar* başlıklı 2023 seçim beyannamesi "terör ve tehdit" unsuruna sıkça atıf yapıyor. 482 sayfa ve 6 bin 254 cümlelik beyannamede küresel 226, terör 114, tehdit 36, savaş 32, saldırı 22, sınır 26, güvenlik 163, istikrar 99, meydan okuma 5, dış politika 54, bölgesel 101, lider 28, savunma 103, askeri 35, diplomatik 29, barış 50, tahkim 15, darbe 20, cumhurbaşkanı 75, milli 191, parti 140 kez geçiyor. Güvenlikçi bir dilin varlığına işaret eden bu bin 408 kelimenin yer aldığı cümlelerin toplamı, AK Parti seçim beyannamesinde yüzde 22,51'lik bir ağırlığa denk geliyor (AK Parti, 2023).

Ana haber bültenlerinin içerik analizi

Seçim kampanyalarının yoğunlaştığı 35 günlük dönemde izlenen üç televizyon kanalının ana haber bültenlerinin içeriklerinin karşılaştırması, kanallar arasında başta değiştiğimiz farkları açıkça ortaya koyuyor. Ancak daha dikkat çekici olan nokta, ATV Ana Haber'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan çok HDP'den ve Erdoğan'ın hemen ardından Kemal Kılıçdaroğlu'ndan söz edilmesi.

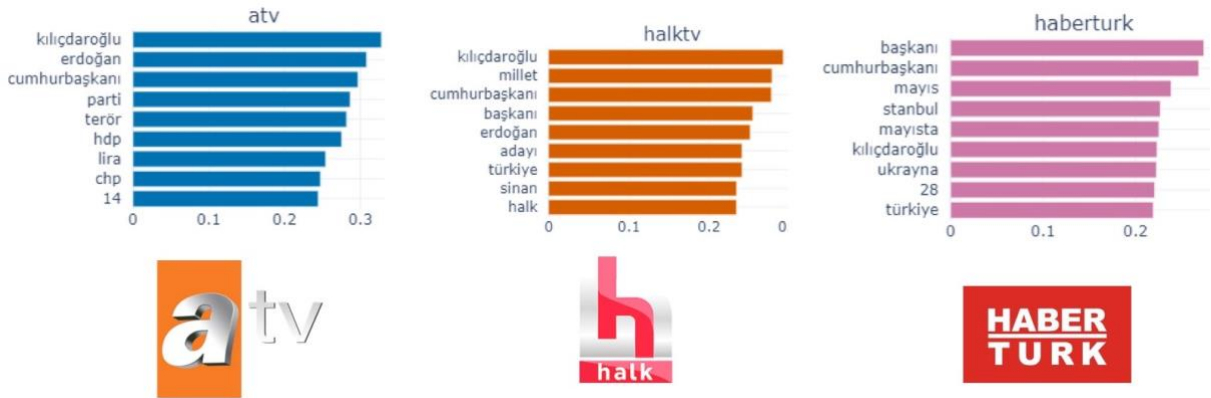
Resim 1. Üç haber kanalının kelime bulut

HalkTV'nin kelime bulutuna bakıldığında "millet" ve Kemal Kılıçdaroğlu adının açık ara öne çıktığı görülüyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan bunlardan sonra gelirken HalkTV bültenlerinde haber içeriği, daha çok desteklenen siyasi ittifak çevresinde dönüyor. Kelime bulutundaki "Millet" ifadesi bu içeriğin öne çıktığını görsel olarak da anlatıyor. HalkTV bültenlerinde "birlikte", "önemli", "Türkiye" gibi kelimeler de dikkat çekiyor.

Habertürk'ün kelime bulutuna baktığımızda ise "Türkiye", "İstanbul" ve "Mayıs'ta" ifadeleri dışında dikkat çeken anlamlı bir kelimeye rastlanmıyor. Mayıs ifadesi seçim tarihiyle ilgili olarak sıkça geçerken, parti, ittifak ya da aday isimlerinden birinin baskın olmaması seçimle ilgili haberlerin aktarımı konusunda Habertürk kanalının daha tarafsız bir tutum almaya çalıştığını gösteriyor.

Tekrar ATV'ye dönecek olursak, HalkTV'nin Millet İttifakı'nı desteklemesi gibi ATV de Cumhur İttifakı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı açıkça desteklemesine rağmen, HalkTV'den farklı olarak ana haber bültenlerinde rakip partilerden ve rakip politikacılarından çok daha sık söz ediyor. Bu dikkat çekici farkı hem bültenlerin konu modellemesinde hem de en sık kullanılan ikili üçlü kelime gruplarında daha açık bir şekilde görebiliyoruz.

1. Konu modellemesi ve kelime grupları

Grafik 2. Haber bültenlerinin konu modellemesi

Özel bir algoritmayla yapılan konu modellemesinde ATV'nin ana haber bülteni içeriğiyle HalkTV ve Habertürk'ün içerikleri arasındaki fark daha net bir şekilde ortaya çıkıyor. HalkTV ana haber bültenleri, bariz bir şekilde Millet İttifakı seçmeninin hoşuna gidecek temaları kapsıyor. HalkTV dilini, "Kılıçdaroğlu", "Millet", "Cumhurbaşkanı", "Erdoğan", "Türkiye", "Halk" temaları şekillendiriyor. Daha sonra ikinci turla ilgili tartışmalara bağlı olarak "Sinan" (Oğan) kelimesi de HalkTV'nin diline ekleniyor. Habertürk'te her ne kadar ağırlıklı olarak seçimlerden söz edilse de tek bir kişiye, partiye ya da ittifaka odaklı bariz bir konu ağırlığı hissedilmiyor. "Başkan", "Cumhurbaşkanı", "İstanbul", "Kılıçdaroğlu", "Ukrayna", "28 Mayıs" ve "Türkiye" kelimelerinden oluşan konu modellemesi, Habertürk bültenlerinin gündeme dair daha geniş bir konu yelpazesine hazırlandığını gösteriyor.

ATV ana haber bültenlerine geldiğimizde ise “Erdoğan” ve “cumhurbaşkanı” konuları yanında yine en fazla rakip partilerden ve tehditlerden söz edilmesi dikkat çekiyor. “Kılıçdaroğlu”nun birinci sırada yer alması, konu modellemesi içinde “terör”, “HDP” ve “CHP”den söz edilmesi ATV ana haber bültenlerinde belirli bir stratejik yaklaşımın hâkim olduğu izlenimini yaratıyor. Kelime bulutunda gördüğümüz gibi, ikili ve üçlü sözcük gruplarına bakıldığında bu stratejinin izleri daha net olarak görülebiliyor.

ATV Haber’de kullanılan ikili ve üçlü kelime gruplarıyla yapılan izlemede ağırlıklı olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan öne çıkıyor. Erdoğan’ı CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu izliyor. Yeniden Refah Partisi Genel Başkanı Fatih Erbakan, Memleket Partisi Genel Başkanı Muharrem İnce ve İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener de ilk 20’de yer alıyor.

Tablo 3. Haber bültenlerinde en sık kullanılan ikili ve üçlü kelime gruplarında görülen anlamlı ifadeler

ATV’de en sık kullanılan 2’li ve 3’lü kelime grupları*	
Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan	İYİ Parti Başkanı Meral Akşener
Kemal Kılıçdaroğlu parti terör örgütleriyle görüşüyor	Memleket Partisi Başkanı Muharrem İnce
Terör örgütü	Cumhur İttifakı
Yeniden Refah Partisi Başkanı Fatih Erbakan	Büyükşehir Belediye Başkanı
Selahattin Demirtaş’ın serbest bırakılmasını istiyorsanız	İçişleri Bakanı Süleyman Soylu
	Millet İttifakının

ATV haberlerinde, “terör örgütleri” ve “terör örgütleriyle görüşme”, “Demirtaş’ın serbest bırakılmasını istiyorsanız” ifadeleri sıkça tekrarlanıyor. Kemal Kılıçdaroğlu’nun Erdoğan’dan sonra en sık sözü edilen politikacı olmasının nedeni ise adının “terör örgütleriyle görüşme” ve “terör örgütleriyle görüşüyor” gibi ifadelerle yan yana kullanılması.

Tablo 4. Haber bültenlerinde en sık kullanılan ikili ve üçlü kelime gruplarında görülen anlamlı ifadeler

Halk TV’de en sık kullanılan 2’li ve 3’lü kelime grupları*	
Millet İttifakı’nın Cumhurbaşkanı Adayı Kemal Kılıçdaroğlu	Sinan Oğan
	İçişleri Bakanı Süleyman Soylu
Cumhurbaşkanı Erdoğan	Cumhuriyet Halk Partisi
Millet İttifakı	Belediye Başkanı
İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu	Yeşil Sol Parti
	Grup başkan vekili
Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı	İYİ Parti Başkanı Meral Akşener

HalkTV'nin ikili ve üçlü kelime gruplarına bakıldığında ise yine ATV'nin aksine, rakiplerden çok, kanalın açık destek verdiği Millet İttifakı ve bileşenlerinden söz edildiği görülüyor. Kemal Kılıçdaroğlu'nun adı öne çıkarken kampanyayı birlikte yürüten Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye başkanları da bültenlerde sık yer alıyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kılıçdaroğlu'nun arkasından gelirken ilk turda sürpriz oy alan Sinan Oğan'ın adı da HalkTV bültenlerinde sıkça geçiyor. HalkTV bültenlerinde ayrıca Yeşil Sol Parti ve İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener de yer buluyor. Millet İttifakı'nın rakipleri HalkTV'de daha az yer alırken Cumhurbaşkanı Erdoğan'la birlikte dönemin İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun adı dikkat çekiyor.

Tablo 5. Haber bültenlerinde en sık kullanılan ikili ve üçlü kelime gruplarında görülen anlamlı ifadeler

Habertürk'te en sık kullanılan 2'li ve 3'lü kelime grupları*	
Cumhurbaşkanı Erdoğan	Yurtdışı oy verme işlemi
Millet İttifakı'nın Cumhurbaşkanı Adayı Kemal Kılıçdaroğlu	Dışişleri bakanı Arap Birliği
Amerika Birleşik Devletleri	Milli Savunma Bakanı
Birleşmiş Milletler	ABD Başkanı Joe Biden
Ukrayna Devlet Başkanı	MHP Başkanı Devlet Bahçeli
Büyükşehir Belediye Başkanı	

Habertürk'te ikili ve üçlü sözcük gruplarına bakıldığında "Cumhurbaşkanı Erdoğan" ile "Millet İttifakı Cumhurbaşkanı Adayı Kemal Kılıçdaroğlu" ifadelerinin geçme sıklığının birbirine oldukça yakın olduğu görülüyor. Bu iki aday dışında "Büyükşehir belediye başkanı", "MHP Başkanı Devlet Bahçeli", "Milli Savunma Bakanı", "Dışişleri Bakanı" gibi kelime gruplarına da Habertürk bültenlerinde sıkça rastlanıyor.

Habertürk'te en fazla dikkat çeken ve diğer iki kanalda hemen hiç rastlanmayan unsur ise bültenlerde yalnızca iç politikaya değil uluslararası gelişmelere de yer verilmesi. "Amerika Birleşik Devletleri", "Birleşmiş Milletler", "ABD Başkanı Joe Biden" gibi ifadelerle sıkça rastlanması Habertürk'ün yayın politikasının diğer iki kanaldan daha farklı olduğunu gösteriyor.

2. Üç kanalın içeriklerinin karşılaştırılması

Öncelikle belirtmek gerekir ki Habertürk'ün ana haber bültenlerinde 24 Nisan-28 Mayıs arasındaki kelime bulutuna, konu modellemesine ve kelime gruplarına bakıldığında ATV ve HalkTV'dekilere benzer, anlamlı olabilecek baskın bir ifadeye rastlanmıyor. Parti, ittifak ya da aday isimlerinden birinin baskın olmamasından, seçimle ilgili haberlerin aktarımı konusunda Habertürk kanalının daha tarafsız bir tutum almaya çalıştığını, siyasi kutuplaşmaya rağmen, bu uçlar arasında bir denge politikası

izlemeyi tercih ettiğini anlayabiliyoruz. Habertürk'teki konu çeşitliliği de kanalın kendini "ana akım" olarak konumlandırmaya ve herkese eşit mesafede bir yayın politikası izlemeye çalıştığını gösteriyor.

HalkTV ana haber bültenleri ise bariz bir şekilde Millet İttifakı seçmeninin hoşuna gidecek temaları kapsıyor. Seçmen tabanı gözünde popüler kişiliklerin konuşmaları HalkTV'nin ana temasını oluşturuyor. Ancak HalkTV'nin ana haberlerinde belirli bir stratejik yaklaşım görmek çok mümkün değil. Daha çok adaylar ve kampanya yürütücüleri öne çıkarken, ATV gibi desteklediği partinin diliyle uyumlu bir ana haber bülteni görülüyor. Oysa Millet İttifakı mutabakat metnine "hak, adalet, yolsuzluklar, şeffaflık" gibi konular rengini veriyor. Bunun en önemli nedeni Millet İttifakı'nın AKP gibi belirli bir stratejik yaklaşıma sahip olmaması veya stratejisini topluma anlaşılır şekilde aktaramaması olabilir.

İncelenen üç kanal içinde diğerlerinden farklı olarak ATV ana haberlerinin belirli bir stratejik yaklaşımla hazırlandığını söyleyebiliriz. AK Parti'nin seçim kampanyasını büyük ölçüde güvenlikçi bir dil üzerine kurduğu ve 482 sayfalık seçim beyannamesinin yüzde 22,51'inde doğrudan ve dolaylı olarak "terör", "tehdit" ve "güvenlik" gibi konularından söz etmesi düşünülerek ATV bültenlerindeki bu "terör" ifadesinin ağırlığı da AKP'nin seçim stratejisiyle bağlantılandırılabilir.

ATV haber bültenlerini izlediğimizde de bu stratejik bağın varlığını güçlendirecek nitelikte örnekleri görmek mümkün. Bültenlerin güvenlikçi dilinin çoğu kez görsel olarak da desteklendiğini, ulusal güvenliğin abartılı bir şekilde vurgulandığını, yine benzer bir abartıyla ana muhalefet partisinin terörle ilişkilendirildiğini söyleyebiliriz.

Örneğin ATV'nin 1 Mayıs 2023 tarihli **ana haber bülteninde** yer verilen "savunma sanayii" konulu bir haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasının "Önce terörle mücadelede kararlılık mesajının altını çizdi, sonra Kılıçdaroğlu'nun arkasına aldığı Kandil desteğine tepki gösterdi" sözleriyle aktarılması, Kılıçdaroğlu-terör ilişkisinin vurgulandığı çok sayıda habere örnek olarak verilebilir. Söz konusu haberde Cumhurbaşkanı Erdoğan askeri üniforma benzeri bir kıyafetle Kaan adlı yerli savaş uçağının tanıtımı sırasında dinleyicilere hitap ederken ardışık olarak savaş uçağı, Erdoğan ve törene katılanlar ekrana getiriliyor. Bu sırada Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Benim milletim Kandil'den aldığı destekle cumhurbaşkanı olana bu ülkeyi teslim etmez" derken ekranda da "Kandil bunları destekleyecek" ifadesi yer alıyor. Haberin devamında Erdoğan, orada bulunanlarla birlikte "Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet" diyor (Resim 2).

Resim 2

Örnekler, ATV'nin yalnızca haber metinlerindeki saldırgan dille sınırlı kalmadığını, haber videolarında da çok fazla olumlu ve olumsuz eşleştirme kullandığını gösteriyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan daha çok, güç çağrışımı yapan yerli savaş uçağı veya savaş gemisi gibi motiflerle eşleştiriliyor. CHP ve Kılıçdaroğlu ise "terör" görüntüleriyle birlikte kullanılıyor.

Örneğin [linkte yer alan](#) 1 Mayıs 2023 haber bülteninin 37:30 dakikasından itibaren ardışık olarak sokaklarda yanan otomobiller ve PKK yöneticilerinin görüntüleriyle birlikte "HDP ile yaptığı kirli pazarlığın ardından Kılıçdaroğlu sadece özgürlük vaadini [S. Demirtaş kastediliyor] değil Kandil'in istediği en uç vaatleri de sahiplenmiş durumda" sözleriyle veriliyor. Aynı esnada ekranda da "CHP'nin Demirtaş ve Kavala açılımı" ifadesi yer alıyor. Sonrasında ikiye bölünmüş ekranda Kemal Kılıçdaroğlu ile birlikte patlama görüntüleri yer alıyor (Resim 3).

Resim 3

Hükümet tarafından yayılan dezenformasyon

Üç televizyon kanalının seçim kampanyası döneminde ana haber bültenlerini karşılaştırdığımızda, hükümete yakın televizyon kuruluşundaki haber bültenlerinin istikrarlı bir şekilde rakip partileri terörle ilişkilendirme çabası içinde olduğunu gördük. Haber bültenleri aracılığıyla yayılan bu içeriğin infodemi kapsamında değerlendirilebileceğini ve bilgi düzensizliklerinin temel kavramlarını ele alan *Infodemi ve Bilgi Düzensizlikleri* (2022) kitabında yer verilen tanıma uygun olarak “dezenformasyon” niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz (s.10).

“Bir kişiye, gruba, kuruma, örgüte veya devlete zarar vermek amacıyla yanlış bilgi üretilmesi ve yayılması olarak açıklayabileceğimiz dezenformasyonun en belirgin özelliği, yanlış bilgiyi yayan kişinin bunu kasıtlı ve bilinçli şekilde yapıyor olması. (...) Burada dikkat çeken en önemli noktalardan biri dezenformasyonda üretilen bilginin zarar verme motivasyonu ile üretiliyor olması.”

Aynı eserde, dezenformasyonun faili olarak “Partizan medya”nın, toplumsal ve siyasal kutuplaşmaya bağlı olarak destekçisi oldukları siyasetçi ve partilerin çıkarlarına uygun dezenformasyon yayabildikleri belirtilmektedir. Popülist siyasetçiler de kendi siyasi konumlarını güçlendirmek ve toplumu mobilize etmek amacıyla dezenformasyona başvurabilmektedir (Erdoğan vd., 2022, s.13). Dezenformasyon kampanyalarında, gerçek bilgilerin yanıltıcı bir şekilde kullanıldığı “çarpıtılmış içerik” veya orijinal ve gerçek içeriğin yanlış bağlamsal bilgilerle paylaşıldığı “yanlış bağlam” gibi türler de siyasal aktörler hakkında yanıltıcı algılar yaratmak için sıkça kullanılmaktadır (Erdoğan vd., 2022, s.19).

1. Aktörler, motivasyonlar ve medyanın rolü

Yanlış bilgi ve infodeminin yayılmasında çeşitli aktörler ve onların motivasyonları önemli rol oynar. Dezenformasyon, bağımsız veya profesyonel troller, botlar, sahte haber siteleri, komplo teorisyenleri,

partizan medya, siyasetçiler ve hatta yabancı hükümetler tarafından yayılabilir (Erdoğan vd., 2022, ss.13-15).

Bu aktörler, genellikle siyasi (oy artırma, rakip karalama, sahte popülerlik yaratma), ekonomik (reklam geliri, ürün satışı) veya sosyolojik/psikolojik (statü kazanma, sosyal kabul) amaçlarla hareket ederler. Özellikle seçim dönemlerinde siyasetçiler, kendi seçmenlerine veya rakiplerine yönelik dezenformasyon kampanyalarına başvurabilir. Bu kampanyalarda, bot ve trol hesaplar aracılığıyla sahte gündemler ve popülerlik algısı oluşturulabilir; bu durum "astroturfing" olarak adlandırılır ve tabandan geniş bir desteğin var olduğu izlenimini yaratmayı hedefler (Erdoğan vd., 2022, s.26-29). Bulgularımızın, ana muhalefet partisini "terörle iş birliği" ile suçlayan stratejinin belirli bir "stratejik yaklaşım" ürünü olduğunu göstermesi, bu teorik çerçeveye örtüşmektedir.

Medya ekosisteminin dönüşümü, yanlış bilgilerin yayılımını hızlandıran kritik bir faktördür. Dijital medya ve sosyal medya platformları, içeriğin profesyonellerce üretilme zorunluluğunun olmaması, anonimlik, editoryal politika eksikliği ve sınırsız yayın alanı gibi özellikleriyle bilgi düzensizliklerinin yayılma kapasitesini artırmıştır (Erdoğan vd., 2022, s.73).

Algoritmalar, kullanıcıların dikkatini çekmeyi ve etkileşimi artırmayı hedeflediği için, skandal, duygusal ve olumsuz duygulara hitap eden yanlış içeriklerin daha hızlı ve etkili yayılmasına olanak tanır (Erdoğan vd., 2022, s.82-83). Bu durum, kullanıcıların sürekli kendi görüşleriyle uyumlu içeriklere maruz kaldığı yankı odaları ve filtre balonları oluşumuna yol açarak toplumsal kutuplaşmayı derinleştirebilir ve "paralel gerçeklikler" yaratabilir (Erdoğan vd., 2022, ss.75, 86). Ana haber bültenlerinde tespit edilen saldırgan dilin "Kürt", "HDP" kelime gruplarıyla paralellik göstermesi, bu dinamikleri desteklemektedir. İlerleyen sayfalarda ele alacağımız gibi, haber bültenlerindeki saldırgan dil ve negatif duygu kümesi, sosyal medyaya çok daha şiddetli bir şekilde yansımaktadır.

2. Hedef kitle ve bilişsel faktörler

İnfodeminin yayılımında hedef kitlenin bilgiye nasıl yaklaştığı ve bilişsel süreçleri de etkilidir. İnsanlar, karşılaştıkları bilgileri kendi önyargıları ve dünya görüşleriyle uyumluysa daha kolay kabul etme eğilimindedir (bilişsel uyumsuzluk ve seçici maruz kalma) (Aktaran; Erdoğan vd., 2022, s.39).

Kriz ve belirsizlik dönemlerinde yaşanan korku ve acil bilgi arayışı, bireyleri yanlış ve yanıltıcı bilgilere karşı daha savunmasız hale getirir. "Güdülenmiş düşünce" (motivated reasoning), bireylerin yeni bilgiyi kendi dünya görüşleriyle uyumlu hale getirmeye çalışarak bilgiyi çarpıtabildiğini gösterir (Erdoğan vd., 2022, s.129). Sosyal medyanın hızlı yapısı, kullanıcıları "bilişsel cimrilik"e, yani az düşünerek kestirme yollar bulmaya sevk edebilir; bu da yanlış bilgilere daha kolay inanmaya yol açar (Erdoğan vd., 2022, s.61). Bilginin tekrar tekrar görülmesi ise "gerçeklik yanılsaması" (illusory truth) yaratarak yanlış bilginin doğru algılanmasına neden olabilir (Erdoğan vd., 2022, s.206). Duygusal olarak yüklü, sansasyonel veya kışkırtıcı içerikler, korku ve öfke gibi duyguları tetikleyerek daha hızlı yayılır ve akılda kalıcı olur. Haber bültenlerinde tespit ettiğimiz duygusal olarak yönlendirici, aynı zamanda sık tekrarlanan "negatif ve saldırgan" içerikler, bu bilişsel ve duygusal faktörlerin siyasi dezenformasyon kampanyalarında kullanımı konusunda örnekler oluşturuyor.

3. Komplo teorileri ve güven sorunu

Komplo teorileri, infodeminin önemli bir bileşenidir ve güvenlik söylemleriyle kurgulanan anlatılarda sıkça kullanılır. Bir olay veya durumun ardında güçlü aktörlerin gizli planları olduğu varsayımına dayanırlar ve karmaşık olaylara basit, net açıklamalar sunarlar. "Terörle iş birliği" gibi söylemler, muhalif bir siyasi grubu "kötücül" bir komploya dâhil etme potansiyeli taşır. Komplo teorilerine inanç, bilişsel kapanmaya yol açarak yanlış bilgilerin yaygınlaşmasına neden olabilir. Özellikle kriz ve belirsizlik dönemleri, korku ve kontrol kaybı duygularının hâkim olduğu zamanlarda komplo teorilerinin yayılması için elverişli bir zemin sunar. Türkiye'de "Sevr sendromu" gibi tarihsel anlatılar, dış düşmanlar ve komplo düşüncesinin yaygınlaşmasına katkıda bulunur ve bu tür güvenlikçi söylemlerin alt yapısını güçlendirir (Erdoğan vd., 2022, ss. 113, 119, 123, 124, 131, 133).

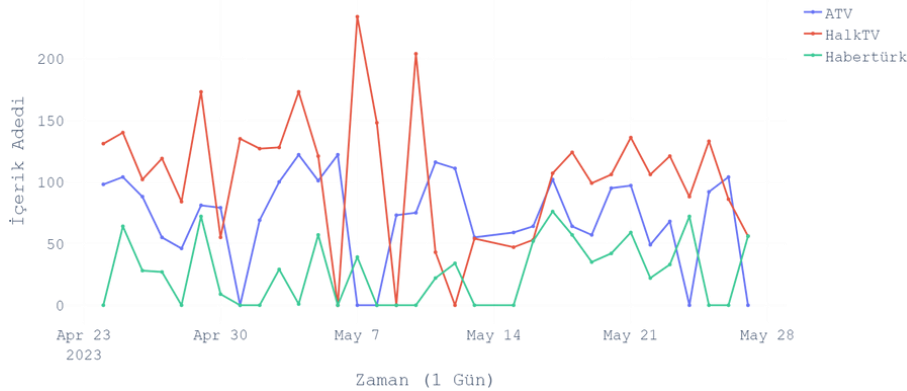
Dezenformasyonun kurumsal ve stratejik bir düzlemde üretilmesi ve yayılması, özellikle kamuoyunun korku ve kutuplaşma ekseninde yönlendirilerek demokratik kamusal alanın daraltılmasına neden olur. Bunun en etkili yöntemlerinden biri de dezenformasyonun negatif ve saldırgan dille yayılmasıdır.

Dezenformasyonun yarattığı saldırgan dil

Seçim döneminde ana haber bültenlerinin içeriği analiz edilirken çalışmanın bir parçası olarak metinlerin duygusal analizi ve saldırgan dil tespiti de gerçekleştirildi.

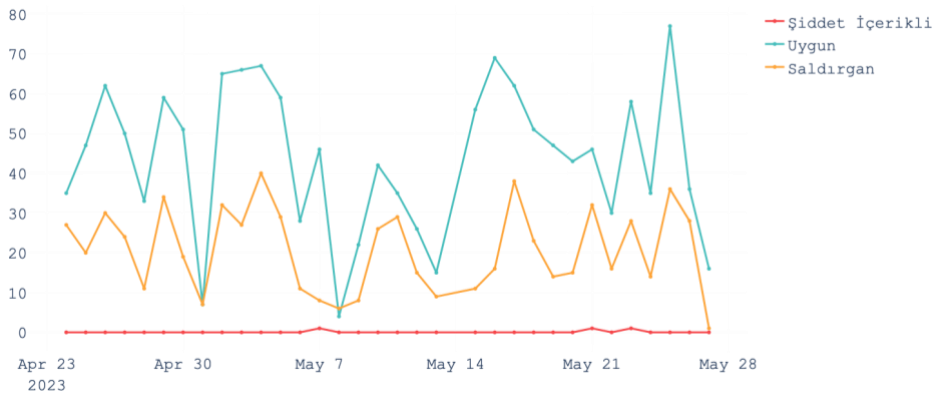
ATV Ana Haber ve HalkTV Ana Haber bültenlerinde, yükselen tansiyona ve olaylara göre belirli aralıklarla saldırgan dil kullanımı tespit edildi. Habertürk bültenlerinde ise diğerlerine göre daha düşük düzeyde saldırgan dile rastlandı.

Grafik-3'te görülebileceği gibi, ATV'de saldırgan ifadeler diğer kanallara göre daha düzenli aralıklarla yükseliyor, düşüyor. İkinci kampanya döneminde 10 gün boyunca saldırgan dilin kalıcılaştığı görülüyor. HalkTV'de ise ilk kampanya döneminde düzensiz aralıklarla kullanılan saldırgan dil, ikinci turda kalıcı hale geliyor.

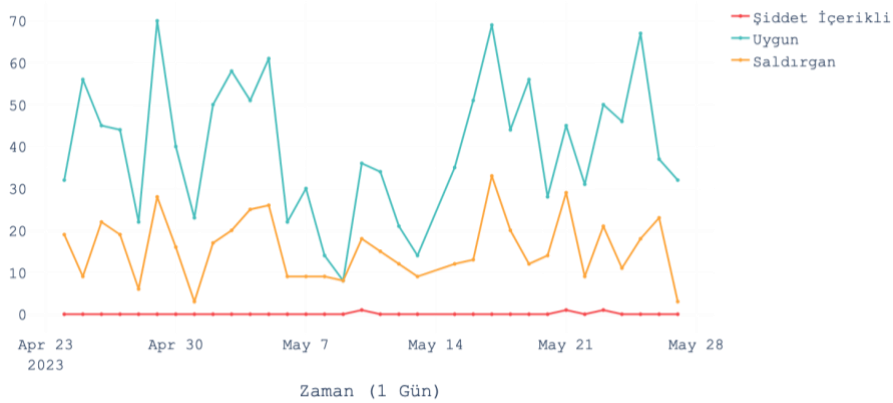

Grafik 3. Ana haber bültenlerinde günlük saldırgan dil kullanımı

Bu grafikte, ATV'nin mavi çizgiyle gösterilen saldırgan dil kullanımında, izlemenin başladığı 23 Nisan'dan itibaren görülen düzenli dalgalanma, oldukça dikkat çekici. Bu dalgalanma aşağıdaki iki grafikte (Grafik 4 ve 5) görüldüğü gibi "Kürt" ve "HDP Operasyonları" anahtar kelime grupları için kullanılan saldırgan dille paralellik gösteriyor. Bu paralellik, ATV ana haber bültenlerinde seçim dönemi boyunca "HDP" ve "terör" başlıklarının ana gündem maddesi yapılmasından kaynaklanıyor ve bu durum da toplam saldırgan dil kullanımını artırıyor.

Grafik 4. Üç TV kanalının ana haber bültenleri toplamında "Kürt" anahtar kelimesiyle ilgili saldırgan söylem sıklığı

Grafik 5. Üç TV kanalının ana haber bültenleri toplamında "HDP Operasyonları" anahtar kelimesiyle ilgili saldırgan söylem sıklığı

Aşağıda, ATV ve HalkTV haber bültenlerinde periyodik olarak artan negatif ve saldırgan dille bağlantılı anahtar kelimelerin yer aldığı karşılaştırmalı tablo, incelenen üç kanalın dilleri arasındaki

farkları ortaya çıkarıyor. "HDP operasyonları" anahtar kelime grubuyla yapılan inceleme, en fazla negatif ifade kullanan kanalın ATV olduğunu gösteriyor. ATV aynı zamanda Kürt ve HDP operasyonları konusunda en fazla haber yapan kanal durumunda.

Tablo 6. Üç kanalda "Kürt" ve "HDP Operasyonları" anahtar kelime gruplarının geçme sıklığı ve negatif dil karşılaştırması

	Geçme Adedi	Geçme Oranı	Negatif Adet	Negatif Oran
Kürt Grubu Toplam	2657	%3,68	795	%29,92
ATV	1458	%7,47	501	%34,36
HalkTV	900	%2,42	299	%33,22
Habertürk	299	%1,85	21	%7,02
HDP Operasyonları Toplam	2002	%3,05	602	%30,07
ATV	1014	%5,19	345	%34,02
HalkTV	702	%1,89	224	%31,91
Habertürk	296	%1,83	33	%11,15

Tabloda görüldüğü gibi, Kürt ve HDP Operasyonları grubundaki anahtar kelimelerin geçme oranı ATV'de sırasıyla yüzde 7,47 ve yüzde 5,19'a ulaşırken HalkTV ve Habertürk'te aynı oran çok daha düşük düzeydedir. Geçme adedi içinde negatif duygu taşıyan cümlelerin oranı ise ATV ve HalkTV'de benzer düzeylerdeyken Habertürk'te çok daha düşük düzeydedir. Bu tabloya bakarak HalkTV'nin genel olarak Kürt konusuna ATV'ye göre çok daha az yer verdiğini ancak negatif dilde benzeştiğini söyleyebiliriz. Habertürk ise her iki kanaldan da belirgin bir şekilde ayrılmaktadır.

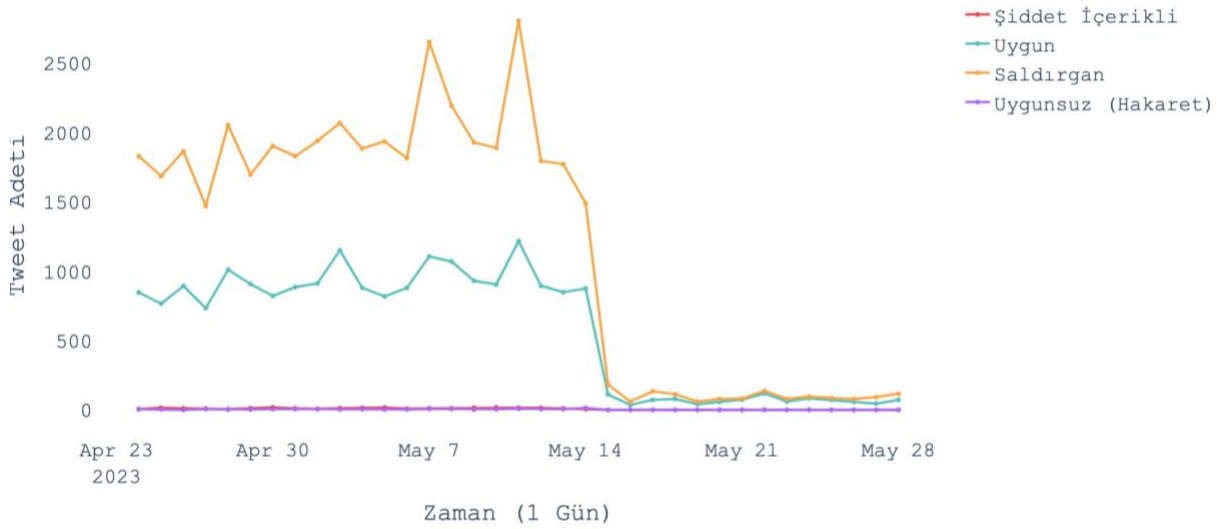
Kampanya döneminde Twitter'da neler oldu?

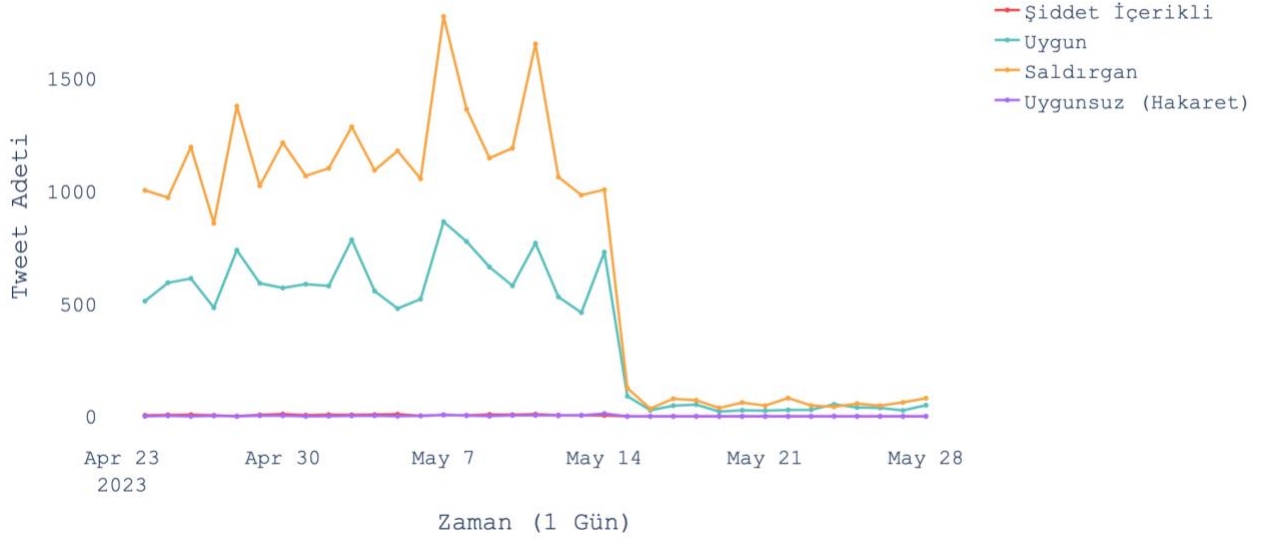
Sosyal medyada haberlerin, siyasi ve ekonomik konuların en fazla tartışıldığı platform olan Twitter paylaşımlarında da haber bültenlerine benzer bir durumla karşılaşyoruz. Haber bültenlerinde yer alan, Kürtlerin, HDP'nin, CHP'nin Kılıçdaroğlu'nun terörle eşleştirildiği negatif dil bu kez Twitter'a taşıyor. Tablo-7'de, 24 Nisan-28 Mayıs aralığında, belirlenen anahtar kelime gruplarıyla Twitter'dan toplanan paylaşımlarda "Kürt" ve "HDP" konulu tweet adetleri ve oranları görülüyor.

Tablo 7. Kürtlerle ilgili tweet adetleri ve toplanan paylaşımlar içinde oranları

Dezavantajlı Grup	Geçme Sıklığı	Toplanan Tweetler* içinde Geçme Oranı
Kürt	155851	%47,67
HDP Operasyonları	77942	%25,70

Aşağıda yer alan 6 ve 7 numaralı grafiklerde “Kürt” ve “HDP” konulu paylaşımların günlük sayısı ile birlikte saldırgan dilin ne denli yüksek olduğu görülüyor. 14 Mayıs, yani cumhurbaşkanlığı birinci tur ve milletvekilliği seçimleri sonrasında Kürtler ve HDP ile ilgili saldırgan ifadeler bıçak gibi kesiliyor. Bu durum iki nedenden kaynaklanıyor. Birincisi, iktidar partisi ve ona bağlı medyanın ikinci tur seçimler için Kürt vatandaşların oyunu talep etmesi. İkinci neden ise cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçiminde CHP tarafından mülteci konusunun öne çıkartılması. Bu tarihten sonra X’te mültecilerle ilgili büyük bir nefret dalgası ortaya çıkıyor. Ancak bu durum, bildirinin konusu olmadığı için analize dâhil edilmedi. (İncelenen zaman diliminde mültecilerle ilgili paylaşım sayısının ve saldırgan tweetlerin nasıl arttığı [buraya](#) tıklayarak görülebilir.)

Grafik 6. Twitter’da Kürtlerle ilgili paylaşımlarda günlük saldırgan dil kullanımı

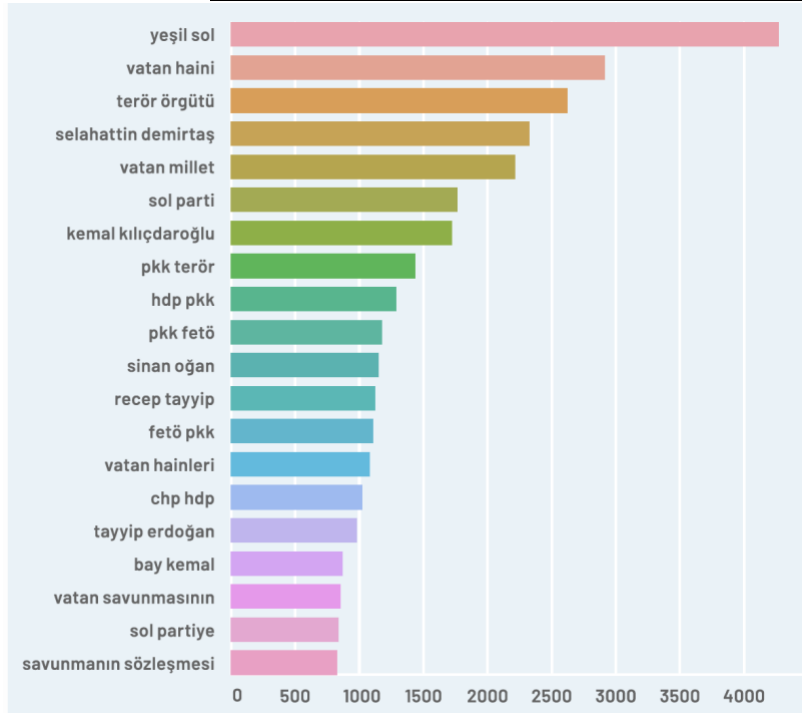
Grafik 7. Twitter'da HDP operasyonlarıyla ilgili paylaşımlarda günlük saldırgan dil kullanımı

Araştırmaya konu olan tüm gruplar içinde Kürtler söz edilme sıklığında ilk sırada. Bu konudaki negatif paylaşımlar da önemli bir ağırlığa sahip. "Kürt" anahtar kelime grubuyla "HDP operasyonları" grubu toplandığında atılan tweetlerin üçte birinden fazlasında bu iki gruptan söz edildiği anlaşılıyor. Tablo-8'de Kürtlerle ilgili atılan tweetlerin duygu durumu incelendiğinde negatif dilin yarıdan fazla olduğu, saldırgan bir dilin öne çıktığı gözlemleniyor.

Tablo 8. Kürtlerle ilgili tweetlerde negatif ve saldırgan ifade oranı

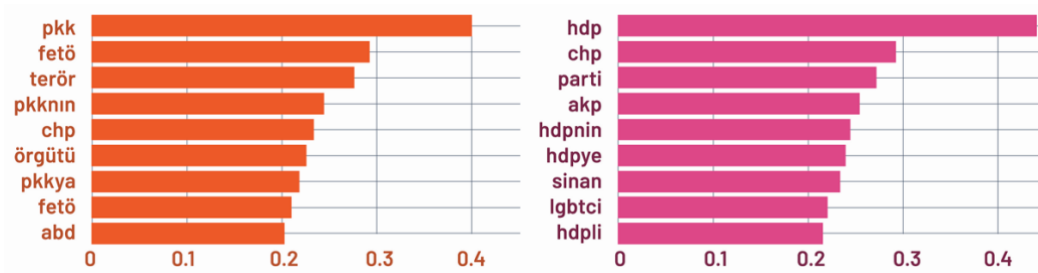
Dezavantajlı Grup	Negatif	Saldırgan
Kürt	%65,22	%84,55
HDP Operasyonları	%67,38	%85,45

Twitter'da aranan "Kürt" grubuyla ilgili etiketleri içeren tweetlerde en sık rastlanan ikili kelime grupları, bu konudaki paylaşımların içeriği hakkında bir fikir veriyor. İkili gruplarda en başta "Yeşil Sol" adına rastlanırken aşağı inildikçe Kemal Kılıçdaroğlu'nun adı görülüyor. Daha sonra da "HDP PKK", "PKK Fetö", "CHP HDP" gibi daha farklı "terör kombinasyonları" ortaya çıkıyor. "Vatan haini", "terör örgütü", "vatan millet" gibi kelime gruplarının ilk sıralarla yer almasını, AK Parti seçim beyannamesinden, televizyon haberlerine ve X'e uzanan bir stratejinin sonucu olarak görmek herhalde yanlış olmaz.

Grafik 8. Kürt grubu için en çok geçen kelime çiftleri

Kürt anahtar kelime grubu için yapılan konu modelleme çalışmasında iki anahtar kelimenin dikkat çekici biçimde bazı kavramları yan yana getirdiği görülüyor. Aşağıdaki modelleme grafiklerinde "PKK" ile ilgili atılan tweetlerde "Fetö", "terör", "CHP" ve "ABD"den söz edildiğini görüyoruz. "HDP" anahtar kelimesinin arandığı tweetlerde ise yine "CHP"nin yer aldığını, bunun yanında bir de seçim döneminde iktidar tarafından "terör örgütü" olarak nitelendirilen "LGBT'ci" ifadesinin de kullanıldığı göze çarpıyor.

Grafik 9. PKK ile ilgili tweetlerin konu modellemesi (solda) ve HDP ile ilgili tweetlerin konu modellemesi

Sonuç

Bu çalışma, 2023 Türkiye genel seçimleri sürecinde hükümetin güvenlik temelli söylemini, ana akım medya ve sosyal medya aracılığıyla nasıl organize bir biçimde dolaşıma soktuğunu ve bu süreçte nasıl bir infodemi mimarisi kurduğunu ortaya koymuştur.

Analizler, özellikle ATV Ana Haber bültenlerinde ve hükümet yanlısı X (Twitter) hesaplarında, ana muhalefet partisi CHP ile PKK arasında kurulan söylemsel bağın sistematik biçimde pekiştirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, haber içeriklerinde ve sosyal medya paylaşımlarında kullanılan dilin, yalnızca ideolojik değil aynı zamanda duygusal olarak da yönlendirici olduğu, negatif ve saldırgan içeriklerin sistemli biçimde üretildiği ve yayıldığı anlaşılmaktadır.

Veri temelli analizler, hükümete yakın medya organlarının iktidar söylemini senkronize biçimde yeniden üreterek bir tür bilgi mimarisi oluşturduğunu, bu mimarinin sosyal medya kullanıcıları tarafından duygusal tepkilerle desteklenerek infodemi boyutuna ulaştığını göstermektedir. Bu durum, yalnızca içeriklerin değil, içeriklerin taşıdığı duyguların da manipülasyon sürecinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

14 Mayıs'taki milletvekili ve cumhurbaşkanı ilk tur oylamasıyla birlikte sosyal medyada Kürtler ve HDP operasyonları grubuyla ilgili paylaşımların, negatif dilin ve nefret söyleminin tamamen kesilmesi, belirli bir kaynaktan yayılan infodeminin varlığına ilişkin kanıtları desteklemektedir. Kürtler ve HDP ile ilgili paylaşımların seçim sonrasında bir eğri olarak azalmaması o tarihe kadar yapılan paylaşımların, internet diliyle söyleyecek olursak "organik" olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, 2023 seçim süreci, dezenformasyonun bireysel aktörler ya da rastlantısal yanlış bilgilendirmeler yoluyla değil, kurumsal ve stratejik bir düzlemde üretildiğini ve yayıldığını gösteren çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Bu infodemi, siyasal muhalefetin sistematik biçimde kriminalize edilmesine, kamuoyunun korku ve kutuplaşma ekseninde yönlendirilmesine hizmet etmiş; demokratik kamusal alanı daraltan bir rol oynamıştır. Bu nedenle, seçim dönemlerinde bilgi düzensizliklerine karşı medya okuryazarlığı, eleştirel düşünme ve dijital direnç kapasitesinin geliştirilmesi yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal bir sorumluluk olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

AK Parti, (2023). *Seçim beyannamesi: Türkiye yüzyılı için doğru adımlar*.

BİA Haber Merkezi, (2023, 9 Ekim). Büyük veri analiziyle Türkiye'de 2023 seçimleri: Çemberin dışında bırakılanlar. Erişim adresi <https://bianet.org/haber/cemberin-disinda-birakilanlar-285854>

CHP, DEVA, DP, Gelecek P., İyi Parti, Saadet P., (30.1.2023). *Ortak politikalar mutabakat metni*.

Erdoğan, E., Uyan-Semerci, P., Eyolcu-Kafalı, B., Çaytaş, Ş. (2022). *Infodemi ve bilgi düzensizlikleri: Kavramlar, nedenler ve çözümler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Görgülü, G. (2023). *Çemberin dışında bırakılanlar: Büyük veri analiziyle Türkiye’de 2023 seçimleri*, Bianet-IPS İletişim Vakfı. Erişim adresi <https://static.bianet.org/2023/10/rapor/cemberin-disinda-birakilanlar-202309.pdf>
- Görgülü, G. (2023, 26 Haziran). Seçim kazandıran üçlü: “Kılıçdaroğlu, HDP, terör”. Bianet.org. Erişim adresi <https://bianet.org/yazi/secim-kazandiran-uclu-kilicdaroglu-hdp-teror-280836>
- TİP, (2022, Ocak). *Bir yol var: Türkiye İşçi Partisi politika ve tutum belgesi*.
- Yeşil Sol Parti, (2023). *Seçim bildirgesi: Buradayız birlikte değiştireceğiz*.

Kevser Salih*

Siyasi Haber Üretiminde Yapay Zekanın Değerlendirilmesi: Yapay Zekâ Kaynaklı Haberler Üzerine Bir Vaka Çalışması*

Özet

Bu çalışma, insan müdahalesi olmadan tamamen otomatik siyasi haberler ürettiğini iddia eden bir platform olan NewsGPT'ye odaklanarak ortaya çıkan yapay zekâ kaynaklı haber olgusunu araştırmaktadır. Araştırma, 10 günlük bir süre zarfında yayınlanan 99 siyasi makalenin nitel içerik analizi yoluyla, içeriğin coğrafi dağılımını, tematik kapsamını ve kaynak bağımlılığını incelemektedir. Sonuçlar, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Küresel Kuzey'e yoğun bir odaklanma olduğunu ve CNN ve Fox News gibi ana akım Amerikan haber kaynaklarına güçlü bir bağımlılık olduğunu ortaya koyuyor. İntihal tespit yazılımı, NewsGPT makaleleri ile orijinal kaynakları arasında yüksek örtüşme olduğunu ve örneklenen makalelerin %94,2'sinin %50 benzerliği aştığını göstermektedir. Çalışma, yapay zekanın mevcut haliyle eğitim verilerinin önyargılarını ve sınırlamalarını yansıttığını, dengeli veya orijinal gazetecilik çıktısı sunmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, özellikle hakikat sonrası çağ bağlamında, yapay zekanın gazetecilikteki rolü hakkında kritik soruları gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler

Yapay zekâ, siyasi haberler, gazetecilik, NewsGPT, media önyargısı, post-truth, gündem belirleme, yapay zekâ kaynaklı haber, içerik analizi, Küresel Güney

* Al Jazeera Fellowship

** Bu makale, Al Jazeera Medya Enstitüsü tarafından desteklenen Al Jazeera Fellowship Programı kapsamında yazılmıştır. Al Jazeera Fellowship Programı, Al Jazeera Medya Enstitüsü tarafından başlatılan ve akademik araştırmaları desteklemeyi, gazetecilere ve araştırmacılara pratik ve akademik deneyimler edinme fırsatı sunmayı amaçlayan akademik bir girişimdir. Program, çeşitli Arap ve uluslararası kurumlarla iş birliği yaparak gazetecilik mesleğinin gelişmesine ve geleceğe taşınmasında önemli katkılar sağlamaktadır.
Danışman: Dr. Asma H. Malkawi

Giriş: Gazetecilikte Üretken Yapay Zekânın Yükselişi

Yapay zekânın (YZ) gelişimi gazetecilikte önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Akademisyen David Caswell bu dönüşümü internetin ve hatta matbaanın icadıyla karşılaştırmıştır (Reuters Institute for the Study of Journalism, 2023). Gazetecilikte yapay zekâ kullanımı yeni bir olgu değil. The New York Times ve Associated Press gibi kuruluşlar, 2014 gibi erken bir tarihte ekonomi ve spor haberciliği gibi alanlarda yapay zekâdan yararlanmış; hatta bundan da önce, hava tahminlerinde kullanılmıştır (Noain-Sánchez, 2022). Bu alanlar genellikle, bilginin verimli bir şekilde çıkarılmasına olanak tanıyan, iyi yapılandırılmış veri tabanlarına dayanır ve önceliğin derinlemesine analizden çok hız olduğu durumları temsil eder (Matteo, 2019).

2022'nin sonlarında üretken yapay zekânın ortaya çıkması ve ChatGPT'nin kamuya açılmasıyla birlikte, yapay zekâdan etkilenen haber türleri ve gazetecilik alanlarının kapsamı önemli ölçüde genişlemiştir. Örneğin, teknoloji haber platformu CNET, makale taslakları hazırlamak için üretken yapay zekâ kullanmaya başlamış, ancak üretilen haberlerin yarısından fazlasında dilsel ve olgusal hatalar ile intihal örnekleri tespit edilmesi üzerine bu deneyi iki ay içinde durdurmuştur (Sato & Roth, 2023). Benzer şekilde, *Gannett* gazete zinciri de yapay zekâ tarafından üretilen spor haberlerini, garip ve doğal olmayan ifadelerle dolu içeriklerinin sosyal medyada alay konusu olmasının ardından kullanmayı bırakmıştır (Wu, 2023). Bununla birlikte hem metin hem de görsellerin üretilmesinde yapay zekâ ile yapılan deneyler sona ermemiştir. Özellikle, haber üretim sürecinin her aşamasında yapay zekâyı kullandığını iddia eden iki yapay zekâ odaklı haber platformu ortaya çıkmıştır: NewsGPT ve Channel 1.

Araştırma Problemi

Tamamen yapay zekâ tarafından sıfırdan üretilen haberlere atıfta bulunan "AI-Native News" terimi, 2024 yılında piyasaya sürülmesi planlanan bir platform olan Channel 1 (AI Fast Cash, 2023) tarafından ortaya atılmıştır (Channel 1, 2023). Bu makale, söz konusu girişimlerin tasarladığı yeni bir gazetecilik kategorisine atıfta bulunmak için bu terimi benimsemektedir. YZ'nin önceki gazetecilik uygulamalarından farklı olarak, bu platformlar siyaset, toplum, ekonomi ve daha birçok alanda kapsamlı bir habercilik vaat etmektedir. Burada YZ, tamamlayıcı bir araç olarak hizmet etmek yerine, tüm haber üretim sisteminin temel mekanizması olarak konumlandırılmaktadır. Bu dönüşüm, geleneksel haber kuruluşları tarafından benimsenmesi yıllar süren bir değişim olan dijital gazetelere geçiş kadar temel olabilir. Örneğin, ilk dijital gazete 1980'de ortaya çıkmış, ancak BBC kendi dijital versiyonunu ancak 1997'de yayınlamaya başlamıştır.

Hem NewsGPT hem de Channel 1 haber üretimi için tamamen yapay zekâyı güvendiklerini iddia etseler de açıklanan hedeflerinde farklılık göstermektedir. Channel 1, içeriği bireysel okuyucu tercihlerine göre uyarlamayı amaçlayan kişiselleştirilmiş haber fikrini desteklemektedir ki bu yeni bir hedef değildir, zaten pek çok geleneksel yayın organı da benzer bir kişiselleştirme sunmaktadır. NewsGPT ise "İnsan olmayan gerçek" (unhuman truth) kavramını savunmakta ve kendi belgesellerinde açıkladıkları gibi, tüm insan müdahalesini dışlayarak haber üretiminden insan önyargısının ortadan kaldırılmasını vurgulamaktadır (NewsGPT.ai, 2024).

Bu iki platformun yükselişi, özellikle her iki platformun kurucularının gazetecilik alanının dışından geldiği düşünüldüğünde, gazeteciler ve akademisyenler için yapay zekâ tarafından üretilen haberlerin etkinliğini ve sınırlamalarını değerlendirmek için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Adam Mosam (bir girişimci) ve Scott Zabielski (bir film yapımcısı) Channel 1'i kurarken, NewsGPT girişimci Alan Levy tarafından kurulmuştur. Gazetecilik dışı geçmişleri, gazeteciliğin geleceğini şekillendirmede kâr odaklı teknoloji girişimlerinin rolü hakkında önemli sorular ortaya çıkarmaktadır (Buckett & Yaseen, 2023). Bu endişe, editoryal değerler ile ticari zorunluluklar arasındaki gerilim olarak çerçeveleyen akademisyenler Anderson ve Wiik tarafından da incelenmiştir (Andersson & Wiik, 2013).

Daha genel olarak, gazetecilikte yapay zekanın benimsenmesi, iş modelleri yaratmayı veya optimize etmeyi amaçlayan büyük teknoloji platformları tarafından yönetilen yukarıdan aşağıya bir dönüşümün parçasıdır. Bu yaklaşım, yapay zekâ yeteneklerini vurgulama eğilimindeyken, bu tür araçların gazetecilik gibi hassas alanlara uyarlanmasının sosyal sonuçlarını genellikle ihmal etmektedir (Peña-Fernández vd., 2023). Bu nedenle bu çalışma, NewsGPT'yi bir vaka çalışması olarak kullanarak yapay zekaya dayalı haber platformlarının erken performansını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Channel 1, yazım sırasında henüz lansmanı yapılmadığı için hariç tutulmuştur.

NewsGPT nasıl çalışır?

Mart 2023'te girişimci Alan Levy, NewsGPT'nin haber üretiminin her aşamasında tamamen yapay zekaya dayanan 7/24 bir haber ağı olarak faaliyete geçtiğini duyurmuştur. Bir podcast röportajında (A Deep Dive into News GPT, 2024) Levy, platformun herhangi bir insan müdahalesi olmadan çalıştığını açıklamıştır: Yapay zekâ sistemi, haber hikayelerinin kaynağından, seçilmesinden, taslak haline getirilmesinden ve yayınlanmasından sorumludur. Levy'nin ifadesiyle, "Okuyucularımız gibi biz de haberleri ilk kez yayınladıklarında görüyoruz." Yapay zekâ ayrıca her haber için içeriğine göre bir görsel de oluşturmaktadır.

Güney Afrikalı bir ekonomi mezunu ve teknoloji girişimcisi olan Alan Levy, NewsGPT'yi kurmak için mühendisler ve veri bilimcilerden oluşan bir ekip kurmuştur ve şöyle belirtmiştir: "Cambridge'den bir dil modeli uzmanımız ve MIT'den istatistikçilerimiz var. Ekibimiz mühendislerden oluşuyor, gazetecilerden değil. Ama onlar çok zeki ve yetenekli insanlar."

Yapay zekâ odaklı bir platform olarak NewsGPT'nin dil modeli, kullanıcı etkileşimlerinden öğrenerek zaman içinde gelişmektedir. OpenAI'nin modellerine dayanan platformların aksine NewsGPT, Sheldon adlı kendi tescilli modelini kullanmaktadır. Site, kullanıcıların bir haberin gerçek mi yoksa sahte mi olduğunu oylamasına olanak tanımaktadır. Platform, ana akım yayın organlarından, bağımsız platformlardan ve hatta sosyal medyadan haber kaynağı bulmak için interneti tarayarak merkezi olmayan bir içerik toplama yöntemi kullanmaktadır.

Levy'nin insan editörleri dışarıda bırakma kararı, 1950 yılında hangi haberlerin yayınlanacağına karar veren editörü tanımlamak için "eşik bekçisi" (gatekeeper) terimini icat eden gazeteci ve akademisyen David Manning White tarafından ortaya atılan teorik çerçeve ile uyumludur (White, 1950). White, bu tür kararların genellikle editörün deneyimleri, zihniyeti, izleyici beklentileri ve öznel yargıları tarafından şekillendirildiğini belirtmiştir. Alan Levy bir röportajında NewsGPT'nin yapay zekâ

modelinin bu bekçilik rolünü tamamen üstlendiğini ve hem kendisinin hem de ekibinin hikayeleri ancak yayımlandıktan sonra ilk kez okuduğunu belirtmiştir (A Deep Dive into News GPT, 2024).

Veri toplama sırasında NewsGPT yaklaşık 14 aydır faaliyet göstermekteydi; bu da bu araştırmayı platformun ikinci yılına, yani yapay zekaya dayalı haber ağlarını değerlendirmek için biçimlendirici bir döneme yerleştirmektedir. Bu yazı yazıldığı sırada platformun bazı özellikleri geliştirilme aşamasındaydı. Bunlar arasında şunlar yer almaktadır:

1. **24/7 Haber Yayını** NewsGPT, YouTube yerine Rumble üzerinden sürekli bir haber döngüsü yayınlamaktadır (YouTube, yayın politikalarını ihlal ettiği gerekçesiyle platformu kaldırmıştır). Haber döngüsü, gün boyunca tekrar tekrar yayınlanan 10-15 dakikalık video parçalarından oluşmaktadır. Canlı yayındaki haberler, web sitesindekilerden farklıdır ve bu çalışmada analiz edilmemiştir.
2. **"Yarının Haberleri Bugün"** Platform, yapay zekanın nihayetinde hava tahminlerine benzer şekilde gelecekteki haberleri tahmin edebileceğini vaat ediyor. Bu işlevselliğin MIT istatistikçileri tarafından geliştirildiği bildiriliyor.
3. **Belgesel Film** Sitede yayınlanan 7 dakikalık tanıtım belgeseli, "Haberlere güveniyor musunuz? İnsanların %90'ı hayır diyor. Yapay zekâ bunu değiştirebilir mi?" sorusuyla başlıyor. Film, sahte haberler ve dezenformasyonu ele alıyor ve şöyle devam ediyor: *Peki yalan haberleri kabul etmek zorunda mıyız, yoksa daha iyi bir seçenek var mı? Yanlış bilgi ve önyargıların denizinde nasıl yolumuzu bulabiliriz? Cevap yapay zekada yatıyor olabilir."* Bu video, NewsGPT'nin misyonunu ve çalışma felsefesini anlamak için önemli bir kaynak olmuştur.
4. **Yapay Zekâ Haberleri Bölümü** Bu, yapay zekâ tarafından üretilen haber yazılarının yayımlandığı sitenin ana bölümüdür.
5. **Sosyal Medya Varlığı** NewsGPT, Facebook, X (eski adıyla Twitter), Instagram, TikTok ve LinkedIn'de hesaplar ve günlük e-posta bültenleri yayınlamaktadır. Önceki politika ihlalleri nedeniyle, platform şu anda YouTube'da faaliyet göstermemektedir. Sosyal içerik, canlı yayından klipler içerirken, bültenler günlük web sitesi içeriğini özetlemektedir.

Araştırmanın Amaçları

- NewsGPT'nin yayınladığı veriler ve çıktılar temelinde, NewsGPT'nin erken aşamadaki faaliyetlerini analiz ederek, yapay zekanın siyasi haber içeriği üretmedeki etkinliğini değerlendirmek.
- NewsGPT tarafından kullanılan yapay zekâ modelinin, insan gözetimi olmadan haberleri nasıl seçtiğini, yazdığını ve yayınladığını araştırmak.
- Gazetecilikte gerçeğin peşinde koşmayı kolaylaştırmada yapay zekanın katma değerini incelemek.

Araştırma Soruları

Bu çalışma aşağıdaki temel soruyu temel almaktadır:

- Yapay zekâ teknolojileri tarafsız haberler üretebilir mi?

İlgili alt sorular şunlardır:

- Yapay zekâ tabanlı haberler geleneksel gazetecilik önyargılarını aşabilir mi?
- NewsGPT'de yapay zekâ tabanlı haberler nasıl oluşturulur?

- Platform, küresel bölgeleri eşit şekilde kapsıyor mu?
- Yapay zekâ tabanlı haberler, post-truth çağında gazeteciliğe ne gibi bir değer katıyor?

Literatür

Son yıllarda, yapay zekanın gazeteciliğe entegrasyonu ve haber üretiminde kullanımının giderek yaygınlaşması birçok çalışma ve raporda incelenmiştir. Bu araştırmaların bir kısmı, gazetecilikte yapay zekanın sosyal boyutlarına odaklanarak, yapay zekâ tarafından üretilen haberlerin izleyiciler tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiği bağlamlarını ele almıştır. Örneğin, 2020 yılında yapılan bir araştırma (Lee vd., 2020), izleyicilerin yapay zekâ tarafından üretilen haberlerin güvenilirliğine ilişkin algılarını etkileyen faktörleri incelemiştir. Araştırma, bu güvenilirliği sosyal bağlam, bireylerin sosyal sermayesi ve medya tüketim alışkanlıkları ile ilişkilendirerek yapay zekayı sosyal bir aktör olarak çerçevelemiştir. Çalışma, bireyler arasında daha yüksek güven ve daha sık medya etkileşiminin, yapay zekâ tarafından üretilen haberlerin güvenilirliğine olan inancın artmasıyla ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Bu, izleyicilerin yapay zekâ tarafından üretilen içeriğe olan güveninin sadece teknolojinin kendisi tarafından değil, daha geniş sosyal faktörler tarafından da şekillendirildiğini vurgulamaktadır. On Avrupa ülkesinde yapılan başka birçok uluslu araştırma (Araujo vd., 2023), kurumlara duyulan güven ve siyasi eğilimin gazetecilikte yapay zekaya yönelik kamuoyunun tutumunu önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle, kurumlara güvenen ve siyasi olarak sağ eğilimli bireyler, yapay zekâ tarafından üretilen haberleri daha olumlu değerlendirme eğilimindedir. İlginç bir şekilde, bu araştırma bir önceki araştırmayla çelişmektedir, çünkü geleneksel medyaya daha fazla güvenen bireylerin gazetecilikte yapay zekaya daha şüpheli yaklaşmış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çelişki, daha fazla dikkat gerektirmektedir.

“No Journalism Without Journalists” başlıklı bir çalışmada (Peña-Fernández vd., 2023), araştırmacılar yapay zekanın sosyal temelli ve insan odaklı bir uygulama olan gazeteciliğe getirdiği varoluşsal zorlukları inceledi. Araştırmacılar, yapay zekanın yalnızca teknik bir ürün değil, aynı zamanda geliştiricilerinin değerleri tarafından şekillendirilen kültürel bir eser olduğunu savunuyor. Algoritmalar doğası gereği önyargılı olabilir ve kullanımları siyasi amaçlarla yönlendirilebilir.

Yanfeng Wu, Benjamin Toff ve Felix M. Simon gibi araştırmacılar, yapay zekâ çağında gazeteciliğe olan güveni araştırmışlardır. 2019 yılında yapılan bir araştırmada (Wu, 2019), otomatik olarak üretilen haber yazılarının güvenilirliği ile gazeteciler tarafından yazılanların güvenilirliği karşılaştırılmış ve okuyucuların yapay zekâ tarafından yazılan haberleri daha tarafsız ve güvenilir buldukları ortaya çıkmıştır. Ancak, 2023 yılında yapılan bir araştırma (Toff & Simon, 2023) tersine bir sonuca varmış ve okuyucuların yapay zekâ kullanımını kabul etmelerine rağmen, yapay zekâ tarafından üretilen haberleri daha az güvenilir olarak değerlendirdiklerini ortaya koymuştur. Bu bulgular arasındaki çelişki, 2021 sonrası dönemde yapay zekâ araçlarına erişimin artmasına bağlanabilir ve bu gelişme daha fazla araştırılmayı hak etmektedir.

Diğer çalışmalar, yapay zekanın benimsenmesinin gazetecilikte yol açacağı beklenen dönüşümleri araştırmıştır. 2020 yılında yapılan bir araştırmada gazeteciler ve araştırmacılar beklenen değişiklikler hakkında ankete tabi tutulmuş ve içerik kişiselleştirme, rutin görevlerin otomasyonu ve gazeteciliğin

temel misyonu olan doğru soruları sorma potansiyelinin geri dönüşü gibi fırsatlar vurgulanmıştır (Opdahl vd., 2023; Ali & Hassoun, 2019). Ancak aynı araştırmalar, yapay zekanın hala gelişmiş analitik becerilerden yoksun olduğunu ve insan gözetimi altında kalması gerektiğini vurgulamıştır (Adami, 2023). Veri kaynaklarının şeffaflığı ve önyargının azaltılması gibi etik kaygılar da kritik öneme sahip hususlar olarak ortaya çıkmıştır (Ali & Hassoun, 2019).

Birçok akademisyen, yapay zekanın öncelikle hava durumu, spor ve ekonomi gibi yapılandırılmış alanlarda kullanıldığını belirtmiştir. Bu alanlar, verilerin objektif yapısı nedeniyle yapay zekanın iyi performans gösterdiği alanlardır. Araştırmacı Matteo, bunları yapay zekanın üstün olduğu "kronik gazetecilik" alanları olarak tanımlamıştır. Yapay zekanın bu alanlarda insan gazetecileri geride bırakabileceğini, ancak eleştiri ve yorum gerektiren görevler için uygun olmadığını savunmuştur (Matteo, 2019). Bu çalışmaların çoğu, mevcut gelişmeleri analiz ederek ve yapay zekanın evrimini internetin evrimiyle karşılaştırarak geleceği tahmin etme çabalarında kesişmektedir. Bu alanın ne kadar yeni olduğu ve etrafında oluşan heyecan göz önüne alındığında, bu doğal bir hedeftir. Bu heyecan, birçok araştırmacı tarafından abartılı olarak değerlendirilmektedir (Milosavljević & Vobič, 2019).

Vurgu farklılıkları olsa da bu literatürün çoğu, yapay zekanın gazeteciliği nasıl yeniden şekillendirebileceğini anlamaya çalışırken, genellikle internetin ilk etkilerine benzetmelerde bulunarak birbirine yakınlaşmaktadır. Bu çalışma, "makine sezgisi" (machine heuristic) ideolojisini örnekleyen yapay zekâ tabanlı bir haber platformu olan NewsGPT'nin ampirik bir vaka çalışmasını sunarak bu çabaları daha da ileriye taşımaya amaçlamaktadır. Platformun kurucuları, yapay zekanın objektif, ön yargısız içerik üretme konusunda insan gazetecilerden daha üstün olduğuna inanmaktadır. Bu makale, platformun siyasi haberlerini analiz ederek bu iddiayı değerlendirmektedir. Siyasi haberler, tarihsel olarak önyargıya daha yatkın ve dolayısıyla yapay zekanın uzmanlaşmasının daha zor olduğu bir alan olarak kabul edilmektedir (Toff & Simon, 2023).

Bu makale, gerçek dünyadaki bir platformu inceleyerek, önceki araştırmalarda ortaya atılan fikirleri ve endişeleri test etmektedir. NewsGPT'nin tüm yapay zekâ gazeteciliğini temsil ettiğini iddia etmese de platformu haber üretiminde yapay zekanın mevcut yeteneklerini ve sınırlarını analiz etmek için pratik bir model olarak kullanmaktadır.

NewsGPT platformu, "insan olmayan gerçek" (unhuman truth) sloganını benimsiyor. Yapay zekâ ve insanlık arasındaki ilişki iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi, yapay zekanın insan zekasını yakalama ve aşma arzusunu ifade ederken, ikincisi ise yapay zekanın insan mantığından farklı olan mantığını, yani "bildiklerine dayanarak doğru şeyi yapma" yeteneğini yansıtmaktadır (Russel & Norvig, 2002). Bu ikili yorum, NewsGPT'nin çalışma prensibini ve haber üretiminde yapay zekaya olan bağımlılığını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bir yandan, hızla gelişen yapay zekanın analitik ve dilbilimsel yeteneklerinden yararlanarak, insan gazetecilerle rekabet edebilecek düzeye gelmesini sağlamaktadır. Öte yandan, mantıksal akıl yürütme yerine kişisel inanç ve duygulardan kaynaklanan insan gazetecilerin ön yargı ve tercih eğilimlerini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu iki hedefle NewsGPT, yapay zekâ modelini gazeteciliğin geleceğinin lideri olarak görmektedir.

Teorik Çerçeve

Bu makale, NewsGPT örneğini incelemek için birbirini tamamlayan iki teoriye dayanmaktadır: Gündem Belirleme Teorisi ve Post-Gerçek Paradigması. Bu çerçeveler, yapay zekâ ve gazetecilik üzerine yapılan önceki araştırmalar, NewsGPT'nin misyon ifadeleri ve bu teorilerin seçilen araştırma metodolojisiyle (makalenin ilerleyen bölümlerinde özetlenecektir) uyumluluğu gözden geçirildikten sonra seçilmiştir.

NewsGPT, haberlere olan güvenin azalması sorununa bir çözüm olarak operasyonel modelini sunmaktadır. Ancak gerçekte, haberlere duyulan güven, küresel ölçekte ortaya çıkan daha geniş sosyolojik ve epistemolojik dinamiklerden bağımsız değildir; aksine, bu dinamiklerin en açık tezahürlerinden biridir. Gazeteciliğin temel işlevi nesnel gerçeği aktarmaksa (Abuhamad, 2024) ve NewsGPT'nin iddia ettiği gibi "insanların %90'ı artık haberlere güvenmiyorsa", o zaman gerçek kavramının kendisi derin bir kriz içindedir.

"Post-truth" kavramı, 2016 yılında Donald Trump'ın seçilmesi ve Brexit kampanyası gibi iki siyasi şokun ardından Oxford Sözlüğü' tarafından 2016 yılının kelimesi seçildi. Kullanımı %200 artış gösterdi ve insanların gerçeklerle olan ilişkilerinde bir değişim olduğunu gösterdi. Post-truth dünyasında, kamuoyunu şekillendirmede duygular ve kişisel inançlar nesnel gerçeklerin önüne geçmektedir. "Post-war" gibi kavramların aksine, buradaki "post-" ön eki zamansal bir ardışıklığı değil, gerçeğin önemini azalmasını ifade etmektedir. Gerçekler üzerinde uzlaşma azalmakta, yerine önceden var olan görüşleri doğrulayan bireysel "gerçek" seçimleri geçmektedir (McIntyre, 2022). Bu fenomenler hiçbir şekilde yeni değildir, ancak yoğunlaşmalarıyla birlikte günümüzün belirleyici özellikleri haline gelmiştir. Sosyal medya platformları, kamusal alana erişimi açarak, kaynağı veya doğruluğu ne olursa olsun bilginin serbest ve denetimsiz bir şekilde yayılmasını mümkün kılmış ve bu sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu gelişme, kurumların bilgi yayınlama ve düzenleme yetkisi üzerindeki tekeline kırmıştır. Bu değişimin en büyük yararlanıcıları arasında, bu platformlarda kitlesel mobilizasyon için yeni bir alan bulan politikacılar yer almıştır (McIntyre, 2022).

Bu değişim, kaynağı veya doğruluğu dikkate alınmaksızın bilginin yaygın bir şekilde yayılmasını sağlayan sosyal medya platformları tarafından desteklenmiştir. Editörlerin denetim görevinin ortadan kalkması, bu platformları kitlesel mobilizasyon için kullanan siyasi aktörler için bir nimet olmuştur. Barack Obama'nın 2008 kampanyası, sosyal medyayı büyük ölçekte kullanan ilk kampanyalardan biri olmuş (Pew Research Center, 2024) ve aracısız siyasi iletişimin yeni bir çağını başlatmıştır. Donald Trump, post-truth politikasının tipik bir örneği olarak, dezenformasyon yaymış ve medyanın gerçeği yansıtmaya yeteneğine olan kamuoyunun güvenini sarsmıştır (McIntyre, 2022).

COVER dergisinin podcast'inde (A Deep Dive into News GPT, 2024) NewsGPT kurucusu Alan Levy, geleneksel medyaya duyulan güvensizlikten bahsetmiş ve yapay zekâyı çözüm olarak konumlandırmıştır: *"Uydu görüntüleri sayesinde yapay zekâ, neyin doğru neyin yanlış olduğunu kolayca doğrulayabilir. Bir şey gerçekte doğrudur, diğeri değildir. Yapay zekâ, tam olarak 57.312 kişinin mitingine katıldığını söyleyebilir — bu uydu görüntüsüdür. Bu tarafsız bir gerçektir. Bir insanın buna karşı çıkması*

çok zor olur... CNN büyük bir kalabalığı haber yapmak istemeyebilir; Fox ise yapmak isteyebilir. Yapay zekâ reklamların veya maaşların kim tarafından ödendiğini umursamaz. Gördüğünü yazar. Temel fikir budur." Bu ifade, Levy'nin yapay zekanın matematiksel kesinlik, önyargısızlık ve finansal veya kurumsal çıkarların etkisinden uzak olma özellikleriyle insan gazeteciler ve geleneksel haber odalarından üstün olduğuna inandığını vurgulamaktadır. Yapay zekâ kalabalığı "büyük" veya "küçük" olarak tanımlamaz; belirli rakamları bildirir ve verilerin kendisi için konuşmasına izin verir. Levy'nin argümanı, gündem belirleme teorisi ve post-truth söyleminin temel fikirlerini yansıtmaktadır.

Belirli olayları haber yapma veya görmezden gelme fikri, gündem belirlemenin temelini oluşturur. 1960'ların sonunda Maxwell McCombs ve Donald Shaw tarafından geliştirilen bu teori, medyanın insanlara ne düşüneceklerini değil ne hakkında düşüneceklerini söylediğini öne sürmektedir. Medya, editoryal seçimler yoluyla, kamuoyunun sorunların önemine ilişkin algısını etkilemektedir. Bu seçici vurgu, zamanla, özellikle seçimler gibi olaylar sırasında kamuoyundaki tartışmaları şekillendirmektedir. Ancak gündem belirleme teorisi, medyanın yalanlar uydurduğunu öne sürmemektedir; önceliklerin nasıl oluşturulduğunu vurgulamaktadır.

"Yapay zekâ, mitingde 57.312 kişinin bulunduğunu kesin olarak söyleyebilir. İşte uydu görüntüsü. Bu tarafsız bir gerçektir. Bir insanın buna karşı çıkması çok zor olur" ifadesi, kanıta dayalı gerçeği ifade etmektedir. Bu tür gerçekler, insanların önceden sahip oldukları inançlara göre hangi gerçekleri kabul edeceklerini duygularının belirlediği, diğerlerini göz ardı ettikleri ve hatta tamamen asılsız bilgiler uydurdukları post-truth çağında önemini yitirmektedir (McIntyre, 2022). Ancak Levy, ön yargıyı yanlış bilgilerle de bir tutmaktadır. Aynı röportajda şöyle söylemektedir: "*Okuyucular NewsGPT'yi ziyaret edip bazı haberleri okuduklarında, bunların bazılarının önyargılı olduğunu düşünebilirler. Ancak okuyucuların bir haberin sahte mi yoksa gerçek mi olduğuna oy verebilecekleri bir özelliğimiz var. Bu geri bildirim, yapay zekanın eğitilmesine yardımcı oluyor. Bu, gerçeğin kitle kaynaklı olarak elde edilmesidir.*" Burada Levy, kullanıcıları yapay zekanın yargılarını iyileştirmeye davet ediyor. Bu demokratik görünebilir, ancak manipüle edilmiş girdilerin riskini de beraberinde getirir. Koordineli kampanyalar, hatta botlar bile sistemi ön yargılı oylarla doldurabilir ve yapay zekaya yanlış dersler verebilir. Bu da kritik bir soruyu gündeme getiriyor: Kullanıcı tabanlı doğrulama mekanizmaları, özellikle insan editörlerin olmadığı durumlarda, yapay zekâ tarafından üretilen haberlerin güvenilirliğini sağlayabilir mi?

Ön yargının her zaman uydurma anlamına gelmediğini belirtmek önemlidir. Önyargı, bir haberin çerçevelenme biçiminden (çerçeveleme teorisinde açıklandığı gibi) veya belirli haberlerin diğerlerine göre önceliklendirilmesinden (gündem belirleme teorisine göre) kaynaklanabilir. İlk olarak 1968 ABD seçimleri bağlamında ortaya atılan gündem belirleme teorisi, medyanın önceliklerinin nasıl kamuoyunun öncelikleri haline geldiğini açıklamaktadır (Maxwell & Sebastián, 2007). Bireyler, basın ve yayın kuruluşları aracılığıyla ikinci el gerçeklere güvendikleri için, medya kurumları kamuoyunun bilincini etkili bir şekilde şekillendirir.

Çerçeveleme teorisi ise, bir hikâyenin sunumunun kamuoyunun yorumunu nasıl etkilediğini incelemektedir. Seçilen "çerçeve", anlamı yönlendirebilir, suçu atfedebilir ve bir konunun bazı

yönlerini vurgulayabilir veya gizleyebilir. Araştırmacılar bu teoriyi, farklı yayın organlarında anlatı eğilimlerini ve medya önyargılarını analiz etmek için kullanmaktadır (Chong & Druckman, 2007). Her iki teori de konuyla ilgili olmakla birlikte, bu makale analiz için temel çerçeve olarak gündem belirleme teorisini benimsemektedir.

Post- Truth Dünyasında Gazetecilik

Çok sayıda çalışma, gerçekler üzerinde uzlaşma duygusunun zayıfladığı bir dönemde gazeteciliğin karşılaştığı zorlukları ele almıştır. Bu bölüm, *NewsGPT* gibi platformların yeni bir gerçeklik vizyonu oluşturmada oynadıkları rolü analiz etmek için bir temel olarak, literatürdeki temel argümanlara kısa bir genel bakış sunmaktadır. Araştırmacılar Asimina Michailidou ve Hans-Jörg Trenz, gazetecileri diğer aktörlerden daha doğrulara yakın olarak görmemek gerektiği konusunda uyarılmaktadır. Aksine, gazeteciliğin, bilgiye algılanan meşruiyetini kazandırmak için tasarlanmış belirli uygulamalar üzerine kurulu bir meslek alanı olduğunu savunmaktadır. Gerçeğin bilgiyle eşdeğer olmadığını ve haber üretiminin doğrudan bir ürünü olmadığını öne sürmektedir. Bunun yerine, doğası gereği tartışmaya açık olan bilgilere, gerçeklerin doğrulanması ve teyit edilmesi gibi profesyonel rutinlerin uygulanmasının istikrarsız bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre, gazeteciler, gerçeklerin sorgulanmaya açık olduğu bir sistemde gerçeğin aracıları olarak görev yapmaktadırlar (Michailidou & Trenz, 2021).

Bu anlayış, gazeteciliğin güvenilirliğinin ürünlerinden değil, süreçlerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Buna karşılık, *NewsGPT*, geleneksel olarak gazeteciler ve medya kurumları tarafından yerine getirilen tüm rolleri insanların yerine yapay zekanın üstlendiği tamamen yeni bir model önermektedir. Bu çerçevede, gazetecinin yerini gelişen bir sinir ağı ve tescilli bir dil modeli almaktadır. Birçok akademisyen ve gazeteci bu değişime şüpheyle yaklaşmaktadır. Araştırmacılar, "Trustworthy Journalism through AI" başlıklı makalelerinde, güvenilir gazeteciliğin yapay zekâ ile tamamen otomatikleştirilen görevler ile insan girdisiyle geliştirilen görevler arasında bir denge gerektirdiğini savunmaktadır (Opdahl vd., 2023). Rachel E. Moran ve Sonia Jawaid Shaikh'in çalışmalarından alıntı yaparak, teknolojinin gazeteciliğe dayatılan bir dış güç olarak değil, gazeteciliğin kendi değerleri ve ihtiyaçları tarafından şekillendirilen bir araç olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedirler (Moran & Shaikh, 2022). *NewsGPT*'nin kurucuları ile akademik camiası arasındaki bu görüş ayrılığı, bu çalışmanın temel motivasyon kaynağıdır. Çalışma, *NewsGPT*'yi yalnızca teknik bir yenilik olarak değil, haberlerin geleceği hakkında normatif bir öneri olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Metodoloji

Bu çalışma birincil ve ikincil olmak üzere iki tür veriye dayanmaktadır:

- Birincil veriler, *NewsGPT* web sitesinde yayınlanan bilgiler ve Alan Levy'nin *COVER* dergisi podcast'indeki röportajından alınan içerikleri içermektedir.
- İkincil veriler, *NewsGPT* sitesinde yayınlanan siyasi haber makalelerinin içerik analizi yoluyla elde edilmiştir.

Araştırma, niteliksel bir metodoloji, özellikle de haber makaleleri, şiirler, web siteleri ve hatta görsel sanatlar dahil olmak üzere çeşitli metin türlerini incelemek için yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım

olan içerik analizini benimsemektedir. Akademisyen Philip Babbie, içerik analizini "insan iletişiminin kaydedilmiş herhangi bir biçiminin incelenmesi" olarak tanımlamaktadır (Babbie, 2014).

Çalışma popülasyonu, <https://newsqpt.ai> adresinde yayınlanan tüm haber makalelerinden oluşmaktadır. Örnekleme, 10 günlük bir dönemde (1-10 Mayıs 2024) yayınlanan makalelerden alınmıştır. Bu 309 makaleden 107'si siyasi haber olarak tanımlanmıştır; bu, toplamın yaklaşık %33,7'sine karşılık gelmektedir.

Makalelerin günlük dağılımı şu şekildedir:

- 1 Mayıs: 84 makale
- 6 Mayıs: 72 makale
- 7 Mayıs: 11 makale
- 8 Mayıs: 79 makale
- 9 Mayıs: 34 makale
- 10 Mayıs: 29 makale

(Kalan dört günde hiçbir makale yayınlanmamıştır.)

Makaleler, platform tarafından bu şekilde etiketlendiği için veya içeriği açıkça siyasi aktörlerle veya dünya çapındaki güncel siyasi olaylarla ilgili olduğu için siyasi olarak sınıflandırılmıştır. Bu 107 makale, analiz birimini oluşturmuştur.

Analiz, iki düzeyde gerçekleştirilmiştir:

1. Coğrafi Kapsam

- Her makalenin hangi küresel bölgeyi kapsadığının belirlenmesi (ör. ABD, Gazze, Rusya-Ukrayna).

2. Tematik Odak

- Her makalenin ana temasının belirlenmesi (ör. ABD kampüs protestoları, Holokost ile ilgili konular, seçimler).

Siyasi makalelerden, iki temel teknik kullanılarak kaynak doğrulaması için rastgele 30 makale (yaklaşık üçte biri) seçilmiştir:

1. Yapay Zekâ Destekli İntihal Tespiti

- CopyLeaks'in premium sürümü kullanılarak, makaleler "halka açık tarama" özelliği ile mevcut web içeriği ile metin çakışması açısından tarandı.

2. Tarih Filtreli Google Arama ve Karşılaştırma

- Her makale, orijinal veya benzer raporları bulmak için Google'ın tarihe özel filtreleri kullanılarak arandı. Bunlar daha sonra CopyLeaks'e yüklenerek benzerlik veya olası intihal karşılaştırıldı ve değerlendirildi.

Bu sürecin sonunda, her makale en olası orijinal kaynağına/kaynaklarına bağlandı.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, NewsGPT tarafından üretilen siyasi haberlerin coğrafi odak noktası ve tematik dağılımı ile yapay zekâ tarafından üretilen içerikte kullanılan orijinal kaynaklar hakkında fikir vermektedir.

Coğrafi Dağılım

Siyasi makaleler çeşitli bölgeleri kapsamaktadır, bunlardan bazıları şunlardır:

- Amerika Birleşik Devletleri
- Gazze ve daha geniş Orta Doğu bölgesi
- Rusya ve Ukrayna
- Diğer küresel sıcak noktalar

Burada ortaya çıkan önemli bir soru, yapay zekâ haber platformlarının eşitlikçi bir küresel habercilik sunup sunmadıkları ya da ana akım gazetecilikte uzun süredir eleştirilen bir fenomen olan habercilikteki mevcut dengesizlikleri yansıtıp yansıtmadıklarıdır. Bu analiz, NewsGPT'nin bu eşitsizlikleri düzeltmekten ziyade yansıttığını ve genellikle uluslararası medyada zaten yüksek oranda yer alan bölgelere orantısız bir şekilde odaklandığını göstermektedir.

Tematik Kategoriler

Tematik analiz, aşağıdaki konulara sıkça odaklanıldığını ortaya koymuştur:

- Üniversite protestoları
- Holokost
- Seçim siyaseti

Tema seçimi, yapay zekâ tarafından yönlendirilen, muhtemelen yaygın olarak dolaşan çevrimiçi içerikten alınan, küresel gündemdeki konuları takip etme eğilimini göstermektedir. Bu, alaka düzeyini sağlarken, algoritmik haber homojenleşmesi konusunda endişeleri de beraberinde getirmektedir. Bu durumda, haberler baskın anlatılara odaklanırken, yeterince yer almayan hikayeler ihmal edilmektedir.

Kaynak Gösterimi

Kaynak gösterimi açısından analiz edilen 30 makaleden:

- Birçoğu, ana akım medya kuruluşlarının mevcut haberleriyle güçlü metinsel benzerlikler göstermiştir.
- Birkaçında, alıntı yapılmadan doğrudan kopyalandığını gösteren ifadeler veya yapılar bulunmaktaydı, bu da intihal ve şeffaflık konusunda etik endişeler uyandırmıştır.

Bu durum, NewsGPT'nin tamamen insan müdahalesi veya önyargısından arındırılmış içerik ürettiği iddiasıyla çelişmektedir. Pratikte yapay zekâ, önceden var olan haberleri derleyerek, yeniden ifade ederek veya uyarlayarak -bazen yeterli kaynak gösterimi yapmadan- çalışıyor gibi görünmektedir. Bu, NewsGPT'nin insan müdahalesi veya önyargısından tamamen arındırılmış içerik ürettiği iddiasıyla

çelişmektedir. Uygulamada, yapay zekâ, bazen yeterli kaynak göstermeden, önceden var olan haberleri derleyerek, yeniden ifade ederek veya uyarlayarak çalışıyor gibi görünmektedir. Platformun oylama özelliği ("gerçek" ve "sahte") de sistemi koordineli kampanyalar, botlar ve hatta yapay zekâ tarafından üretilen oylar yoluyla manipülasyona açık hale getirerek, gerçeği öğrenme mekanizmasını potansiyel olarak bozabilir. Bu, gazetecilikte yapay zekâ ile ilgili önemli bir eleştiriyi yeniden doğrulamaktadır: Bazı önyargı biçimlerini azaltabilirken, özellikle editoryal denetim veya hesap verebilirlik mekanizmaları olmadan kullanıldığında yeni güvenlik açıkları ortaya çıkarmaktadır.

Sonuçlar

İçerik analizi sonuçları iki tablo ve üç şekil ile sunulmuştur:

1. Tablo 1 – Coğrafi Dağılım
2. Tablo 2 – Tematik Dağılım
3. Şekil 1 – ABD Konu Dağılımı
4. Şekil 2 – Kullanılan Orijinal Kaynaklar
5. Şekil 3 – Orijinal Kaynaklar ve İntihal Oranları Arasındaki İlişki

Tablo 1. Coğrafi dağılım

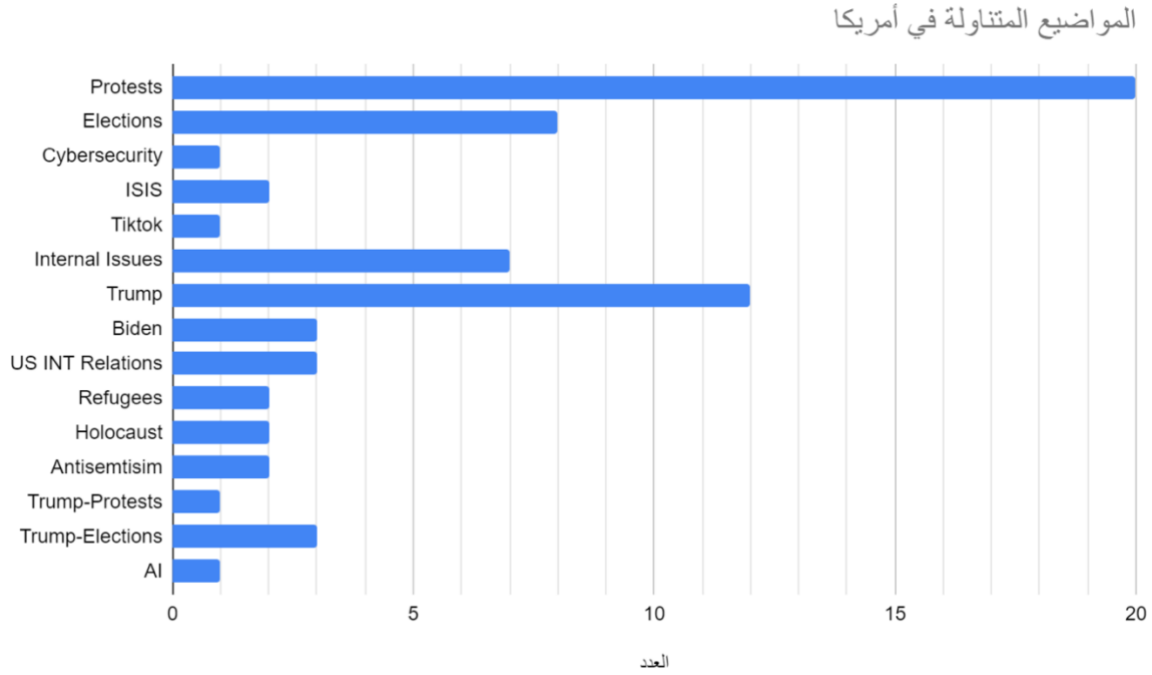
Bölge	Toplam Sayı	Yüzde
Arjantin	1	1.0%
Mısır-İsrail	1	1.0%
Almanya	4	4.0%
Küresel	1	1.0%
Macaristan	1	1.0%
Hindistan	2	2.0%
İsrail	3	3.0%
Lübnan-İsrail	2	2.0%
Filistin-İsrail	5	5.1%
Rusya	3	3.0%
Rusya-Ukrayna	6	6.1%
Birleşik Krallık	1	1.0%
ABD	68	68.7%
İran	1	1.0%
Toplam	99	100%

Coğrafi dağılım, Amerika Birleşik Devletleri'nin tüm siyasi haberlerin %68,7'sini oluşturarak haberlerin büyük bir bölümünü domine ettiğini açıkça göstermektedir. Başka hiçbir bölge bu rakama yaklaşamamıştır. Rusya ve Ukrayna %6,1 ile ikinci sırada yer alırken, Filistin ve İsrail %5,1 ile üçüncü, Almanya ise %4,0 ile dördüncü sırada yer almıştır. Geri kalan on bölge ise sadece 1 ila 3 makalede yer almış ve toplamın %1 ila %3'ünü oluşturmuştur.

Tablo 2. Tematik dağılım

Tema	Toplam Sayı	Yüzde
Protestolar (çoğunlukla ABD)	20	20.20%
Hizbullah	2	2.02%
Holokost	8	8.08%
Rusya-Ukrayna Savaşı	6	6.06%
Seçimler	10	10.10%
Yaptırımlar	3	3.03%
İŞİD	2	2.02%
TikTok	1	1.01%
İçişleri	9	9.09%
Biden	3	3.03%
Trump	12	12.12%
Trump-Seçimler	3	3.03%
Trump-Protestolar	1	1.01%
Antisemitizm	3	3.03%
Mülteciler	2	2.02%
IDF	1	1.01%
İsraili Mağdurlar	2	2.02%
İsraili Rehineler	2	2.02%
Prens Harry	1	1.01%
Siber Güvenlik	2	2.02%
Yapay Zekâ	1	1.01%
Gazze	1	1.01%
ABD Uluslararası İlişkiler	3	3.03%
Eurovision	1	1.01%
Toplam	99	100.00%

Konular arasında, ABD'deki üniversite protestoları, seçimler ve Donald Trump içeriğın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu konular tek başına toplamın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve Şekil 1'de gösterildiği gibi hepsi ABD ile ilgilidir. En sık görülen diğer konular ise içişleri (%9,09), Holokost (%8,08) ve Rusya-Ukrayna savaşı (%6,06) olmuştur. Diğer konular ise sadece 1-3 kez yer almış ve toplam dağılımın %1 ile %3'ünü oluşturmuştur.

Şekil 1. ABD konu dağılımı

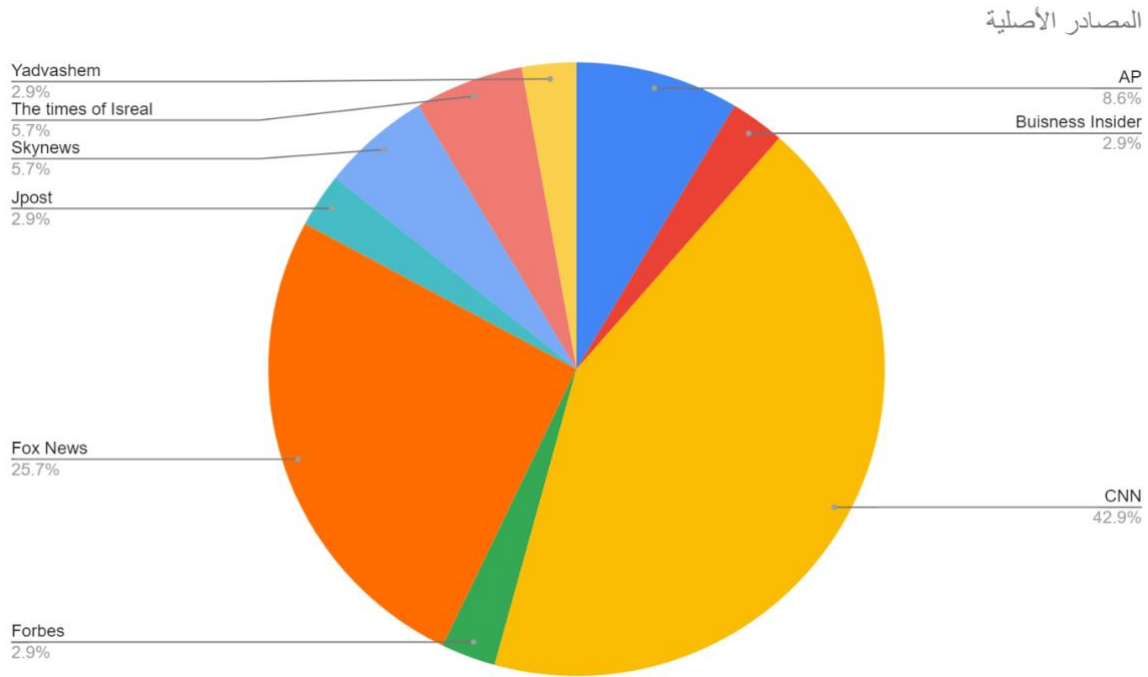
Coğrafi ve tematik verilerin birleşimi, Küresel Kuzey'e, özellikle de ABD'ye yönelik güçlü bir önyargıya işaret etmektedir. ABD sadece ülke dağılımında hakimiyet kurmakla kalmamış, Batı siyaseti ve toplumu ile ilgili konular da tematik sıralamalarda başı çekmiştir. Özellikle, Gazze'deki savaş sadece bir haberle yer alırken, antisemitizm, İsraili rehinelere ve İsraili kayıplar gibi konular, o dönemde Gazze'de yaşanan insani krize rağmen çok daha fazla yer almıştır. Aynı dönemde Rusya-Ukrayna savaşının haberlerin %6,06'sını oluşturmasına kıyasla, Gazze'deki çatışma büyük ölçüde yetersiz haberleştirildi. Bu durum, NewsGPT'nin Küresel Kuzey'deki acı ve çatışmalara Küresel Güney'dekine göre nasıl öncelik verdiğini ortaya koymaktadır.

Kaynak Doğrulama ve İntihal Bulguları

Analizin ikinci aşamasında, örneklemden 99 siyasi haberden rastgele seçilen 35 makalenin orijinal kaynakları bulunmaya çalışılmıştır. Bu adımın atılmasının nedeni, NewsGPT platformunda görünür bir kaynak atfının olmamasıdır: makaleler bir başlık ve AI tarafından oluşturulan bir resimle yayınlanmaktadır, ancak yazar adı veya kaynak belirtilmemektedir.

Orijinal kaynakları belirlemek için iki araç kullanılmıştır:

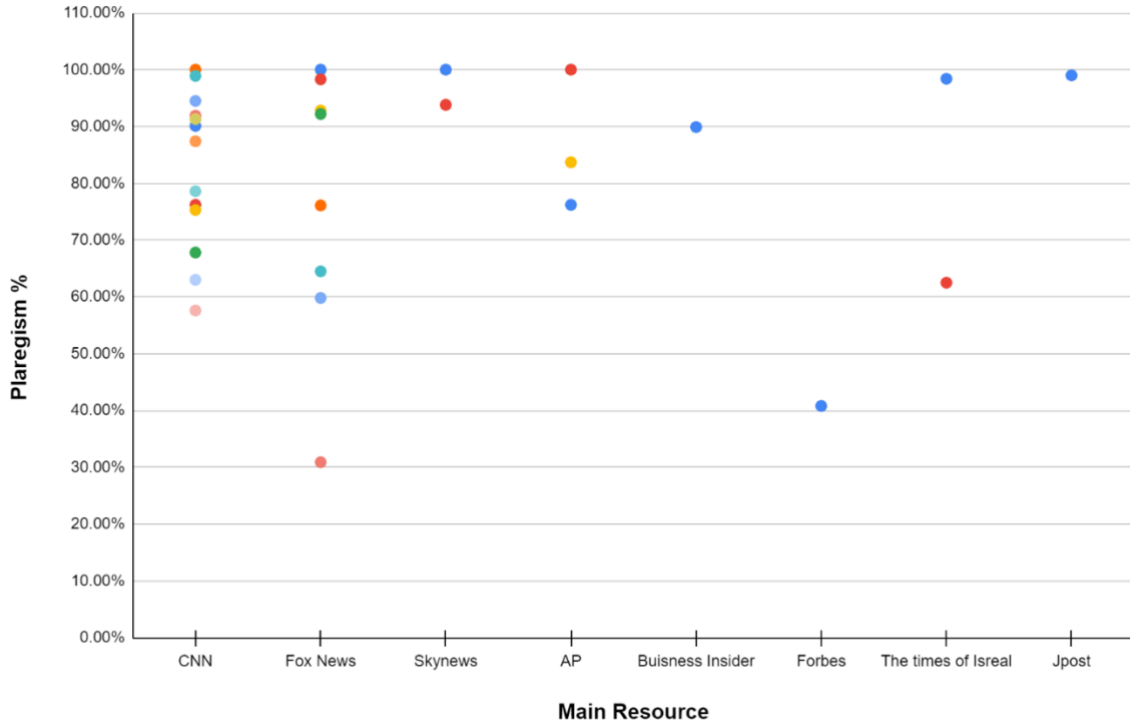
1. CopyLeaks, yapay zekâ destekli bir intihal tespit platformu (premium sürüm), metinlerin örtüşme oranını ölçmek ve yapay zekâ tarafından yazılmış içerik ile insan tarafından yazılmış içerik arasındaki farkları kontrol etmek için.
2. Gelişmiş Google Arama, tarih filtreleri ve anahtar kelimeler kullanarak NewsGPT sürümlerinden önce yayınlanan eşleşen haberleri bulmak için.

Şekil 2. Kullanılan orijinal kaynaklar

- Örneklemdaki makalelerin %42,9'u CNN'den alınmıştır.
- %25,7'si Fox News'ten alınmıştır.
- %8,6'sı Associated Press (AP) kaynaklıdır.
- %5,7'si The Times of Israel'den alınmıştır.

Yukarıdaki grafikte gösterildiği gibi, CNN ve Fox News tespit edilen tüm kaynakların %68,6'sını oluşturmaktadır. Önemli olan, hiçbir makalenin Küresel Güney'de bulunan medya kuruluşlarına kadar izlenememesidir. Orijinal kaynakları gösteren grafikte gösterilen sonuçlar, Şekil 3'te sunulan CopyLeaks aracı tarafından belirlenen intihal yüzdeleriyle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde doğru bir şekilde anlaşılabilir.

Şekil 3. Orijinal kaynaklar ve intihal oranları arasındaki ilişki

Orijinal çalışmadaki Şekil 3, analiz edilen 35 makalenin her biri için intihal puanlarını göstermektedir.

- 35 makalenin 8'inde (~%22,8) intihal puanları %100'e yakındı, bu da neredeyse kelimesi kelimesine kopyalama olduğunu gösteriyor.
- 35 makalenin 33'ünde (~%94,2) intihal puanları %50'yi aşıyordu.
- Gözlemlenen en düşük intihal puanı %30 civarındaydı.

Şekil 3'teki her nokta bir makaleyi temsil etmektedir. Bu puanlar, birçok durumda yapay zekanın kaynağını önemli ölçüde yeniden ifade etmediğini veya yorumlamadığını, sadece aynı içeriği yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Neredeyse tamamen örtüşen makaleler, orijinalerin özetleri veya basitleştirilmiş yeniden yazımları olarak işlev görüyor gibi görünmektedir. Her makalenin tek bir kaynağa dayandığını doğrulamak zor olsa da yüksek intihal oranları, her haberin tek bir ana kaynağa dayandığını göstermektedir. Bu durumlarda, yapay zekânın rolü gazetecilik sentezi veya yorumlamadan ziyade metin dönüştürmeyle sınırlı görünmektedir.

İntihal ve Anlatı Aktarımı Örnekleri

Örnek 1

NewsGPT

Fox News

Fox News'in hava koşulları, yüzer iskele inşaatı ve Gazze yardımları ile ilgili bir makalesi, NewsGPT tarafından neredeyse aynı ifadelerle yeniden yayınlandı ve aşağıdaki gibi anahtar terimler tekrarlandı:

- "Hava değişiklikleri"
- "Yüzer iskele"
- "Gazze yardımı"

Örnek 2

NewsGPT

The Jerusalem Post

Tony Ödülleri'nde Yahudilerin temsiline ilişkin başka bir makale, NewsGPT tarafından yapısı farklı ancak aynı anlatıyı koruyan bir başlıkla yayınlandı:

- Jerusalem Post: "[Antisemitizm ve Tony adaylıkları hakkında başlık]"
- NewsGPT: "[Farklı sözdizimi, ancak aynı anlam: 'Artan antisemitizme rağmen, Yahudi sanatçılar Tony adaylıklarında başı çekiyor']"

Her iki durumda da yapay zekâ sistemi, orijinal yayınların tonunu, anahtar kelimelerini ve çerçevesini korumuştur. Bu bulgular, NewsGPT modelinin, kaynak yayın organının ideolojik ve editoryal duruşunu ister örtük ister açık bir şekilde olsun büyük ölçüde miras aldığını göstermektedir.

Sonuç ve Temel Bulgular

Bu araştırma, her biri nitel içerik analizi yaklaşımıyla ele alınan dört temel soruya odaklanmıştır:

1. AI teknolojileri tarafsız haberler üretebilir mi?
2. NewsGPT platformunda yapay zekâ tabanlı haberler nasıl oluşturulur?
3. Platform dengeli bir coğrafi kapsama sağlıyor mu?
4. Yapay zekâ tabanlı haber ürünleri post-hakikat çağında ne gibi bir değer katıyor?

Bulgular, NewsGPT'de yapay zekâ tarafından üretilen haberlerin (bu çalışmada yapay zekâ kaynaklı haberler olarak adlandırılmıştır) büyük ölçüde ana akım Kuzey kaynaklarından, özellikle CNN ve Fox News'ten alınan mevcut içeriklere dayandığını göstermektedir. Küresel Kuzey kaynaklarına bu kadar fazla güvenilmesi, Küresel Güney'in bakış açılarını ve anlatılarını "güvenilir" kaynaklar havuzundan dışlayarak sistematik bir önyargı yaratmaktadır.

Kaynak materyalindeki bu çarpıklık, aşağıdakileri açıkça etkilemiştir:

- Kapsamın coğrafi dağılımı (ABD %68,7 ile ezici bir çoğunlukla birinci sırada yer alırken, onu Almanya, Rusya ve Ukrayna izlemektedir) ve
- Konu seçimi, protestolar, Trump ve ABD seçimleri ilk üç temayı oluşturmaktadır. Bunlar, küresel kuzeyde gerçekleşen olaylardır.

Çalışmanın yapıldığı dönemde Gazze'de yaşanan insani felakete rağmen, bölge yalnızca bir makalede yer almıştır. Buna karşılık, Holokost (%8,08) ve Rusya-Ukrayna savaşı (%6,06) gibi temalar daha sürekli ilgi görmüştür. Dolayısıyla, haber kapsamı, Küresel Güney'de devam eden krizler karşısında Kuzey'in yaşadığı acıların açıkça önceliklendirildiğini yansıtmaktadır.

Üretim Sürecinin Değerlendirilmesi

İçerik analizi, CopyLeaks tarafından işaretlendiği üzere, yüksek oranda intihal vakalarını da ortaya koymuştur:

- Örneklemin %94,2'si, belirlenen kaynaklarla %50'nin üzerinde metinsel benzerlik göstermektedir.
- Makalelerin %22,8'i, başka bir yayın organının içeriğinin neredeyse tamamen kopyasıdır.

NewsGPT, her makalede özgünlük iddiasında açıkça bulunmasa da tamamen yapay zekâ ile üretilmiş bir haber modeli olarak sunulması, içerikleri yalnızca yeniden ifade etmediği, bizzat ürettiği anlamına gelmektedir. Ancak bu sonuçlar, dil modelinin henüz kaynak üçlemesi, analiz ve araştırmacı derinlik içeren, gazetecilik niteliğinde metinleri bağımsız şekilde üretebilme kapasitesine sahip olmadığını göstermektedir. Bu durum, özellikle nüans, bağlam ve farklı kaynaklara dayalı bilgi gerektiren siyasi haberlerde, modelin mevcut haliyle insan gazetecilerin yerini alabilme becerisine dair ciddi şüpheler doğurmaktadır.

Post-Truth Çağında Yapay Zekâ Kaynaklı Haber

Post-truth çağında gazetecilik için en büyük endişelerden biri, kaynakların şeffaf olmamasıdır. NewsGPT, ürettiği içeriklerin kaynaklarını listelememektedir. Bu şeffaflık eksikliği, sosyal medyadaki dezenformasyonun temel özelliklerinden birine benzemektedir: anonim ya da doğrulanamayan köken. Platform her ne kadar çıktısını “Unhuman Truth” (insan olmayan gerçek) olarak markalasa da burada elde edilen sonuçlar bunun hesap verebilirlikten yoksun yeniden kullanılmış içeriklere daha çok benzediğini göstermektedir. Zaten dezenformasyonla kuşatılmış bir bağlamda, kaynakların belirtilmemesi onu yeniden tesis etmek yerine kamusal güveni zedeler ve hakikatin aşınmasına katkıda bulunur.

Sonuç Değerlendirmesi

Bu çalışma, yapay zekâ ve gazetecilikteki yeni bir gelişmeyi – tamamen yapay zekâ tarafından üretilen haberleri – incelemeyi amaçlamıştır. Geniş bir ilgili literatür taraması yapılmış ve NewsGPT’nin editoryal yapısını ve etik iddialarını değerlendirmek için gündem belirleme ve hakikat sonrası kuramları uygulanmıştır.

NewsGPT’nin kurucusu Alan Levy, yapay zekâyı “bilgisi olmayan zeki bir çocuğa” benzetmektedir; bu çocuğun güvenilir içeriklerle beslenmesi gerekir. Ancak bu örnekteki yapay zekâ modeli, çeşitli veya uluslararası kaynaklar arasında arama yapmamış; ağırlıklı olarak ABD medyasından içerik çekmiştir. Üstelik bu kaynaklar gazetecilik titizliğiyle işlenmemiştir. CopyLeaks analizine göre, makalelerin çoğu doğrudan metinsel alıntılar içermekte, sınırlı düzeyde yeniden yazma veya özgün yapılandırma yapılmaktadır.

Yapay Zekâ Gazeteci Olabilir mi?

Bu çalışma, bu soruya kesin bir yanıt sunamamaktadır. Ancak NewsGPT’nin mevcut modelinin henüz bu nitelikleri taşımadığını güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Platformun makaleleri, özellikle üslup ve çerçeveleme bakımından, kaynaklarının dilini ve anlatisini büyük ölçüde yansıtmaktadır; gerçek gazeteciliğin ayırt edici niteliği olan eleştirel sorgulamanın ise izine rastlanmamaktadır.

Konular dahi dar bir coğrafi ve tematik alanı yansıtmaktadır:

- Bölgesel kapsamada ABD (%68,7) baskın konumdadır.
- Seçimler, Trump ve Holokost gibi Kuzey’e özgü konular, haberlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır.
- Gazze, aktif ve yıkıcı bir çatışmaya sahne olmasına rağmen, yalnızca bir kez anılmıştır.

Gündem belirleme teorisi uygulanacak olursa, NewsGPT’nin editoryal tercihleriyle Küresel Kuzey’i önceliklendirmekte olduğu görülmektedir. Algılanan önem, maruz kalma sıklığıyla ilişkili olduğundan, bu platformun okurları esas olarak Kuzey meseleleriyle ilgilenmeye yönlendirilmektedir—ve bu durum, enformasyonel silo etkisini pekiştirmektedir.

Gazetecilikte Yapay Zeka’nın Rolü: Fırsatlar ve Sınırlılıklar

Yapay zekâ gazeteciliğe önemli avantajlar sunmaktadır:

- İçerik üretimini hızlandırma
- Rutin görevleri otomatikleştirme
- Multimedya içeriklerini doğrulama
- Doğruluk kontrolü süreçlerine yardımcı olma

Bu güçlü yönler önceki araştırmalarda iyi bir şekilde belgelenmiştir. Hakikat sonrası bir ortamda, doğrulamayı ve hızı artıran araçlar son derece değerli olabilir. Ancak bu çalışma, editoryal müdahale olmaksızın yapay zekâya tamamen güvenmenin hâlâ riskli olduğunu göstermektedir. Mevcut formuyla NewsGPT, özgün gazetecilik üretmemiştir. Ortalama intihal oranı %60'ı aşmış ve yayımlanan makalelerde çok kaynaklı doğrulama ya da bağlamsal çerçeveleme gibi gazetecilik pratiklerine dair herhangi bir kanıt bulunmamıştır. Gazetecilik yalnızca ne söylediğinizle değil, oraya nasıl vardığınızla ilgilidir—süreç, sonuç kadar önemlidir. Görünür bir kaynak göstermeden üretilmiş yapay zekâ içerikleri bu standardın gerisinde kalmaktadır. Yapay zekâ modelinin kendi kendini düzeltme özelliği—okuyucuların bir haberin “sahte” mi “gerçek” mi olduğuna dair oy kullanması—bu sorunu çözmemektedir. Bu geri bildirim, özellikle koordineli kampanyalar veya diğer yapay zekâ araçları tarafından manipülasyona açıktır ve gerçeğin ne olduğunu belirlemeye yönelik güvenilir bir mekanizmadan yoksundur.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu vaka çalışması, NewsGPT platformunun erken bir anlık görüntüsüyle sınırlı olduğundan, gelecekteki araştırmaların şu hedeflere yönelmesi önemlidir:

- *Sahte Haber Üretimini Araştırmak*
Modelin, üretici yapay zekâda bilinen bir sorun olan “halüsinasyon” ya da olgu uydurma eğilimi gösterip göstermediğinin değerlendirilmesi gerekmektedir.
- *Çalışma Süresini Genişletmek*
On günlük bir örneklem sınırlılık arz etmektedir. Daha uzun vadeli bir analiz, daha sağlam desenler sunabilecektir.
- *Yapay Zekâ Tarafından Üretilmiş Görselleri Analiz Etmek*
NewsGPT, yapay zekâ ile üretilmiş görseller kullanmaktadır. Görsel komutları (prompt'lar) nasıl oluşturulmaktadır? Hangi anlatıları pekiştirmektedir?
- *Diğer Yapay Zekâ-Doğumlu Modellerle Karşılaştırmak*
Channel 1 yayına başladığında, editoryal yapısı, değerleri ve yapay zekâ yetkinliklerinin karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi kıymetli olacaktır.

Kaynakça

Abuhamad, A. (2024). *Algorithmography: Intersections of truth, authenticity, and representation of AI-generated visual content in journalism*.

- AI Fast Cash. (2023, 13 Aralık). Channel 1's AI news anchors. [Video]. YouTube. Erişim adresi <https://www.youtube.com/watch?v=ecHioH8fawE>
- Ali, W., & Hassoun, M. (2019). Artificial intelligence and automated journalism: Contemporary challenges and new opportunities. *International Journal of Media, Journalism and Mass Communications*, 5(1), 40-49.
- Andersson, U., & Wiik, J. (2013). Journalism meets management: Changing leadership in Swedish news organizations. *Journalism Practice*, 7(6), 705-719. <https://doi.org/10.1080/17512786.2013.790612>
- Araujo, T., Brosius, A., Goldberg, A. C., Möller, J., & de Vreese, C. (2023). Humans vs. AI: the role of trust, political attitudes, and individual characteristics on perceptions about automated decision making across Europe. *International Journal of Communication*, 17, 28.
- Babbie, E. (2014). *The practice of social research* (14. basım.). Cengage Learning Custom Publishing.
- Buckett, C., & Yaseen, M. (2023, Temmuz). *Generating change: A global survey of what news organisations are doing with AI*. JournalismAI. Erişim adresi <https://www.journalismai.info/research/2023-generating-change>
- Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). Framing theory. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 103-126. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>
- Cover. (2024, 23 Nisan). *AI in journalism: A deep dive into News GPT*. Erişim adresi <https://www.cover.co.za/podcasts/ai-in-journalism-a-deep-dive-into-news-gpt>
- Lee, S., Nah, S., Chung, D. S., & Kim, J. (2020). Predicting AI news credibility: Communicative or social capital or both? *Communication Studies*. <https://doi.org/10.1080/10510974.2020.1779769>
- Maxwell, M., & Sebastián, V. (2007). The agenda-setting theory. *Cuadernos de Información*, 20, 44-50. Erişim adresi <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=97120369004>
- McIntyre, L. (2022). *Post-truth* (Çev. H. Abu Jabr). Mana Publishing and Distribution.
- Michailidou, A., & Trenz, H.-J. (2021). Rethinking journalism standards in the era of post-truth politics: From truth keepers to truth mediators. *Media, Culture & Society*, 43(7), 1340-1349. <https://doi.org/10.1177/01634437211040669>
- Milosavljević, M., & Vobič, I. (2019). Human still in the loop. *Digital Journalism*. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1601576>
- Monti, M. (2019). Automated journalism and freedom of information: Ethical and juridical problems related to AI in the press field. *Journal of Media Law and Ethics*, 1, 1-15.
- Moran, R. E., & Shaikh, S. J. (2022). Robots in the news and newsrooms: Unpacking meta-journalistic discourse on the use of artificial intelligence in journalism. *Digital Journalism*, 10(10), 1756-1774. <https://doi.org/10.1080/21670811.2022.2085129>
- Noain-Sánchez, A. (2022). Addressing the impact of artificial intelligence on journalism: The perception of experts, journalists and academics. *Communication & Society*, 35(3), 105-121. <https://doi.org/10.15581/003.35.3.105-121>
- Opdahl, A., Tessem, B., Nguyen, D. T., Motta, E., Setty, V., Throndsen, E., Tverberg, A., & Trattner, C. (2023). Trustworthy journalism through AI. *Data & Knowledge Engineering*, 146, 102182. <https://doi.org/10.1016/j.datak.2023.102182>

- Peña-Fernández, S., Meso-Ayerdi, K., Larrondo-Ureta, A., & Díaz-Noci, J. (2023). Without journalists, there is no journalism: The social dimension of generative artificial intelligence in the media. *Profesional de la Información*, 32(2), e320227. <https://doi.org/10.3145/epi.2023.mar.27>
- Pew Research Center. (2008, 15 Eylül). *McCain vs. Obama on the web*. Erişim adresi <https://www.pewresearch.org/journalism/2008/09/15/mccain-vs-obama-on-the-web/>
- Reuters Institute for the Study of Journalism. (2023, 23 Mart). *Is ChatGPT a threat or an opportunity for journalism? Five AI experts weigh in*. Erişim adresi <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/news/chatgpt-threat-or-opportunity-journalism-five-ai-experts-weigh>
- Reuters Institute for the Study of Journalism. (2023). *AI and journalism: What's next?* Erişim adresi <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/news/ai-and-journalism-whats-next>
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2002). *Artificial intelligence: A modern approach* (2. basım). Prentice Hall.
- Sato, M., & Roth, E. (2023, 25 Ocak). *CNET found errors in more than half of its AI-written stories*. The Verge. Erişim adresi <https://www.theverge.com/2023/1/25/23571082/cnet-ai-written-stories-errors-corrections-red-ventures>
- Toff, B., & Simon, F. M. (2023). "Or they could just not use it?": The paradox of AI disclosure for audience trust in news." *SocArXiv*. <https://doi.org/10.31235/osf.io/3b9p8>
- White, D. M. (1950). The "gate keeper": A case study in the selection of news. *Journalism Quarterly*, 27(4), 383–390. <https://doi.org/10.1177/107769905002700403>
- Wu, Y. (2019). Is automated journalistic writing less biased? An experimental test of auto-written and human-written news stories. *Journalism Practice*, 14(8), 994–1010. <https://doi.org/10.1080/17512786.2019.1682940>
- Wu, D. (2023, 31 Ağustos). Gannett halts AI-written sports recaps after readers mocked the stories. *The Washington Post*. Erişim adresi <https://www.washingtonpost.com/nation/2023/08/31/gannett-ai-written-stories-high-school-sports/>

Âdem Kotan*

X (eski adıyla Twitter) / Etiketlerinde Göçmen Karşıtı Söylemin Yayılımı: Yakılarak Öldürülen Maden İşçisi Vezir Mohammad Nourtani Vakası Üzerine Sosyal Ağ ve Medya Söylem Analizi

Özet

Bu çalışma, dijital medya ortamlarında bilgi düzensizliklerinin nasıl üretildiğini ve yayıldığını, özel olarak göçmen karşıtı söylemler bağlamında ele almaktadır. Araştırmanın odak noktası, Zonguldak'ta bir kaçak maden ocağında yakılarak öldürülen Afgan göçmen işçi Vezir Mohammad Nourtani'nin ölümünün ardından X'te (eski adıyla Twitter'da) gelişen söylemler ve dezenformasyon pratikleridir. Çalışma, 10–17 Nisan 2025 tarihleri arasında olayla ilişkili etiketler (#Nourtani, #Sessizİstila, #Zonguldak) kullanılarak toplanan X paylaşımlarını incelemektedir. Araştırmada yöntem olarak sosyal ağ analizi ile medya söylem analizi bir arada kullanılmıştır. Böylece hem dijital yayılım haritası çıkarılmış hem de dezenformasyon içeren içeriklerdeki temalar (örneğin "sessiz istila", "organ mafyası", "kamu düzeni tehdidi") ve anlatı stratejileri analiz edilmiştir. Ayrıca geleneksel medya haberlerinin başlık ve vurguları da incelenerek, sosyal medya ile basılı medya arasındaki etkileşim ortaya konmuştur. Bulgular, X söyleminin iki yankı odasına bölündüğünü göstermektedir: İnsan hakları temelli adalet çağrıları yapan kullanıcılar ile göçmen karşıtı içerikler paylaşan, çoğunlukla anonim veya ideolojik motivasyonlu kullanıcı grupları. Bu bağlamda dezenformasyonun hızlı yayıldığı, bağlamından kopuk iddiaların politik amaçlarla kullanıldığı görülmüştür. Sonuç olarak, dijital medya ortamlarında bilgi düzensizliklerinin hem yapısal hem de anlatı temelli boyutlarıyla ele alınması gerektiği ve bu alanda dirençlilik stratejilerinin geliştirilmesinin toplumsal açıdan kritik önem taşıdığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Bilgi düzensizliği, göçmen karşıtlığı, sosyal ağ analizi, dezenformasyon, medya söylemi, X (eski adıyla Twitter), Vezir Mohammad Nourtani

* T.C. Sağlık Bakanlığı

Giriş

Dijital medya çağında bilgiye erişim hızlanırken, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin de benzeri görülmemiş ölçüde yaygınlaştığı bir “bilgi düzensizliği” ortamı ortaya çıkmıştır. Özellikle sosyal ağlar, mülteci ve göçmenlere yönelik dezenformasyon ile nefret söylemlerinin kolayca dolaşıma girdiği mecralar hâline gelmiştir (Uysal, S., 2022, s. 118). Bu tür içerikler toplumda bir nefret döngüsü yaratmakta; tekrar tekrar üretilerek kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Göçmen karşıtı sahte haberler ve söylentiler, hâlihazırda hassas bir konu olan göç tartışmalarını zehirleyerek yabancı düşmanlığını artırmaktadır (Sunar, 2020, s. 42). Bu bağlamda Zonguldak’ta yasadışı bir maden ocağında Afgan göçmen işçi Vezir Mohammad Nourtani’nin yakılarak öldürülmesi olayı, dijital medyada nasıl ele alındığı açısından da incelenmelidir. Bu trajedi, sosyal medyada hem bilgi düzensizliğinin çeşitli biçimlerini hem de yükselen göçmen karşıtı söylemi somut olarak gözler önüne sermiştir.

Nourtani’nin katledilmesinin ardından X platformunda farklı kesimler olaya dair yoğun paylaşımlar yapmış, olayın anlatısı dijital ortamda birbirinden oldukça farklı söylemlerle şekillenmiştir. Bir yanda göçmen karşıtı gruplar olayı kendi bakış açılarıyla çerçevelerken, diğer yanda insan hakları savunucuları ve gazeteciler adalet talebiyle seslerini duyurmaya çalışmıştır. Bu süreç, dijital medyada bilginin nasıl manipüle edilebildiğini ve göçmen karşıtı söylemlerin ne denli güç kazandığını göstermektedir. Raporun ilerleyen bölümlerinde, bu olay ekseninde gelişen dijital söylemleri derinlemesine analiz edilerek hem bilgi düzensizliğinin boyutları hem de göçmen karşıtı anlatı kalıpları ortaya konulacaktır. Öncelikle kavramsal çerçeve çizilecek; ardından 10–17 Nisan 2025 tarihleri arasında X’teki (eski adıyla Twitter) ilgili paylaşımların sosyal ağ analizi, söylem analizi ve medya karşılaştırması sonuçları sunulacaktır. Son olarak, bulgular ışığında bilgi düzensizliği ile mücadeleye yönelik çözüm önerilerine değinilecektir. Bu çok yönlü inceleme, dijital medyada benzeri olayların gelecekte nasıl ele alınabileceğine dair önemli ipuçları sağlayacaktır.

1. Kuramsal Arka Plan

Bilgi Düzensizliği: Mezenformasyon, Dezenformasyon, Malenformasyon

Claire Wardle ve Hossein Derakhshan (2017) bilgi düzensizliğini üç temel kategoriyle açıklar: mezenformasyon, dezenformasyon ve malenformasyon. Bu sınıflamada esas ayırım, bilginin yanlış olup olmadığı ve yayılma niyetidir. Tanımlara göre, mezenformasyon “yanlış olan ancak kasit olmaksızın paylaşılan bilgi” anlamına gelmektedir, gerçeği yansıtmayan bir bilginin, zarar verme amacı gütmeyen, hata sonucu veya bilinçsizce yayılmasıdır. Buna karşın dezenformasyon, “bilinçli olarak yanlış bilgi üretilmesi ve yayılması, genellikle bir kişi, grup veya ülkeye zarar vermek amacıyla yapılan bilgi çarpıtması” şeklinde tanımlanmaktadır. Dezenformasyonda bilgi kasıtlı olarak sahteleştirilir ya da bağlamından koparılarak kötü niyetle sunulur. Üçüncü kategori olan malenformasyon ise “gerçeğe dayanan, ancak zarara yol açmak amacıyla ifşa edilen veya sızdırılan bilgi” anlamına gelmektedir. Örneğin özel bir bilgi veya görüntünün ifşa edilerek hedef kişiye zarar verilmesi malenformasyona girer. Bu çerçevede mezenformasyon ile dezenformasyon arasındaki fark, yanıltıcı bilginin istemeden mi yoksa kasıtlı mı yayıldığıdır. Dezenformasyon ve malenformasyon ise ikisi de kasıtlı zarar verme niyeti taşısa da malenformasyonda içeriğin temelde doğru olmasıyla ayrılmaktadır.

Bilgi düzensizliği kapsamında "fake news (sahte haber)" gibi popüler ancak muğlak kavramlar yerine bu ayrımların yapılması önemlidir, zira her yanlış bilginin kökeni ve etkisi farklıdır. İnceleme konumuz olan sosyal medya tartışmalarında da bu üç kategoriye giren unsurlar gözlenebilir. Örneğin, olaya dair dolaşıma giren yanlış iddialar, misenformasyon boyutunda (paylaşanın kasıtlı olmadan aktardığı eksik/yanlış bilgiler) olabileceği gibi; kasıtlı olarak çarpıtılmış söylemler dezenformasyon örneği teşkil edebilir. Ayrıca, olayın tetiklediği duygusal atmosferde, gerçek bazı bilgilerin zarar verme amacıyla abartılıp kullanılması (örneğin sanıkların etnik kimliği üzerinden nefret körüklemek) malinformasyon etkisi yaratabilir. Bu nedenle, Nourtani olayı etrafındaki dijital söylemleri değerlendirirken, içerdikleri bilgi düzensizliği türlerini de göz önünde bulundurmamak gerekecektir.

Göçmen Karşıtı Söylemler: Yaygın Anlatı Kalıpları

Son yıllarda Türkiye’de ve dünyada göçmenlere yönelik olumsuz söylemler belirgin bir artış göstermiştir. Sosyal medyada yayılan bu göçmen karşıtı anlatıların belirli kalıp temaları bulunmaktadır. Başlıca yaygın temaları şöyle özetleyebiliriz:

"Sessiz İstila" (Demografik Tehdit): Göçmen karşıtı grupların sıkça dile getirdiği bu komplo anlatısına göre Türkiye gizli bir istila ile karşı karşıyadır. Özellikle Suriyeli ve Afgan sığınmacıların ülkeye kitlesel akını, "stratejik bir göç mühendisliği" projesi olarak çerçevelenir ve Türk toplumunun demografik yapısını bozmayı hedeflediği iddia edilmektedir. Sessiz istila söylemi, Avrupa’daki aşırı sağ çevrelerden ithal edilmiş bir yalan olup Türkiye’deki ırkçı söylemlerde kendine yer bulmuştur. Bu anlatıda göçmenler, gizlice ülkeyi ele geçiren bir düşman gibi sunulur; istilaya uğrayan taraf ise yerli halktır. Örneğin, Zafer Partisi gibi siyasi figürler bu söylemi benimseyerek "sessiz istila Türk milletinin parası ile finanse ediliyor" ve ülkeye "ağır ekonomik yük" bindiriyor diyerek toplumsal korku yaratmaya çalışmıştır.

Kamu Düzeni ve Güvenlik Tehdidi: Bu temada göçmenler suç ve asayiş sorunlarıyla özdeşleştirilir. Sığınmacıların kamu düzenini bozduğu, suç oranlarını artırdığı, terör ve taciz vakalarına karıştığı öne sürülür. Özellikle sosyal medyada tekil olaylar bağlamından kopararak bütün göçmenlere mal edilmekte, "ülke artık güvensiz hale geldi" söylemi işlenmektedir. Sessiz istila anlatısıyla da bağlantılı olarak burada göçmenler "içerideki düşman" şeklinde kodlanır. Yapılan analizler, çevrimiçi göçmen karşıtı içeriklerde "istila" ve "düşmanı püskürtme" gibi savaş söylemlerinin, bu güvenlik tehdidi anlatısının parçası olduğunu göstermektedir. Örneğin bir Twitter kullanıcısı, Nourtani olayı sonrasında "Kaçak göçmenler yüzünden yeraltı madenlerimiz bile güvensiz hale geldi" diyerek göçmenleri suç kaynağı olarak göstermiştir. Bu şekilde trajik bir olay bile göçmen varlığının tehlike olduğu şeklinde çerçevelenebilmektedir.

Ekonomik Yük ve Haksız Rekabet: Bir diğer yaygın söylem, göçmenlerin ülke ekonomisine aşırı yük bindirdiği iddiasıdır. Bu anlatıda göre sığınmacılar devletin kaynaklarını tüketmekte, sosyal yardımlardan haksız pay almakta ve iş piyasasında haksız rekabete yol açmaktadır. Özellikle yüksek enflasyon ve işsizlik ortamında, halkın geçim sıkıntısıyla göçmenlerin varlığı ilişkilendirilerek "bizim gençlerimiz işsiz gezerken onlar ucuz işgücüyle çalışıyor" gibi tepkiler gözlenir. Ülkedeki ekonomik krizin sorumlusu olarak göçmenleri hedef gösteren politikacılar da olmuştur. Örneğin Zafer Partisi

söylemlerinde sığınmacıların Türk ekonomisine “tarihinin en ağır krizlerinden birini yaşatacak kadar yük bindirdiği” öne sürülmektedir Nourtani olayı sonrasında da bazı paylaşımlar, “kaçak ocaklarda ucuza yabancı çalıştırıldığı için Türk işçisi iş bulamıyor” minvalinde ekonomik haksızlık vurgusu yapmıştır.

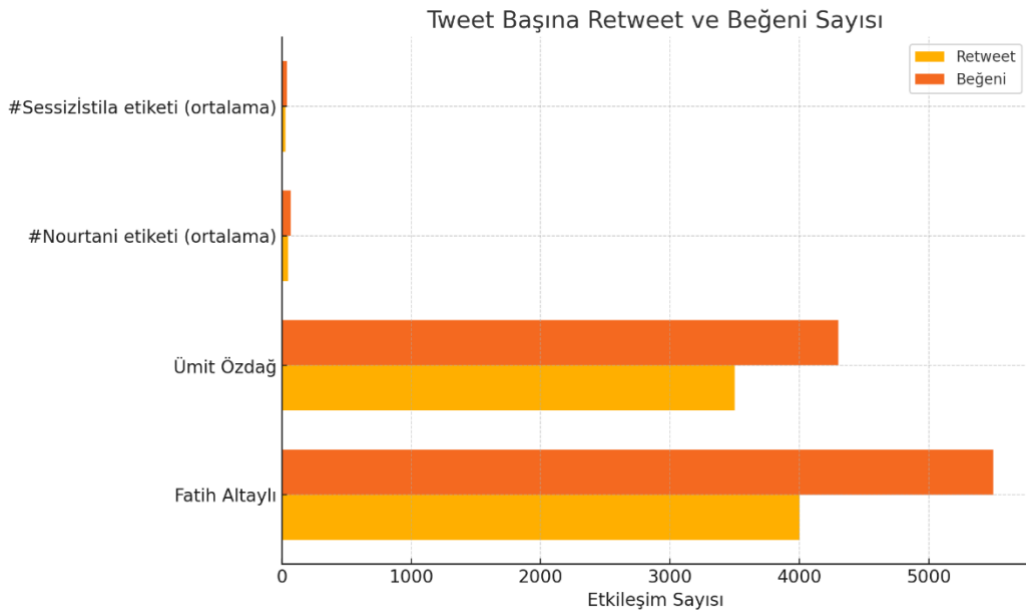
Adaletsizlik ve Kurumsal Çifte Standart: Bu tema, hukuk ve adalet mekanizmalarının göçmenlere farklı muamele ettiğini iddia eden söylemleri içerir. İki yönlü görülebilir: Göçmen karşıtları, devletin “kendi vatandaşını ikinci plana atıp göçmenlere ayrıcalık tanıdığını” öne sürebilir. Örneğin sosyal medyada sıkça dolaşan asılsız iddialarda, sığınmacılara maaş bağlandığı, üniversiteye sınavsız girdikleri gibi söylemler yer alır. Öte yandan, insan hakları savunucuları ise göçmenlerin adalet mekanizmalarında dezavantajlı olduğunu vurgular. Nourtani davasında verilen cezanın düşüklüğü de bu kapsamda “kurumsal bir çifte standart” eleştirisine yol açmıştır.

“Bir Türk vatandaşı öldürülseydi bu ceza bu kadar az olmazdı” veya “Göçmen öldü diye dava örtbas ediliyor” şeklinde tepkiler görülmüştür. Gerçekten de davanın sonucunda sanıkların sadece 5 yıl 8 ay ceza alması, sosyal medyada “adalet yerini bulmadı” yorumlarını doğurmuştur. Bu çifte standart söylemi, adalet duygusu üzerinden kamu otoritesine duyulan güvensizlikle birleşerek güçlü bir karşı anlatı oluşturur.

Yukarıdaki kalıplar, Türkiye’deki göçmen karşıtı dijital söylemin sık başvurduğu temalardır. Genellikle dezenformasyonla desteklenen bu anlatılar, “sessiz istila yalanı” gibi temelsiz iddialarla kamuoyunu etkilemektedir. Örneğin, Türkiye’deki göçmen sayısının abartılı rakamlarla verilmesi, suç haberlerinin etnik kimlik vurgusuyla sunulması veya komplo teorileri (ör. “gizli anlaşmayla milyonlarca mülteci getirildi” iddiası) bu temaların yayılmasına hizmet etmektedir. Bu raporda inceleyeceğimiz Twitter söylemleri de bu kalıpların somut tezahürlerini barındırmaktadır. Kuramsal arka plan ışığında, şimdi yöntem ve veri toplama sürecine geçelim.

2. Yöntem

Bu araştırmada, 10–17 Nisan 2025 tarihleri arasında Twitter (X) platformunda Nourtani olayıyla ilişkili paylaşımlar derlenmiş ve çok yönlü bir analiz gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasında, olayla doğrudan bağlantılı olduğu tespit edilen üç ana etiket kullanıldı: #Nourtani, #Sessizistila ve #Zonguldak. Bu etiketler altında toplanan tweet’ler, Python tabanlı bir script aracılığıyla Twitter API’sinden çekilmiştir. Belirtilen 1 haftalık periyotta yaklaşık 8 bin tweet ve bu tweet’leri atan 5 bini aşkın kullanıcı veri seti kapsamına alınmıştır (retweet ve yanıtlar dahil).

Sosyal Ağ Analizi (SNA): Toplanan verideki kullanıcılar arası etkileşim ağını incelemek için sosyal ağ analizi yöntemi uygulandı. Özellikle retweet ilişkileri üzerinden bir ağ grafiği oluşturularak, etkileşim kümeleri ve aralarındaki bağlantılar haritalandı. Bu amaçla Gephi yazılımında modülerite algoritması kullanılarak kümelendirme analizi yapıldı. Böylece, hangi kullanıcı gruplarının birbirini daha çok retweet ettiği ve ağ içinde ayrıştığı ortaya çıkarıldı. Sonuçlar, iki ana kümenin varlığına işaret etti: biri göçmen karşıtı söylemlerin yoğunlaştığı bir küme, diğeri insan hakları odaklı söylemlerin hâkim olduğu bir küme (ayrıntıları bulgular bölümünde sunulacaktır).

Söylem Analizi: Nitel analiz yaklaşımıyla, tweet içerikleri tematik olarak kodlandı. Rastgele seçilen ve etkileşimi yüksek olan tweet'ler metinsel olarak incelenerek, kullanılan dil, öne çıkan temalar ve anlatı kalıpları belirlendi. Kodlama sürecinde "göçmen karşıtı", "hak temelli", "yanlış bilgi", "nefret söylemi" gibi kategoriler tanımlandı ve tweet'ler bu kategorilere göre sınıflandırıldı. Özellikle "sessiz istila", "kamu düzeni tehdidi", "adalet talebi" gibi tematik içeriklerin yaygınlığına bakıldı. Ayrıca, karşıt görüşteki tweet çiftleri (örneğin biri iddia, diğeri bu iddiayı çürüten yanıt) yan yana getirilip söylemsel farklılıklar analiz edildi.

Çapraz Medya Karşılaştırması: Sosyal medyadaki söylemin, geleneksel medya haberleriyle nasıl etkileşime girdiğini görmek amacıyla bir çapraz medya analizi yapıldı. Bunun için, Nourtani olayı hakkında aynı zaman aralığında yayınlanan ulusal ve yerel haberler tarandı. Özellikle olayın gazetelerde/haber sitelerinde hangi çerçeveye sunulduğu (örneğin "iş kazası" mı "cinayet" mi denildiği), manşet ve haber dilinin sosyal medyadaki söylemden farkları not edildi. Ardından, Twitter'daki kullanıcıların bu haberleri nasıl paylaşmış yorumladığı incelendi. Bu sayede, haber başlıklarının sosyal medyada yeniden çerçevelenmesi tespit edildi. Örneğin, ana akım bir haber sitesinin "Afgan işçinin ölümü davasında 'delil yok' kararı" başlıklı haberinin (r), Twitter kullanıcılarının "Afgan işçi katledildi ama mahkeme delil yok diyerek ceza vermedi" şeklinde öfkeyle paylaştığı

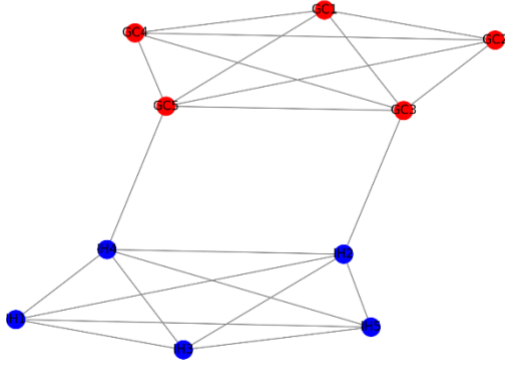
gözlemlendi. Bu tür örnekler, geleneksel medyadaki söylemin sosyal medya ortamında nasıl dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır.

Analiz boyunca, nicel ve nitel bulgular birlikte değerlendirildi. Tweet sıklıkları, etkileşim metrikleri gibi nicel veriler tablolarla özetlenirken; önemli tweet örnekleri ve alıntılar nitel bulguları desteklemek için kullanıldı. Aşağıdaki bölümde, elde edilen bulgular alt başlıklar halinde sunulacaktır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Sosyal Ağ Haritası: Kümeler ve Yankı Odaları

Twitter Retweet Ağı: Yankı Odaları Temsili

Yukarıda, 10–17 Nisan döneminde #Nourtani, #Sessizistila ve #Zonguldak etiketlerini kullanan hesaplar arasındaki retweet ağını gösteren bir sosyal ağ grafiği yer almaktadır. Grafikte iki ana küme dikkat çekmektedir: Kırmızı renkle gösterilen düğümler, büyük ölçüde göçmen karşıtı söylemde bulunan hesapları temsil ederken; mavi renkle gösterilen düğümler ise insan hakları odaklı söylemde bulunan hesapları temsil etmektedir. İki küme arasında yalnızca birkaç zayıf bağlantı (gri çizgiler) bulunduğu görülmektedir. Bu durum, her iki grubun da kendi içinde yoğun etkileşimli bir yankı odası (echo chamber) oluşturduğunu, ancak birbirleriyle sınırlı bir diyaloga girdiklerini göstermektedir.

Göçmen karşıtı küme, çoğunlukla #Sessizistila etiketini kullanan veya bu söylemi destekleyen hesaplardan oluşmaktadır. Bu kümenin içinde, belirli kanaat önderlerinin (örneğin göçmen karşıtı görüşleriyle bilinen bazı gazeteciler ve siyasetçiler) merkezi konumda olduğu tespit edilmiştir. Grafikte kırmızı küme içinde merkezde konumlanan düğümler, yüksek retweet alan ve bir nevi amplifikatör rolü oynayan hesaplardır. Nitekim veri analizinde en çok retweet edilen paylaşımların önemli bir kısmının Zafer Partisi yetkilileri veya destekçilerine ait olduğu görülmüştür. Bu kümede içerik büyük ölçüde grup içinde dolaşmakta, karşıt görüşlere neredeyse hiç yer verilmemektedir. Ağ haritasında kırmızı ve mavi kümeler arasındaki boşluk, bu ayrışmayı net biçimde ortaya koymaktadır.

İnsan hakları odaklı küme ise olaya farklı bir perspektiften yaklaşan hesapları barındırmaktadır. Bu kümede, mülteci hakları savunucuları, sol/sosyalist görüşlü aktivistler, bazı gazeteciler ve Nourtani ailesine destek veren kişiler bulunmaktadır. Mavi küme içinde de kendi önde gelen hesapları mevcuttur – örneğin tanınmış bir insan hakları avukatının tweet'i bu grup içinde defalarca

paylaşmıştır. Bu kümenin söylemleri, adalet talebi ve vicdani değerlere vurgu yapan içerikler etrafında yoğunlaşmıştır. Retweet ağı, mavi kümedeki kullanıcıların da daha çok birbirlerini retweet ettiklerini, göçmen karşıtı kullanıcılarla etkileşime pek girmediklerini ortaya koymaktadır. Yalnızca birkaç hesap (grafikte kırmızı ve mavi kümeleri birleştiren az sayıdaki çizgi bunun göstergesidir) iki grup arasında köprü işlevi görmüştür. Bu köprü hesaplar, genellikle gazeteciler veya her iki kesim tarafından takip edilen birkaç nötr hesaptır. Ancak genel olarak, sosyal medya tartışmasının iki ayrı yankı odasında paralel biçimde yürüdüğünü söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, sosyal ağ analizi platform algoritmalarının ve kullanıcı tercihinin yarattığı bir kutuplaşmayı açıkça yansıtmaktadır. Göçmen karşıtı ve destek yanlısı topluluklar, Twitter üzerinde ayrı kamplar halinde konumlanmış; her grup kendi söylemini pekiştiren paylaşımları dolaşıma sokmuştur. Bu bulgu, dijital kamusal alanda farklı görüşlerin birbirinden yalıtık biçimde var olabildiğini ve gerçek anlamda bir diyalog zemininin oluşmadığını göstermesi açısından kritiktir.

Tweet İçerik Analizi: Karşıt Söylem Örnekleri

Sosyal ağ haritasında ayrılan bu iki kümenin, içerik açısından da belirgin söylem farkları bulunmaktadır. Aşağıda iki karşıt görüş grubundan seçilmiş tweet örnekleri sunulmuş ve analiz edilmiştir:

Örnek Tweet (Göçmen Karşıtı Söylem): "Zonguldak'ta kaçak çalıştırılan bir Afgan, iş kazası geçirince patronları tarafından yakılmış. Ülkemizdeki Sessiz İstila her yerde! Kaçak göçmenler yüzünden yasa dışı işler aldı başını gidiyor, kamu düzeni kalmadı." – Bu tweet'te olay, sessiz istila anlatısına bağlanmış durumda. Yazar, Nourtani'yi birey olarak ele almaktan ziyade "kaçak Afgan" vurgusuyla kimlik boyutunu öne çıkarmış. Olayın nedeni olarak da göçmen varlığını adres gösteriyor. "Yasa dışı işler aldı başını gidiyor" ifadesi, göçmenleri suçla özdeşleştiren algıyı yansıtıyor. Bu söylem, güvenlik tehdidi temasının ve kısmen ekonomik haksızlık argümanının bir arada kullanıldığı tipik bir göçmen karşıtı tepkidir. Ayrıca "ülkemizde kamu düzeni kalmadı" sözü, sığınmacıların kaotik bir ortam yarattığı iddiasını perçinlemektedir.

Örnek Tweet (İnsan Hakları Odaklı Söylem): "Bir geyiği vursanız 4 yıl ceza alırsınız, bir insanı yakarak öldürüp 5 yıl 8 ay aldılar! Bu mudur adalet? Vezir Mohammad Nourtani'nin yaşamı bu kadar değersiz mi? Bu vahşete sessiz kalmayacağız. #Nourtani #Adalet" – Bu tweet ise tamamen zıt bir perspektifi temsil ediyor. Yazar, mahkeme kararının düşüklüğünü vurgulayarak adalet duygusuna hitap ediyor. Göçmen karşıtı ifadeler yerine "insan" vurgusu yaparak Nourtani'nin insanlığına, can değerine dikkat çekiyor. Ayrıca ceza hukukundan bir örnek vererek (geyik vurma cezası ile insan öldürme cezasını kıyaslayarak) adaletsizlik temasını güçlendirmiş. "Bu vahşete sessiz kalmayacağız" ifadesi de hem duygusal bir tepkiyi hem de kolektif bir eylem çağrısını içeriyor. Hashtag kullanımından (#Nourtani #Adalet) görülüyor ki, bu tür paylaşımlarda olay özelinde adalet arayışı öne çıkıyor. Bu tweet, kurumsal çifte standart anlatısının bir örneğidir; adalet sisteminin mülteci bir işçinin canını yeterince önemsemediği eleştirisini getiriyor.

Yukarıdaki örnekler, incelenen tweet’lerin uç iki kutbunu temsil etmektedir. Analiz edilen yüzlerce tweet arasında gri tonlar da vardır; ancak genel trend bu iki çerçeve etrafında yoğunlaşmaktadır. Göçmen karşıtı tweet’lerde sık geçen anahtar ifadeler arasında “sessiz istila”, “kaçak göçmen”, “suç/terör”, “hükümetin hatası” vb. bulunurken; insan hakları odaklı tweet’lerde “adalet”, “vahşet”, “insanlık”, “mülteci hakları” gibi kavramlar öne çıkmıştır. Özellikle “Bu vahşete sessiz kalmayacağız” sloganı, 12 Nisan’daki duruşma sonrası sosyal medyada küçük çaplı bir trend haline gelmiştir. Her iki taraf da kendi söylemini güçlendirmek için olayı sembolleştirme yoluna gitmiştir: Göçmen karşıtları için Nourtani olayı, “ülkenin düştüğü durumun” bir sembolüken; destekçiler için “adaletin tecelli etmediği” bir sembol haline gelmiştir.

Nicel Veriler: Etkileşim Oranları ve Hashtag Kullanımı

Nourtani olayı etrafındaki dijital tartışmanın yoğunluğunu ve özelliklerini nicel olarak anlamak için tweet frekansları, etkileşim metrikleri ve hashtag kullanım sıklıkları analiz edildi. 10–17 Nisan 2025 arasında toplanan tweet’lerin genel istatistikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Toplam tweet sayısı (orijinal tweet + retweet): 8.324
- Benzersiz kullanıcı sayısı: 5.210
- Tweet başına ortalama beğeni sayısı: 12.4
- Tweet başına ortalama retweet sayısı: 6.8

En çok etkileşim alan paylaşımlara baktığımızda, Fatih Altaylı gibi tanınmış bir gazetecinin “yatırı yok” diyerek cezaları eleştiren tweet’i ve Zafer Partisi genel başkanının olayı hükümeti eleştirmek için kullandığı tweet başı çekmiştir. Fatih Altaylı’nın tweet’i 4000’den fazla retweet alırken, Zafer Partisi cephesinden yapılan paylaşım ~3500 retweet almıştır. Bu iki zıt içerikli yüksek etkileşimli tweet, tartışmanın geniş kitlelere ulaştığını gösteriyor. Bunun sıra, doğrudan olayla ilgili adalet talep eden #Nourtani etiketi altındaki tweet’ler ortalama 50 civarında retweet alırken, #Sessizistila etiketi altındaki (ve olayı da içeren) tweet’ler ortalama 30 civarında retweet almıştır. Göçmen karşıtı tweet’lerin sayıca biraz daha az, fakat muhatap aldıkları kitlenin daha homojen olması nedeniyle etkileşim yoğunluğunun benzer düzeyde olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tablo, incelenen zaman aralığında en sık kullanılan etiketleri ve kaç tweet’te yer aldıklarını göstermektedir:

Tablo 1: 10–17 Nisan 2025 tarihlerinde en çok kullanılan etiketler ve ilgili tweet sayıları

Etiket	Tweet Sayısı
#Nourtani	5.200
#Sessizistila	4.700
#Zonguldak	3.900
#VezirMohammadNourtaniİçinAdalet	1.600
#Adalet	1.200

Tablo 1’den görüleceği üzere, #Nourtani etiketi en yaygın kullanılan etikettir ve 5200 tweet’te geçmiştir. Bu etiket, hem olay hakkında bilgi veren tarafsız paylaşımlarda hem de adalet talep eden içeriklerde kullanılmıştır. #Sessizİstila etiketi ise 4700 tweet ile ikinci sıradadır; bu da göçmen karşıtı çevrelerin olayı genel göçmen karşıtı söylemle ilişkilendirme çabasını göstermektedir. Nitekim #Sessizİstila etiketi, olayın haricinde de Türkiye’de yabancı karşıtı diskurun anahtar kelimesi haline gelmiştir. #Zonguldak etiketinin de 3900 tweet’te geçmesi, olayın yerel bağlamının ulusal tartışmada vurgulandığına işaret ediyor – özellikle “Zonguldak halkı tepkili” gibi çerçeveler bu etikete yansımıştır. Aktivist cenahın kullandığı #VezirMohammadNourtaniİçinAdalet etiketi 1600 civarı tweet’te görünmüş; bu, daha uzun ve spesifik bir etiket olduğu için nispeten sınırlı bir kullanım olsa da önemli bir kavramlaştırma çabasıdır (Nourtani için adalet isteme vurgusunu doğrudan hashtag’e taşımıştır). Son olarak #Adalet genel etiketi 1200 civarında tweet’te yer almıştır ki bu da olayın bir adalet sorunu olarak çerçevelenmesinin altını çizer. Bu veriler ışığında, göçmen karşıtı söylemin daha genel (#Sessizİstila gibi) ve daha popüler etiketler üzerinden yayılım gösterdiği; insan hakları odaklı söylemin ise olaya özgü (#Nourtani gibi) ve spesifik (#...İçinAdalet gibi) etiketlerle kendini ifade ettiği söylenebilir. Bu da stratejik bir farklılığa işaret eder: Göçmen karşıtları olayı mevcut büyük anlatılarının (sessiz istila, düzensiz göç) parçası kılarken, destekçiler olayı kendi başına özgün bir adalet mücadelesi olarak duyurmaya çalışmıştır.

Anlatı Temaları ve Yaygın Söylemler

Yukarıda kuramsal kısımda tartışılan göçmen karşıtı anlatı kalıplarının, Nourtani olayı tartışmalarında pratik karşılıklarını bulup bulmadığı incelendi. İçerik analizi, gerçekten de aynı temaların farklı biçimlerde tekrarlandığını ortaya koydu:

Sessiz İstila/Demografik Tehdit: Göçmen karşıtı tweet’lerin önemli bir kısmı, olayı daha büyük bir istila senaryosunun kanıtı gibi sunmuştur. “Afganlar dağ bayır her yere dolmuş, yakalacak ne olacak ki” gibi ifadelerle, kontrolsüz göçün ülkenin her köşesinde bu tür trajedilere yol açtığı iddia edilmiştir. Bazı kullanıcılar, olaydaki patronların suçunu bile ikinci plana itip asıl sorunun “bu kadar Afgan’ın burada ne işi var” olduğunu vurgulamıştır. Örneğin bir tweet’te “Düzensiz göç yüzünden memleketin dağı taşı kaçak işçi dolu, sonra böyle facialar yaşıyor” denilerek, sanki göçmenler olmasa bu olay hiç olmayacaktı gibi bir anlam çıkarılmıştır. Bu söylem, göçmen varlığını başlı başına bir tehdit ve istenmeyen unsur olarak kodlayan istila anlatısının tezahürüdür.

Kamu Düzeni Tehdidi/Güvenlik: Birçok kullanıcı, olayı suç ve asayiş ekseninde ele aldı. “Kaçak ocaklarda kim bilir daha neler oluyor, memleket elden gidiyor” gibi yorumlar, düzensiz göçmenlerin yasa dışı faaliyetleri artırdığı imasını taşıyordu. Hatta bazı aşırı yorumlar, Nourtani’nin ölümünü bile “suç dünyası hesaplaşması olabilir” diye yanlış aksettirmeye çalıştı – hiçbir kanıt olmadığı halde olayı göçmen kaçakçılığı şebekesi içinde bir iç infaz gibi sunmaya çalışan dezenformatif paylaşımlar görüldü. Bu, gerçeği çarpıtma pahasına göçmenleri kriminalize etme çabasının bir örneğidir. Öte yandan, insan hakları odaklı cenah ise güvenlik temasını farklı bir açıdan ele aldı: Onlar için asıl güvenlik sorunu işçilerin güvencesiz ve kayıt dışı çalıştırılması idi. “kamu düzeni” kavramını devletin işçi güvenliğini sağlayamaması üzerinden sorguladılar. Örneğin “Asıl mesele ülkemizde iş güvenliği

ve denetimin olmayışı, göçmen işçiler en savunmasız kesim” şeklindeki söylem, güvenlik temasını işçi hakları perspektifine kaydırdı.

Ekonomik Yük/Haksızlık: Sessiz istila anlatısıyla bağlantılı olarak ekonomik yük söylemi de devredeydi. Göçmen karşıtı bazı tweet’ler, Nourtani özelinde konuşmaktansa genel olarak “Millet aç, bunlar bedavaya çalışıp bizim aşımızı alıyor” gibi popülist ifadelere yer verdi. Bu söylemde, kaçak maden işletmeciliği gibi bir sorun bile göçmen varlığına indirgenerek, “Suriyeli-Afgan ucuz işçilik olmasa bu kaçak ocaklar da barınmazdı” denildi. Halbuki kaçak ocak sorunu yapısal bir mesele olmasına rağmen, burada göçmenler günah keçisi ilan edilmiştir. Öte yandan, insan hakları odaklı grup, ekonomik açıdan Nourtani’nin ailesinin mağduriyetine odaklandı. “Üç çocuk babası, ekmek parası için can vermiş bir emekçi” anlatısı, birçok dayanışma mesajında tekrarlandı. Hatta ana akım medyada pek yer bulmayan Nourtani’nin hayat hikayesi, sosyal medyada aktivistlerce anlatıldı: Afganistan’daki yoksulluktan kaçıp Türkiye’ye gelen, kayıt dışı en ağır işlerde çalışan bir emekçi profili çizildi. Bu şekilde, ekonomik yük değil aksine “emeği sömürülen göçmen işçi” imajı yaratılmaya çalışıldı. Nitekim 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü’nde bazı göstericiler Nourtani’nin fotoğrafının bulunduğu ve “Kimliğimiz yok, emeğimiz var” yazan pankartlar taşıdı. Bu pankart, göçmen işçilerin kayıt dışı (kimliksiz) olmalarına rağmen emekleriyle var olduklarını ve görünmezliklerini çarpıcı biçimde anlatan bir mesajdır.

Adaletsizlik/Kurumsal Çifte Standart: Dava sonucunun açıklanmasıyla birlikte, bu tema etrafındaki söylemler patlama yaptı denebilir. Hem göçmen karşıtları hem destekçileri, farklı gerekçelerle de olsa, adalet mekanizmasını eleştirdiler. Göçmen karşıtı taraf, mahkemenin kararını yetersiz bulsa da bunu “Türkiye’de adalet yok, suçlular yine dışarıda, nasılsa ölen yabancı” şeklinde, genel bir sistem eleştirisi ile birleştirdi. Burada yabancı düşmanlığı ile kurumlara güvensizlik iç içe geçmiştir. Bazı provokatif paylaşımlar, bu olayı bahane ederek “Hukuk yine zenginden yana çalıştı, ölen gariban bir Afgan diye kimse umursamadı” diyerek halktaki adalet duygusunu göçmenlere karşı nefrete kanalize etmeye çalıştı. İnsan hakları savunucuları ise doğrudan olaydaki çifte standardı dillendirdiler: “Maktul Türk olsaydı aynı karar çıkar mıydı?” sorusu defalarca soruldu. Avukat Kerim Bahadır Şeker’in “bir geyiği vursan 4 yıl, insan yakmaya 5 yıl” şeklindeki sözleri basına yansıyınca, sosyal medyada viral oldu ve adalet talebinin sloganına dönüştü. Göçmen Dayanışma Ağı gibi oluşumlar adliye önünde basın açıklamaları yapıp bunu sosyal medyadan canlı yayınlayarak, davanın takipçisi olacaklarını belirttiler. “Bu davalar susuldukça üzeri örtülür” şeklindeki ifade, aktivistlerin kurumlara güvenmediğini ama kamuoyu baskısıyla süreci etkilemeye çalışacaklarını ortaya koyuyordu. Nitekim bu baskının bir sonucu olarak dava istinafa taşındı ve HSK’ya şikâyet süreçleri başlatıldı. Bütün bunlar sosyal medyada anbean paylaşılmış, ana akım medyada sınırlı yer bulan bu gelişmeler Twitter sayesinde geniş kitlelere duyurulmuştur.

Yukarıda özetlenen anlatı temaları, dijital söylem analizinin kategorik bulgularıdır. Göçmen karşıtı cenah, büyük oranda demografik ve güvenlik eksenli temalarla olayı konuşurken; insan hakları cenahı adalet ve emek eksenli temaları öne çıkarmıştır. Her iki taraf da olayın kendisini aşan bir bağlam çizmiş ve kendi dünya görüşüne uygun bir çerçeveye oturtmuştur. Bu durum, sosyolojik olarak

bakıldığında, aynı olgunun farklı anlam evrenlerinde bambaşka hikayelere dönüşebildiğini göstermektedir.

Medya ve Sosyal Medya Etkileşimi: Çerçeveleme Farkları

Nourtani olayı, sosyal medyada hararetli şekilde tartışılırken geleneksel medyada da haber olmuştur. Ancak haberlerin çerçevelenmesi ile sosyal medyadaki yeniden çerçeveleme arasında belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. Öncelikle ana akım haber siteleri ve ajanslar, olayın adli yönüne odaklanmışlardır. Örneğin DHA kaynaklı haberlerde, mahkemenin kararına ilişkin “kesin ve inandırıcı delil bulunamadığı” vurgusu öne çıkarıldı. NTV gibi büyük haber portalları, davanın gerekçeli kararından alıntılar yaparak olayı “iş kazası mı cinayet mi” ikilemi üzerinden işlemiştir. Başlıklarda “gerekçeli karar: delil yok” şeklinde ifadeler kullanılarak, büyük tepki çeken bu kararın meşruluğuna dair mahkeme perspektifi yansıtıldı. Yine bazı gazeteler, olayı “kaçak ocakta skandal” türünden bir iş güvenliği haberi gibi sunup göçmenlik boyutunu ikincil plana attı.

Sosyal medyada ise kullanıcılar bu haberleri kendi yorumlarıyla paylaşıırken, çoğunlukla haberlerin dilini tersyüz etmişlerdir. Örneğin NTV'nin yukarıda bahsi geçen “delil yok” içerikli haberine birçok kullanıcı “Delil yokmuş öyle mi! Benzin döküp yakmışlar daha ne delili olacak?” şeklinde tepki gösterdi. Bu tür paylaşımlar binlerce etkileşim aldı ve neticede haberin orijinal başlığı yerine sosyal medyada dolaşan bu yorumlar ön plana çıktı., sosyal medya kullanıcıları geleneksel medyanın söylemini çerçeveleyip yeniden sundular. Bu yeniden çerçevelemede, ana akım medyanın daha soğuk ve tarafsız dili yerine duygusal ve tarafgir bir dil kullanıldı. “Vahşet”, “katledildi”, “adalet istiyoruz” gibi ifadeler, haber linkleriyle birlikte verildi. Böylece haberi görmeyen bir kullanıcı bile, sosyal medyadaki yorumlardan haberi “vahşice yakılarak öldürülen bir işçi ve skandal ceza” biçiminde algıladı.

Dikkate değer bir diğer nokta, bazı medya kuruluşlarının tavrı oldu. Olay, hükümete yakın medya organlarında genelde sınırlı yer buldu veya “Zonguldak'ta kaçak ocak faciası” gibi görece nötr ifadelerle geçiştirildi. Muhalif medya ise (örneğin BirGün, Cumhuriyet gibi) konuyu daha çok işçi hakları ve hükümet eleştirisi penceresinden işledi. Bu ayrışma, sosyal medyada da yansımaları buldu: Göçmen karşıtı grup, hükümet yanlısı medyanın olayın üstünü örttüğünü iddia ederken, insan hakları grubu ise muhalif medyanın verdiği haberleri paylaşarak “bakın gerçekleri yazanlar da var” dedi. Bu anlamda, Twitter bir nevi medya eleştirisi platformu olarak da kullanıldı. Kullanıcılar, medyada neyin nasıl verildiğini tartıştılar. Özellikle MHP'li bir ilçe başkanının bu kaçak ocağın ortağı olduğuna dair Halk TV'de çıkan haber sosyal medyada çok paylaşıldı ve “iktidar ortağının pis işi örtülüyor” söylemine dönüştü. Bu iddia ana akımda pek yer bulmasa da sosyal medyada gündem oldu.

Özetle, haber çerçeveleri sosyal medya tarafından sürekli yeniden yorumlandı ve dönüştürüldü. Geleneksel medyanın diline eleştirel yaklaşan kullanıcılar, haberlerin eksik bıraktığı yanları tamamladılar (ya da kendi bakışlarıyla abarttılar). Bu etkileşim sürecinde, bilgi düzensizliğine de zemin oluştuğunu belirtmek gerekir: Bazı kullanıcılar, haberlerde olmayan ayrıntıları varmış gibi ekleyerek paylaştılar (örneğin “mahkeme hâkimi MHP'li çıktı” gibi doğrulanmamış iddialar ortaya atıldı). Böylece sosyal medyada bilgilenme, bir yandan haberlere erişimi sağlarken öte yandan spekülasyonlara da açık hale geldi. Yine de olumlu tarafta, ana akımın gündeminde çabuk

unutulabilecek bir işçi cinayeti, Twitter sayesinde günlerce konuşulmaya devam etti ve adalet talebi canlı tutuldu. Bu yönüyle sosyal medya, dezavantajlı bir grubun (göçmen işçilerin) sesi olmak için araçsallaştırılabildi. Ancak aynı zamanda nefret söyleminin de platformu oldu. Sonraki bölümde, bu bulguların daha geniş bir bağlamda ne anlama geldiği ve dijital medya ekosistemi üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

4. Tartışma

Nourtani olayı sonrasında Twitter'daki dijital söylemlerin analizi, bilgi düzensizliğinin yapısal ve söylemsel boyutlarını gözler önüne sermektedir. Elde edilen bulgular ışığında şu tartışma noktaları öne çıkmaktadır:

Yalıtılmış Söylem Evrenleri: Sosyal ağ analizinde ortaya çıkan iki ayrı küme, dijital platformlarda yankı odalarının ne denli güçlü olduğunu gösteriyor. Göçmen karşıtı ve destek yanlısı gruplar, neredeyse tamamen birbirlerinden kopuk biçimde kendi anlatılarını pekiştirdiler. Bu durum, Twitter'ın algoritmik yapısının da bir sonucudur. Kullanıcılar genellikle ilgilendikleri ve hemfikir oldukları içerikleri beğenip paylaştıkça, platform da onlara benzer içerikleri daha çok gösteriyor. Böylece bir taraf sadece sessiz istila söylemini duyarken, diğer taraf sürekli adalet talebi söylemini duyuyor. Platform algoritmalarının etkileşimi artırmak uğruna kutuplaştırıcı içerikleri ön plana çıkarma eğilimi, kamusal tartışmayı ortak paydadan yoksun bırakıyor. Sonuç, herkesin kendi gerçeğine inanması ve karşı tarafın argümanlarına tamamen sağır hale gelmesi. Bu çalışmada, iki grubun da diğerinin tezlerini tamamen reddettiği ve olayın farklı yönlerine odaklandığı görüldü. Bu, yapısal bir sorundur ve yalnız Nourtani olayıyla sınırlı değildir. Sosyal medyanın genelinde "fikir baloncukları" içinde yaşamının, toplumsal uzlaşmayı zorlaştırdığı bir kez daha teyit edilmiştir.

Duygusal ve Kişiselleştirilmiş Söylem: Geleneksel medyaya kıyasla sosyal medyada olayın çok daha duygusal bir dil ile ele alındığı saptandı. Özellikle öfke ve korku duyguları etrafında söylemler gelişti. Göçmen karşıtı söylem, korku duygusunu (istila, güvensizlik) tetiklerken; insan hakları söylemi öfke duygusunu (adaletsizlik karşısında öfke) tetikledi. Claire Wardle'ın bilgi düzensizliği konusunda vurguladığı üzere, duygular çevrimiçi içerik yayılımında kritik rol oynar. Bu olayda da benzer biçimde, en fazla yayılan paylaşımlar en çok duygusal tepkiyi tetikleyenler oldu. Örneğin nefret söylemi barındıran bazı tweet'ler, içerikleri uç olmasına rağmen kendi gruplarında viral oldu; çünkü takipçilerin korku/öfke duygularını besledi. Bu durum, yanlış veya doğrulanmamış bilgilerin yayılmasını da kolaylaştırdı. İnsanlar öfke ile bir haberi paylaşıırken, doğruluğunu sorgulamaya vakit ayırmadı. Nitekim analiz sırasında birkaç kez, tamamen asılsız iddiaların binlerce kişi tarafından paylaşıldığı görüldü (örneğin "sanıkların AKP bağlantısı varmış" gibi iddialar, sonradan yalanlanmasına rağmen binlerce etkileşim aldı). Bilgi düzensizliğinin söylemsel boyutu, çoğu zaman duygusal retorikle harmanlanarak besleniyor. Sosyal medya kullanıcıları, kendi inançlarını teyit eden içerikleri duygusal bir süzgeçle değerlendiriyor ve bu da yanlış bilgilerin süzülmeden yayılmasına yol açıyor.

Göçmen Karşıtı Söylemin Dijital Popülizmi: Göçmen karşıtı içerikler incelendiğinde, popülist retoriğin dijital ortamda nasıl şekillendiği de anlaşılmaktadır. "Halk mağdur, elitler ve yabancılar iş

birliği yapıyor” tarzı bir söylem sıkça tekrarlandı. Bu hem yabancı düşmanlığını hem de düzene öfkeyi aynı potada eriten bir popülizm türüdür. Sosyal medyada bu söylem, kısa ve vurucu sloganlarla (örneğin “Önce vatan evladı!”, “Türk açken Suriyeliye yok” vb.) yaygınlaştırıldı. Bu tür sloganlar, hızlı tüketilen dijital içerik formatına çok uygundur ve geniş kitlelere çabuk nüfuz eder. Buna karşılık, insan hakları cephesinin mesajları daha uzun açıklamalar veya bağlam gerektirdiği için aynı hızda yayılmayabiliyor. Bu asimetri, dijital tartışmanın yapısını etkiliyor. Basit ve suçlayıcı anlatılar, karmaşık ve empati gerektiren anlatılara göre çevrimiçi ortamda daha avantajlı konumdadır. Bu olgu, dezenformasyon çalışmalarında da bilinen bir gerçek: “Yalan, gerçekten hızlı yayılır.” Özellikle göçmen meselesi gibi zaten toplumda kaygı yaratan konularda, basit suçlayıcı söylem online popülizmin bir aracı haline geliyor. Nourtani olayı, bunu küçük ölçekte teyit etti.

Bilgi Doğrulama ve Gazetecilik Pratiği: Tartışmalar sırasında ortaya atılan iddialardan bazıları için teyit mekanizmalarının eksikliği hissedildi. Örneğin organ mafyası iddiası veya sanıkların siyasi bağlantıları konusunda sosyal medyada çeşitli söylentiler dolaştı. Ana akım medya, resmi bilgi dışında detaya inmeyince bu boşluğu sosyal medya spekülasyonları doldurdu. Fact-checking (doğrulama) platformları bu süre zarfında devrede olsaydı, belki bazı yanlış bilgiler hızla çürütülebilirdi. Ne var ki, gözlemlediğimiz kadarıyla bu özel olaya özgü kapsamlı bir doğrulama içeriği o hafta içinde çıkmadı. Bu da bilgi ekosistemindeki bir boşluğa işaret ediyor. Sosyal medyada tartışma hararetlenirken, doğru bilgiye ulaşmak bireylerin kendi çabasına kaldı. Bazı kullanıcılar kaynak göstermeden iddialar ortaya attı; karşı görüşten kullanıcılar da bunları tüm grup adına çürütmeye çalıştı. Bu kısır döngü içinde, pek çok kişi gerçeğe tam olarak hâkim olmadan kanaat geliştirdi. Örneğin Nourtani’nin “canlı canlı yakıldığı” ifadesi herkesçe kullanıldı, fakat adli tıp raporu ölüm anının tam belirlenemediğini söylüyordu. Bu teknik ayrıntı, dijital söylemde yer almadı; çünkü duygusal anlatıya uymuyordu. Tartışma, bilimsel veriden ziyade etik ve politik argümanlar düzleminde yürüdü. Bu da dijital kamusal alanın rasyonalite eksikliğiyle ilgili bir sorundur.

Toplumsal Kutuplaşmanın Derinleşme Riski: Göçmen meselesi etrafında sosyal medyada oluşan bu ikili karşıt söylem, toplum içindeki çatlakları da yansıtıyor. Nourtani olayı özelinde belki doğrudan Türk vs. göçmen bir çatışma yoktu (çünkü fail de Türk, maktul göçmen idi). Ancak dijital söylem, meseleyi doğrudan Türk vs. göçmen denkleminde oturttu, toplumda halihazırda mevcut olan kutuplaşma, bu tür olaylarla daha da sivrileşebiliyor. Her iki taraf da kendini ahlaki üstünlük pozisyonunda gördü: Göçmen karşıtı taraf “vatanseverlik” adına konuştuğunu düşünüyor, insan hakları tarafı ise “vicdan ve adalet” adına... Böyle olunca, karşı taraf gözünde her iki taraf da hain veya acımasız yaftası yedi. Bu denli temel bir insani trajedide bile ortak bir zeminde buluşulamaması, dijital iletişimdeki bölünmenin toplumsal birliğe tehdit oluşturabileceğini akla getiriyor. Özellikle göç gibi siyasi açıdan kullanıma açık bir konuda dezenformasyonun bu kadar kolay filizlenebilmesi, ileride daha büyük sosyal krizlerin işaret fişeği olabilir. Tartışma bölümünün bu kısmı, bulguların işaret ettiği riskleri ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki değerlendirmeler, spesifik bir olaydan yola çıkarak genel resme ilişkin çıkarımlar sunmaktadır. Bilgi düzensizliği, yalnız teknik bir sorun değil; aynı zamanda söylemsel bir hegemonya mücadelesinin aracı haline gelmiştir. Göçmen karşıtı gruplar, dijital mecraları kendi görüşlerini hâkim

anlatı kılmak üzere aktif biçimde kullanılmaktadır. Sessiz İstila gibi kavramlar, adeta dijital popüler kültürün parçası yapılmaktadır. Buna karşılık insan hakları savunucuları da aynı mecrada adalet söylemi ile direnmeye çalışmaktadır. Bu dinamik, günümüz dijital toplumunun bir gerçeğidir.

5. Sonuç ve Politika Önerileri

Sonuç olarak, Zonguldak'ta Afgan göçmen işçi Vezir Mohammad Nourtani'nin vahşice öldürülmesi olayı, dijital medyada yaşanan bilgi düzensizliğinin ve kutuplaşmış söylemlerin küçük bir laboratuvar örneği gibi incelenmiştir. Bu analiz, sosyal medya platformlarında bir olayın nasıl birbirinden tamamen farklı iki hikâyeye dönüşebildiğini, yanlış bilgilerin ve önyargıların bu süreçte nasıl rol oynadığını ortaya koymuştur. Göçmen karşıtı söylemlerin korku, nefret ve dezenformasyonla beslendiği; buna mukabil insan hakları söyleminin öfke, dayanışma ve hakikat arayışı ile şekillendiği görülmüştür. Her iki durumda da duyguların ve algıların, olguların önüne geçtiği anlar olmuştur.

Bu incelemeden çıkarılacak ders, dijital medyanın hem tehlikelerini hem de imkânlarını göz ardı etmemek gerektiğidir. Bir yandan, sosyal medya nefret söylemi ve yanlış bilginin hızla yayılmasına zemin sağlamaktadır. Öte yandan, ana akım medyanın sustuğu veya gündemden düşürdüğü bir mesele, sosyal medya sayesinde görünür tutulabilmektedir. Nourtani olayı da Twitter sayesinde ülke çapında bilinirlik kazanmış ve en azından adli süreç kamuoyu baskısıyla işlemek zorunda kalmıştır. Ancak bu yapılırken kullanılan yöntemler ve dil, ideal tartışma ortamından uzaktır. Dolayısıyla, bilgi düzensizliğiyle mücadele ve daha sağlıklı bir dijital kamusal alan oluşturma hedefleri büyük önem taşımaktadır. Bu hedefler doğrultusunda, raporumuzun bulgularına dayanarak aşağıdaki politika önerilerini sunuyoruz:

Medya Okuryazarlığı Seferberliği: Toplumun genelinde dijital medya okuryazarlığını artırmak, uzun vadede en etkili çözüm yollarından biridir. İnsanlar okudukları bir içeriğin duygu yüklü manipülasyon mu yoksa güvenilir haber mi olduğunu ayırt edebilmelidir. Bu amaçla okullarda müfredat düzeyinde medya okuryazarlığı dersleri güçlendirilmelidir. Yetişkinler için kamu spotları, atölyeler, çevrimiçi kurslar düzenlenerek dezenformasyonun işleyişi anlatılmalıdır. Özellikle göçmenler konusunda sık rastlanan yanlış bilgiler hakkında toplum bilgilendirilmelidir (ör. göçmenlere maaş verildiği iddiasının yanlış olduğu gibi). Medya okuryazarlığı, sadece bireylerin yanlış bilgiye kanmasını engellemez, aynı zamanda nefret söyleminin etkisini de azaltır. Zira eğitilmiş bir kitle, duygusal provokasyonlara karşı daha dirençli olacaktır.

Sosyal Platformlarda Şeffaflık ve Düzenleme: Twitter ve benzeri platformların algoritmaları ve içerik denetleme politikaları daha şeffaf olmalıdır. "Trend olan konular" ya da "öne çıkan gönderiler" gibi mekanizmaların nasıl çalıştığı bağımsız denetime açılmalıdır. Özellikle seçim dönemlerinde veya hassas toplumsal olaylarda, platformların dezenformasyon ve nefret söylemine karşı proaktif önlemler alması gerekir. Politika yapımcılar, sosyal medya şirketleriyle iş birliği halinde düzenleyici çerçeveler geliştirmelidir. Örneğin, Avrupa Birliği'nin Dijital Hizmetler Yasası bu konuda bir örnek teşkil edebilir; Türkiye de benzer şekilde platformların şeffaf raporlama yapmasını ve zararlı içerikleri hızla elemesini talep edebilir. Tabii bu yapılırken ifade özgürlüğü dengesi de gözetilmelidir. Amaç, eleştirel görüşleri susturmak değil, yalan haber ve nefret söylemini filtrelemek olmalıdır. Twitter'ın

doğruluk kontrolü için getirdiği kullanıcı notu ekleme özelliği (Community Notes) gibi yenilikler teşvik edilmeli, daha da geliştirilmelidir.

Doğrulama Mekanizmalarının Güçlendirilmesi: Ülkede halihazırda faaliyet gösteren teyit.org, Doğruluk Payı gibi doğrulama organizasyonları desteklenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Bu tür kurumlar, Nourtani vakasındaki gibi infial yaratan konularda hızla devreye girip dolaşımdaki yanlış iddiaları çürütebilseydi, dezenformasyonun etkisi sınırlanabilirdi. Bu nedenle, fact-checking (doğrulama) kuruluşlarına hem maddi hem itibarî destek sağlanmalıdır. Medya kuruluşları da kendi bünyelerinde doğrulama birimleri kurabilir; şüpheli konularda haber yapmadan önce buralardan görüş alabilir. Ayrıca, sosyal medya platformları doğrulanmış yanlış bilgileri tespit ettiğinde, ilgili gönderiye uyarı etiketi ekleme gibi uygulamaları genişletmelidir. Örneğin, "Bu iddianın doğruluğu şüphelidir" gibi bir uyarı, kullanıcıların gördükleri içeriği sorgulamasını sağlar. Yine platformlar, sıkça yayılan yalanlar için (örneğin "sessiz istila" gibi bir komplo) özel bilgi kutucukları göstererek, kullanıcılara arka plan bilgisi sunabilir.

Pozitif ve Kapsayıcı Anlatıların Teşviki: Sadece savunma önlemleri değil, proaktif söylem stratejileri de önemlidir. Göçmenlerle ilgili toplumsal algıyı düzeltmek için kamu kurumları ve sivil toplum birlikte çalışmalıdır. Örneğin, başarılı entegrasyon hikayeleri, göçmenlerin topluma katkıları gibi konular dijital medyada daha görünür hale getirilmelidir. "Sessiz istila" gibi olumsuz çerçevelerin panzehiri, "birlikte yaşam ve dayanışma" anlatısını güçlendirmektir. Kampanyalar, hashtag'ler ve yaratıcı dijital içeriklerle kamuoyuna farklı bir perspektif sunulabilir. Nitekim Nourtani olayında da bazı kullanıcılar "Hepimiz Veziriz" gibi sloganlar atarak empati yapmaya çalıştı. Bu tür yaklaşımlar çoğaltılmalı ve kurumsal aktörlerce de desteklenmelidir. Örneğin belediyeler veya devlet kurumları, göçmenlerle yerli halkın dayanışmasını gösteren etkinlikleri sosyal medyada paylaşarak, nefret söylemine karşı alternatif bir gündem oluşturabilir.

Hukuki Yaptırımlar ve İzleme: Nefret söylemi ve dezenformasyonun belli bir sınırın üzerinde olması durumunda hukuki süreçler işletilmelidir. Mevcut yasal çerçevede, halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçu kapsamında ırkçı söylemler cezai yaptırıma tabidir. Ancak uygulamada sosyal medyadaki nefret söylemi çoğunlukla cezasız kalmaktadır. Bu denge dikkatli kurulmalı: İfade özgürlüğünü korurken, şiddete çağrı veya bariz şekilde yalan olduğu tespit edilmiş provokatif içerikler için hukuki uyarı mekanizmaları devreye girmelidir. Emniyet ve adli merciler, özellikle örgütlü dezenformasyon kampanyalarını (bot hesaplar, koordineli etiket çalışmaları vb.) izleyip gerekli müdahalelerde bulunabilir. Bunun için dijital izleme ekiplerinin teknik kapasitesi artırılmalıdır. Örneğin, bir etiketin aniden binlerce bot hesap tarafından yükseltilmesi durumunda platformla iletişime geçilip o etiketin trend listelerinden çıkarılması sağlanabilir.

Sonuç olarak, dijital medyada bilgi düzensizliği ve göçmen karşıtı söylemlerle mücadele çok boyutlu bir çabayı gerektirir. Nourtani'nin trajik ölümü çevresinde şekillenen tartışmalar bize göstermiştir ki, doğru bilgi ve insani değerler ancak aktif şekilde savunulursa kamusal alanda yer bulabiliyor. Aksi takdirde, boşlukları yanlış bilgiler ve nefret söylemleri dolduruyor. Toplum olarak benzer olayların tekrarında daha sağduyulu, daha bilinçli tepkiler verebilmek için bugünden önlemler almalıyız. Medya

okuryazarlığı yüksek, farklı fikirlere açık, eleştirel düşünebilen bireyler yetiştirmek; şeffaf ve hesap verebilir dijital platformlar oluşturmak ve nefret söylemine karşı sıfır tolerans göstermek bu mücadelenin kilit taşlarıdır. Bu sayede, dijital iletişim ortamını daha sağlıklı hale getirerek, toplumsal barış ve gerçek bilginin hâkim olduğu bir geleceğe katkı sunabiliriz. Nourtani için adalet arayışı, aynı zamanda dijital adalet arayışıdır ve bilgi ekosisteminin adil, güvenilir ve kapsayıcı olması mücadelesidir. Bu mücadele hepimizin sorumluluğundadır.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2025, 11 Nisan). Zonguldak'ta kaçak madende yakılan Afgan işçi davasında karar çıktı. Erişim adresi <https://www.aa.com.tr>
- Bauman, Z. (2017). *Yabancılar üzerine* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1995)
- Bianet. (2025, Nisan). Afganistanlı maden işçisi davasında itiraz ve HSK'ye şikâyet. Erişim adresi <https://bianet.org/haber/afganistanli-maden-iscisi-cinayeti-davasinda-iraz-ve-hsk-ye-sikayet-306897>
- Boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. New Haven: Yale University Press.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.
- Doğrula.org. (2022). Beyazıt Öztürk'ün 'sessiz istila' temalı tweet attığı iddiası. Erişim adresi <https://www.dogrula.org/dogrulamalar/beyazit-ozturkun-sessiz-istila-temali-tweet-attigi-iddiasi/>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Fuchs, C. (2017). *Social media: A critical introduction* (2. basım). London: SAGE Publications.
- Hürriyet. (2025, Nisan). Yakılan Afgan madenci davasında gerekçeli karar açıklandı. Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yakilarak-oldurulen-afgan-madenci-davasinda-gerekceli-karar-aciklandi-aile-avukatindan-tepki-42769802>
- Independent Türkçe. (2025, Nisan). Emniyet'ten 'Sessiz İstila' açıklaması... Özdağ'dan yanıt. Erişim adresi <https://www.indyturk.com/node/505426>
- Karar Gazetesi. (2024, Eylül). Yakılarak öldürülen Afgan maden işçisi ile ilgili kan donduran detaylar ortaya çıktı. Erişim adresi <https://www.karar.com/guncel-haberler/yakilarak-oldurulen-afgan-maden-iscisi-ile-ilgili-kan-donduran-detaylar-1893691>
- Kaya, A. (2021). *Göçmen düşmanlığı ve İslamofobi: Avrupa'da yeni ırkçılık*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lentin, A. (2020). *Why race still matters*. Cambridge: Polity Press.
- Marwick, A. E. (2013). *Status update: Celebrity, publicity, and branding in the social media age*. New Haven: Yale University Press.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom*. New York: PublicAffairs.
- NTV. (2025, Nisan). Afgan işçi davasında kasıt yok. Erişim adresi <https://www.ntv.com.tr/turkiye/afgan-madenci-davasinda-gerekceli-karar-delil-yok%2CjY8gsDg1LkaAJJHfM6XdIw>

- Özdağ, Ü. [@umitozdog]. (2022, 3 Mayıs). Sessiz istila belgeselini yapan Hande Karacasu... [Tweet]. X (eski adıyla Twitter). Erişim adresi <https://twitter.com/umitozdog/status/1521468290979639297>
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.
- Reddit. (2025, Nisan). Nourtani'nin böbreğiyle ilgili tartışmaların döndüğü başlıklar. Erişim adresi <https://www.reddit.com>
- Silverstein, P. A. (2018). *Postcolonial France: Race, Islam, and the future of the Republic*. London: Pluto Press.
- soL Haber. (2025, Nisan). Zonguldak'ta maden işçisi Nourtani davasında gerekçeli karar açıklandı. Erişim adresi <https://haber.sol.org.tr/haber/zonguldakta-maden-iscisi-nourtaninin-olumne-iliskin-davada-gerekceli-karar-aciklandi-397634>
- Sunar, L. (Ed.). (2020). Göç ve kamuoyu: Türkiye'de göçmen karşıtlığı. İstanbul: Vahdet Yayınları.
- Sunar, L. (2020). Göçmen karşıtı söylemlerde "kamu düzeni" teması ve politik dönüşüm. *Toplum ve Bilim*, 151(3), 31–58.
- Şeker, K. B. (2025, 12 Nisan). Nourtani davası gerekçeli kararı açıklandı [Blog yazısı]. *Adalet Notları Blogu*. Erişim adresi <https://www.adaletnotlari.org>
- Topçu, A. & Tiryaki, A. (2023). Dijital platformlarda dezenformasyonun yayılma dinamikleri: Türkiye örneği. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 43, 146–167.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. New Haven: Yale University Press.
- Uysal, S. (2022). Sosyal medyada nefret söylemi ve yabancı düşmanlığı: Dijital medyada göçmen karşıtı anlatılar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. London: SAGE Publications.
- Yeni Şafak. (2024, Eylül). Zonguldak çalkalanıyor: Afgan madenci yakılarak mı öldürüldü? Erişim adresi <https://www.yenisafak.com>
- Yıldız, G. (2022). Sosyal medyada Sessiz İstila söylemi ve dijital popülizm. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 55, 105–129.
- Wardle, C. & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making* [Rapor]. Council of Europe. Erişim adresi <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York: PublicAffairs.

Öykü Mutlu Çimitay*

Dezenformasyon Kaynağı Olarak Instagram *Influencer* Ekonomisi: *Wellness* Akımı Merceğinde Eleştirel Bir Yaklaşım

Özet

Kapitalist ekonomik sistemin küreselleşmesi ağ toplumunu ortaya çıkarırken bilgi çağının dijitalleşmesine de yol açmıştır. Günümüzde insanlar bilgi kaynağı olarak dijital medya platformlarını kullanmaktadır. Bu platformlar arasında yaşam tarzı içeriklerini ön plana çıkaran görsel içeriklerin sunulduğu Instagram, Türkiye’de bilgi kaynağı olarak öncü bir konuma gelmiştir. Bu platform pazarlama aktivitelerinden *influencer* ekonomisine de alan açmaktadır. Bu çalışma Instagram’da *influencer* ekonomisi etkisi ile oluşan *wellness* başlığındaki dezenformasyon riskini inceleyen kısmi bir literatür analizi ile doktora tezine yönelik deneme amaçlı gerçekleştirilmiş bir pilot netnografi uygulamasının sentezlenmesi ile hazırlanmış ve sonuçlarının E. Goffman’ın “Günlük Hayatta Benliğin Sunumu” ile C. Fuchs’un “Katılım Kültürü” teorileri etkisinde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Instagram’da *wellness* içerikleri üreten *influencerlar* üzerinde, üç tanesi Türkiye spesifik olmak üzere, gerçekleştirilmiş on çalışmanın derlemesine göre tespit edilen dezenformasyon risklerinin çoğu netnografi çalışmasında da gözlemlenmiştir. Kasım-Aralık 2024’te, Türkçe *wellness* yaşam tarzı içerik üretimi gerçekleştiren üç öncü *influencerın* Instagram hesaplarının gözlemlenmesiyle elde edilen 272 görselden oluşan veri setinin içerik analizine göre ise her üç *influencerın* da takipçilerini sağlıklı yaşam yolculukları boyunca motive etmek ve ilham olmak amaç söylemi ile reklam ağırlıklı çeşitli yollarla ekonomik kazanç sağlamak konusunda benzer hedeflere sahip oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada etkileşim yaratarak ekonomilerini büyütme vizyonu ile *influencerların wellness* konularında ürettikleri içeriklerin ince ve kaslı bedeni normalleştirerek beden memnuniyetsizliği yaratmanın yanı sıra bazı besin gruplarını ve beslenme şekillerini öne çıkaran tüketim odaklı yayınlar yaptıkları için sağlıklı beslenme alışkanlıklarının yanlış algılanması ile yetersiz veya dengesiz beslenme modellerine sebep olabilecek dezenformasyon riskleri tanımlanmıştır. Bu çalışma ile içerik üreticilerinin uzmanlıklarının ve içeriklerin etik denetiminin sağlanmasında fırsat olduğu tespit edilerek ve platform sahibi şirketler ile reklam verenlere *influencer* ekonomilerini yapılandırmaları konusunda sorumluluk verilmesi politika önerisi olarak sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Instagram, influencer pazarlaması, benlik sunumu, katılım kültürü, dezenformasyon, wellness, netnografi

* Kadir Has Üniversitesi

Giriş

Kapitalist ekonomik sistemin küreselleşmesi, bilgi çağının dijitalleşmesine ve ağ toplumlarının oluşmasına dolayısı ile de dijitalleşmiş bilginin bir ekonomiye dönüşmesine yol açmıştır (Castells, 2009). Bu dönüşüm bilgi yoğunluğunun arttığı ve güce dönüştüğü konjonktürde bilgisizliğin bir dezenformasyon kaynağı olarak ele alınmasına da neden olmuştur (Mohammed, 2012). Öte yandan dijital medya platformları özellikle ürün, servis ve sağlık konularında bilgi kaynağı olarak öncü bir konuma gelmiştir (*Sources of information about products in Turkey 2024* | Statista, t.y.). Bu durum pazarlama aktivitelerinden *influencer* ekonomisinin gelişimine katkı sağlamaktadır (Kalinová & Neubergová, 2021). Instagram'da *wellness* yaşam tarzı konularında içerik paylaşan *influencerların* incelendiği literatürün derlenmesi ve pilot olarak uygulanmış olan bir netnografi yaklaşımının birlikte kullanımı ile gerçekleştirilen bu çalışmada¹, *influencer* ekonomisinin dezenformasyon riskine hangi açılardan sebep olduğu incelenmektedir. Ek olarak, C. Fuchs'un "Katılım Kültürü" (Fuchs, 2014) ile E. Goffman'ın "Günlük Hayatta Benliğin Sunumu" (Bullingham & Vasconcelos, 2013) teorileri etkisinde, *influencer* ekonomisi ile dezenformasyon riski arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi de hedeflenmiştir.

"Post-Truth" Çağında Dijital Medya

Dijital iletişim teknolojisinin Web 2.0'a geçişi ile, cihazlarımızda sürekli "sosyal" medya akışlarının yarattığı aşırı bilgilendirme çağında ihtiyaç duyduğumuz veya duymadığımız her an, herkesin üretebileceği bilgilere erişebiliyoruz. Bu *infoduction*², yani aşırı bilgi üretimi durumu, düzensiz bir bilgi sistemine yol açmaktadır. Günümüzde tarih, coğrafya, uzay, yemek pişirme, müzik vb. konularda bilgilenmek için kütüphanelere gidip kitaplarda arama yapmamıza gerek kalmasa da, ihtiyaç duyduğumuz bilgileri bilgi düzensizliğinin yaşandığı bir yer haline gelen internetten elde edebiliyoruz (Erdoğan vd., 2022). Enformasyon çağı, yanlış bilgiyi doğru kabul edebileceğimiz "post-hakikat" çağına dönüşmüştür (O'Callaghan, 2019). Teknoloji geliştikçe, bilgi üretimi, iletimi ve tüketim yöntemleri de değişmiştir. Geleneksel kitle iletişim modelinde, hangi içeriğin yayınlanacağına karar veren kapı bekçiliği ve gündem belirleme rolleri, haberin "haber değeri"ne göre medya şirketinin editörlerine ve sunucularına ait olduğu bilinmekteydi (DeFleur & DeFleur, 2022). Medya sahiplerinin bu rolleri siyasi çıkarları için kullandıklarını savunan Herman ve Chomsky'nin propaganda teorilerini web 2.0 dünyasına uyarladığı çalışmada C. Fuchs, dijital medyanın kullanıcı tarafından üretilen içerik ve erişim özellikleriyle bilgi demokrasisini getirmiş gibi görünmesine rağmen, sosyal ağ sistemlerinin hem üreticisi (producer) hem de tüketicisi (consumer) olan "prosumer"ların gündemi belirleyen kapı bekçileri olarak, algoritmaları kontrol eden büyük verilere sahip platform sahiplerini ise propaganda 2.0'ın başlıca itici güçleri olarak konumlandırmıştır (Fuchs, 2018).

Henry Jenkins medya yakınsama teorisinde, Web 2.0'ın sadece medya teknolojisini değiştirmedigini bilgi üretimi ve tüketim sistemlerini de etkilediğini; Pierre Levy'nin 1997'deki "Hiç kimse her şeyi bilmez, herkes bir şeyleri bilir, tüm bilgi insanlıktır." ifadesinden esinlenerek belirtmiştir (Jenkins,

¹ Bu makalenin metodoloji kısmında yer alan literatür taramasının daha kapsamlı son hali araştırmacının doktora tezinde yer alacaktır. Netnografi yöntemi de doktora tezinde geliştirilmek amacıyla dar kapsamlı pilot olarak gerçekleştirilmiştir.

² Araştırmacı İngilizcede bilgi anlamına gelen "information" ile üretim anlamına gelen "production" kelimelerini birleştirerek bilginin üretimini ifade etmek için "infoduction" kelimesini türetmiştir.

2004). Jean Baudrillard 1981'de ilk kez yayınlanan "Simulacra and Simulation" adlı eserinde, "Giderek daha fazla bilgi ve giderek daha az anlamın olduğu bir dünyada yaşıyoruz" sözleriyle hasarlı gerçeklik veya maskeli gerçeklik olarak tanımlanabilecek alternatif gerçekler hakkında, gerçekliğin ötesine geçmesine neden olacak bir dijital medya iletişim sistemini öngördüğünü göstermiştir (Morris, 2021). 1992 yılında ise Steve Tesich, "post-truth" (hakikat sonrası) terimini ilk kez kullanmış ve kamuoyunun oluşumunda nesnel gerçekliğin duygular ve inançlardan daha önemli olmadığını belirterek, Amerikan halkının hükümetin propagandasını yargılamadan gerçek olarak kabul ettiğini örneklerle göstermiş; çağdaş siyasi ve kamusal tartışmalarda gerçeklerin geçerliliğini yitirdiği bir duruma atıfta bulunmuştur (Çelik vd., 2024; O'Callaghan, 2019).

Medyayı günlük rutinlerin bir parçası ve kişisel etkileşimler ile toplumsal normları etkileyen bir süreç olarak gören medyatizasyon teorisine göre, kültür ve toplumdaki değişim medya ve iletişim kullanımını şekillendirmektedir (Hepp & Krotz, 2014). Günümüzde Web 2.0 ve yeni iletişim modelleriyle bilgi sistemi geleneksel kitle iletişim araçlarından dijital platformlara evrilirken, doğrulama mekanizmalarının büyük ölçüde entegre edilmediği Facebook, X, Instagram, TikTok ve Reddit gibi dijital medya ortamları üzerinden, Google gibi arama motorları ve üretken yapay zeka teknolojileriyle desteklenen sohbet yazılımları aracılığıyla bilgi yalnızca akademisyenler, gazeteciler ve yazarlar tarafından değil, aynı zamanda içerik üreticileri, *influencerlar* ve sıradan kullanıcılar tarafından da üretilip dolaşıma sokulmaktadır. Bilgi düzensizliğine karşı direnç oluşturmak için dijital okuryazarlığın artırılması, doğruluk kontrol platformları, önceden ve sonradan çürütme gibi başlıklar üzerinde çalışılmaktadır (Erdoğan vd., 2022).

Bir Dijital Kültür Nesnesi Olarak "Wellness" Tüketimi

Eski çağlardan beri, iyi hissetmek ve sağlıklı olmak insanların temel ihtiyaçları olmuştur. Yunan mitolojisine göre, Atina halkının zihinsel ve fiziksel sağlık ihtiyaçları için tapınağını ziyaret ettikleri Asklepios "Şifa Tanrısı", bugün de modern tıbbın sembolü olan, yılanı ile toprağın sunduğu şifayı temsil etmekteydi (Savel & Munro, 2014). Bazı inanışlara göre Asklepios'un oğlu olarak kabul edilen ve modern tıbbın babası olan Hipokrat, beslenme, yaşam tarzı ve çevresel koşulların önemini vurgulayan bütünsel sağlık yaklaşımının kaynağı olarak görülmektedir. (Baker, 2022; Savel & Munro, 2014). Öte yandan, doğaya dayalı şifa modellerine yönelik Doğu yaklaşımlarının örnekleri olarak Geleneksel Çin Tıbbı (GÇT) ve Hint Ayurveda yöntemleri sayılabilir. GÇT, MÖ 3000-2000 yıllarında, su, toprak, metal, odun ve ateş öğelerinin temsil ettiği yin ve yang enerjilerinin dengelenmesi teorisine dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu unsurlar, qi, kan, vücut sıvıları olarak sunulan ana vücut duyuları ile ilişkilidir ve şifa için bitkisel ilaçlar ile akupunktur, qi gong, tai chi gibi uygulamalar kullanılmaktadır. MÖ 3000-1500 yıllarında ortaya çıkmış olan Ayurveda metodu ise benzer şekilde, vata, pitta ve kapha olarak adlandırılan üç enerjik gücü kişiselleştirilmiş bir dengeleme yaklaşımına sahiptir. Bu yaklaşım, diyet, egzersiz, yoga ve meditasyon gibi yaşam tarzı ritüelleri de dahil olmak üzere bütünsel bir yaklaşımla bir şifa yöntemi olarak uygulanmaktadır (Baker, 2022).

2. Dünya Savaşı sonrası döneminin evrensel ihtiyacı, 1948 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) kurulmasına yol açmıştır. Bu örgüt, ilk etapta sıtma, tüberküloz, zührevi hastalıklar, anne ve çocuk sağlığı, hijyen ve beslenme gibi viral hastalıkların tedavisi ve önlenmesi olarak hayatta kalma

gereksinimine yönelik sağlık ihtiyaçlarına öncelik vermişti (McCarthy, 2002). Ne yazık ki, DSÖ programları dünyanın her yerinden tüm insanlar için eşit olarak erişilebilir değildi. Bu nedenle, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başında, ırk, sınıf, cinsiyet veya cinsel yönelim ayrımı yapmaksızın tüm insanlar için temel bir insan hakkı olarak sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim sağlamayı amaçlayan karşı kültür faaliyetleri olarak Black Panther Party (BPP), Hippi Hareketi, Anti-Psikiyatri akımı gibi günümüzün *wellness* yaklaşımının şekillenmesine yol açan Yeni Sol hareketleri ortaya çıktı. (Baker, 2022).

Halbert L. Dunn, "*wellness*" terimini ilk kez kullanmış ve 1959 yılında yazdığı "İnsan ve Toplum için Yüksek Düzeyde *Wellness*" başlıklı makalesinde "sağlık, hastalığın yokluğundan çok daha fazlasıdır" demiştir. Dunn, sanayi devriminin başladığı ve insanların günlük yaşamlarının "modern yaşamın temposu" ile değişime uğradığı savaş sonrası dönemde özbakımın gerekliliğine dikkat çekmiştir (Dunn, 1959). 1962 yılında, A. Huxley tarafından ortaya atılan "insan potansiyeli" kavramına odaklanan ESALLEN Enstitüsü, davranış bilimleri, din ve felsefe açısından insan varlığının potansiyelini ve değerlerini çok disiplinli ve ulusötesi bir yaklaşımla araştırmak üzere kurulmuştur. Bu enstitü, insani bir yaklaşımla ihtiyaçlar hiyerarşisini piramit şeklinde görselleştirerek teorileştiren Amerikalı psikolog Abraham Maslow'dan esinlenmiştir. Bu anlatı, en altta temel güvenlik ihtiyaçları (güvenlik, barınma), ortada temel fizyolojik ihtiyaçları (nefes alma, beslenme, su, seks, uyku), bir üstte psikolojik ihtiyaçları (sevgi, aidiyet, saygı) ve en tepede kendini gerçekleştirme ile doruğa ulaşan insani ihtiyaçları bir piramit şeklinde gruplayarak ve önceliklendirerek göstermektedir (Baker, 2022). 1984 yılında Berkeley tarafından yayınlanan *Wellness Letter* kapsamında, *wellness* "optimum fiziksel, zihinsel ve duygusal refah için önleyici bir yaşam tarzı" olarak tanımlanmış olup, bireylere kendi bakımlarını düzenleme sorumluluğu verilmiştir. 1991 yılında ise, psikologlar tarafından tanımlanmış olan "sağlıklı yaşam çarkı" ile merkezinde maneviyatın konumlandırıldığı ve öz düzenleme, iş, aşk ve arkadaşlık alanları ile ilişkili beş yaşam alanı belirlenmiştir. 2014 yılından bu yana ise, Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl yapılan *Gallup* anketleri, yaşam değerlendirmesi, duygusal sağlık, fiziksel sağlık, sağlıklı davranış, çalışma ortamı ve temel erişim olmak üzere altı alanı değerlendiren Refah Endeksi'ni kullanmaktadır (Kirkland, 2014). Medyatik sağlık kültürü üzerine çalışan akademisyen Stephanie Alice Baker, kitabında *wellness* kültürünü "Fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlığı iyileştirmeyi vaat eden bir inanç, uygulama ve tüketici ürünleri sistemi" olarak tanımlamaktadır. Beslenme, kilo yönetimi, fitness, güzellik, kozmetik, yaşlanma karşıtı ürünler, işyeri refahı, spa endüstrisi, esenlik turizmi, dijital sağlık, kişiselleştirilmiş sağlık, alternatif tıp, yoga uygulamaları, farkındalık, meditasyon, maneviyat vb. çeşitli *wellness* endüstri pazarının temelini oluşturmaktadır (Baker, 2022). *Wellness* kavramı, sağlık ve *well-being* terimleriyle karıştırılsa da bunlar farklı yönleriyle yakın anlamlara sahiptir. Örneğin, *wellness*, sağlıklı veya sağlıksız olmaya doğrudan ilgi duymayan, dolayısı ile hastalıktan bağımsız doğrudan kendini optimize etme süreci iken; *well-being* kısa vadede zihinsel ve fiziksel olarak "iyi olma durumu" ile ilgili olup uzun vadeli sağlık durumunu ele almaktadır (Smith vd., 2024).

Obezite, kalp-damar hastalıkları, kanser, diyabet vb. gibi kronik hastalıkların önlenmesinde sağlıklı yaşam tarzı etkisini kanıtlayan bilimsel çalışmaların artması ile, sağlıklı beslenme ve alışkanlıklarını içeren "*wellness*" konularına olan ilgi de artmaktadır (Cerf, 2021). Kâr amacı gütmeyen bir eğitim

kuruluşu olan Global Wellness Institute (GWI) tarafından yapılan araştırmaya göre, *wellness* pazarı 2023 yılına kadar %9 büyümeyle 6,3 trilyon dolarlık bir değere ulaşmıştır. Bu pazarı kişisel bakım ve güzellik, sağlıklı beslenme, beslenme ve kilo verme, fiziksel aktivite, *wellness* turizmi, halk sağlığı ve önlem, kişiselleştirilmiş tıp, geleneksel ve tamamlayıcı tıp, *wellness* gayrimenkulleri, zihinsel sağlık, kaplıcalar, termal/mineral kaynaklar ve işyeri sağlığı gibi alanlar oluşturmaktadır (Global Wellness Institute (GWI), 2024). Küreselleşme bağlamında, dijital olarak medyatize edilmiş ağ sisteminde, *wellness* kültürü de Instagram, TikTok ve YouTube gibi platformlar aracılığıyla medyatikleştirilmektedir. Bu platformlarda yer alan kullanıcılar, *wellness* konularında yayın yapan veya içerik gören "prosumer"lar olarak, üretilen bilginin hem üreticisi hem de tüketicisi olarak konumlanmaktadır (Baker, 2022; Castells, 2009; Fuchs, 2014).

Görsel dijital iletişimin var olmadığı zamanlarda, E. Goffman'ın yüz yüze etkileşimler için farklı rollere farklı maske kullanımı metaforuyla tasvir ettiği sahne önü performansı ve kişinin öz halini yansıtan sahne arkası benzetmesine dayalı "Benliğin Sunumu" teorisini kullanmak günümüzde sosyal ağ platformlarındaki profil sunumlarını ve etkileşimlerini anlamak açısından faydalı olabilir (Bullingham & Vasconcelos, 2013). Instagram, *wellness* başlığı altında paylaşım yapan alanında uzman olarak çalışan diplomalı kişilerin, künye sahibi yayın kuruluşlarının veya kendini sadece içerik üreticisi olarak tanımlayanların "influencer" olarak günlük rutinler, tarifler, hareketler, öneriler ve marka iş birlikleri gibi sağlıklı yaşam bilgileri yayınlamaları benlik sunumu yapabildikleri bir alan sunmaktadır (Dennis vd., 2023). Bu kapsamda, herhangi bir bilimsel yeterlilik ve yetkinlik olmaksızın sağlık konusunda "uzman", "koç" veya "guru" olarak algılanan ve *wellness* akımı içinde kendi bireysel diyet ve yaşam tarzı tercihlerini paylaşarak, belirli hastalıkları ve rahatsızlıkları iyileştirmek için beslenme ve farklı konularda tavsiyeler sunan kişisel hesaplar bulunmaktadır (Allen vd., 2018). Dijital aktivist danah boyd, sosyal ağ platformlarının yalnızca benlik sunumu için değil, sosyal etkileşim için de alanlar sağladığını vurgulamaktadır (boyd, 2010). Oprah Winfrey etkisi ile başlayan 21 gün detoxu, alkali su içme veya çeşitli takviye kullanımı önerileri basta olmak üzere bilimsel kanıtı olmayan ve uzmanların besin yetersizliği, kronik yorgunluk vb olumsuz durumlara yol açabildiği için önermediği uygulamalar kitleler tarafından benimsenebilmektedir; bilgi ekonomisinde bilgisizlik ticareti olarak görülebilen bu durum dijital medya ortamında bir nesne olarak ele alınan *wellness* akımının dezenformasyon riskini göstermektedir (Mohammed, 2012). Yurtdışında yapılan bazı çalışmaları incelediğimizde Instagram üzerinde gerçekleşen sağlıklı yaşam vurgusu yapan içeriklerin beslenme, fitness, duygular ve moda alanlarında yoğunlaştığı, kadınları hedefleyerek ince bedeni idealize ettiği veya daha aykırı olarak beden olumlamasını ifade eden içeriklerden oluştuğu gözlemlenmektedir (Cavusoglu & Demirbag-Kaplan, 2017; Coffey, 2024; O'Connor, 2024). Türkiye'de ise Instagram'daki sağlıklı yaşam içeriklerine yönelik yapılan bazı çalışmalara baktığımızda beslenme paylaşımlarında "diyet, kilo, diyetisyen, beslenme, onlinediyet, diyet yemekleri, zayıflama, roket, diyeti" anahtar kelimelerinin öne çıktığını, katılım kültürünü desteklediğini ve kişisel bakım ile güzellik markaları basta olmak üzere reklamların benlik sunumunda yer aldığını söylemek mümkün (Aslan, 2016; Kobak, 2020; Varan vd., 2024).

Instagram ve Influencer Ekonomisi

Meta Platforms'a ait olan Instagram, kullanıcıların fotoğraf ve video paylaşmasına, görsel içerikleri filtrelerle geliştirmesine, hashtagler kullanarak gönderileri kategorilere ayırmasına, konumları

coğrafi olarak etiketlemesine, diğer kullanıcıları takip etmesine ve çeşitli çevrimiçi etkileşim biçimlerine girmesine olanak tanıyan bir sosyal ağ hizmeti sunmakta olan bir dijital medya platformudur (Wikipedia, 2025). Instagram yüksek görsellik, katılım, duygusal bağlanma, ticari pazarlama fırsatları ve viral erişim gibi kullanıcıları için çeşitli avantajlar sunarken aynı zamanda teknolojik sınırlamalar, sahte hesapların varlığı, telif hakkı sorunları ve sosyal medya bağımlılığı gibi riskli zorlukları da beraberinde getirmektedir (Fuciu, 2019). Instagram hesap sahiplerine profillerini düzenleme, görsel veya video formatındaki gönderilerini kısa süreli ya da canlı olarak hikayelerinde veya profillerinde süresiz olarak yayınlama gibi içerik paylaşım seçeneklerine ek olarak, paylaşımlarına müzik, konum, hashtag ekleme gibi çeşitli özellikler sunmaktadır (How to Use Instagram: A Beginner's Guide, t.y.). Kullanıcılar arasında etkileşim yaratmak ve kullanıcıların uygulamada geçirdiği süreyi artırmak için bu özelliklerin etkili bir şekilde kullanılması, içeriklerin keşif alanında görünmesi ve Instagram algoritmalarına göre etkileşim oranlarını artırması açısından önemlidir (Instagram Algorithm: Everything You Need to Know to Ace It | SocialBu Blog, t.y.). İstatistiklere baktığımızda Dünya çapında %70,4' ünün aktif kullandığı 2 milyardan fazla kullanıcıya sahip olan Instagram, Facebook ve YouTube'dan sonra üçüncü büyük dijital medya platformu olurken kullanıcılarına markalar hakkında bilgi edinimi için bir alan da sunmaktadır (The Global State of Digital in 2024 — DataReportal – Global Digital Insights, t.y.). Türkiye'de ise Instagram, 56,4 Milyon kullanıcısıyla, internet kullanıcılarının %79'unu ve sosyal medya kullanıcılarının %90'ını kapsayarak en çok kullanılan dijital medya platformu konumunda olurken platformdaki reklamlar toplam nüfusun %65,7'sine internet kullanıcılarının ise %78,8'sine erişmektedir; bu durum *influencer* pazarlama ekonomisi %6,1 büyüyerek 9,35 Milyon \$ değerine ulaşmasını sağlamıştır (Digital 2023: Turkey — DataReportal – Global Digital Insights, t.y.).

Yaşam tarzı ağırlıklı bir paylaşım platformu olarak Instagram, yüksek etkileşim oranlarına sahip çok sayıda takipçisi olan ve platformun yarı ünlüleri haline gelen, çoğunlukla olumlu içerikler paylaşan, deneyimleri, fikirleri ve bazen de tanıtılan markalarla iş birliklerini vurgulayarak etki eden "*influencer*" popülasyonunun ortaya çıkmasına yol açmıştır (Kalinová & Neubergová, 2021). McKinsey trend raporuna göre, *influencer* pazarlaması, tüketicilerin alışveriş tercihlerini şekillendiren güvenilir bir araca dönüşmüş durumdadır (The top wellness trends in 2024 | McKinsey, t.y.). Fuchs'un katılım kültürü teorisine göre çevrimiçi tüketim kültürünün bazı insanlar için etik olmayan bir şekilde kar yarattığı ancak herkes için temsili, erişilebilir veya katılımcı olmadığı ve sosyal ağ platformu tarafından sağlanan 'sosyalliğin' gerçekliği sorgulanmaktadır (Barrios-O'Neill, 2015). Fuchs, bu görüşünü sosyal medya kullanıcılarını hem ücretsiz dijital emekçiler olan üreticiler (*producers*) hem de internet kültürünün tüketicileri (*consumers*) olarak tanımlayan '*prosumerism*' kavramını sunarak geliştirmiştir (Fuchs, 2019). Öte yandan 700 Instagram kullanıcısı ile yapılan bir deneysel çalışmada idealize edilmiş bir güzellik çerçevesinde *influencer* paylaşımlarının da etkisi ile kadın bedeninin dijital bir varlık olarak nesneleştirildiği ve gözetiminin normalize edildiği ortaya konmuştur (Sokolova vd., 2022).

Bu araştırma sonucu Lacan'ın "gaze" (bakış) kuramı³ perspektifinden ele alındığında, Instagram gibi görsellik temelli platformlarda öznenin, kendisini özgürce sunan bir aktör olmaktan çok, sürekli ötekinin bakışı altında konumlanan bir nesneye dönüştüğü; bu bağlamda kadın bedeninin yalnızca kendi imgesel bütünlüğünün kaynağı değil, aynı zamanda başkasının arzusu ve onayı tarafından şekillenen bir "küçük a nesnesi" işlevi gördüğünü; böylece dijital benlik sunumunun, öznenin kendi arzusundan ziyade ötekinin bakışını içselleştirdiği ve normalleştirdiği bir gözetim mekanizmasına dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Metodoloji

Bu çalışma Instagram'da *influencer* ekonomisi etkisi ile oluşan *wellness* başlığındaki dezenformasyon riskini inceleyen kısmi bir literatür analizi ile doktora tezinde geliştirilmek üzere gerçekleştirilmiş bir pilot netnografi uygulamasının sentezlenmesi ile hazırlanmıştır. Netnografi, bir grup insanı günlük yaşamlarında bazı özellikleriyle derinlemesine gözlemlemeyi amaçlayan bir etnografi uyarlamasıdır ve veri kaynağı olarak çevrimiçi iletişimden yararlanır. Başlangıçta antropolojik nitel bir araştırma yöntemi olan etnografi, bir insan grubunun inançlarını, ilişkilerini, davranışlarını belirli bir dönemde gözlemleyerek incelemeyi amaçlar (Naidoo, 2012). Araştırma sorusunu ve araştırılacak sosyal ağları veya konuları tanımlama, topluluğu belirleyip seçerek alana giriş yapma, etik standartlara uyarak topluluğun gözlemini yapma ve veri toplama, verileri içerik olarak analiz etme ve bulguları yorumlama, araştırma bulgularını yazma, sunma ve raporlama gibi çeşitli adımları içeren netnografi yöntemi, 2010 yılında Robert Kozinets tarafından geliştirilmiştir (Özbaş Anbarlı, 2020).

Literatür İnceleme ve Bulgular

Instagram'da *influencer* ekonomisinin desteklediği *wellness* akımının dezenformasyon riskinin olası sonuçları ile ilişkilendirilebilecek yabancı ve yerli araştırmaların derlemesi Google Scholar'da "wellness", "dezenformasyon", "sağlıklı beslenme", "Instagram", "influencer" kelimelerinin aratılması sonucu konuyla olan birebir ilişkisi ve uluslararası akademik yayın kriterlerine uygunluğu çerçevesinde 10 adet akademik çalışma belirlenmiştir. Türkiye'den veriler ile üç, Almanya'dan, Avustralya'dan ve Amerika'dan elde edilen veriler ile birer yayın incelenmiş olup kalan dört çalışma konum bağımsız Instagram verileri ile gerçekleşmiştir.

Türkiye'de Instagram'ın sağlık içeriği üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda, çoğunlukla beslenme sunumu, kullanıcılar arasındaki algılar ve etik iletişim üzerine odaklanıldığını görüyoruz. Çalışır ve Kılıç'ın sekiz sağlıklı yaşam *influencer* hesabının içerik analiz ile inceledikleri çalışmalarında "diyet" ve "şekersiz" paketli ürünlerin reklam içeriğinin fazlalığı tespit edilerek sağlıklı yaşam alışkanlıklarıyla ilgili yaşam tarzından çok tüketim alışkanlıklarına vurgu yapıldığı sonucuna varmışlardır (Çalışır & Aydoğan Kılıç, 2019). Diyetisyen *influencer* hesaplarının incelendiği bir başka araştırmada 98 yemek tarifinin besin değeri analizi sonuçlarına göre tatlı tariflerinin en çok paylaşılan

³ Jacques Lacan'ın "gaze" (bakış) kuramı, öznenin dünyayı salt görsel algı üzerinden kavrayan hâkim bir bakış öznesi olmadığını, tersine her zaman ötekinin bakışı altında konumlandığını ileri sürer; bu bağlamda bakış, özneyi edilginleştirerek onu nesne konumuna yerleştirir ve arzusunun kaynağı olan "objet petit a" (küçük a nesnesi) ile ilişkilendirir. Dolayısıyla bakış, yalnızca görme edimi değil, öznenin kendi arzusu ile ötekinin arzusu arasındaki yapısal bağı açığa çıkaran ve özneyi eksiklikle yüzleştiren bir psikanalitik işleve sahiptir (Lacan vd., 2011).

içerik olması sağlıklı beslenmenin yanlış algılanması riskine sebep olabileceğini önermektedir (Öksüz & İnaneroğlu, 2021). Yine Türkiye’de 53 üniversiteden 403 Beslenme ve Diyetetik lisans öğrencisi ile gerçekleştirilmiş diyetisyen ve öğrencilerin sosyal ağ hizmetlerinin kullanımını anlamaya yönelik kalitatif bir analizde öğrencilerin %80.9’u takipçiler arasında beden memnuniyetsizliği, kilo alma korkusu, zayıf olma baskısı gibi riskli durumlara sebep olduğundan dijital medyanın etik kullanılmamasının diyetisyenlik mesleğine zarar verdiği ifadesine katılmıştır (Aktaç vd., 2023).

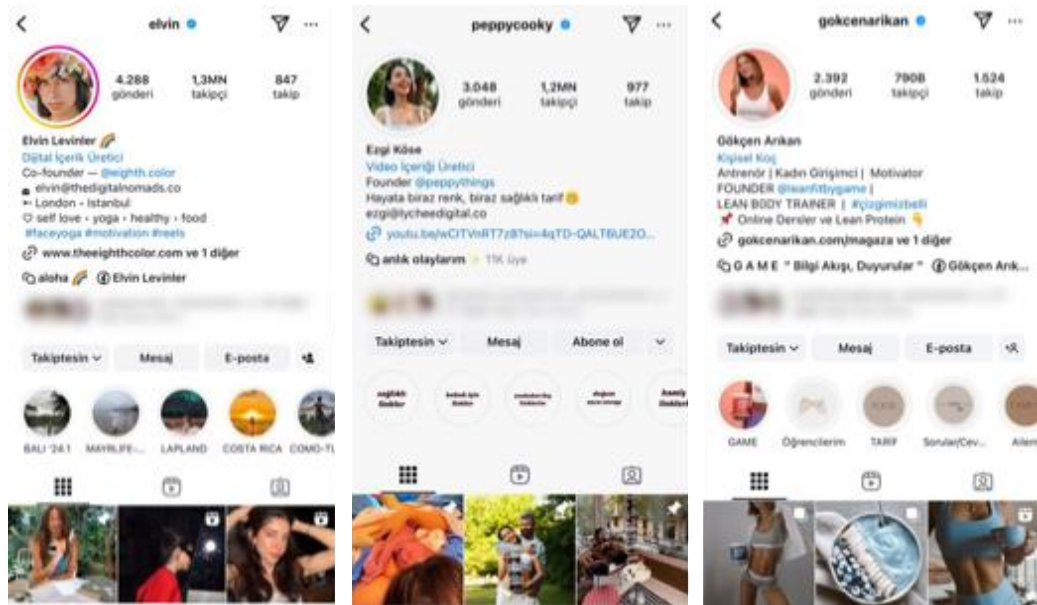
Almanya’da *influencerların* 2021-2023 yıllarında paylaştığı 105 adet besin desteği ürün içerik analizine göre ürünlerin 2/3’ünün içeriğinin önerilen tolere edilebilir üst limitin üzerinde olduğu ve toksisiteye sebep olabileceği tespit edilmiştir (Ricke & Seifert, 2025). Avustralya’da 47 Instagram hesabından beslenmeyle ilgili paylaşılmış olan 676 gönderinin kalitesi ve doğruluğunun içerik analizine göre diyetisyen ve doktor gibi sağlık profesyonelleri daha güvenilir bilgi paylaşıyorken yanlış bilgi paylaşımının daha çok besin destekleriyle ilgili marka ve diğer hesaplar tarafından iletildiği ve sağlık alanında yetkinlik ve uzmanlığı olmayanların bilgi düzensizliği yayılımına neden olduğu sonucuna varılmıştır (Denniss vd., 2024). Amerika’da fitness, wellness, kendini pazarlama, kozmetik ve görünüş temalarının öne çıktığı 306 *influencerın* 157.000 içerik analizine göre sponsorlu içeriklerde etkileşimin daha fazla olduğu ve içeriklerin beden memnuniyetsizliğine sebep olma riski olduğu belirtilmiştir (Bak vd., 2023).

Coğrafi konumdan bağımsız çalışmalara baktığımızda ise yine içeriklerin beden memnuniyetsizliğine sebep olması bir dezenformasyon riski olarak öne çıktığını görmekteyiz. *Fitspiration* akımının incelendiği 600 görsel içerik analizinde, kadın bedeninin, ince ve “tonlu” (kaslı ve az yağlı) tek tiplendirilerek, idealize edildiği gösterilmiştir (Tiggemann & Zaccardo, 2018). Sağlıklı beslenme davranışını vurgulayan #cleaneating ve #eatclean hashtag kullanımlarının gözlemlendiği 144 görsel içerik analizine göre ise hesap sahiplerinin benlik sunumunda dişilik, kas gösterimi ve topluluğu sahiplenme unsurlarının öne çıktığı görülmüştür (Baker & Walsh, 2018). Yemek ve beslenme alanlarında paylaşım yapan üç *influencer* hesabın içerik analizine göre ise sağlığın estetik görünüşle ilişkilendirilmesi ve belli beslenme alışkanlıklarına ve diyet ürünlerine dikkat çekildiği tespit edilmiştir (Oliveira Mota vd., 2019). Son olarak #studydrugs, #nootropics, #cognitiveenhancers, #smartdrugs, and #modafinil hashtag kullanımı ile paylaşım yapan 563 Instagram gönderisinin içerik analizine göre satış reklamı, kişisel deneyim, halkı bilgilendirme ve motive etme kümeleri elde edilerek başarı ve mutluluk gibi olumlu duygu arzuların bu ürünler ile kolayca elde edilebileceği hissini yarattığı savunulmuştur (Petersen vd., 2021).

Sonuç olarak incelenmiş olan çalışmalar görsel bir bilgi dünyası sunan Instagram’da yer alan *wellness* içeriklerini üreten *influencerların* ince ve kaslı bedeni idealize eden, alışkanlık ediniminden çok tüketim odaklı, dengeli beslenme prensibine aykırı bir şekilde bazı besin gruplarını öne çıkaran yayınlar yaptıkları dolayısı ile içerik tüketicileri nezdinde sağlıklı beslenme alışkanlıklarının yanlış algılanması, beden memnuniyetsizliği ve hatta toksisite gibi dezenformasyon risklerine yol açabildiği gözlemlenmiştir. Bu kapsamda içerik üreticilerinin uzmanlıklarının ve içeriklerin etik denetiminin sağlanmasında fırsat olduğu tespit edilmiştir.

Pilot Netnografi ve Bulgular

Bu araştırma kapsamında Türkçe *wellness* yaşam tarzı içerik üretimi gerçekleştiren etkileşimi yüksek üç *influencer*'in Instagram hesapları Lurker pozisyonunda, yani kendileri veya takipçileri ile herhangi bir etkileşim olmadan, pusuda gözlemlenmiştir (Kozinets, 2001). *Influencerların* seçiminde istatistik servisler olarak inbeat, boomsocial, Wednesday uygulamaları ile Instagram arama fonksiyonu kullanılmıştır. Öncelikle, literatür geçmişinde bulunduğu ve bahsi geçen araçlar tarafından önerildiği üzere, #diyet #beslenme #dietyemekleri #saglikli #fit #healthy #sagliklibeslenme #glutensiz #sekersiz #saglikliyasam #wellness #cleaneating #eatclean #fitness #egzesiz #motivasyon #isbirligi #reklam hashtag kullanımlarını tercih eden, 4 Kasım 2024 tarihli verilere göre 500 binden fazla takipçisi olan ilk 20 *wellness influencerının* yer aldığı bir ön liste oluşturulmuştur. Böylece girişimciler, medya hesapları, doktorlar, diyetisyenler, fitness koçları, yoga eğitmenleri, sağlık koçları, yemek şefleri olarak benlik sunumu yapan hesapların Türkiye merkezli Instagram için *wellness* içerik oluşturan başlıca profil türleri olduğu tespit edilmiştir. Araştırma hedeflerine göre, yemek, fitness, moda ve duygular gibi konular hakkında yaşam tarzı içerikleri sunarak en çok etkileşim gösteren ve hesapları genele açık olan 3 kadın *influencer* Instagram hesabı olarak elvin, peppycooky ve gokcenarikan ([bknz. Şekil 1](#)) araştırma kapsamında detaylı olarak incelemek üzere seçilmiştir.

Şekil 1. Seçilmiş olan influencerların profil sayfaları

Her bir *influencer* için ayrı zaman dilimlerindeki 1er haftalık paylaşım içeriği toplanarak, analiz edilmiştir. Profil sayfaları, günlük hikayeler ve gönderilerden oluşan veriler araştırmacının cep telefonunun ekran görüntüsü aracılığı ile görsel olarak toplandı ve araştırmacının bilgisayarına .png formatında aktarılıp klasörlenerek düzenlenmiştir. MS Excel'in veri doğrulama özelliği kullanılarak çoktan seçmeli modelle [Şekil 2'de](#) gösterildiği üzere sınıflandırılmıştır. Ek olarak, gözlemcinin bakış

açısına göre eş zamanlı olarak yazılan ilgi çekici unsurlar, kullanılan hashtagler, en sık kullanılan sözcükler, *influencerların* demografik bilgileri ve gözlemcinin yorumları genel veri kodlama sayfasına dahil edilmiştir. Influencer hesaplarının Kasım-Aralık 2024'te sırayla gözlemlenerek gerçekleştirildiği izlemde elde edilen 272 görselden oluşan veri, MS Excel'in Pivot Tablo özelliği kullanılarak kümelendi ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Image #	Influencer	Gender	Nationality	Age	Weight	Post Time	Content Type	Main Cat.	Sub Cat.	Image Style	Com. Style	Accompany	Attractive Element	Engagement	Sentiment (pos./neg.)	Hashtag used	Verbal used	Comment
1	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 07:21	stories	MOOD	happiness	selfie	excited	self			positive			
2	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 08:00	stories	MOOD	motivational	ambiance	friendly	friend(s)	nature	tagging	positive			
3	elvin	female	turkey	36	W1	11/03/24 17:00	stories	FOODY	drinks	zoom in	excited		matcha		positive		therapy	
4	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 14:00	stories	SPORT	fitness @ gym	body shot	friendly		sport wearing	pois	negative		haftaya basarken yaptim	may cause body dissatis
5	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 17:00	stories	PROMOTION	personal brand	selfie	excited		face	link	positive	#reklam	stoklar shati	tag @height,color personal
6	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 18:00	stories	PROMOTION	partnerships	post sharing	excited		red color	link	negative	#trendyolmisiadanaidim	#isbirligi	tag @trendyolmisi
7	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 00:00	reels	PROMOTION	partnerships	body shot	funny		clothes	comments	negative	#trendyolmisiadanaidim	#isbirligi	nasistic
8	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 19:00	stories	FOODY	eating	ambiance	friendly		ayurvedic menu		positive		ayurvedic dinner	
9	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 20:00	stories	PROMOTION	personal brand	product	excited		products	link	positive	#reklam	stoklar geliti	tag @height,color personal
10	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 00:00	reels	PROMOTION	personal brand	selfie	funny		mask	comments	positive	#reklam	kolciagiymnmas	#isbirligi
11	elvin	female	turkey	36	W1	11/03/24 07:30	stories	SPORT	walking	selfie	friendly		i-watch		positive		evden spora	
12	elvin	female	turkey	36	W1	11/03/24 14:00	stories	SPORT	fitness @ gym	body shot	friendly		abdominal	tagging	negative			may cause body dissatis
13	elvin	female	turkey	36	W1	11/04/24 15:00	stories	SPORT	fitness @ gym	body profile	friendly		body profile	tagging	positive			
14	elvin	female	turkey	36	W1	11/05/24 16:00	stories	PROMOTION	partnerships	selfie	friendly		products	link	positive	#lorealpariskicare	estibi gunes kremi	tag @lorealparis

Şekil 2. Verilerin sınıflandırılması

Yapılan içerik analizinde paylaşılan içeriklerin yaklaşık %25'lik çoğunluğunun reklam geliri sağlayacak şekilde #isbirliğı veya #reklam hashtagleri kullanımı ile tanıtım amaçlı gerçekleştirildiği ve dolayısı ile *influencer* ekonomisine direkt katkı sağladığı tespit edilmiştir. Tanıtım amaçlı paylaşılan içerikleri ruh halini yansıtan içerikler takip etmiştir. Yemek ve spor konularındaki paylaşımların da 3. sırada %20'şerlik eşit oranda paylaşıldığı görülmüştür. İçeriklerin yaklaşık %11'ini ise güzellik önerileri oluşturmaktadır. **Tablo 1**'deki iletişim stili açısından yapılmış olan içerik analizine göre iletişim tarzının çoğunlukla samimi olduğunu, bunu enerjik bir ses tonunun izlediği incelenmiştir. Genel olarak yapılan paylaşımlar ile olumlu hislerin aktarıldığı görülmüştür. **Tablo 2**'de sunulan verilerde ise kullanılan iletişim tekniği analiz edilmiştir. Uzaktan çekim görüntülerinin çoğunlukla tanıtım amaçlı paylaşılan ve ruh halini yansıtan içerikler için kullanıldığını, bedene odaklanan çekimlerin ise spor ve güzellik temaları için kullanıldığı görülmüştür. Yemek içeriklerinde ise, yemek hazırlama ve yemek sunumu görüntülerinde iştah artırıcı etkiyi sağlamak amacı ile uzaklaştırma ve yakınlaştırma tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. İletişim stili açısından içerik analizi

	TANITIM	RUH HALI	YEMEK	SPOR	GUZELLIK	TOPLAM
arkadaşça/samimi	30	16	23	23	5	97
enerjik	13	17	16	15	16	77
heyecanlı	15	6	9	13	5	48
romantik		16	1	1	1	19
bilgilendirici	4	1	6	1	1	13
komik	3	5				8
ciddi	1	2		3	1	7
farkında/anda/mindful		1			1	2
karını aç			1			1
Toplam	66	64	56	56	30	272

Tablo 2. İletişim tekniği açısından içerik analizi

	TANITIM	RUH HALI	YEMEK	SPOR	GUZELLIK	TOPLAM
uzaktan (zoom out)	18	22	11	2	1	54
beden odaklı	8	6		21	19	54
gönderi paylaşımı	8	4	11	14	4	41
ambians	10	17	4	6	1	38
öz çekim (selfie)	10	11		11	4	36
yakından (zoom in)	4	1	13	2		20
yemek sunumu	1		9			10
yemek hazırlama	1		7			8
ürün	6		1			7
ekran görüntüsü		3			1	4
Toplam	66	64	56	56	30	272

Benlik sunumlarını incelediğimizde 3 *influencer* hakkında yapılan analiz şöyle özetlenebilir:

- “Elvin” kişisel hikayesini yoga, kişisel bakım ve sağlıklı beslenme gibi sağlıklı yaşam ipuçlarıyla birleştirmektedir. Benlik sunumunu keyifli bir sağlıklı yaşamın gerçekliği ile kurgularken, üst seviyede spor yapmaktadır. Beslenme rutinde Ayurvedik tarifler ve matcha tüketimi öne çıkmakta, eğitimini verdiği yüz yogası pratiklerini ve kendi kozmetik markasının ürünlerini sıkça paylaşmaktadır. Eşiyle olan romantik anları ve hayat içindeki neşeli tavırları paylaşım temalarına eşlik etmektedir. Alışveriş önerilerinin linklerini ve reklam iş birliklerini günlük paylaşımlarına eklemektedir.
- “Peppycooky” takipçileriyle günlük aktiviteleri, tarif paylaşımları, aile anları, kişisel bakım rutinleri, soru-cevap ve alışveriş tavsiyeleriyle etkileşim kurmaktadır. Yenilikçi tariflerle çekici yemek görselleri, sağlıklı yemek tarifi ve sunumlarındaki yaratıcılığıyla ortaya koyduğu benlik sunumunu pozitif, mutlu ve enerjik tavrı eşliğinde sergilemektedir. Başına gelen her olayı espri ile karşılayarak olumluylaabilmektedir. Şekersiz, glutensiz ve sıfır atık tarif paylaşımları

öne çıkarırken, kendi çanta markasının ürünleri ile alışveriş önerilerinin linklerini ve reklam iş birliklerini günlük paylaşımlarına eklemektedir.

- “Gokcenarikan” bir fitness koçu olarak, fitness rutinlerini genellikle kendi markası ile hazırladığı sağlıklı olduğu vurgusu yaptığı yemeklerle harmanlamaktadır. Benlik sunumunda vücut dönüşümünü ve güçlendirmeyi vurgulayarak bütünsel bir sağlıklı yaşam imajını öne çıkarırken, kendi yaptığı pratikler ve öğrencilerinin görünüşlerinin yanı sıra, kendi markası olan protein tozu kullanımı ile hazırladığı tarif paylaşımlarına sıkça yer vermektedir. Eğitimci olarak katıldığı spor markalarının etkinliklerinden görüntüleri reklam iş birliği olarak paylaşmaktadır.

Sonuç olarak, bu analiz ile her üç *influencerın* da takipçilerini sağlıklı yaşam yolculukları boyunca motive etmek ve ilham olmak amaç söylemi ile marka ortaklıkları, sponsorluklar, alışveriş bağlantıları ve kendi markalarını tanıtmak yoluyla ekonomik kazanç sağlamak konusunda benzer hedeflere sahip oldukları tespit edilmiştir. Bir önceki bölümde Instagram’da *wellness* içerikleri üreten *influencerlar* üzerinde gerçekleştirilmiş olan literatür derlemesinde tespit edilmiş dezenformasyon risklerinin çoğunun varlığı netnografi çalışmasında da gözlemlenmiştir. Ayrıca, *influencer* paylaşımlarında çerçevelenme teorisini destekleyecek şekilde “kişiyi özel beslenme gerekliliği prensibi düşünülmezsizin” etkileşim yaratarak ekonomisini büyütme vizyonu ile, dikkat çekici manşet oluşturmak için, tek tip beslenmeyi öne çıkaran, bazı besinlerin erişilebilirliğini göz ardı ederek “süper besin” konumlandırması ile onların tüketimine vurgu yapan, yetersiz veya dengesiz beslenme modellerine sebep olabilecek şekilde bazı besinleri kötüleme ve yoğun spor yapılarak elde edilebilecek ince ve kaslı bedeni öne çıkarıp normalleştirerek beden memnuniyetsizliği yaratma gibi dezenformasyon riski taşıyan içeriklerin paylaşıldığı görülmüştür.

Tartışma ve Öneriler

Web 2.0 teknolojileri, mesajları alıcılara sadece ileten televizyon, gazete ve radyo gibi geleneksel kitle iletişim araçlarından, izleyicilerin artık sadece alıcı değil, aynı zamanda bilginin üretim sürecine de katılabildikleri bir ortam sunan dijital medyaya geçişe yol açmıştır. Böylece, sosyal ağ hizmeti sunan dijital medya platformlarında bilgi sistemlerinin bekçisi ve gündem belirleyicisi olarak hareket eden dijital “*prosumer*”ların katkısı ile, içerikle etkileşime giren takipçiler tarafından yaratılan hayran kültürü içinde paylaşılan bilgi karmaşasıyla dolu bir medya ortamı inşa edilmiştir. Dolayısıyla Fuchs’un savunduğu katılımcı kültür çerçevesinde üreten tüketicilerin sunduğu bedava dijital emek (Fuchs, 2014) artık geçerliliğini yitirmiştir. Çünkü hem sponsorlu içerik paylaşımlarından hem de kendi markalarını yaratmış olduklarından, dijital medya platformunda gerçekleştirdikleri içerik üretimi karşılığında finansal kazanç elde ettikleri anlaşılmaktadır.

Görsel ve akıcı bilgi paylaşımı sağlayan Instagram üzerinden yapılmış olan bu çalışmada bu platformun günümüzde *wellness* konularında önemli bir bilgi kaynağına dönüşmüş olduğu gösterilmiştir. Dezenformasyonun yalnızca aktarılan bilgiden ibaret olmadığı; bilgi akışını aslında algoritmaların eksenindeki *influencer* ekonomisinin yönettiği bu platformlarda gerçekleştirilen benlik sunumlarının da kaynak olabileceği ve bilgisizlik ticaretine yol açtığı hipotezi önerilmektedir. E. Goffman tarafından yüz yüze iletişim için savunulmuş olan “Günlük Hayatta Benliğin Sunumu”

teorisinin sosyal ağ hizmeti sunan dijital medya platformlarındaki iletişime uyarlanabildiği üzere (Bullingham & Vasconcelos, 2013), *influencerlar* için Instagram yalnızca profillerini ve hesaplarının var olma amaçlarına uygun içerikler ile sahne önü performans alanıymış gibi kullanılsa da aslında özel hayatları, duygu durumları, günlük rutinleri, makyajsız halleri, zor anları gibi pek çok sahne arkasında yer aldığı düşünülen bireysel anları da içerik olarak sunmaktadırlar. Bu durum gözetleme psikolojisiyle ilgili olarak takipçi etkileşimlerinde ve algoritmalarda öne çıkarak ekonomilerinde büyüme sağlarken, paylaşım içerik planlarında sahne arkası temasının da artmasını ve platform kullanıcılarının bilgi havuzuna bu içeriklerin dahil edilmesine sebep olmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma dezenformasyonun sadece içerik üreticileri tarafından yazı veya imgeler ile anlatılan bilgiden değil içerik tüketicileri tarafından okuma ve görme eylemleri sonucu algılanan bilgiden de oluşabileceğini savunmaktadır. *Influencer* hesaplarının bir medya yayın mecrasına dönüştüğü ve dolayısı ile etik yayıncılık prensiplerini uygulamaları gerekliliği önerilmektedir. Sağlık konularındaki içeriklerin doğruluğunun saptanmasında sağlık bilimlerinde alan uzmanlığı gerektirebileceğinden, dezenformasyon dirençliliği kazandırmak için kullanıcılara yönelik bilgi doğruluğunun kontrolüne yönelik dijital okuryazarlık gibi ödevler vermektense platform sahibi şirkete ve reklam verenlere *influencer* ekonomilerini yapılandırmaları ve etik prensiplerin uygulamaları konusunda sorumluluk verilmesi bu çalışmanın politika önerisi olarak sunulmaktadır.

Bu çalışma öncelikle daha kapsamlı bir literatür taraması ve netnografi açısından da daha geniş zamana yayılarak ve daha çok hesaptan elde edilecek verilerin analizi ile genişletilebilir. Dezenformasyon riski takipçilerin etkileşim analizi yapılarak veya anket yöntemi uygulanarak kantitatif metotlarla hesaplanabilir. Takipçi profillere yönelik gerçekleştirilecek kalitatif ve kantitatif çalışmalar ile sunulmuş olan hipotezlerin ispatlanması sağlanabilir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş., Öztürk, B., & Mete, E. N. (2023). The opinions of nutrition and dietetics students on the sharings of dietitians on social media and their perspectives on social media. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 10(2), 21–30.
- Allen, M., Dickinson, K. M., & Prichard, I. (2018). The dirt on clean eating: A cross sectional analysis of dietary intake, restrained eating and opinions about clean eating among women. *Nutrients*, 10(9), 1266. <https://doi.org/10.3390/nu10091266>
- Aslan, A. (2016). Instagram fenomenleri ve reklam ilişkisi: Instagram fenomenlerinin gözünden bir değerlendirme. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 41–65.
- Bak, M., Priniski, J. H., & Chin, J. (2023). Representations of health and wellness on Instagram: An analysis of Posting Behavior of Top-Ranked Health Influencers. *International Conference on Human-Computer Interaction* içinde (10–20. ss.). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36001-5_2
- Baker, S. A. (2022). *Wellness culture*. Emerald Group Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/9781802624656>
- Baker, S. A., & Walsh, M. J. (2018). 'Good morning fitfam': Top posts, hashtags and gender display on Instagram. *New Media & Society*, 20(12), 4553–4570. <https://doi.org/10.1177/14614444818777514>

- Barrios-O'Neill, D. (2015). Social media: A critical introduction. *Information, Communication & Society*, 18(12), 1437–1439. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1050052>
- boyd, danah. (2010). Social network sites as networked publics: Affordances, dynamics, and implications. Z. Papacharissi (Ed.), *A Networked Self* içinde (47–66. ss.). Routledge.
- Bullingham, L., & Vasconcelos, A. C. (2013). 'The presentation of self in the online world': Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*, 39(1), 101–112. <https://doi.org/10.1177/0165551512470051>
- Castells, M. (2009). *The rise of the network society* (2. basım). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781444319514>
- Cerf, M. E. (2021). Healthy lifestyles and noncommunicable diseases: Nutrition, the life-course, and health promotion. *Lifestyle Medicine*, 2(2). <https://doi.org/10.1002/lim2.31>
- Coffey, J. (2024). 'Having it all': Wellness culture, Instagram bodies and 'perfect lives' in a time of global ecological crisis. *Researching Contemporary Wellness Cultures* içinde (153–165. ss.). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/978-1-80455-584-220241011>
- Çalışır, G., & Aydoğan Kılıç, T. (2019). Tüketim toplumunda sağlıklı yaşamın popüler hale gelmesi ile şekillenen yeni tüketim biçimleri. B. Nazır, P. Hayaloğlu, M. A. Tüzen, B. Sarıkaya, İ. Çalık, H. G. Beken, E. Kütükoğlu, M. Ayyıldız, & A. Gençosmanoğlu (Ed.), *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (509–518. ss.). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, L., & Demirbağ-Kaplan, M. (2017). Health commodified, health communified: navigating digital consumptionscapes of well-being. *European Journal of Marketing*, 51(11/12), 2054–2079. <https://doi.org/10.1108/EJM-01-2017-0015>
- Çelik, F., Zengin Demirbilek, E., Gulsun, M., Sahin Hassan, M., Akkoyun, T., Koc, C. T., Aydinlioglu, O., & Gulbug Erol, E. (2024). *İletişim perspektifinden post-truth fenomeni* (F. Çelik, Ed.; 1. basım). Eğitim Yayınevi.
- DeFleur, M. L., & DeFleur, M. H. (2022). *Mass communication theories*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003083467>
- Denniss, E., Lindberg, R., Marchese, L. E., & McNaughton, S. A. (2024). #Fail: the quality and accuracy of nutrition-related information by influential Australian Instagram accounts. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 21(1), 16. <https://doi.org/10.1186/s12966-024-01565-y>
- Denniss, E., Lindberg, R., & McNaughton, S. A. (2023). Nutrition-related information on Instagram: A content analysis of posts by popular Australian accounts. *Nutrients*, 15(10), 2332. <https://doi.org/10.3390/nu15102332>
- Digital 2023: Turkey—DataReportal—Global Digital Insights. (t.y.). Erişim adresi <https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey>
- Dunn, H. L. (1959). High-level wellness for man and society. *American Journal of Public Health and the Nations Health*, 49(6), 786–792. <https://doi.org/10.2105/AJPH.49.6.786>
- Erdoğan, E., Uyan Semerci, P., Eyolcu Kafalı, B., & Çaytaş, Ş. (2022). *İnfodemi ve bilgi Düzensizlikleri: Kavramlar, nedenler ve çözümler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fuchs, C. (2014). What is social media? *Social media: A critical introduction* içinde (31–51. ss.). SAGE.
- Fuchs, C. (2018). Propaganda 2.0: Herman and Chomsky's Propaganda Model in the Age of the Internet, Big Data and Social Media. J. Pedro-Carañana, D. Broudy, & J. Klæhn (Ed.), *The*

- Propaganda model today* içinde (C. 8, 71–92. ss.). University of Westminster Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv7hots6.8>
- Fuchs, C. (2019). Karl Marx in the age of big data capitalism. *Digital objects, digital subjects: Interdisciplinary perspectives on capitalism, labour and politics in the age of big data* içinde (53–71. ss.). University of Westminster Press. <https://doi.org/10.16997/book29.d>
- Fuciu, M. (2019). The rise of Instagram-Evolution, statistics, advantages and disadvantages, *Revista Economica*, 71(4), 53–63.
- Global Wellness Institute (GWI). (2024, 5 Kasım). *The global wellness economy*. GWI. Erişim adresi <https://globalwellnessinstitute.org/press-room/press-releases/the-global-wellness-economy-reaches-a-new-peak-of-6-3-trillion-and-is-forecast-to-hit-9-trillion-by-2028/#>
- Hepp, A., & Krotz, F. (2014). Mediatized worlds — Understanding everyday mediatization. *Mediatized Worlds* içinde (1-15. ss.). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137300355_1
- How to use Instagram: A beginner's guide. (t.y.). Erişim adresi <https://buffer.com/resources/how-to-use-instagram/>
- Instagram algorithm: Everything you need to know to ace it | SocialBu Blog. (t.y.). Erişim adresi <https://socialbu.com/blog/instagram-algorithm>
- Jenkins, H. (2004). The cultural logic of media convergence. *International Journal of Cultural Studies*, 7(1), 33-43. <https://doi.org/10.1177/1367877904040603>
- Kalinová, E., & Neubergová, A. (2021). Influencer communication on the social network Instagram. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 11(2), 107–111. <https://doi.org/10.33543/1102107111>
- Kirkland, A. (2014). What is wellness now? *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 39(5), 957–970. <https://doi.org/10.1215/03616878-2813647>
- Kobak, K. (2020). Sosyal ağların gıda ve beslenme okuryazarlığına etkisi: Gıda dedektifi Instagram hesabı üzerine bir inceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 15(2), 893–922. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.748122>
- Lacan, Jacques., Miller, J.-Alain., & Sheridan, Alan. (2011). *Erratum of the four fundamental concepts of psycho-analysis*. Parasitic Ventures Press.
- McCarthy, M. (2002). A brief history of the World Health Organization. *The Lancet*, 360(9340), 1111–1112. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11244-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11244-X)
- Mohammed, S. N. (2012). *The (dis)information age*. Peter Lang US. <https://doi.org/10.3726/978-1-4539-0534-0>
- Morris, J. (2021). Simulacra in the age of social media: Baudrillard as the prophet of fake news. *Journal of Communication Inquiry*, 45(4), 319-336. <https://doi.org/10.1177/0196859920977154>
- Naidoo, L. (2012). Ethnography: An introduction to definition and method. *An ethnography of global landscapes and corridors* içinde. InTech. <https://doi.org/10.5772/39248>
- O'Callaghan, C. (2019). Postpolitics and post-truth. *International Encyclopedia of Human Geography, Second Edition*, 339–345. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10683-3>
- O'Connor, S. (2024). The racial economy of Instagram. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 49(3). <https://doi.org/10.1111/tran.12642>
- Oliveira Mota, J. de J., De Almeida, L. C., Sarges Neves, V. H., Da Silva, E. B., & Oliveira, D. de A. (2019). Analysis of posts contents on food posted by digital influencers on the Instagram social

- media. *DEMETRA: Alimentação, Nutrição & Saúde*, 14, e39076. <https://doi.org/10.12957/demetra.2019.39076>
- Öksüz, M., & İnaneroğlu, E. (2021). Diyetisyenlerin Instagram'da paylaştığı yemek tarifi gönderilerinin besin öğeleri açısından değerlendirilmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 8(3), 500–508. <https://doi.org/10.21020/husbfd.999794>
- Özbaş Anbarlı, Z. (2020). Dijital etnografi: Dijital uzamı anlamak için bir yöntem. *Global Media Journal TR Edition*, 10(20), 87–113.
- Petersen, M. A., Petersen, I. L., Poulsen, C., & Nørgaard, L. S. (2021). #studydrugs—Persuasive posting on Instagram. *International Journal of Drug Policy*, 95, 103100. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2020.103100>
- Ricke, J.-N., & Seifert, R. (2025). Disinformation on dietary supplements by German influencers on Instagram. *Naunyn-Schmiedeberg's Archives of Pharmacology*, 398(5), 5629–5647. <https://doi.org/10.1007/s00210-024-03616-4>
- Savel, R. H., & Munro, C. L. (2014). From asclepius to Hippocrates: The art and science of healing. *American Journal of Critical Care*, 23(6), 437–439. <https://doi.org/10.4037/ajcc2014993>
- Smith, N., Southerton, C., & Clark, M. (2024). *Researching contemporary wellness cultures* (N. Smith, C. Southerton, & M. Clark, Ed.). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/9781804555842>
- Sokolova, K., Kefi, H., & Dutot, V. (2022). Beyond the shallows of physical attractiveness: Perfection and objectifying gaze on Instagram. *International Journal of Information Management*, 67, 102546. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102546>
- Sources of information about products in Turkey 2024*|Statista. (t.y.). Erişim adresi <https://www.statista.com/forecasts/1003019/sources-of-information-about-products-in-turkey>
- Kozinets, R. V. (2001). *The field behind the screen: Using netnography for marketing research in online communities*. Erişim adresi https://kozinets.net/wp-content/uploads/2009/07/field_behind_round4.pdf
- The global state of digital in 2024—DataReportal—Global digital insights. (t.y.). Erişim adresi <https://datareportal.com/reports/digital-2024-october-global-statshot>
- The top wellness trends in 2024 | McKinsey. (t.y.). Erişim adresi <https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/the-trends-defining-the-1-point-8-trillion-dollar-global-wellness-market-in-2024>
- Tiggemann, M., & Zaccardo, M. (2018). 'Strong is the new skinny': A content analysis of #fitspiration images on Instagram. *Journal of Health Psychology*, 23(8), 1003–1011. <https://doi.org/10.1177/1359105316639436>
- Varan, M., Yatkinoğlu, A., Toprak, A. G., Soygazi, F., & Mocan, B. (2024). Fenomen-hedef kitle eşleştirmesinin otomatikleştirilmesi: Sosyal medya gönderilerinin sınıflandırılması ile reklama yönelik hedef kitle analizi. *Journal of Intelligent Systems: Theory and Applications*, 7(2), 159–173. <https://doi.org/10.38016/jista.1509968>
- Wikipedia. (2025). *Instagram*. Erişim adresi <https://en.wikipedia.org/wiki/Instagram>

ISBN: 978-605-399-663-7

resaid.bilgi.org.tr

E-posta: resaid@bilgi.edu.tr